

EPISTOLA I.

CALDONII AD CYPRIANUM ET COMPRESBYTEROS CARTHAGINI CONSISTENTES.

(Pamel. xix., Rigalt. Baluz. Paris. xviii., Oxon. Lips. xxiv.)
 ARGUMENTUM. — *Cum lapsorum quidam, nova urgente persecutione, Christum confessi essent atque adeo antequam in exilium proficiscerentur, pacem peleverent, consulit Cyprianum Caldonius an pax illis danda foret.*

(Vid. infra, tom. iv, col. 271.)

EPISTOLA

MOYSIS ET MAXIMI PRESBYTERORUM, NICOSTRATI ET RUFINI DIACONORUM ET CÆTERORUM CONFESSORUM IN FIDE VERITATIS PERSEVERANTIUM AC ROMÆ CONSISTENTIUM AD CYPRIANUM.

(Pamel. Rigalt. Baluz. xxvi., Paris. xxv, Oxon. Lips. xxxi.)

ARGUMENTUM hujus epistolæ recitat infra epistola Novatiani nomine cleri Romani scripta. « *Quamquam, inquit, confessorum quoque quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confessionis inclusit et ad certamen Evangelicum sua fides in confessione gloriosa jam semel coronavit, litteras habeas conspirantes cum litteris nostris, quibus severitatem Evangelicæ disciplinæ protulerunt, et illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore rejecerunt.* » — *Solatia quæ ex Cyprianis litteris perceperunt Romani confessores, grati agnoscunt. — Martyrium non pœna sed felicitas. — Voces Evangelicæ, faces ad inflammandam fidem*

A *in lapsorum causa Cypriani sententiæ acceditur.*

Fit ejusdem mentio in Epistol. Cypriani xxxii, eamque integram habes infra tom. iv, col. 290.

EPISTOLA

PRESBYTERORUM ET DIACONORUM ROMÆ CONSISTENTIUM AD CYPRIANUM.

(Pamel. Rigalt. Baluz. xxx., Paris. xxix., Oxon. Lips. xxxvi.)

ARGUMENTUM. — *Ecclesia Romana sententiam suam de lapsis cum Carthaginensis decretis consentientem proponit. — Lapsis adhibita indulgentia ad Evangelii normam exigitur. — Pacem Confessoribus concessam gratia tantum et favoribus inniti inde constat quod lapsi ad episcopos remittantur. — Seditiosa pacis postulatio Felissimi factioni imputanda.*

(Vid. infra, tom. iv. col. 303.)

EPISTOLA II

CALDONII CUM HERCULANO ET VICTORE AD CLERUM CARTHAGINENSEM.

(Pamel. Rigalt. Baluz. xxxix., Paris. xxxviii., Oxon. Lips. xlii.)

ARGUMENTUM. — *Quod jusserat illis Epistola sua xxxvii Cyprianus, perficiunt Caldonius, Herculanus, et cæteri, ac clero abstentum Felicissimum denuntiant, ad ditiis eorum nominibus qui se illi junxerant. Est autem vetus forma litterarum excommunicatoriarum.*

(Vid. infra, tom. iv. col. 331.)

ANNO DOMINI CCLI.

MAXIMUS, URBANUS, SIDONIUS, ET MACHARIUS CONFESSORES ROMANI.

EPISTOLA

MAXIMI, URBANI, SIDONII ET MACHARII AD CYPRIANUM.

(Erasm. iii, 13^b. Pamel. Rigalt. Baluz. l. Paris. xlix., Oxon. Lips., liii.)

C ARGUMENTUM. — *Maximus et Confessores Romani Cyprianum certiores reddunt se ad Ecclesiam rediisse.*

(Vid. infra, tom. iv. col. 342.)

ANNIS CHRISTI CCL-CLII.

S. CORNELIUS,

PAPA ET MARTYR.

S. HIERONYMUS, *lib. de Viris Illustribus*, cap. lxvi, p. 148.

Cornelius^a, Romanæ urbis Episcopus, ad quem

^a Cornelius Fabiano, qui A. 250, 20 Jan. martyrium subiit, successor datus an. 251, 2 Jan. fuitque episcopus Romæ ad a. 252, 14 Sept. quo Centumcellis in exilio obiit. Vide Jo. Pearsonii Annales Cyprianicos ad illos annos. FABRICIUS. — Cornelium minime ante paschalem anni 251 diem ordinatum esse, pluribus argumentis colligit Tillemontius, uti

D octo^b Cypriani exstant Epistolæ. Scripsit epistolam ad^c Fabium, Antiochenæ ecclesiæ episcopum, de

monuit Coustantius ad *Rom. Pontif. Epist.* pag. 123. Nonnihil autem de Cornelii morte, sicca an cruenta fuerit, infra dicendum est ad Concil. Carthag. iv.

ROUTH.

^b Hæ universæ octo ad Cornelium Epistolæ adhuc hodie exstant et inter S. Cypriani Opera leguntur, quemadmodum duæ Cornelii ad Cyprianum.

FABRICIUS.

^c Nonnullæ edit. et mss. *Flavianum, Rufin, Fa-*

synodo Romana, Italica, Africana : ^a et aliam de A ma continentem. Rexit Ecclesiam ^d annis duobus sub Gallo et Volusiano; cui ob Christum martyrio coronato successit Lucius.

bianum. Sed Eusebius vi. 43. et Nicephori Codices vi. 5. seq. successorem Babylæ iterum iterumque *φάβιον* appellant, et Codices quamplurimi quos Saffridus Petri et Marcianus inspexere, *Fabium* non tantum hoc loco, sed etiam infra, cap. 69. Euseb. Ἦθον δ' οὖν εἰς ἡμᾶς ἐπιστολαὶ Κορνηλίου Ῥωμαίων ἐπισκόπου πρὸς τὸν τῆς Ἀντιοχείων ἐκκλησίας. Φάβιον, δηλοῦσαι τὰ περὶ τῆς Ῥωμαίων Συνόδου καὶ τὰ δόξαντα πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἀρρικὴν καὶ τὰς ἀγέτης χώρας. FABRICIUS.

^a Hæc altera epistola Cornelii ab Eusebio non discrete commemoratur, sed illius loco Epistola Cypriani et episcoporum Africae, Ῥωμαϊκῆ φωνῆ Κυπριανοῦ καὶ τῶν ἄμ' αὐτῷ κατὰ τὴν Ἀρρικὴν ἐπισκόπων. Pro Novatiano Novati nomen habent Codices Eusebii, Rufini, Nicephori, etsi Hieronymum plerisque in locis ubi Novatus hodie exstat Novatianum legisse laud dubitat Guil. Beveregius notis ad Synodicon magnum, p. 70. FABRICIUS. — De hujusce nominis scriptura fusius nos infra ad Cornelii Epistolam priorem ad Cyprianum. De Hieronymo autem verba Eusebii male intelligente videndus cl. Keil. ad Fabricii *Bibl. Gr.*

tom. vii, p. 293 ed. novæ, qui insuper notat, nullam fecisse mentionem Hieronymum Cornelianæ epistolæ in causa Novati ad Dionysium Alex. scriptæ, quam commemorat Eusebius *H. E.* vi, 46. ROUTH.

^b Euseb. ἄλλη τις ἐπιστολὴ συνήπτο Κορνηλίου περὶ τῶν κατὰ τὴν Συνόδον ἀριστάντων. Synodum intellige Romanam mense Octobri A. 251. in causa Novatiani habitam, cuius meminit S. Cyprianus Epist. 55. ad Antonianum p. 103. FABRICIUS.

^c Ex hac epistola Cornelii proluxa fragmenta Eusebius nobis vi, 43. conservavit, qui eam laudat his verbis: καὶ πάλιν ἑτέρα ἐπιστολὴ περὶ τῶν κατὰ Νόνατον πραγμάτων. Iterum Novatum vides pro Novatiano. FABRICIUS.

^d Non sane integris, ut ex iis quæ initio hujus capituli dicta, apparet, licet Eusebius vii, 2, ubi Lucii etiam successoris meminit, ait Cornelium ad tres annos Romæ episcopatum tenuisse, illud tempus quo sedes a Fabiani martyrio vacavit, Cornelio ut videtur attribuit. κατὰ δὲ τὴν Ῥωμαίων πόλιν Κορνηλίου ἔτισιν ἄμφι τὰ τρία τὴν ἐπισκοπὴν διαύσαντος Λούκιος κατέστη διάδοχος... Ita et alii veteres. Vide Schelstrateni *Antiquitat. Ecclesiast.*, p. 196. seq. et 429. FABRICIUS.

PROLEGOMENA.

ARTICULUS PRIMUS.

S. CORNELII VITÆ HISTORIA.

I. Decius, sacerdotibus Dei, ut Cyprianus loquitur (1), in primis infestus, cavet ne Romæ successor Fabiano sufficeretur: eoque prohibente factum est, ut ab ineunte anno 250 (quo 20 januarii seu 13 kal. februarii martyrio coronatus fuit Fabianus) ad annum 251 usque Romana sedes menses sexdecim et dies quatuordecim vacaret. Hoc durante interpontificio, penes Clerum Romanorum erat ejus Ecclesiæ regimen, qui etiam in causa lapsorum ad Cyprianum, luculentam dedit epistolam (2).

Favente Decii absentia, die mercurii quarta junii 251, communi Romani Cleri consensu Cornelius electus est, de cujus ordinatione hæc Cyprianus ad Antonianum, ex Novatiani epistolis aliquatenus de eadem anxium ac titubantem (3): « Venio jam nunc, frater charissime, ad personam Cornelii collegæ nostri, ut Cornelium nobiscum verius noveris, non de malignorum et detrahentium mendacio, sed de Domini Dei judicio, qui episcopum fecit et coepiscoporum testimonio, quorum numerus universus per totum mundum concordii unanimitate consensit. Nam quod Cornelium charissimum nostrum Deo et Christo, et Ecclesiæ ejus, item consacerdotibus cunctis lauda-

C bili prædicatione commendat, non iste ad episcopatum subito pervenit, sed per omnia Ecclesiastica officia promotus, et in divinis administrationibus Dominum sæpe promeritus, ad sacerdotii sublime fastigium cunctæ religionis gradibus ascendit. Tum deinde episcopatum nec ipse postulavit nec voluit, nec ut cæteri, quos arrogantia et superbiæ tumor inflat, invasit; sed quietus, et modestus, et quales esse consueverunt, qui ad hunc locum divinitus eliguntur, pro pudore virginalis conscientiæ suæ, et pro humilitate ingenitæ sibi et custodiæ verecundiæ, non ut quidam vim fecit, ut episcopus fieret, sed ipse vim passus est, ut episcopatum coactus exciperet. Et factus est episcopus a plurimis collegis nostris, qui tunc in Urbe Roma aderant, qui ad nos litteras honorificas, et laudabiles, et testimonio suæ prædicationis illustres de ejus ordinatione miserunt. Factus est autem Cornelius episcopus de Dei, et Christi ejus judicio, de clericorum penè omnium testimonio, de plebis, quæ tunc adfuit, suffragio, et de sacerdotum antiquorum, et honorum virorum collegio; cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est, locus Petri et gradus cathedræ sacerdotalis vacaret. » Hæc Cyprianus de Cornelii electione, cui una cum Romano clero episcopi sexdecim ex vicinioribus provinciis collecti, ac duo, qui ex Africa in Urbem venerant, Pompeius scilicet et Stephanus, consenserunt. Unde Cyprianus idem de episcoporum numero, qui Cornelii ordinationem probaverant, ad Antonianum: « Nisi si tibi episcopus videtur, qui episcopo in Ecclesia a

(1) Cyprian. Epist. LII, pag. 168. Edit. Venet. 1758.

(2) Vide Cypriani Epist. xxxi laudat. Edit.

(3) Cyprian. Epist. LII, pag. 165 et seqq.

sexdecim coepiscopis facto, adulter, atque extraneus A fieri a desertoribus nititur, » id est a Novatiani fautoribus (1).

Egregiis eum meritis, virtutibusque exornatum fuisse, vel inde Cyprianus arguit, quod, Decio superstitite, Romanam Ecclesiam gubernandam suscepit: « Etenim post episcopatum non exambitum, non extortum, sed de Dei, qui sacerdotes facit, voluntate susceptum, quanta in ipso suscepto episcopatu suo virtus! quantum robur animi! qualis firmitas fidei! quod nos simplici corde et perspicere penitus, et laudare debemus, sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra, eo tempore, cum tyrannus infestus Dei sacerdotibus fanda atque nefanda comminaretur, cum multo patientius, et tolerabilius audiret, levari adversus se æmulum principem, quam B constitui Romæ Dei sacerdotem: » quem ideo ante martyrium martyrem voluntate sua fuisse prædicat.

II. Cornelium natione Romanum, ex patre Castino natum esse scribit Anastasius bibliothecarius, vel quisquis illi prævit; cui etiam nonnulla Actorum apographa, et quoad Romanam patriam etiam Catalogus Romanorum Pontificum, e serenissimæ Reginæ Sueciæ bibliotheca ante tom. I aprilis ab Henschenio editus, consentiunt. Forte igitur fuerit e celeberrima illa inter Romanas familias gente Cornelia progenitus, ut Franciscus Blanchinus censuit (ex *Cornelii* arbitror vocabulo), in Notis historicis ad laudatum bibliothecarium.

Illum per omnes ecclesiasticos ordines, insigniaque in Ecclesiam merita ad supremi pontificatus apicem ascendisse, irrefragabilis testis est S. Cyprianus in sæpius jam laudata Epistola ad Antonianum. At ejusdem gesta a nemine recensita reperimus. Attamen cum e Romano Clero fuerit, haud dubie ad ipsum spectat pars, et fors non minima eorum, quæ Clerus ille. S. Petri Cathedra per Fabiani martyrium vacante, in calamitosa illa Ecclesiæ tempestate egregie præstitit. Exstant varix inter Cyprianicas epistolæ ex quibus perspicuum est, quanto zelo Clerus ille non modo Romanam Diœcesin, sed et Carthaginensem, aliasque curarit (2).

Cornelium tamquam vitio creatum Episcopum Romanum calumniatus est Novatianus Romanus presbyter, instigante Novato, presbytero Carthaginensi, idque tam vafre, et malitiose, ut nonnullos ex confessoribus traheret in partes suas, ac per tres episcopos qua fraude, qua vi compulsos episcopus Romanus, clam ordinatus, primum in Ecclesia Romana schisma excitaret. Eam ob rem Cornelius sexaginta episcoporum concilio Romam anno 251 convocato, Novatianum, ejusque sectatores anathemate damnavit, et confessores, qui lapsi fuerant, ad reconciliationem et pœnitentiam admittendos esse decrevit. Hoc in Concilio lapsorum causa decretorio judicio finita est, statutumque ut lapsi ad communionem

non admitterentur, nisi peracta pœnitentia diuturna, et integra: ita tamen ut ipsis in supremo vitæ discrimine subveniretur, neque absolutio et communio negaretur.

Eundem pontificem e catacumbis transtulisse corpora sanctorum Petri et Pauli narrat auctor libri Pontificalis (3): subditque ad extremum exulasse Centumcellis, et plumbatis os ejus contusum Decii jussu (4). Sub Cornelii pontificatu non solum persecutionis procella, quæ Decii interitu extincta videbatur, a Gallo et Volusiano denuo excitata, Ecclesiam exagitavit; sed etiam duplex schisma; primum a Novato Carthaginensi et Novatiano Romano presbyteris, Romanam, præsertim Ecclesiam; alterum ab eodem quidem Novato olim incentore, sed duce Felicissimo, et Novatianis erroribus plane oppositum, Ecclesiam Dei in Africa perturbavit. Ut enim Novatiani detestabili severitate omnem spem veniæ lapsis penitus negandam contendebant, ita illi, damnabili pariter conniventia, a primo statim persecutionis die, cum recentia delinquentium facinora ferrent, et sacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, sed adhuc manus ipsæ lapsorum, atque ora fumarent, communicare cum lapsis, et pœnitentiæ agendæ intercedere non desisterunt, teste Cypriano, epistola LV ad Cornelium. Felicissimus, cum se ab Africanis episcopis in concilio congregatis damnatum videret, ut jus communionis quo exciderat, in Ecclesia Romana suffuraretur, Romam navigavit, et fucum facere sancto Cornelio Pontifici Maximo conatus est. Sed nihil obtinuit, nisi suæ damnationis confirmationem, ut ex supra laudata constat S. Cypriani epistola.

III. Ipso persecutionis exordio anni 252, Cornelius Romanus Pontifex Centumcellas (Civita Vecchia) a Gallo imperatore relegatus est, cujus in fide constantiam Cyprianus epistolis suis quam maxime commendat (5): « Cognovimus, frater charissime, ait, fidei, ac virtutis vestræ testimonia gloriosa, et confessionis vestræ honorem sic exultanter accepimus, ut in meritis, ac laudibus vestris nos quoque participes, et socios computemus: » et post plurima: « Virtus illic Episcopi præcedentis publice comprobata est, adunatio sequentia fraternitatis ostensa est. Dum apud vos unus animus, et una vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est. Claruit, fratres charissimi, fides, quam de vobis beatus Apostolus prædicavit. » Hæc aliaque plurima Cyprianus ad Cornelium, qui exilii ærumnis, laboribusque confectus, paulo post die decima quarta septembris martyr ibidem occubuit: « Post hoc, » ait Pontificale Damasi, « Centumcellas expulsus, ibi cum gloria dormitionem accepit. » Diem obitus Hieronymus docet, dum

(3) Hæc translatio incerta est Baronio ad ann. 221, § 3. Pagio ad eund. annum § 3 et Blanchino in notis ad *Anastasium bibliothecarium*, tom. II, pag. 205.

(4) Erat id genus tormentorum quasi flagellum ex funiculis, in quarum summitatibus glandes plumbeæ erant impactæ. Baron ad *Martyrolog. Roman.* die 6 Junii. Gallonius de *Martyrum Cruciatibus*, pag. 204.

(5) Cyprian. Epist. LVI.

(1) Cyprian. loc. cit.

(2) Vide Cypriani Epistolas, num. xxx, xxxi xxxii.

de Cypriano ait (1): « Passus est sub Valeriano et Gallieno persecutione octava, eodem die, quo Romæ Cornelius, sed non eodem anno. » Nempe decimo octavo kal. octobris, qua die Cyprianus constat martyrio coronatum fuisse, et utriusque memoria celebratur.

IV. Quo autem mortis genere aut supplicio sanctus Pontifex obierit, plane incompertum est: nam quæ de illis in urbe Romana sub Decio martyrii Acta ejusdem referunt, nihil omnino probant, cum ab eruditis inter spuria rejiciantur. Vetustissimi catalogi Pontificum auctor tantum dicit, illum cum « gloria dormitionem » Centumcellis accepisse. Unde nonnulli existimarunt, eum naturali potius quam violenta morte defunctum esse; per exilii tamen, ac forte etiam carceris ærumnas accelerata, ideoque ab Ecclesia ut martyrem merito coli. Verumtamen non desunt testimonia gravia, quæ ambiguum illam phrasim, « cum gloria dormitionem accepit, » de martyrio per supremum supplicium consummato accipiendam suadent. Imprimis S. Cyprianus in Epistola LVIII ad S. Lucium, Cornelii successorem, illum *beatum martyrem* disserte appellat: Idem facit Epistola LVII ad S. Stephanum pariter Papam: « Servandus est, inquit, antecessorum nostrorum, beatorum martyrum Cornelii et Lucii honor gloriosus.... Illi enim, pleni Spiritu Dei et in glorioso martyrio constituti, dandam esse lapsis pacem censuerunt: » Consonat Eusebius in *Chronico* dicens: « Romanæ Ecclesiæ episcopatum, post Fabiani gloriosam mortem, xx suscepit Cornelius annis duobus; qui et ipse martyrio coronatus est: » S. Pacianus in Epistola II ad Sympronianum, S. Cornelium occisum fuisse, non obscure insinuat. Adhuc clarius loquitur S. Hieronymus in Vita S. Pauli Eremitæ, tom. IV Opp., edit. Paris., part. 2, col. 69: « Cornelius Romæ, Cyprianus Carthagine felici cruore martyrium pertulerunt. » Non obscure etiam loquitur Prosper in *Chronico* integro dicens: « Romanæ Ecclesiæ episcopatum, post Fabiani gloriosam mortem, xx suscipit Cornelius annis duobus, qui post biennium eodem martyrio coronatur. »

V. « Episcopatum tenuisse dicitur Cornelius ab Eusebio quidem (2) « annis circiter tribus, » in *Chronico* autem, cui Hieronymus concinit (3) « annis duobus. » In libro Pontificali, « annis tribus, diebus decem; » in exemplari Corbeiensi, ut in Bucheriano catalogo, « annis duobus, mensibus tribus, diebus decem; » in Foslatensi, nunc Colberino, nec non apud Bollandum ex Codice olim Suecorum reginæ, nunc Vaticano, « anno uno, mensibus duobus, diebus tribus, » pontificatum gessisse dicitur. At nominatum Bucherianum catalogum, in quo Cornelium sedisse legimus « annos duos, menses tres, dies decem, a consulibus Decio IV, et Decio II, usque Gallo et Volusiano, » mendosum

esse observat Antonius Pagius, cum in annis pontificatus Cornelii, tum in Deciorum consulatibus designandis. Nullus enim est aut Decii patris quartus, aut Decii filii secundus consulatus. Gallum autem Volusianum Decio Augusto secundo sen tertio, et Decio Cæsare primum consulibus successisse ex fastis certum est: adeoque in catalogo mox dicto non *annos duos, sed annum unum* Cornelio fuisse adscribendum. Quocirca eum sic corrigendum laudatus Pagius censet, ut « annum unum Decio III et Decio, » loco verborum *annos duos* Decio IV, et Decio II substituitur. Unde sequitur ut si Cornelius *annum unum*, quemadmodum illo in catalogo scribitur, et « menses tres, » ac « dies decem » sedit, cum eundem, « Gallo et Volusiano consulibus » (hoc est anno Christi 252), die 14 septembris martyrio coronatum esse vera monumenta fidem faciant, anno Christi 251, junii 4 die pontificatum inierit. »

« Placuit etiam hæc opinio erudito Tillemontio (4) qui et præterea Cornelium minime ante paschalem anni 251 diem ordinatum esse pluribus argumentis colligit. Probabile est, non multo postquam Decius ex Urbe ad expeditionem contra Gothos discessisset quod circa verum tempus anni 251 contigit, clerum populumque Romanum, hac occasione oblata, convenisse, et in Cornelii electionem consensisse. Et hæc quidem Cypriani de Decio verba (5): « Quod tolerabilis audiret levati adversus se æmulum principem, quam constitui Romæ Dei sacerdotem, » sic interpretari licet, ut Tyrannus ille nuntio eodem, et imperium a Julio Valente usurpatum, et Cornelium in Episcopum Urbis cooptatum didicerit. Porro Julius purpura circa mensem Maium anni 251 arrepta, nec multo post occisus est. Denique Eusebius et cum hac sententia et secum conciliari sic potest: ut cum Cornelium « annis circiter tribus » episcopatum tenuisse scribit, tempus a Fabiani obitu ad Cornelii mortem interjectum judicare voluerit; ubi autem eum « duobus annis » sedisse docet, unum completum, et alterum inchoatum pro duobus computarit. » Huc usque Constantius noster (6). Videsis etiam clarissimi inter Bollandistas Constantini Suyskeni commentarium historicum de S. Cornelio Papa et Martyre, § II, III et IV, et præsertim § XII, pag. 177 et seqq. Tomo IV. Septembris.

ARTICULUS II.

S. CORNELII P. ET M. SCRIPTA.

I. Complura sollicitudinis Apostolicæ monumenta litteris consignasse sanctus Pontifex perhibetur, quorum tamen pars maxima interit (7). De his ita Eusebius (8) ἡλθὼν δ' αὖν εἰς ἡμᾶς ἐπιστολαὶ Κορηαίου Πα-

(4) Tillemont. *Mémoire sur S. Corneille*, t. III, art. 15, pag. 351.

(5) Cyprian. L. c. n. 10.

(6) Constant. *Epist. Romanor. Pontific.*, pag. 123.

(7) Hæc et quæ sequuntur ex Galland. *Biblioth. Max. Vell. PP.* t. III, *Prolog.* p. 35, cap. VII, desumuntur.

(8) Euseb. H. E. lib. VI, cap. 48.

(1) Hieronym. *de Script. Eccles. in Catalog.*, cap. 67.

(2) Euseb. H. E. lib. VII, cap. 2.

(3) Hieronym., *de Vir. illustr.*, cap. 66.

ματων επισκοπου προς τον της Αντιοχων εκκλησιαις πατριον. — Ταυταις αλληλεις επιστολη συνήπτο του Κορηλου περι των κατα την συνδον αρεσαντων και πάλιν ετέρα περι των κατα Νοουατου πραχθέντων. Hoc est, interprete Valesio : « Exstant adhuc epistolæ Cornelii Romanorum Episcopi ad Fabium Antiochensis Ecclesiæ præsullem missæ. » — His adjuncta erat alia ejusdem Cornelii epistola, de his quæ in Synodo decreta fuerant : et rursus alia de facinoribus Novati : Ad quem quidem locum observat eruditus Cotelerius (1). Eusebium verbis illis, επιστολαι Κορηλου, unam tantummodo Cornelianam epistolam significasse : quod sane perspexit et Hieronymus. Dum enim Eusebium affectatus, inter scriptores ecclesiasticos Cornelium recenset, hæc habet (2) : « Cornelius, Romanæ Urbis Episcopus, » — scripsit epistolam ad Fabium Antiochenæ ecclesiæ episcopum. Rem conficit V. C. aliquot ejusmodi locutionum exemplis in medium adductis. *Epistolas*, inquit, et de una epistola dici, observatum doctis Scripturarum interpretibus ad libros Macchabæorum. Sic Sanctus Polycarpus, alloquens Philippenses, ait ex veteri interprete (3). « Neque ego, neque similis alius mei, poterit sequi sapientiam beati et gloriosi Pauli. — Qui et absens scripsit vobis Epistolas : » ες και απουσιν υμιν εγραψεν επιστολαις : Attamen, ex eodem interprete, sanctus ille Smyrnensis antistes paulo post unius tantum Paulinæ Philippensibus inscriptæ Epistolæ meminisse comperitur : *Qui estis*, inquit (4) in principio epistolæ ejus. Aliud præsto est exemplum ex ipso Eusebio, cujus hæc verba (5) : Μνημονεύει γρητοι και αυτος ο Αλεξανδρος εν ιδιαις επιστολαις ταις προς Αντιοχεια εις επι νυν παρ' ημιν σωζομεναις της Ναρκισσου εν αυτοσ προειδρας, κατα ταυτα λεγει επι τελει γραφών της αυτης επιστολης. Quæ quidem sanctus Hieronymus pauca complectens sic reddit (6) : « Hic (Alexander) in fine cujusdam epistolæ, quam scribit ad Antinoitas super pace Ecclesiæ, etc. » Nimirum ut viri eruditil verba usurpem (7) frequentil apud omne genus auctores usu venit, quod de singulari epistola, dialogo, libroque loquentes, quandoque plurali numero utantur.

III. Ad hæc in allato textu Eusebiano cum docto ejus interprete observandum occurrit, Historicum Cæsariensem tres duntaxat Cornelii epistolas recensere : primam ad Fabium, Antiochensem episcopum, de Romana synodo, deque Italiae et Africae episcoporum consensu : secundam de decretis synodi : tertiam de facinoribus Novatiani ad eundem Fabium Antiochenæ urbis episcopum ; ex qua luculentissimum Excerptum nobis Eusebius servavit. At Hieronymus quatuor enumerat (8) : « Cornelius, inquit, Romanæ urbis episcopus, ad quem octo Cypriani exstant epistolæ, scripsit epistolam ad Fabium Antiochenæ ecclesiæ episcopum de synodo Romana, Italica, Africana ; et aliam de Novatiano, et de his qui lapsi sunt ;

(1) Coteler. ad cap. 3, Epistol. S. Polycarpi.

(2) Hieronym. *de Vir. illustr.*, cap. 66.

(3) Polycarp. *epist. ad Philipp.*, cap. 3.

(4) Id. *ibid.* cap. 11.

(5) Euseb. H. E. lib. vi, cap. 11.

(6) Hieronym. *de Vir. illustr.* cap. 62.

A tertiam de gestis synodi ; quartam ad eundem Fabium valde prolixam, et Novatianæ hæreseos causas, et anathema continentem. » Verum aliud egisse videtur doctor maximus, dum locum Eusebiano inspexit, ut post Valesium advertit Cotelerius (9). Eusebius enim, postquam primæ Cornelii epistolæ ad Fabium Antiochensem mentionem injecit, statim subdit : « Aliæ præterea latino sermone conscriptæ exstant epistolæ Cypriani, et aliorum antistitem, qui cum ipso in Africa congregati erant : ex quibus colligitur, ipsis etiam placuisse, ut subveniretur iis qui in tentationem inciderunt ; utque auctor nefariæ opinionis simul cum iis, qui ad partes ipsius desciverant, ab Ecclesiæ Catholicæ consortio merito abdicaretur. » Quibus relatis secundam memorat Cornelii epistolam de his, quæ in synodo, Romana scilicet, decreta fuerunt. Quam ergo secundo loco laudat epistolam S. Hieronymus, non Cornello, sed Cypriano adscribenda. Neque etiam Rufinus Eusebii verba probe accepisse comperitur : Siquidem quæ Cæsariensis episcopus de secunda Cornelii epistola tradit, interpretatur ipsemet de prima Fabio Antiochensi episcopo inscripta.

IV. Verum illud potius nostra interest, inquit doctissimus Gallandus (10) cum docto Eusebiano interprete advertere, ex Epistolis Cornelli primam ac tertiam fuisse a sancto illo pontifice græco sermone perscriptas. « Quum enim, inquit Valesius, Eusebius ex tertia epistola plurima adducat testimonia, nusquam dicit ea ex latino sermone in græcum fuisse translata : quod tamen perpetuo monere consuevit, quoties latini scriptoris testimonium citat : exempli gratia, cum locos profert ex Tertulliani Apologetico ; aut cum epistolas Romanorum principum. » Deinde Eusebius ipse heic satis innuit, primam illam Cornelli ad Fabium epistolam scriptam fuisse græco sermone. Postquam enim de illa commemoravit, addit conjunctam ei fuisse allam latino sermone scriptam epistolam Cypriani : quod quidem non ad deret, nisi Cornelii epistola superius memorata diverso sermone scripta fuisset hæc illa satis apposite quæquidem sententia eruditissimis viris probatur (11).

V. Præter hæc epistolas græco sermone exaratas, scripsit etiam S. Cornelius aliquot litteras ad S. Cyprianum, inter cujus epistolas duæ etiam num leguntur, videlicet 46 et 48, cæteræ pariter perierunt.

Sub ejusdem nomine circumferuntur insuper duæ Decretales, ab Isidoro Mercatore productæ, et apud Labbeum (12) et Mansium (13) relatæ. Harum altera ad

(7) Smith. *Schol. ad s. Polycarpi epistol.* pag. 110.

(8) Hieronym. *de Vir. illustr.* cap. 66.

(9) Coteler. *loc. cit.*

(10) Galland. *Biblioth. Maximi. SS. PP.* tom. III, in *prolegom.* cap. 6, n. 4, pag. 23.

(11) Bolland. *Act. SS. Septembr.* Tom. IV, pag. 180. Coustant. *Epistol. Rom. Pontific.* pag. 145. Tom. I, not. 2, et apud Mansi *Collect. Concil. Ampliss.* Tom. I, col. 817, not. 1.

(12) Labb. *Tom. I Concilior.* col. 668 et seqq.

(13) Mansi *Tom. I. Coll. Ampl. Conc. Col.* 811-817.

universam Ecclesiam dirigitur, agiturque de translatione SS. Petri et Pauli, tanquam ab eo facta, ac de Novatiano, aliisque hæreticis; altera, Rufo vel Rustico episcopo Orientali inscripta, tractat de Sacramento, sive iurejurando episcoporum et eorum causis. Utraque ab eruditis, et ab ipso etiam Labbeo velut spuria rejicitur, suamque ipsamet falsitatem per adscriptos consulatus probat. Prior enim « data septimo (alibi octavo) idus septembris, Decio et Maximo, viris clarissimis, consulibus; » posterior « undecimo kalendas junii, » iisdem consulibus signata est; quorum ultimum non nisi anno 253; id est secundo post Decii interitum anno, et aliquot post S. Cornelii martyrium mensibus consulatum iniisse et fastis constat. Si quis velit per « Maximum » ibi designari « Gratum, » cui id nomen etiam fuisse legitur, nihil tamen efficiet, cum hujus consulatum ad annum 250 spectet, quo Cornelius nondum pontifex ordinatus fuerat. Plura manifestæ suppositionis indicia adducit Natalis Alexander (1), inter quæ primum Scripturæ sacræ secundum versionem Vulgatam citatio; et sententiæ ex Actis concilii Carthaginensis, ex epistola de Vita clericorum, ad Oceanum sub nomine S. Hieronymi, ex concilio Romano v, sub Symmacho, ex sancto Ambrosio, Epistola 20, et aliunde corrogatæ.

Constantius noster in Epistolis summorum Pontificum, col. 26, præterea observat decretum quo statuitur ut juramentum a jejunis præstetur, et ne pueri ante annum ætatis 14 jurare cogantur, quod exstat in compilatione Gratiani, 22, quæst. 5, c. 16, ab Ivone et Burchardo, sancto pontifici nostro pariter perperam abscriverit.

Commentitia etiam certe est ista epistola acris ac vehemens, quæ post Cyprianicas in editione Veneta, qua utimur, col. 303, inter dubias, recitatur, velut a Cornelio ad Cyprianum de non rebaptizandis Hæreticis data. Constat enim hanc controversiam sub Cornelio agitatam non fuisse, sed Cyprianum inter ac Stephanum, illius post Lucium successorem, primum ortam fuisse; constat quoque summam semper consensionem Cornelium inter et Cyprianum intercessisse (2).

XI. Eminentissimus Robertus Bellarminus, libro de Scriptoribus ecclesiasticis in S. Cornelio alterius perbrevis epistolæ ad Lupicinum Viennensem Episcopum meminit. Exstat ea tomo III Bibliothecæ Patrum editionis Parisiensis anni 1589, apud Labbeum tomo 1. Conciliorum, col. 329 et Joannem a Bosco in Antiquitatibus bibliothecæ Floriacensis, ex qua primum erotam Baronius descripsit ad annum 225 n. 47, et Constantius noster in appendice ad tom. 1. Epistol. Rom. Pontif. pag. 25, suspectam habet.

Quamquam vero Labbeus de hac epistola nihil notet, nisi quod eam Baronius e Floriacensi Biblio-

theca acceperit, mentem tamen suam satis manifestat, dum ad duas certe genuinas, quas ibidem subdit, sic notat: « Hæc et sequens Epistola cum iis quas Clerus Romanus scripsit, docent, quid distent æra lupinis, et subæratæ merces æreis veterum scriptis. » Eandem Tillemontius (3), et citati Natalis Alexander ac Constantius, aliique, inter supposititias similiter reponunt: et certe ea magna præ se fert suppositionis indicia. Imprimis « Archiepiscopi » titulus ætate Cornelii in usu non erat; et si fuisset, sanctus Pontifex, seipsum tantummodo episcopum dicens, Lupicinum Viennensem eo nomine non compellasset. Baronius quidem in Annalibus ad annum 255, num. 47, ubi eam pro genuina refert, Archiepiscopi titulum omittit; sed et in laudata Bibliotheca Patrum, ac Labbei Collectione conciliorum, in hunc modum inscribitur: « Cornelius, Episcopus Romanus, fratri Lupicino Viennensi Episcopo salutem. » At præterquam quod incertum sit apud quos Floriacensi Autographo conformius legatur; nec hæc inscriptio Corneli scribendi methodo congruit: hic enim epistolæ suas ad Cyprianum datas quæ etiamque exstant, omisso utriusque episcopatus titulo, his verbis exorditur: « Cornelius Cypriano fratri salutem; » quod et Cyprianus in suis ad Coracium pariter fecitavit.

Secundo, dubium est an S. Lupicinus, superstite Cornelio, ecclesiæ Viennensi jam præ sederit. Certe id in Baronii sententia rogandum est: is enim ad annum 262, num. 58, S. Florentium, Lupicini decessorem, sub Valeriano passum scribit; ad quod Eminentissimus Annalista non advertit, dum memoratam Epistolam admisit, vel contra, dum illius martyrium tam sero collocavit. Laudatus Joannes a Bosco de eodem S. Florentio sic ait: « Tempora Gordiani, Philipp, Decii, Galli, et Volusiani decurrit: » De Lupicino autem: « Ipsi successit B. Lupicinus martyr, qui Cathedram tenuit, dum Valerianus et Gallienus in humanis debebant. » Eadem habet Joannes Chenu in episcopatibus Galliæ. Quinimmo Tillemontio (4) valde probabile visum est, Lupicinum non nisi post annum 374, illam sedem obtinuisse. Tertio vel ipsa epistola illa scripta est post Decium, ante, vel post inchoatam a Gallo persecutionem. Si primum, qua veritatis specie ait, « Christianos ubique tormentis variis affel, et jam plures martyrio coronatos fuisse? » Si secundum, cur de sua confessione aut exilio non meminit, cum ex dictis constet illum inter primos confessum, comprehensumque esse? Cætera, quæ in eadem epistola insuper nonnullis displicent, apud Tillemontium ac Constantium videri possunt: nolim tamen cum posteriori asserere, vocem « Missas, » quæ in ea occurrit, Cornelii ævo certo recentiorum esse.

VII. Præterea notat Tillemontius, tractatum de Disciplina et Bono pudicitia, qui inter dubia S. Cy-

(1) Natal. Alexand. *Hist. Eccles. sæculo III*, cap. 4, art. 3; pag. 72.

(2) Vide Maran. *Vit. S. Cypriani* §. 35, pag. 115.

(3) Tillemont. *Mémoires*, note xv, sur Corneille, Tom. III, pag. 352

(4) Idem ibid.

priani Opuscula recensetur, Erasmo visum fuisse, A et quod excurrit Basilicas, locum ubi colligerent, non habebant. » Quem locum dum Blondellus, Apolog. pag. 223, de ipsius Optati ætate interpretatur, ab eo male intellectum esse Valesius recte notat (5). Addit Cornelius Novatianum non posse sperare se ad episcopatum venturum, siquidem in lecto baptizatus non receperat impositionem manuum episcopi, hoc est, sacramentum Confirmationis. Sed neque postquam liberatus est a morbo, reliqua percepit, quæ secundum regulam Ecclesiæ et percipienda sunt, neque ab episcopo consignatus est, τοῦ τε ὑποτάξασθαι ὑπὸ τοῦ ἐπίσκοπου. Hoc autem signaculo minime percepto, quomodo Spiritum sanctum potuit accipere (6)? » Postea scribit Cornelius, quod tantum rogatu Episcopi contra mandatum Ecclesiæ, quæ sic B baptizatos ordinari prohibebat, presbyter Novatianus ordinatus fuerit (7). Dein exprobrat eidem, quod sacerdotium suum abnegaverit persecutionis tempore, cogatque suos corpus et sanguinem Christi eis præbendo, jurare, cum respondere deberent Amen, uti mos Ecclesiæ erat (8), se numquam ad Cornelium reversuros. Denique Fabium monet, Romanos confessores partes Novatiani deseruisse, multosque episcopos, quorum ad eum nomina mittit, in concilio eundem damnasse.

ARTICULUS III.

SYNOPSIS EPISTOLÆ CORNELII AD FABIUM ANTI-CHENUM.

Magnum fragmentum affert Eusebius (2), ex epistola tertia Cornelii ad Fabium, in qua Cornelius describit artificia quibus usus erat Novatianus, ut episcopus ordinaretur, abusus simplicitate et facilitate trium Episcoporum, quorum unus culpam agnovit, ac illius eum pœnituit. Postea observat hisce temporibus jam esse in Ecclesia Romana 46 presbyteros, septem diaconos, totidemque subdiaconos; quadraginta et duos acolythos, quinquaginta duos tum ostiarios, tum exorcistas, cum lectoribus, viduas cum thlibomenis, i. e. indigentibus, C uti non male substituit Rufinus, plus mille quingentas: quibus universis Domini gratia et benignitas alimenta suppeditat. Ex hoc loco colligi potest, quot basilicas tunc Romæ habuerint Christiani. Cum enim singuli presbyteri suas regerent basilicas, si 46 fuerint presbyteri, totidem basilicas fuisse dicendum est. In hunc locum gravissime peccat Blondellus, cum eum ita perstringit, ut nullam subdiaconorum faciat mentionem, exindeque confici putet nullos tum Romæ subdiaconos fuisse institutos. Sed lectionis illius falsitatem tum Græcus Eusebii textus, tum Latina Rufini interpretatio demonstrant. Tradit et Optatus (5), quadraginta et amplius Basilicas Romæ existisse, quando illuc Victor Gabiensis proxime post exortum Donatistarum schisma ab his schismaticis D missus est. « Ili quippe, inquit Optatus, ibi inter 40,

Cornelii stilus, iudice doctissimo Dupinio (9), quantum de eo judicari potest ex paucis, quæ exstant, ejus epistolis, non est valde sublimis, tamen iis, quæ dicit satis ponderis affert, res sibi accommodat, adversario suo nullo modo parci.

(4) Vales. in hunc Eusebii locum.

(5) En Sacramentum Confirmationis! Rufinus Græca Cornelii verba ita latine expressit: *Nec reliqua in eo, quæ baptismum subsequi solent, solemniter adimpleta sunt, nec signaculo chrismatis consummatum est.*

(6) Vide Canon. XII Synodi Neocæsar. et Laodicenæ Canon. XLVII.

(7) Sancti Patres Ambrosius, Hieronymus, et Augustinus hujus consuetudinis mentionem faciunt. Hieronymus quidem adv. errores Joan. Hierosolymit. ad Panmachium: *Qua conscientia, inquit, ad Eucharistiam accedam, et respondebo: Amen, cum de charitate dubitem porrigitis? Huc spectat illud Augustini Serm. 272, nov. edit. Audis Corpus Christi, et respondes: Amen. Et lib. XII, contra Faustum, cap. 10. Habet enim magnam vocem Christi sanguis in terris, cum eo accepto ab omnibus respondetur: Amen. Ritus ille apud Ambrosium lib. IV de Sacram., cap. 5, explicatur his verbis: Ergo non otiose cum accipis, tu dicis: Amen, jam in spiritu confitens quod accipias Verum. Cum his consentit et Cyrillus Jerosolym. Cateches. ultima.*

(8) Dupin. *Bibliothec.*, tom. 1, edit. Lat. Colon. pag. 280.

(1) Tillemont. *Mémoire sur Corneille*. Tom. III. Ari. XXII, pag. 208.

(2) Euseb. II. E. Lib. VI, cap. 43.

(5) Optat. Lib. II de Schismate Donatistarum.

NOTITIA

EPISTOLARUM NON EXSTANTIUM QUÆ AD CORNELIUM ATTINENT,

AUCTORE D. COUSTANTIO O. S. B.

I.

1. Cornelii ad Cyprianum aliosve Africæ episcopos litteræ, quibus se episcopum Romæ factum nuntiabat. Hæ modestiam et simplicitatem quandam spirabant, quam minime præ se ferebant, quæ non multo post in Africam venerunt, Novatiani scripta conviciis et calumniis plena. Quapropter Cyprianus has Cornelii litteras plebi legi præcepit et respuit scripta Novatiani. Ipso autem Cypriano auctore, « divinæ traditionis et ecclesiasticæ institutionis sanctitas pariter ac veritas exigebat » ut statim atque Romanus episcopus Carthaginensi ordinationem suam litteris nuntiasset, ipse mutuas ad illum litteras dirigeret, ac notitia ordinationis ejus ad singulos provinciæ suæ collegas perlata, ab his fratres cum litteris ad episcopum recens creatum destinandos esse menderet. Cui officio non defuisse se Cyprianus testificatur.

II.

2. Cypriani ad Cornelium papam Epistola, per Caldonium et Fortunatum episcopos transmissa, qua rogabatur, ut quas ipse Cyprianus cum ad clerum tum ad plebem suam Carthaginensem de Felicissimi et quinque presbyterorum factione scripserat, hoc est edit. Pamel. xxxviii et xl, Romæ fidelibus legeret. Quocirca earumdem litterarum exempla tunc per prædictos episcopos mittebat, quæ et postea denuo per Mettium et Nicephorum misit.

III.

3. Synodicæ episcoporum Africæ ad Cornelium litteræ, ipsorum manu subscriptæ, ac per Mettium hypodiaconum et Nicephorum acolythum perlata, in quibus de Felicissimi et quinque presbyterorum ipsi coherentium causa quid sensissent, quidve pronuntiassent, edocebant, illos nempe, ut supra in Epistola XII, anno sequente scripta, n. 9, memoratur, sententia sua abstentos esse. Conscriptæ forsitan fuerunt ex eo « plurimorum episcoporum concilio, » quod Cyprianus Epist. I ad Stephanum I, n. 2, recollit, in quo « Novatianus hostis Ecclesiæ judicatus est, » ac nemini cum eo communicare licere pronuntiatum fuit.

IV.

Ubi et de pœnitentia majorum clericorum, an tribus primis sæculis publicæ subjecti fuerint, disseritur.

4. Ad initia pontificatus Cornelii referre licet tum gesta Romanæ synodi de Lapsorum causa, tum varias Cornelii epistolas, quas Hieronymus de Script. Eccl. c. 76, et Eusebius, lib. vi. Hist., c. 43, commemorant. Et Hieronymus quidem de his ita loquitur: « Cornelius, Romanæ urbis episcopus, ad quem

A octo Cypriani exstant epistolæ (totidem etiamnum habemus), scripsit Epistolam ad Fabium, Antiochenæ ecclesiæ episcopum, de synodo Romana, Italica, Africana; et aliam de Novatiano et de his qui lapsi sunt; tertiam de gestis synodi; quartam ad eundem Fabium valde prolixam, et Novatianæ hæreseos causas et anathema continentem. » E quatuor illis epistolis nihil ad nos pervenit, nisi postremæ insignia quædam fragmenta, quæ Eusebio debemus. Iste autem scriptor de iisdem gestis ac litteris hæc habet: « Cum Romæ congregata esset synodus, in qua sexaginta quidem episcopi, presbyteri vero ac diaconi multo plures convenerunt; cumque in provinciis (uti probabile est, Italiæ) antistites seorsum consultassent, hujusmodi decretum cunctis promulgatum est (haud dubie a Cornelio) Novatum (leg. Novatianum) quidem et eos qui cum ipso sese insolentius extulerant, et quicumque inhumanissimæ et a fraterna charitate alienæ ejus opinioni consentire præsumpserant, alienos ab Ecclesia habendos esse; fratres vero, qui casu ac tentatione lapsi fuerant, pœnitentiæ remediis curandos et confovendos esse. Exstant adhuc epistolæ Cornelii Romanorum episcopi ad Fabium Antiochenensis ecclesiæ præsulem missæ, in quibus et Romanæ synodi gesta, et omnium per Italiam et Africam aliasque locorum illorum provincias sententiæ declarantur. His adjuncta erat alia ejusdem Cornelii epistola, de his quæ in synodo (Romana) decreta fuerant.

5. Quando autem habitum fuerit mox dictum de Lapsorum causa concilium, adeoque et quo tempore a Cornelio conscriptæ sint, ea de causa epistolæ, ex his cleri Romani ad Cyprianum, Epist. xxxi, colligitur: « Ante constitutionem episcopi nihil innovandum putavimus: sed Lapsorum curam mediocriter temperandam esse credimus; ut interim dum episcopus dari a Deo nobis sustinentur, in suspensio eorum, qui moras possunt suscinere, causa teneatur. » Nemo enim non videt, dato a Deo Romæ pontifice Cornelio, nullam superfuisse causam cur ea res diutius in suspensio teneretur: immo cum Novatianus Lapsis veniam negaret, maxime necessarium fuisse, ut citius, habito concilio, finiretur. Quocirca inter prima Cornelii negotia computamus tum hoc concilium, tum litteras quibus ejusdem concilii decretum diversis provinciis notum fieri, et ab eis ratum haberi curavit.

6. Ad idem concilium pertinere videtur decretum de quo Cyprianus, Epist. lxxviii, ita loquitur: « Cumque alia multa sint et gravia delicta, quibus Basilides et Martialis implicati tenentur, frustra tales episcopatum sibi usurpare conantur; cum manifestum sit ejusmodi homines nec Ecclesiæ posse præesse, nec Deo sacrificia offerre debere: maxime cum jam pridem nobiscum et cum omnibus omnino episcopis in toto

mundo constitutis etiam Cornelius, collega noster, sacerdos pacificus et justus, et martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreverit, ejusmodi homines ad pœnitentiam quidem posse admitti, ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi. » Quæ in decreto cum planum sit sacerdotes lapsos de sacerdotali dignitate atque functione dejici, iisque aditum ad pœnitentiam permitti, quæ ab illis pœnitentia exigenda esset, non satis perspicue declaratur.

7. Eruditi Moriai, lib. iv. de Pœnit., c. 12, sententia est, cui et plurimi subscribunt, majores clericos tribus primis Ecclesiæ sæculis non secus atque laicos, pœnitentiæ publicæ fuisse obnoxios. Ille vero istud maxime in gratiam opinionis suæ profert, quod Cyprianus, Epist. lix edit. Pamel., seu lxiv edit. Oxon., ad Fidum scribit: « Legimus litteras tuas, frater charissime, quibus significasti de Victore quondam presbytero, quod ei antequam pœnitentiam plenam egisset, et Domino Deo, in quem deliquerat, satisfecisset, temere Therapius collega noster immaturo tempore et præpropera festinatione pacem dederit. Quæ res non satis movit, secessum esse a decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum et plenum tempus satisfactionis, et sine petitu et conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente, pax ei concederetur. » Quo in loco decretum, a quo recessum esse Cyprianus docet, illud ipsum intelligere licet, quod idem antistes in Epistola lxxviii. mox dicta. secum et cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis a Cornelio editum memorat. Unde sequitur, ut ejusdem decreti auctoritate presbyteris lapsis certum præscriptum sit satisfactionis ac pœnitentiæ tempus, eis minime remittendum, nisi aliud « petitu plebis, » vel « infirmitate urgente ac necessitate cogente » suaderetur. Sed pœnitentia illa, quæ ab illis « plena » exigebatur, an publica esset necne, etiam hic siletur. Neque id clarius enuntiat Cyprianus in Epistola lxxiv, seu lxxv, quam sic exorditur: « Gravier et dolenter motus sum, fratres charissimi, quod cognoverim Fortunatianum, quondam apud vos episcopum, post gravem lapsum ruinæ suæ, pro integro nunc agere velle, et episcopatum, sibi vindicare cœpisse. . . . . cum debeat satisfacere, et ad Dominum exorandum, diebus ac noctibus, lacrymis et orationibus et precibus incumbere; audet sibi adhuc sacerdotium quod prodidit vindicare, quasi post aras diaboli accedere ad altare Dei fas sit. »

8. Verum Cornelii atque episcoporum totius mundi quæ mens fuerit, ex ea ipsa Cypriani Epistola, in qua decretum illorum laudatur, colligere certius atque interpretari licet. In ea quippe representatur Basilides, ut qui decreto illi parere ac morém gerere jam cœpisset: adeo ut episcopatum pro conscientie suæ vulnere deponens, ad agendam pœnitentiam conversus sit, Deum deprecans, et satis gratulans si sibi vel laico communicare contingeret. » Si enim in his verbis quibus Basilides « ad agendam pœnitentiam conversus » narratur, nequaquam publica pœnitentia

intelligenda sit; nulla subest ratio cur decretum, quod « hujusmodi homines ad agendam pœnitentiam posse admitti » Cornelius cum cæteris totius mundi episcopis constituit, de publica pœnitentia interpretamur. Atqui Basilides ad eam pœnitentiam agendam est conversus, cum qua episcopatus recipiendi spem non abjecit, immo et illum a Stephano per obreptionem impetravit; cum ea in Ecclesia lex semper obtinuerit, ut his qui publicam egissent pœnitentiam, aut ad clerum redeundi, aut in eum redeundi spes nulla relinqueretur. Neque igitur publica illius pœnitentia fuit. Quod autem benefici loco duxisse dicitur, « si sibi vel laico communicare contingeret, » illustrat idem Cyprianus, epist. 72, ubi de his, qui adversus Ecclesiam rebellaverunt, ad Stephanum papam ita scribit: « Addimus plane et adjungimus, frater charissime, consensu et auctoritate communi, etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in Ecclesia prius ordinati fuerint, et posmodum periti et rebelles exstiterint. . . . eos quoque hac conditione suscipi cum revertuntur, ut communicent laici, et satis habeant quod admittantur ad pacem, qui hostes pacis exstiterint. » Ideo igitur illi indulgentiam sibi redeuntibus communionem laicam benefici loco ducere debuerant, quia et ipsis antea certum pœnitentiæ tempus præscribere, et quoad illud exegissent, communionem illam differre licuisset; non quia diaconos, presbyteros aut episcopos hujusmodi solemnibus publicæ pœnitentiæ ritibus subjacere usus volebat. Enimvero si ex iis, qui in libro ii Gregorii Magni, Ind. x, epist. 6, de Demetrio, quondam Neapolitano episcopo, gravissimum criminum reo legunt, « Pœnitentiæ reservatus, sacerdotii honore privatus est, » aut lib. vi, Ind. xiv, epist. 44, « Massæ, Nicoteranæ episcopus pro quibusdam culpis in pœnitentiam deputatus est, » Et alia his similia, nemo est qui locis illis « pœnitentiæ » nomine publicam ac solemnem pœnitentiam intelligat; quid vetat quominus idem nomen in decreto, quod Cornelius cum totius orbis Christiani episcopis sanxit, eadem ratione usurpatum intelligatur?

9. Istud porro me valde movet, quod hoc decretum non solius Cornelii et Itatorum, sed et Africanorum, immo « omnium omnino episcoporum in toto orbe constitutorum » fuisse Cyprianus testatur. Decretum enim tanto tamque generali consensu firmatum, non nisi solemniter aliqua lege abrogari debuit: aut si per se antiquari atque in desuetudinem venire potuisse quis suspicetur; illud certe fateatur necesse est, vix fieri potuisse, ut id tam cito in omnibus Ecclesiæ provinciis simul contingeret, nec ulla saltem in principibus viris superesset contrarii usus memoria. Atqui sæculo quarto clericis, ut publicam pœnitentiam agerent, Romana in Ecclesia concessum non esse testis est Siricius, Epist. i, n. 18, ubi illud velut antiquo aut etiam perpetuo usu receptum sic proponit: « Sicut pœnitentiam agere cuiquam non conceditur clericorum, ita et post pœnitentiam ac reconciliationem nulli unquam laico liceat honorem

clericatus adipisci. » Hoc ipsum postea et Leo, a Rustico Narbonensi episcopo rogatus (« presbytero vel diacono, qui, cognito crimine suo, pœnitentiam petunt, utrum eis per manus impositionem danda sit, » epist. II, c. 2, luculenter firmavit his verbis : « Alienum est a consuetudine ecclesiastica, ut qui in presbyterali honore aut in diaconi gradu fuerint consecrati, ii pro crimine aliquo suo per manus impositionem remedium accipiant pœnitendi : quod sine dubio ex apostolica traditione descendit. » An verotantum pontifex sacrorum canonum adeo rudis erat, ut consuetudinem ei legi contrariam quam sæculo tertio sanxissent totius orbis episcopi, pro apostolica traditione venditaret? Verum quo magis disciplinæ quarti aut quinti sæculi cum disciplina tertii consensio perspecta habeatur, eadem consuetudo prædictis clericis non omnimodam pœnitentiam, sed tantum publicam negat. Quocirca mox addit Leo : « Unde hujusmodi lapsis ad promerendam misericordiam Dei privata est expetenda secessio, ubi illis satisfactio, si fuerit digna, sit etiam fructuosa. » Æquum enim erat iis, a quibus digna satisfactio expetebatur, pacem et communionem non prius reddi, quam plene satisfecissent : adeoque hæc Leonis responsio cum superioribus Cypriani verbis in Epistola ad Fidum componi facile potest.

10. Si autem mirum esset, decretum de re gravissimi momenti, quam clerus Romanus tertio sæculo, quoad pontificem sibi dedisset Deus, definire non ausus esset, postmodum ab eodem clero cum sancto pontifice sibi cœlitus præstito ac pluribus aliis episcopis sancitum, cujus frequens usus memoriam continue refricare debuisset, ita in oblivionem venire potuisse, ut sequenti sæculo in eadem Ecclesia pœnitentia ignoraretur ; non minus stupendum videretur, quomodo fieri potuisset, ut et apud Afros, qui idem decretum expetierant, laudarent, confirmarent, atque usu circa lapsos comprobarant, eodem tempore pariter fuisset ignotum : adeo ut Optato sub finem lib. II dicere licuerit, « Multis notum est et probatum, persecutionis tempore episcopos aliquos inertia a confessione Dei delapsos thurificasse ; et tamen nullus eorum qui evaserunt, aut manum lapsis imposuit, aut ut genua figerent imperavit. » Qua enim vel inscitia vel temeritate Optatus hoc affirmare, ac Donatistas diaconis, presbyteris et episcopis manus imponentes velut impii et inauditi flagitii ibidem arguere ausus esset, si nihil hi egissent, nisi quod superiore sæculo Cyprianus aliique Africani præsules cum Cornelio ac cæteris totius orbis episcopis præcepissent, atque exemplo suo firmassent? Sed Optatum ab omni inscitia culpa liberum esse, et in unos Donatistas temeritatis crimen cadere docet nos Carthaginense concilium, in quo (haud dubie ne quis temerarios schismaticorum ausus et impias molitiones imitaretur), sæculo quarto labente, can. 11, confirmatum est, ut si quando presbyteri vel diaconi in aliqua graviore culpa convicti fuerint, qua eos a ministerio necesse fuerit removeri, non eis manus

tamquam pœnitentibus vel tamquam fidelibus laicis imponatur. » Præterea et Augustinus, Africanæ Ecclesiæ lumen, lib. I de Bapt. contra Donatist., c. 4, prædictis clericis (« manus inter laicos non imponi » observat. In hac autem Augustini observatione, ac longe apertius in proximis Carthaginensis concilii verbis, apparet pœnitentiæ clericorum saltem majorum et pœnitentiæ laicorum distinctio.

11. Eadem non minus manifesta est in eo libello, quem Hilarius, Pictaviensis episcopus, anno 360 in eunte Constantinopoli constitutus Constantio Augusto obtulit. In eo quippe sic imperatorem illum de injusta exsilii sui causa, n. 2, alloquitur : « Circumventum te Augustum, illumque Cæsarem tuum, ea confidens conscientia meæ conditione patefaciam, ut si indignum aliquid non modo episcopi sanctitate, sed etiam laici integritate gessisse docear, non jam sacerdotium per veniam expectem, sed intra pœnitentiam laici consenscam. » Quod sane petiisset frustra, si eadem pœnitentiæ lege laicum clericumque promiscue constringi mos fuisset. Longe igitur falluntur, qui majores clericos non secus atque laicos publicæ pœnitentiæ aliquando obnoxios fuisse putant, dum hoc loco juvari se arbitrantur, quia episcopum permittere audiunt, ut « intra pœnitentiam laici consenscere » cogatur. Sed advertere debuerant ibi Hilarium ex certa integritatis et innocentia suæ conscientia non id quod fieri solet, sed quod insolitum prorsus atque inusitatum est, nec eventurum omnino confidit, concedere. Neque vero magis inde conficitur, episcopos ad laicorum pœnitentiam amandari consuevisse, quam ex eo quod Paulus Gal. I, 8, dicit, *Licet nos aut Angelus de cælo evangelizaverit præter quam quod evangelizavimus vobis, anathema sit, conficere liceat Angelum cœlestem anathemati esse adhuc obnoxium.* Illis igitur non parum adversatur iste Hilarii locus, dum aliam episcopi, aliam laici pœnitentiam tum fuisse discrete docet. Hoc autem loquebatur Hilarius cum ex more quem in Occidente, cujus erat episcopus, usitatum noverat, tum ex eo quem in Oriente, ubi debebat, videbat receptum ; quique adeo et in Occidente simul et in Oriente pariter vigeat. Tanta vero totius Ecclesiæ consensio aliunde oriri non potest, nisi aut ex apostolica traditione, aut ex communi illa lege, quam cum « omnium omnino episcoporum per totum mundum constitutorum » consensu latam Cyprianus tradit. Tantum igitur tunc decretum est, ut episcopis aliisque majoribus clericis lapsis, sublato honoris sui gradu, post satisfactionem atque pœnitentiam ipsis congruentem, pax et communio redderetur.

12. Neque his repugnat quod de Natalii pœnitentia, temporibus Zephyrii papæ, ex Eusebii Historia descripsimus. Ibi enim quod episcopus ille, si tamen episcopus fuit, sponte ex vehementi pœnitentis animi affectu gessit, non quod ei ulla lex ecclesiastica imposuit, legimus. Hæc autem in Ecclesia circa delinquentes omnium temporum regula constans fuit, ut nulli cujusvis conditionis reo non pœnitenti venia

indulgeretur. Prius etiam quam hæc concederetur, A digna criminum satisfactio exigi semper consuevit, nisi hæc aliunde compensaretur. Quapropter ut tribus prioribus Ecclesiæ sæculis, ita et subsequentibus majores clerici gravissimorum criminum rei non modo ab honoris sui gradu dejecti, sed et dignis pœnis, quibus Deo læso satisfacerent, sunt multati. Hinc indigne tulit Cyprianus, quod Victori presbytero « ante legitimum et plenum satisfactionis tempus » data pax fuisset. Hinc et Leo presbyteris et diaconis lapsis expetendam esse judicavit « secessionem privatam, ubi illis satisfactio, si fuerit digna, sit etiam fructuosa. » Hinc et Joannes II. Epist. ad Cæsarium ita contumeliosum ab episcopatu deiecit, ut eundem in monasterium dirigi voluerit, « ubi delictorum memor in pœnitentia lacrymas effundere non omittat, ut... a Jesu B Christo misericordiam valeat promereri. » Hinc Gregorius papa, lib. III, Epist. 50, præcipit : « Paulum quondam episcopum in monasterio, in quo est, in pœnitentia volumus permanere; » et lib. V, Epist. 14 : « Statuimus diaconum et abbatem de portu Veneris, quem indicas cecidisse, ad sacrum ordinem non debere vel posse ullo modo revocari. Quem quidem sacro ordine privatam in pœnitentiam deputare te convenit. » Si autem hæc aliaque hujusmodi loca de publica pœnitentia nemo interpretetur : cur similia de majoribus trium priorum sæculorum clericis, pater sententiam summorum pontificum atque patrum, qui sæculis IV, et V, vixerunt, aliter intelligamus?

V.

13. Circa idem tempus Cyprianus, de omnium fratrum consilio, Cornelio misit nomina episcoporum in Africa constitutorum, « qui integri et sani in Ecclesia catholica fratribus præsent : » ut sciret ipse, ejusque opera episcopi cæteri, « quibus scribere, et litteras mutuo a quibus eos accipere oporteret; » adeoque si quis scribere auderet, cujus nomen in hæc Epistola reticeretur eum nosset « vel libello vel sacrificio esse maculatum, vel unum de hæreticis. » Simili cautione Cornelius scribens ad Fabium Antiochenum episcopum, nomina episcoporum qui Novatianum sive in synodo Romana, sive per litteras condemnaverant, ad calcem Epistolæ suæ adtexerat, ut Eusebius, lib. VI Hist. c. 43, tradit.

VI.

14. Cornelii ad Cyprianum Epistola per Primitivum D presbyterum perlata, qua se motum significabat, quod cum de Adrumetina colonia Polycarpi ejusdem colonie episcopi nomine ad se litteræ dirigerentur, Cyprianus et Liberalis illuc venientes, ut non ad Cornelium, sed ad presbyteros ac diaconos Romanos dirigerentur, auctores fuissent, quasi anceps esset ipsius ordinatio. Cur autem id a se atque a Liberali factum sit, Cyprianus supra Epistola IV explicat.

VII.

15. Epistola Cornelii ad Cyprianum per Augendum confessorem missa, qua Nicostratum, Novatum, Evaristum, Primum et Dionysium Novatiani sectatores in Africam navigasse Cyprianus admonebatur.

VIII.

16. Cornelii ad Dionysium Alexandrinum episcopum, litteræ adversus Novatianum.

IX.

17. Dionysii Alexandrini Epistola ad prædictas litteras rescripta, de qua hæc Eusebius summam perstringit : « Scribit Dionysius ad Cornelium Romanæ urbis episcopum, cujus litteras adversus Novatum (leg. Novatianum) acceperat. In qua quidem Epistola significat se ab Heleno Tarsi Ciliciæ episcopo et a cæteris qui cum illo convenerant, Firmiliano scilicet Cappadociæ et Theoctisto Palæstinæ provinciæ episcopis, invitatum fuisse, ut ad synodum Antiochenam occurreret, in qua quidam Novati schisma confirmare tentabant. Scribit etiam sibi nuntiatum fuisse, quod Fabius quidem diem extremum obiisset, Demetrianus vero in ejus locum episcopus Antiochenæ ecclesiæ esset constitutus. Sed et de Jerosolymorum episcopo mentionem facit his verbis : Quod enim ad Alexandrum spectat, is in carcere coniectus, beato exitu defunctus est. » Quibus deinde subdit de eodem Dionysio Eusebius : « Sequitur deinde altera ejusdem Dionysii Epistola ad Fratres Romæ constitutos de diaconi officio per Hippolytum missa. Alteram item ad eosdem Epistolam scribit de Pace, necnon de Pœnitentia. Rursus aliam ad Confessores ibidem constitutos, qui Novati (leg. Novatiani) sententiæ etiam tum favebant. Duas quoque alias ad hos ipsos Epistolas misit postea quam ad Ecclesiam rediissent. » Quibus ex verbis conficitur primo quidem Dionysii ad Cornelium Epistolam, in qua ipsi Fabii obitum nuntiat, Cornelii scripto ad ipsummet Fabium esse posteriorem; deinde vero Eusebium in mox dictis Dionysii litteris recensendis ordinem temporum minime servasse. Conjectura quippe est duas primas epistolas a Dionysio scriptas fuisse, cum a morte Fabiani Romæ sedes vacaret, tertiam cum confessores Macarium presbyterum, Urbanum, Sidonium et Celerinum Novatiano favere didicet, postremo quartam et quintam una cum ea, quam priore loco ad Cornelium misisse dicitur; cum nimirum Confessores eosdem ad Ecclesiam regressos ipsis, ni fallimur, Cornelii litteris accepisset. Quemadmodum enim Cornelius confessorum ad Ecclesiam reditum in sua ad Fabium Antiochenum Epistola nuntiavit, ita et augurari licet eum id ipsum eodem tempore Dionysio Alexandrinæ ecclesiæ antistiti litteris datis significasse, huncque non ita multo post ea quæ Eusebius memoriæ mandavit, ad Cornelium rescripsisse.

X.

18. Litteræ Fortunati pseudoeπισcopi, per legatos ipsius, qui una cum Felicissimo Romam se contulerunt, ad Cornelium transmissæ. De legatis illis hæc scribit Cyprianus : « Post ista, adhuc iusuper pseudoeπισcopo sibi ab hæreticis constituto, navigare audent et ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est, a schismaticis et profanis litteras perferre, nec cogitare eos esse Romanos, quorum fides Apostolo prædicante

laudata est, ad quos perfidia habere non possit accessum. » Rursum post pauca de iisdem ita loquitur : « De istis vero quid dicam, qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo navigaverunt, legati a Fortunato pseudoepiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes, quam est et ipse, cujus litteras ferunt, falsus? » Hanc autem litterarum illarum falsitatem in hoc positam notat, quod in eis Fortunatus viginti quinque episcopos ordinationi suæ affuisse jactaret; cum eum « quinque solis convenientibus naufragis et abstentis » ordinatum esse constaret, Privato scilicet vetere hæretico olim nonaginta episcoporum sententia condemnato, Felice quem Privatus extra Ecclesiam pseudoepiscopum constituerat, Jovino et Maximo primum sententia novem episcoporum damnatis, ac deinde iterato a pluribus in concilio absentis, et Reposto Suturnicensi, qui in persecutione non tantum ipse ceciderat, sed et maximam plebis suæ partem sacrilega persuasionem dejecerat : « Hi quinque, inquit Cyprianus, cum paucis vel sacrificatis, vel male sibi conceis, Fortunatum sibi pseudoepiscopum cooptarunt. » Has Fortunati litteras accipere Cornelius aliquandiu recusavit, nec nisi post terrores ac minas accepit.

XI.

19. Cypriani Epistola ad Cornelium de prædicto Fortunato eodem tempore, quo superior, scripta, et per Felicianum acolythum, quem Cornelius una cum Perseo episcopo in Africam miserat, est perlata : sed dum Felicianus vento retardatur, vel accipiendis aliis litteris detinetur, Felicissimo properante præventus est ; ita ut Cornelio prius, quam Romam ille adveniret Fortunati litteræ redderentur.

XII.

20. Corneli litteræ « dilectionis fraternæ et ecclesiasticæ disciplinæ et sacerdotalis censuræ satis plenæ » Cypriano per Satyrum acolythum traditæ, quibus significabat Felicissimum hostem Christi non novum, sed jam pridem ob crimina sua plurima et gravissima abstentum, et non tantum ipsius Cypriani, sed plurimorum etiam episcoporum sententia condemnatum, rejectum a se esse ; et cum venisset stipatus caterva et factione desperatorum, vigore pleno, quo episcopos agere decet, pulsum ab Ecclesia esse. Has Cornelii litteras scriptas esse apertum est, cum Felicissimus post Fortunati pseudoepiscopi ordinationem una cum ejusdem legatis in urbem venisset, ac necdum eo pervenisset Felicianus Carthagine cum proxime dictis Cypriani litteris rediens.

XIII.

21. Aliæ Cornelii ad Cyprianum litteræ timidiore superioribus adjunctæ, simulque missæ, quibus indicabat se minis ac terroribus eorum, qui a Fortunato venerant, aliquantum esse commotum : « cum se aggressi essent cum summa desperatione comminantes, quod si litteras quas attulerant non accepisset, publice eas recitarent, et multa turpia ac probrosa et ore suo digna proferrent. » Tum igitur Cornelius

A his cedendum ratus est, nullo quidem ut mihi videtur imbellis aut pusilli animi vitio, sed majus quoddam incommodum veritus, idque amoliri cupiens. Illiusmodi sunt casus, in quibus sancti ac solliciti pastores quovis se vertant, periculâ ac peccata metuunt, de quibus Augustinus tota epistola olim ccl.; nunc cxcv, ad Paulinum ingemiscit, indeque num. 2 concludit : « Ecce unde vita humana super terram tota tentatio est, quando et ibi homo tentatur, ubi quantum potest vitæ cœlestis similitudini coaptatur. » Certe vitæ cœlestis institutis sese coaptare studebat Cornelius, cum scripta probrosa, quæ plebi scandalo et offensioni fore prævidebat, ne publice legerentur, ea ipse suscipiendo, cavit. Hoc tamen illius factum improbavit Cyprianus, et vehementer reprehendit : B neque eam reprehensionem iniquo animo tulit Cornelius, aut propter eam christiana amicitia, quæ inter sanctos illos præsules intercedebat, quidquam detrimenti passa est.

22. Iisdem litteris Cornelius expostulabat cum Cypriano, quod de nova Fortunati ordinatione non statim ad se scripsisset. Simulque, ut Fortunatus ille Romam ibi judicandus veniret, præcipiebat. Quod rursum non probans Cyprianus, a se atque ab omnibus collegis suis statutum esse rescribit, ut uniuscujusque causa illic audiatur, ubi est crimen admissum. Quæ autem Cornelium inter et Cyprianum ex occasione Fortunati et legatorum ejus nata est de cognitione causarum controversia, Zozimi papæ et Aurelii Carthaginensis episcopi temporibus ex causa Aparii recruduit. Sed et tunc Africani præsules ad Cœlestinum papam rescribentes mox laudati concilii decreto steterunt.

XIV.

23. Epistolam aliam perbreve Cornelii nomine ad Lupicinum, Viennensem episcopum, inscriptam, quæ ex Floriacensi bibliotheca prodit, in appendicem rejecimus. Alias autem duas, quas conflavit Isidorus Mercator, a reliquis ejus mercibus non separamus.

XV.

24. In editionibus conciliorum, unicum hoc e Gratiani compilatione xxii, quæst. 5, c. 16, descriptum est decretum : « Honestum etiam videtur, ut qui in sanctis audet jurare, hoc jejunos faciat cum omni honestate et timore Dei ; et ut pueri ante annos xiv, non cogantur jurare. » Idem decretum ab Ivone, par. xii, c. 69 ; et Burchardo lib. xii, c. 12, Cornelio tribuitur : sed ab eodem Ivone, p. xii, c. 35 ; et a Regine lib. ii, cap. 312, velut ex libro 1 Capitularium laudatur. Et re quidem ipsa ex Capitulari Aquisgranensi, ann. 789, cap. 63, excerptum est. Rursum postrema ejus pars de pueris ad jurandum non cogendis, juncta cum altera de puellis jurantibus, a Gratiano ibid. c. 15, ut ex concilio Eliberitano refertur. Item ex eodem concilio, Ivo, p. xii, c. 81, alteram illam partem de puellis jurantibus profert, quam quidem Burchardus, lib. xii, c. 26, non ex concilio Eliberitano, in quo re vera non exstat, sed ex concilio Iliberitensi, c. 3, laudat.

EPISTOLÆ

SANCTI CORNELII PAPE ET MARTYRIS,

ET QUÆ AD EUM SCRIPTÆ SUNT.

ANNO CHR. CCLI.

A

CYPRIANUS CORNELIO FRATRI SALUTEM.

EPISTOLA PRIMA.

B. CYPRIANI CARTHAGINENSIS EPISCOPI AD S. CORNELIUM PAPAM.

(Erasm., II, 11; Pamel., Rigalt., Baluz., XLI; Paris. XL; Oxon., Lips., XLV; Ceustant, I, 123; Galland. III, 333.)

ARGUMENTUM. — *Legatorum Novatiani detegitur pravitatis, et ideo a communione cohibentur. Petentibus publice audiri, hoc negatur. Querentes undique schismatis atque hæresis socios sibi adsciscere, reprimentur.*

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita optimæ notæ codex Colb. At in vulgatis hic desideratur particula et, moxque subjicitur, Nam et ego... expectavimus. Lectione nostræ favet ms. Corb. in quo conjunctio et hic pariter existit, favent et aliquot Anglic. in quibus in-

fra habetur Jam et ego.

^b Nam ego. Thu. Corb. Foss. Jam et ego Bod. 1. Lin. Nam et ego Oxon.

VARIORUM NOTÆ.

EPIST. I. — Circa exitum mensis julii anni 251, opera Primitivi presbyteri missa. CONSTANT.

I. *Frater charissime.* In illa Christianorum simplicitate quæ primis Ecclesiæ sæculis vigebat, Christiani omnes, etiam episcopi, inter se se mutuo vocabant fratres, nullo discrimine inter episcopum Romanum et cæteros, uti notavit Erasmus ad *Epistolam* I. I. et nos quoque diximus in notis ad *Epistolam* Gregorii Papæ IV, apud Agobardum. Sequentibus sæculis istud mutatum est, et jamdiu invaluit ut Romanus episcopus cæteros appellet fratres, illum episcopi vocent patrem. Et tamen Joannes Launoius doctor theologus Parisiensis referens in *Historia collegii Navarrae* pag. 539, epistolam Gerardi Macheti, episcopi Castrensis, ad Ægidium Laqueatorem, vulgo *Le Lasseur*, referendarium papæ, quam is falso putavit scriptam fuisse ad papam, notat etiam per eas tempestates, id est, ævo Caroli VII, regis Francorum, episcopis liberum fuisse Romanum pontificem appellare fratrem, quia Gerardus in initio illius epistolæ ait: *Ingratus merito viderer, frater charissime*, et tandem id fore liberum quamdiu Romanus pontifex alios episcopos appellabit fratres, fratrem enim esse alicujus fratris fratrem. Viri optimi error ortus est ex eo quod nomina eorum ad quos Gerardus scribit non sunt posita in titulo epistolarum, ut vulgo fieri solet, sed post epistolam, quemadmodum Mabillonius in suo *Itinere Italico*, pag. 45, annotat visos a se esse plurimos epistolarum codices in quibus inscriptio non ponitur in fronte epistolarum, sed in calce. Itaque quia post epistolam cx, Macheti, quæ scripta est ad papam, Launoius scriptum videbat: *Sanctissimo domino nostro papæ*, existimavit epistolam postquam sequebatur hæc inscriptio, scriptam esse ad papam, cum scripta sit, ut antea dixi, ad Ægidium Laqueatorem, referendarium papæ, ad quem etiam referenda est epistola cxvii, in qua referendarium papæ episcopus pro more illorum temporum vocat fratrem. Ista ego, data occasione, putavi admoneri debere. Codex autem epistolarum Gerardi

quo Launoius utebatur, si quis eum consulere velit, exstat nunc in bibliotheca Colbertina, in eam delatus beneficio canonicorum illustrissimæ ecclesiæ Sancti Martini Turonensis. De Ægidio interim illud quoque dicam per transennam, fuisse illum Narbonensis ecclesiæ canonicum et consiliarium regis Franciæ in sua suprema parlamenti Tolosæ curia, uti scriptum est in necrologio ecclesiæ Narbonensis, ubi sepultus est anno 1484, mense Martio. BALUZ.

Missi a Novatiano. Hujus legationis mentio habetur in epistola lv, pag. 83. BALUZ.

Maximus presbyter. Partis Novati, ut docet epistola papæ Cornelii ab Fabium Antiochenum apud Eusebium. Postea rediit ad Ecclesiam. Sic docent eadem epistola Cornelli et gesta pontificalia ex fastis Cuspliani edita ab Ægidio Bucherio et ex codice Nicolai Fabri Peirescii laudato a Rigaltio in observationibus suis ad Epistolam lxxvii sancti Cypriani. Ita enim illic scriptum est in Cornelio: *Sub episcopatu ejus Novatus extra Ecclesiam ordinavit Novatianum in urbe Roma et Nicostratum in Africa. Hoc facto, confessores qui se separaverant a Cornelio, cum Maximo presbytero, qui cum Moysse fuit, ad Ecclesiam sunt reversi.* Sic etiam in gestis pontificalibus quæ tribuntur Anastasio bibliothecario. Ad eos videntur datæ epistolæ duæ Dionysii episcopi Alexandrini scriptæ ad quosdam confessores partis Novatiani, qui ad Ecclesiam redierant, apud Eusebium lib. vi, cap. 46. Sed quæ in gestis pontificalibus dicuntur de ordinatione Novatiani et Nicostrati habent aliquam difficultatem. Quomodo enim Novatus, qui non erat episcopus, potuit ordinare Novatianum et Nicostratum? Ordinavit eos nimirum eo modo quo Felicissimum factum fuisse ab eo diaconum scribit Cyprianus in Epistola xlix, pag. 63; id est factione sua eum constituit diaconum. Vide annales Cyprianicos ad annum 250, § 21. BALUZ.

Machæus. Multum variant vetera exemplaria in nomine istius hominis. Et quamquam non sit magnum operæ pretium, admonebo illum alicubi nominari *Matthæum*, alibi *Macæum*, *Macheum* et *Machæum*.

collegæ plurimi, qui ad me convenerant, expectabamus adventum collegarum nostrorum Caldonii ^a et Fortunati, quos ad te nuper et coepiscopos nostros, qui ordinationi tuæ adfuerant, legatos miseramus, ut eis adventantibus et rei gestæ veritatem reportantibus, majore auctoritate et ^b lucida per eos probatione, partis adversæ improbitas frangeretur. Supervenerunt vero Pompeius ac Stephanus collegæ nostri, qui et ipsi quoque ad instruendos istinc nos manifesta secundum gravitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt; ut nec necesse fuerit audiri ultra eos, qui a Novatiano venerant missi. Qui cum ^c in statione invidiosis quoque conviciis et clamoribus turbulentis proruerent, et flagitarent ut crimina, quæ se afferre ac probare dicebant, publice a nobis et plebe cognoscerentur; gravitati nostræ ^B negavimus convenire, ut collegæ nostri jam delecti et ordinati, et laudabili multorum sententia comprobati, ^d ventilari ultra honorem maledicæ æmulantium voce pateremur. Et quia, quibus refutati et compressi sunt, et illicitis conatibus hæresim fecisse nudati sunt, in epistolam congerere longum fuit; ex Primitivo presbytero nostro plenissime singula, quando ad vos venerit, audietis.

II. Ac ne eorum furens audacia umquam desisteret,

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Caldonii *Foss. Mich. Vict.*
^b Elucidata *Pamel. cum ms. edit. Corb. Elucida Oxon. Præferimus cum duobus mss. Colb. lucida.*
^c Cum stationem *Corb. ms. In stationem Lam. Ebor. Bod. 2. NC. 1, 2.*
^d Ad ventilandum *cod. S. Arnulf. Met. edit. Manut. Rig. Oxon. Deinde apud Pam. Morell. Reinhart, ut in ms. Corb. et recentiori Colb. Ultra famam ore maledico et æmul. Vetsiorem Colb. sequitur Baluz. ex cod. 13. Ad ventilandam famam ore maledico.*
^e Partem *Antiquior ms. Colb. et mox Corpus scindere,*

hic quoque in schismatis ^e partes Christi membra distrahere, et catholice Ecclesiæ corpus ^f unum scindere ac laniare nituntur; ut ostiatim per multorum domos, vel oppidatim per quasdam civitates discurrentes, obstinationis suæ et erroris ^g scissis sibi quærant comites. Quibus semel responsum dedimus, nec mandare ^h desistimus, ut perniciosam dissensione ⁱ et concertatione deposita impietatem esse sciant, matrem deserere: et agnoscant atque intelligant, episcopo semel facto, et collegarum ac plebis testimonio et judicio ^j comprobato alium constitui nullo modo posse: proinde si pacifice ^k sibi ac fideliter consuluisse, si se assertores Evangelii ^l et Christi esse confitentur, prius ad Ecclesiam revertantur. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ANNO CHRISTI CCLI.

EPISTOLA II.

S. CYPRIANI CARTHAGINENSIS EPISCOPI AD S. CORNELIUM PAPAM.

(Erasm., II, 10; Pamel., Rigalt., Baluz., Paris., XII; Lips., Constant., 127; Galland., III, 333.)

ARGUMENTUM. — *Quid ex divinæ traditionis et ecclesiasticæ institutionis usu fecerit Cyprianus, ubi de legitima Cornelii ordinatione certior factus est. Litte-*

omisso unum.

- ^f Ecclesiæ corpus scindere *Pem. NC. 2.*
^g Scissis verbum quod ex veteri ms. *Colb. exprimus, in edit. Oxon. Deest. Ejus loco apud Pamel. ut in ms. Colb. habetur scissi.*
^h Mandare desistimus *NC. 2. Nunc dare Bod. 3.*
ⁱ Dissensione *Rod. 3.*
^j In Dei judicio *Ver.*
^k Proinde pacifice *Bod. 1, 2. Lin. Ebor. NC. 1, 2. Voss. 2.*
^l Ita nostri *ms. At in edit. Evangelii Christi.*

VARIORUM NOTÆ.

Retinui autem lectionem quæ nititur majori numero veterum exemplarium. BALUZ.

Caldonii et Fortunati. Episcoporum ecclesiæ Africanæ, qui Romam missi fuerant ut inquirerent quid actum fuisset in Ecclesia Romana, post mortem Fabiani, ut patet etiam ex duabus epistolis sequentibus. BALUZ.

Lucida. Hanc lectionem inveni in undecim libris anticuis. Alii septem antiqui præferunt *elucida*. Ego priorem lectionem puto esse meliorem, tum quia eam exhibent plerique libri veteres optimi, tum quia vox *elucida* non est admodum latina. Eam tamen habent editiones Spirensis, Veneta vetus, et Morelliana. Cæteræ usque ad Rigaltianam habent *elucidata*. Rigaltius et Angli post eum scripserunt *elucida*. Reinhartius maluit *elucidata*. BALUZ.

Istic. Restituimus ex fide sex veterum exemplarium, nam alii aut nihil habent, aut habent *istic*. Melior autem videtur esse lectio quam nos inducimus, ut sensus sit Pompeium et Stephanum *istinc*, id est ex urbe Romana, manifesta testimonia retulisse de legitima electione Cornelii et falsa ordinatione Novatiani. Quamquam vox *istic* habet in eo loco parvam significationem, ut infra epist. XLIX. BALUZ.

In statione. Plerique libri veteres et veteres editiones non agnoscunt præpositionem. Primus eam adiecit Manutius. Hunc locum Lombertus vertit: *en pleine assemblée*. Alii viderint an recte. In codice Remensi sancti Dionysii legitur *infestatione*, errore, ut arbitror, librarii. Vide quæ notantur ad epistolam XLVI. BALUZ. — Nomine autem stationis cœtum et conventum intelli-

gi Pamelius observavit. CONSTANT. — Quod hic *stationem*, epistola sequenti, ubi idipsum repetit latius, *cœtum* sive *conventum* dicit. Stationem autem, uti ex Tertull. colligere est, libr. *de Coron. milit.*, non quemlibet conventum ecclesiasticum, sed eum qui dominico die fiebat, vocabant veteres, unde dies stationum vocabatur metaphora sumpta a militibus, qui dum presidium certo loco collocant stationem facere dicuntur. Ita et Christiani nunc in hac basilica, nunc in alia, nonnumquam et apud martyria, id est, uti recte annotavit Rhenanus, martyrum sepulcra diebus dominicis conveniebant, Deum stantes precabantur, Sacrificio intererant, et Corpus Domini, teste Tertull. *lib. de Orat.*, accipiebant. Si quid denique difficultatis occurrisset, in eo conventu tractabatur, unde fiebat, ut, eodem teste libr. *de Jejunio*, nonnumquam stationes in vesperum usque producerentur. PAMEL.

Primitivo. Presbytero Romano, ut opinor. Ex epistola quippe XLV, pag. 59, apparet illum missum fuisse in Africam a Cornelio. In actis passionis sancti Stephani Papæ Primitivus nominatur inter duodecim clericos Ecclesiæ Romanæ detentos jussu Valeriani imperatoris. Alterius Primitivi mentio est in martyrologio Adonis v kal. julii. Fuit is filius sanctæ Symphorosæ. Exstat apud Græterum vetus inscriptio Wormatiensis missa a Pithœo, in qua nominatur Victoria Primitiva. In collectione inscriptionum Ecclesiæ Sancti Pauli de Urbe, pag. 174, mentio est Primitivi, præficti fabricum, et alius ejusdem nominis, pag. 12, et Primitivæ, pag. 45, 55. BALUZ. — Epist. II. — Per Mettium subdiaconum et Nicc-

ras Cornelii, non Novatiani, publice lectas esse. Cur præter Cornelii litteras, quibus ille se episcopum nuntiabat, eorum qui ipsius ordinationi interfuerant, testimonium desiderarit. Rogat Cornelium, ut litteras de Felicissimi et presbyterorum et addictorum causa, quas ipsi mittit, legat.

CYPRIANUS CORNELIO FRATRI SALUTEM.

I. Quod servis Dei, et maxime sacerdotibus justis et pacificis congruebat, frater charissime, miseramus nuper collegas nostros Caldonium ^a et Fortunatum; ut non tantum persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia ^b sua et consilio omnium vestrum enterentur, quantum possent, et elaborarent, ut ad catholicæ Ecclesiæ unitatem scissi corporis membra componerent, et Christianæ charitatis vinculum copularent. Sed quoniam diversæ partis obstinata et inflexibilis

B pertinacia non tantum radicis ^c et matris sinum atque complexum recusavit; sed etiam gliscente ^d et in pejus recrudescente discordiâ episcopum sibi constituit, et contra sacramentum semel traditum divinæ dispositionis et catholicæ unitatis, adulterum et contrarium caput extra Ecclesiam fecit; acceptis litteris tam tuis, quam collegarum nostrorum, item adventantibus bonis viris et nobis charissimis collegis nostris Pompeio et Stephano, a quibus hæc omnia nobis cum lætitia ^e communi as-everata ^f sunt firmiter et probata ^g, secundum quod divinæ traditionis et ecclesiasticæ institutionis sanctitas pariter ac veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. Sed et per provinciam nostram hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos ^h esse mandavimus.

II. Quamquam mens nostra, et propositum jam

LECTIONES VARIANTES.

^a Calidonium *Foss. Vict. Mich.*

^b Tua in vetustiore ms. *Colb.*

^c Nutricis *vetus cod. Baluz.*

^d Gliscente in pejus ut crudescente *idem codex. Alter recentior cum edit. Oxon.* Gliscente et in pejus crudescente *Magis placet cum Panel. et ms. Corb.* Gliscente et in pejus

recrudescente.

^e Hæc omnia cum tristitia *Oxon.*

^f Asserta sunt firmiter *Oxon.*

^g Probata quibus cognitio secundum *Ver.*

^h Redigendos *Bod. 3. Lin. Ebor. NC. 1. Foss. Vict. Mich.*

VARIORUM NOTÆ.

phorum acolytum aliquanto post superiorem epistolam transmissa est. CONSTANT. — Hanc epistolam auctor gestorum pontificalium ait scriptam a Cypriano fuisse in carcere, ut mox dicam, et missam per Celerinum lectorem. At Pearsonius in *Annalibus Cyprianicis* putat hæc verba gestorum pontificalium intelligi de epistola LVII, falso, ut opinor. Nam in epistola missa per Celerinum agebatur de ordinatione Cornelii, de qua non agitur in epistola LVII. Recte observat idem vir clarissimus errorem esse in gestis pontificalibus eo loci ubi legitur epistolam illam conscriptam esse in carcere a sancto Cypriano. Verum non ideo existimandum est falsa prorsus esse et commentitia quæ istic tradit auctor horum gestorum. Error est, non falsitas. Emendatio facilis est. Quæ dicuntur de carcere referenda sunt ad Celerinum, quem constat in carcere tentum fuisse cum Moyse, Maximo, et Nicostrato, Urbano et Sidonio. Is ergo litteras Cypriani accepit in carcere, et hinc misit ad Cornelium. Sic videtur restituendus sermo qui turbatus est in gestis. Sed quod addit idem vir clarissimus ex Adone, quod numerat inter frivola et inania sequentium temporum commenta, nimirum in epistola illa Cyprianum scripsisse ad Cornelium quanta pro fide et confessione Christi sustinuerit Celerinus, id vero magnam habet difficultatem. Ado enim non scribit hujus Celerini laudes fuisse in epistola qua probabat electionem Cornelii. Hæc sunt verba Adonis ad diem xviii kal. octobris: *Quo tempore beatus Cyprianus scribit ei de Celerino lectore, quanta pro fide et confessione Christi sustinuerit. Ista ergo exstabant in alia quapiam epistola Cypriani qua caremus.* BALUZ.

I. *Miseramus nuper.* De hac Cypriani legatione ad Cornelium agens Marca, lib. v de *Concordia*, cap. 2, ait Caldonium et Fortunatum legatos Cypriani et concilii Carthaginensis missos esse ut quantum fieri posset enterentur ad componendam consiliis suis Ecclesiæ unitatem, quæ factione Novatiani scissa erat, et ut de Cornelii ordinatione quæ sibi essent comperta referrent ad Africanos. BALUZ.

Obstinata pertinacia. Honorii Aug. constitutio adversus Pelagium et Cœlestium: *Sed quia obstinatorum nimis pertinax malum ut constitutio geminaretur exegit.* Pertinacia sumitur, ut plurimum, in malam partem,

ut monuimus in notis ad Capitularia, pag. 1110. BALUZ.

Gliscente. Mox Cyprianus respiciens ad illud Pauli, Ephes. v, 52: *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico, in Christo et in Ecclesia*, episcopum ecclesiæ, cui legitime ordinatur, sponsum censet; adeoque adulterum haberi vult, qui in eandem ecclesiam contra fas et sacramentum divinæ dispositionis inducitur. Hinc et episcopos ecclesiarum, quibus adstringuntur, sponso censendi morem et antiquum esse, et ipsi Pauli verbis niti patet. CONSTANT.

Episcopum sibi. Novatianum. Istud evenisse anno 251 scripsit Baronius, Pearsonius anno 251. BAL.

Collegarum. Hoc est episcoporum qui Cornelii ordinationi interfuerant. Et autem interfuerunt sexdecim, inter quos duo Afri, Caldonius scilicet ac Fortunatus, recensentur. Ex his litteris quibus nuntiabatur Cornelii ordinatione nullæ exstant. CONSTANT.

Cum lætitia. Ita omnia vetera exemplaria tam nostra quam Anglicana et omnes editiones ante Rigaltianam. Quare valde miror virum doctissimum auctoritatem codicis Beneventani, in quo scriptum esse ait *cum tristitia*, prætulisse consensui veterum exemplarium et editionum. Quamvis enim hæc lectio possit esse bona referendo eam ad pertinaciam schismaticorum, tamen quia nullum aliud exemplar ei suffragatur, reliqua omnia repugnant, non puto eam præferri debere lectioni quæ tot auctoritatibus nititur, præsertim cum ea quam ego cum Reinharto revoco habeat optimum sensum, referendo illam ad Maximum, Urbanum, et ceteros schismaticos, quos fama erat, quamvis non admodum certa, rediisse ad Ecclesiam. Quo nuntio accepto per litteras Caldonii et Fortunati et per relationem Pompeii et Stephani, surrexerat in clero Carthaginensi lætitia, quamvis non integra propter incertam famam, ut patet etiam ex *Epistola XLVI*, pag. 60. BALUZ.

Provinciam nostram. Infra Epist. XLV, pag. 59: *Sed quoniam latius fusa est nostra provincia. Habet enim Numidiam et Mauritaniam sibi coherentes.* Hinc ergo collegerunt Angli per provinciam istic intelligi Africam. Numidiam et Mauritaniam, quæ sedi Carthaginensi subjectæ erant. Certe Aurelius episcopus Carthaginensis ait in codice canonum ecclesiæ Africanæ, cap. LV, se cunctarum Ecclesiarum sollicitudini-

tunc fratribus et plebi istic universe^a manifestatum A fuisset, quando litteris nuper ab utraque parte susceptis, tuas litteras legimus, et episcopatus tui ordinationem singulorum auribus intimavimus: honoris etiam communis memores, et gravitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes, ea quæ ex diverso in librum ad nos transmissum congesta fuerant acerbationibus criminosis, respicimus; considerantes pariter et ponderantes quod in tanto fratrum religiosaque conventu considentibus Dei sacerdotibus et altari posito nec legi debeant, nec audiri. Neque enim facile promendâ sunt, et incaute ac temere publicanda, quæ discordioso^b stylo audientibus scandalum moveant, et fratres longe positos ac trans mare constitutos incerta opinione confundant. Viderint qui vel furori suo, vel libidini servientes, et divinæ legis ac sanctitatis immemores, vel jactitare interim gestiunt quæ probare non possunt, et cum innocentiam destruere atque expugnare non valeant, satis habent fama mendaci et falso rumore maculas inspergere^c Certe quod præpositis et sacerdotibus congruit, danda opera est, ut talia, cum a quibusdam scribuntur, per nos respuantur. Ubi enim erit quod discimus ac docemus scriptum esse, *Contine linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur insidiosè*^d (Psal. xxxix 13); item alibi: *Os*

tuum abundavit malitia, et lingua tuâ complectebatur insidias, sedens adversus fratrem tuum detrahebas, et adversus filium matris tuæ ponebas sandalum (Ps. xlix, 20); item quod Apostolus dicit, *Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad œdificationem fidei, ut det gratiam audientibus* (Eph. iv, 29). Porro hæc fieri debere ostendimus, si quando talia quorundam calumniosa temeritate conscripta sunt, legi apud nos non patimur. Et idcirco, frater charissime, cum ad me talia adversum te et compresbyteri tecum considentis scripta venissent; clero et plebi legi præcepi quæ religiosam simplicitatem sonabant, nec ullis maledictorum et conviciorum latratibus perstrebebant.

III. Quod autem scripta collegarum nostrorum, qui illic ordinationi tuæ adfuerant, desideravimus, non veteres mores oblitii, novum aliquid quærebamus. Nam satis erat, ut tu te episcopum^e factis litteris nuntiares; nisi esset ex diverso discrepans factio, quæ criminosis et calumniosis commentis suis collegarum pariter ac fratrum plurimorum turbaret mentes, et corda confunderet^f. Cui rei sopiendæ necessarium duximus, ut scribentium nobis inde collegarum nostrorum firma et solida auctoritas pareretur: qui moribus ac vitæ^g et disciplinæ tuæ

LECTIONES VARIANTES.

^a Manifestum Corb. Bod. 3.

^b Ita vetus codex Colb. At recens, et codex Fux. Discordiosis et inaudientibus Colb. Corb. Discordia sint et inobaudientibus, forte pro discordiosis et inobaudientibus ceu inobedientibus. In vulgatis autem. Discordioso stylo scripta audientibus. Quæ discordioso stylo scandalum Bod. 1, 2. NC. Lin. Ebor. Thu. Foss. Mich. Vict.

^c Impingere cod. Lamon.

^d Loquantur dolum Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 1.

^e Non exeat Lin. NC.

^f Sed si quis bonus Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 1.

^g Te factis litteris episcopum. Lam. NC. 1. Ebor. Lin.

^h Concuteret NC. 1. Bod. 1, 2. Ebor.

ⁱ Vitæ tuæ sine crimine Lin.

VARIORUM NOTÆ.

nem sustinere. Hanc porro Anglorum interpretationem adjuvare posse videtur lectio codicis Remensis sancti Dionysii, in quo legitur *provincia nostras*. Salvianus lib. iv, cap. 4. *Sciunt Africæ*. BALUZ.

Dirigendos esse. Supple *ad te*, ut nimirum communionem ipsius probare ac tenere se profiterentur, ut infra epist. iv. explicatur. COUSTANT.

II. *Manifestatum*. Litteræ utriusque partis eæ intelligendæ sunt quæ cum Cornelii, tum Novatiani ordinationem significabant. COUSTANT.

Librum transmissum. Librum famosum missum adversus Cornelium. Vide quæ notantur ad epist. lvi, in causa Cornelii. BALUZ.

Altari posito. Notandus mos in cœtu fidelium, qui ad sacram synaxim, altari posito in quo sacrificium esset celebrandum, convenerant, ea legendi scripta quæ ad ecclesiasticas causas pertinerent. Idem usus et Romanis pontificibus non insolens fuit. Anno 354, Liberius epist. iv, ad Constantium scribens, n. 2, cum Ariani expostulat, qui *confixerunt*, inquit, *me litteras suppressisse, ne crimina ejus quem dicebantur condemnasse* (hoc est Athanasii), *omnibus paterent*.... At satis omnibus clarum est, nec quisquam negat, nos *Orientalium litteras intimasse*, LEGISSE ECCLESIAE, *legisse concilio*. Hic cœtus in superiori epistola, n. 1, statio nuncupatur. COUSTANT.

Discordioso stylo. Sallustius in Jugurtha: *Nam vulgus, ut plerumque solet, et maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum*. Sidonius lib. vi, epist. 2: *domum discordiosam*; et lib. ix, epist. 3: *per conditiones discordiosas*.

Inspergere. Codex Lamonii *impingere*. *Quare quod præpositis*. BALUZ.

Adversum te, Pamel. et compresbyteros tecum considentes. Oxon., *de te et compresbyteris tecum considentibus*. Magis placet cum nostris mss. *adversum te et compresbyteri tecum considentis*, hoc est Novatiani, qui sedis Romanæ, in qua legitime sedebat Cornelius, sese præsulem jactitabat. Et vero scripta illa, ut ex superiore epistola liquet, adversus unum Cornelium composita erant. COUSTANT. — Hæc est lectio omnium editionum quæ antecesserunt Rigaltianam. Eam præferunt etiam omnes libri veteres. Est autem optima. Et tamen ego editionem Rigaltii, quæ habet *de te et presbyteris tecum considentibus*, libenter præferrem, si tanta non esset veterum librorum et editionum repugnantia. Laudat autem istic Cyprianus adversarius Cornelii quod cum adversus eum ad se scripsissent, modeste tamen scripserant, nec conviciorum plaustra in eum jecerant. Hunc puto esse verum sensum verborum Cypriani. BALUZ.

III. *Collegarum nostrorum*. Non tantum Caldonii et Fortunati Afrorum episcoporum, sed et aliorum, qui Cornelii ordinationi interfuerant, testimonia expectata esse ex subnexis docemur. COUSTANT. §

Factis litteris. Ita veteres edid. cum nostris mss. Et infra quidem epist. 3. Cyprianum audituri sumus dicentem se *litteras breves facere*; et epist. 4. n. 4. *Litteras inde fecerunt*. At Oxon. post Pamel. *factum*: quod neque a Cypriani stylo abhorrere ultro fateamur. Ex hoc loco unitatis et communionis fovendæ quanta semper ab incunabulis Ecclesiæ cura fuerit, intelligitur. Cum autem unitatis hujus centrum Christi instituto, esset apostolica sedes; ut ejus præsul ignoraretur a nemine, aut ipsi cohærere se nemo non quam primum testaretur, plurimi intererat. Coust.

condigna litterarum suarum testimonia prædicantes, æmulis quoque, et rerum vel novitate vel pravitate gaudentibus, omnem ambigendi et discrepandi scrupulum sustulerunt; et, secundum consilium nostrum salubri ratione^d libratum, in hoc fluctu æstuantium fratrum mentes sincere ac firmiter tuum sacerdotium probaverunt. Hoc enim vel maxime, frater, et laboramus et laborare debemus, ut unitatem a Domino et per Apostolos nobis successoribus traditam, quantum possumus, obtinere curemus; et, quod in nobis est palabundas et errantes oves, quas quorundam pervicax factio et hæretica tentatio a matre secernit, in Ecclesiam colligamus: illis solis foris remanentibus, qui obstinatione sua vel furore supersedere^b et ad nos redire noluerunt; discretionis et separationis a se factæ, et Ecclesiæ derelictæ ipsi rationem Domino reddituri.

IV. Quantum vero hic ad presbyterium^c quorundam Felicissimi causam pertinet, quid hic actum sit ut scire posses, litteras ad te collegæ nostri manu sua sub-criptas miserunt: qui auditis eis quid senserint, quid pronuntiaverint, ex eorum litteris discas. Melius

A autem, frater, facies, si etiam exempla litterarum, quæ ad te legenda pro dilectione communi per Caldonium et Fortunatum collegas nostros proxime miseram, quæ de eodem Felicissimo, et de presbyterio ejusdem ad clerum^d istic necnon et ad plebem scripseram, legi illic fratribus jubeas, quæ et^e ordinationem et rationem rei gestæ eloquantur; ut tam istic quam illic, circa omnia per nos fraternitas instruat. Exemplaria autem eadem nunc quoque per Mettium hypodiaconum a me missum et Nicephorum acolythum transmissi. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ANNO CHRISTI CCLI.

EPISTOLA III.

EJUSDEM AD EUNDEN.

(Erasm. II, 9; Pamel. Rigalt. Bohuz. XLII, Paris. XLII, Lips. Coustant. p. 150, Galland. III, 335.)

ARGUMENTUM. — *De litteris quas ad confessores a Novatiano ac Novato seductos fecit.*

CYPRIANUS CORNELIO FRATRI SALUTEM.

Et religiosum vobis et necessarium existimavi,

LECTIONES VARIANTES.

^a Libratæ. Oxon. edit. secundum Pamel. Corb. ms. libratas. Plures alii. libratas. Magis placet cum Minutio et vestustiore ms. Colb. libratum. Infræpist. II, n. 4, lecturi sumus, librato de omnium collatione consilio; et n. 3, librata diu et ponderata ratione.

^b Qui in obstinatione sua vel furore perseveraverunt, aut perseveraverint Editi; corriguntur ope vetustiorum mss. in quibus existat supersederunt: quod facile irrepsit pro supersedere, quia utrumque aliquando promiscue usurpatur. Verum hic supersedere ad verbum noluerunt refertur. Pamelius in duobus excusis offendisse se notat supersederunt vel perseveraverunt. Unde istud, vel perseveraverunt, scholiasticis opera primum esse adjectum ac deinde vel cum

verbo supersederunt rejecto, verbum perseveraverunt obtinuisse colligitur.

^c Presbyterorum Ver. NC. 2.

^d Ad clerum istic, non ad plebem. Apud Mamut. In edit. Pamel. et Oxon. ad clerum istic nostrum et ad plebem. In Corb. ms. ad ecclesiam nostram et ad plebem Præferimus cum Morel. et optimo codice Colb. ad clerum istic necnon et plebem.

^e De ordinatione et ratione rei gestæ; Vetus Colb., Bod. 1, ac deinde loquamur, ubi in plerisque mss. ut in editis loquantur. Magis placet cum recenti Colb. eloquantur. Nempe prima verbi hujus littera facile excidit, quia et superior vox eadem desinens.

VARIORUM NOTÆ.

Palabundas. Ita quidam libri veteres. Alii habent *balabundas*, *belabundas*, *votabundas*, *vagabundas*, *errabundas*, prout placuit veteribus librariis. BALUZ.

Supersederunt. Hanc lectionem prætulit editio Mamutii. Morellius et Pamelius rejecerunt. Et tamen ea reperitur in viginti et tribus vetustis exemplaribus. Ea vero quæ habet *præseraverunt* inventa non est nisi in tribus. Sane duo et tres antiquiores editiones habent *supersederunt* vel *perseveraverunt*. Sed hic meminisse oportet observationis a me non uno loco factæ, veteres librarios, cum duas viderent varias lectiones, ambigerent autem ultra earum retinenda esset, utramque posside, lectori iudicium integrum relinquentes. Itaque verisimile est vocem *perseveraverunt*, quæ subsequitur vocem *supersederunt* in his duobus codicibus et in antiquis editionibus, esse ex glossamate cujusdam studiosi explicare volentis quid in hoc loco significaret vox *supersederunt*. Pamelius, qui putabat hanc vocem non posse æquivalere voci *perseveraverunt*, non dubitavit quin ex duabus lectionibus simul junctis in vetustis editionibus et in aliquot libris veteribus, cum una rejicienda esset, retineri deberet ea quæ perseverantium significabat. Et tamen videre poterat apud Nonium Marcellum supersedere significare *manere*, *perseverare*, quasi in voluntate et consilio sidere. BALUZ.

Litteris. Perisse has litteras temporum injuria dolendum est. EDD.

IV. *Clerum istic.* Cypriano perinde est atque *clerum nostrum*. Quocirca superius initio num. 2, *plebi istic*

non additur *nostræ*. Exempla similia referre superseden, unde in edit. Pamel. et Oxon. *nostrum* supervacaneæ adjici manifestum fiat. Etiamnum habentur duæ epistolæ hic memoratæ, scilicet edit. Pamel. 38 et 40. In illa nempe, quæ Caldonio et sociis missa est, ad calcem legitur: *Has litteras meas... Carthagine ad clerum transmittite, additis nominibus eorum, quicumque se Felicissimo junxerunt.* Epistola autem 40. conceptis verbis *ad plebem de quinque presbyteris factionis Felicissimi* inscribitur. COUSTANT.

Mettium, cujus etiam mentio est in epistola sequenti. Quamquam autem exigui momenti sit scire verum ejus nomen, admoneo tamen in libris veteribus vocari Mettium, Messium, Messionem, Missium et Mersium. Concordes enim non sunt in ejus nomine libri veteres. BALUZ.

Epist. III. — Simul cum superiore missa, ac nominatum Mettio subdiacono, qui cum Nicephoro acolytho in Urbem destinatus erat, tradita. COUSTANT. — Angli monuerunt hanc epistolam non esse in editione Erasmi. Quod non est verum. Monuerunt præterea illam haberi lib. v. Epist. 9 editionis Mantuanæ. Sed errorem illum imputandum esse typographo valde puto, cum illa edita sit, lib. II, Epist. 9 illius editionis, quæ secuta est Erasmicam. BALUZ.

Vobis, nobis. Reposui hanc lectionem, quia mihi visa est melius convenire sententiæ sancti Cypriani. Alioqui enim alia, quæ habet *vobis*, bona est. Ultraque multos habet bonos assertores. Prior nititur auc-

frater charissime, ad confessores qui illic sunt, et A Novatiani ac Novati obstinatione et pravitate seducti de Ecclesia recesserunt, litteras breves facere, quibus eos pro affectione mutua convenirem, ut ad matrem suam, id est Ecclesiam catholicam, revertantur. Quas litteras tibi a Mettio hypodiano a legi prius mandavi, ne quis aliud me scripsisse fingeret, quam quod meis litteris continetur. Mandavi tamen eidem Mettio a me ad vos misso, ut de tuo arbitrio rem gerat, et si easdem litteras confessoribus putaveris esse reddendas b, tunc eas tradat. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ANN. CHR. CCLI.

EPISTOLA IV.

EJUSDEM AD EUMDEM.

(Erasmi. iv, 8; Pam. Rigalt. Baluz. Paris. XLV; Lips. Constant., p. 131; Galland. III, p. 335.)

ARGUMENTUM. — Dum certum expectabatur de Cornelii ordinatione testimonium, Adrumetinis clericis auctores fuerant Cyprianus et Liberalis, ut litteras suas presbyteris et diaconis Romanis, non Cornelio inscriberent. Qua de re cum exposuisset Cornelius, expostulationis illius nunc Cyprianus satisfacit; additque episcopatus ejus veritatem apertissima luce fundatam et collegarum rescriptis comprobata agnoscere.

LECTIONES VARIANTES.

a Ab Ethippo diacono. Mich., Foss., Ar. NC. 1., Lan., Bod. 2,3, ita et eidem Ethippo. Corb.
b Credendas, Foss. Mich. Vict.

CYPRIANUS CORNELIO FRATRI SALUTEM.

I. Legi litteras tuas, frater charissime, quas per Primitivum compresbyterum nostrum misisti, in quibus te comperi motum, quod cum de Adrumetina colonia Polycarpi nomine ad te litteræ dirigerentur, postea quam nos, ego et Liberalis, in eundem locum venissemus, cœpissent illuc ad presbyteros et ad diaconos litteræ dirigi.

II. Quod scire te volumus et pro certo credere, nulla id levitate aut contumelia factum. Sed cum stavissemus collegæ complures, qui in unum conveneramus, ut, legatis ad vos coepiscopis nostris Caldonio et Fortunato missis, omnia interim integra suspendeantur, donec ad nos eidem collegæ nostri rebus illuc aut ad pacem redactis, aut pro veritate comperitis redirent; presbyteri et diaconi in Adrumetino consistentes, Polycarpo coepiscopo nostro absente, ignorabant quid nobis in commune placuisset. At ubi nos in præsentiam c venimus, comperto consilio nostro, ipsi quoque id, quod et cæteri, observare cœperunt, ut in nullo ecclesiarum istic consistentium consensus discreparet.

III. Quidam tamen mentes nonnumquam et animos sermonibus suis turbant, dum aliter quædam, quam se habet veritas, nuntiant. Nos enim singulis navigantibus, ne cum scandale ullo navigarent rationem reddentes d, scimus nos hortatos eos esse, ut Ecclesiæ catholicæ radicem et matricem agnoscerent ac tenerent. C Sed quoniam latius fusa est nostra provincia, habet

VARIORUM NOTÆ.

toritate xv veterum exemplarium, et existat in editione Spirense, in veteri Veneta, in Erasmica, et in Manutiana. Altera reperitur in octo codicibus antiquis et in editionibus Remboldi, Morelli, et Pamelii. BAL. Confessores. Moysen et Maximianum. Vide quæ supra dicta sunt ad epistolam xli.

Mettio. Varie admodum etiam hic scriptum est nomen istius hypodiani. Retinimus vulgatam lectionem, ut in re parvi momenti. Alia frequenter in antiquis exemplaribus habet Ethippo vel Etitio. Vide quæ istic annotat Pamelius. De Mettia gente vide Joannem Tristanum a sancto Amantio in tomo II Commentariorum pag. 465, 504. BALUZ.

Litteras breves. Hoc est edit. Pam. epistolam XLIV, et Oxon. XLVI, quæ Maximo Nicostro et cæteris confessoribus inscripta est. COUSTANT.

EMST. IV. — Primitivo Carthaginiensi presbytero, qui superiorem Cypriani epistolam detulerat, tradidit Cornelius litteras, ad quas nunc Cyprianus rescribit. Hinc inter prædictam epistolam et hanc haud multo majus intervallum cogitandum est, quam quo opus fuit, ut Primitivus Romam iret, ac medicum reffecto corpore Carthaginem rediret. COUSTANT. — Rarissima sunt epistolæ istius vetera exemplaria. Pamelius nullum habuit. Nihilominus diuiores fuerunt Angli. Ego septem habui, Thuanum videlicet, Fossatense, Metense sancti Arnulphi, Beccense, Victorinum, Remense sancti Dionysii, et Fuxense. BALUZ.

Polycarpi nomine. Notat Oxoniensis editor olim in

a In præsentem venimus, Spir.

d Rationem reddidisse nos scimus et hortatos esse, Sytr. Imom.

usu fuisse, ut quoties litteræ ab ecclesia aliqua mitterentur, episcopi illius nomine, etiamsi absens is fuisset, mitterentur. Hunc morem Adrumetini presbyteri ac diaconi, episcopo suo absente, sunt secuti. COUSTANT. — Episcopi Adrumetini, cujus multa mentio apud Cyprianum. Interfuit concilio Carthaginiensi de causa baptismi hæreticorum. BALUZ.

Ad presbyteros. Id etiam moris obtinebat, ut litteræ ad ecclesiam aliquam missæ, hujus episcopo inscriberentur, nisi sedes vacaret. Quem morem cum primum observasset Adrumetini presbyteri et diaconi ad Cornelium scribentes: postmodum Cypriano et Liberali auctoribus, litteras suas presbyteris et diaconis Romanis inscripserunt. Inde merito motus est Cornelius, quod Cyprianus et Liberalis episcopatum ejus in dubium vocare viderentur. COUSTANT.

II. Istic. Id est in Africa. COUSTANT.

III. Latius fusa provincia. Epiphanius, episcopus Salaminæ in Cypro, scribens ad Joannem Hierosolymitanum, loquens de sua provincia, ait: *Eo quod grandis esset et late patet provincia.* Ea epistola existat inter Hieronymianas. BALUZ.

Habet etiam. Recens codex Colb. habet enim. Non displiceret, habet enim etiam. Deinde idem ms. cum pluribus aliis et edit. *Numidiam et duas Mauritanias sibi inhærentes.* Lectionem veterioris Colb. quæ etiam est

etiam Numidiam et Mauritaniam sibi coherentes; ne in Urbe schisma factum absentium animos incerta opinione confunderet, placuit ^a per episcopos, retenta a nobis rei veritate, et ad comprobandam ordinationem tuam ^b facta auctoritate majore, tum demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso ^c, per omnes omnino istis positos litteræ fierent, sicut fiunt, ut te universi collegæ nostri et communicationem tuam, id est catholicæ Ecclesiæ unitatem pariter et charitatem, probarent firmiter ac tenerent. Quod divinitus evenisse, et consilium nostrum providenter ^d processisse gaudemus.

IV. Sic enim nunc episcopatus tui et veritas pariter et dignitas aperitissima luce et manifestissima et firmissima comprobatione fundata est, ut ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, et ex relatione ac testimoniis coepiscoporum Pompeii et Stephani et Caldonii ac Fortunati, ordinationis tuæ et origo necessaria, et ratio justa, et gloriosa quoque innocentia ab omnibus nosceretur. ^e Quod ut simul cum cæteris quoque collegis ^f nostris stabiliter ac firmiter administrarem, atque in

catholicæ Ecclesiæ et concordie unanimitate teneamus, perficiet divina dignatio; ut Dominus, qui sacerdotes sibi in Ecclesia sua eligere et constituere dignatur, electos quoque et constitutos sua voluntate atque opitulatione tueatur ^h gubernantes inspirans, ac subministrans et ad improborum contumaciam frænandam viguorem, et ad lapsorum fovendam pœnitentiam lenitatem. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ANNO CHRISTI CCLI.

EPISTOLA V.

(Erasm. iii, 12, Pamel. Rigalt. Baluz. XLViii. Oxon. Lips. l. Paris. xvii, Coustant. col. 133; Galland. iii, p. 356. Routh. Relig. scr. iii, p. 5 et 18.)

ARGUMENTUM. — *Quales sint quos Novatianus Carthaginem legatos denuo misit.*

CORNELIUS CYPRIANO FRATRI SALUTEM.

Ne quid minus ad poenam futuram hujus scele-

LECTIONES VARIANTES.

^a Placuit per, Ver.

^b Tua facta, Spir.

^c Pectoribus excluso, Ver.

^d Sic vetustiora mss. At alii libri, profecisse.

^e Sic Vet. Innom. Spir. Noscetur Rig.

^f Cum cæteris collegis. Oxon.

^h Ecclesiæ concorditer unanimiter teneamus. Priscæ edit. cum duobus mss. Morel. Manut. Pamel. et Oxon.

Ecclesiæ pacem concordie unanimiter teneamus. *Recens mss. Colb.* Ecclesiæ pacem concordie unanimiter teneamus. *Vetustior, qui omisso verbo pœcem, lectionem eandem exhibet, cæteris visus est sincerior. Mox eodem codice, pericial divina protectio.*

^h *Vetus codex Colb. gubernanter: forsitan verius. Alioquin gubernantibus orationis series videtur postulare.*

VARIORUM NOTÆ.

duorum Angl. probæ notæ, revocamus. Alterum e margine in textum irrepisse Okoniensis editor opinatur. Quamquam idem observat Mauritaniam, teste Plinio, l. v. c. 1. in duas partes, Cæsariensem et Tingitanam, per C. Cæsaris sævitiam fuisse divisam, iisque demum tertiam partem, Sitifensem nimirum, accessisse.

COUSR.— *Habet enim Numidiam.* Hæc est lectio veterum librorum, nisi quod aliqui habent etiam pro enim, vulgato veterum more in permutandis hisce conjunctionibus. Rigaltius ad epistolam xlii existimavit quæcumque istis dicuntur de Numidia et Mauritania esse insititia et ex margine in textum irrepisse. Et tamen exstant in omnibus editionibus et in septem codicibus antiquis, id est in omnibus antiquis codicibus a me visis. Non video autem cur ista censi debeant insititia. Certum quippe est Carthaginem, quæ erat æmula urbis Romæ, omnium intra Africam provinciarum obtinuisse principatum, uti scriptum est in l. xxii, *De tironibus* in codice Theodosiano, et episcopum Carthaginensem habuisse sollicitudinem omnium ecclesiarum Africæ, ut ait Aurelius, episcopus Carthaginensis, in codice canonum Ecclesiæ Africanæ, et omnes episcopos Afros, adeoque Numidas et Mauros, ad concilia episcopi Carthaginensis convenire solitos, ut patet etiam ex concilio sancti Cypriani. Ideo autem sanctus Cyprianus istis nominat Numidiam et Mauritaniam ut ostendat provinciam suam esse late diffusam, cum ea præter Africam proprie dictam haberet etiam Numidiam et Mauritaniam sibi coherentes, quæ et ipsæ late et diffusæ provinciæ erant; Numidiam tamen esse angustiores Mauritania scribit Mela.

BALUZ.

Mauritaniam. Ita libri veteres et veteres editiones. Primum Manutius posuit *Mauritanias duas.* Hinc orta

vulgaris editio. At in concilio sancti Cypriani mentio est episcoporum Africæ, Numidiæ, et Mauritanie, non vero Mauritaniarum. Mauritaniam tamen lectionem adjuvat Plinius, qui lib. 1, cap. 2, et lib. xiii, cap. 15, nominat duas Mauritanias, itemque Tacitus libro 1 *Historiarum*, ubi mentio est duarum Mauritaniarum, et Martianus Capella lib. vi, in descriptione Africæ. Recte. Nam Dio Cassius lib. vi, tradit Claudium Imperatorem Mauritaniam subjectam Romanis in duas partes divisisse, Tingitanam et Cæsariensem. Herodianus lib. xii, nominat Numidiam et Mauritaniam Romanis subjectam. Vide Marcum, cap. 87 libri *de Primatibus*. BALUZ.

IV. *Coepiscoporum Caldonii.* Festivi sunt qui illum ab Africa in Lusitaniam transiisse tradunt et illic episcopum Bracarensem fuisse. BALUZ.

EPIST. V.— *Cornelius Cypriano*, etc. Recentior codex Colb., ut prisce Cypriani editiones, *Cyprianus Cornelio*: sed ed. Manutiana anni 1563 in hac et epistola proxime sequente titulum recte præstat: quod etiam Corbeiensis mss. primum præ se tulit, sed ab antiqua manu in eo restitutum est *Cornelius Cypriano*. Quin ipsa Cornelli sit, Cyprianus infra Epist. 7 ambigere nos non sinit. Eam alii epistolæ fragmentum, alii schedam, alii litterulas appellare malunt. Ipse Cyprianus in laudata Epistola 7, *litteras* vocat. Iis vero, qui fragmentum putant, favere videtur primo, quod Novatianus, etiamsi nondum nominatus, *hujus scelerati hominis* vocabulis designetur; deinde quod Cyprianus epistolæ huic rescribens, nonnulla ad Evaristum et Nicostratum attinentia tum didicisse se commemorat, quæ in illa non habentur. At Novatiani nomen in hac epistola consulto taceri, ejusque loco pronomen substitui, sequens, de cujus integritate nullus dubitat, fidem faciet, utpote in qua Cornelius ea-

rati hominis deesset; prostratus virtutibus Dei, cum A letur ergo ut omnibus coepiscopis nostris et fratribus Maximus et Longinus et Machæus inde fuissent expulsi, denuo resurrexit; et sicuti prioribus litteris tibi, quas per Augendum confessorem misi, significavi, puto. Nicostratum et Novatum et Evaristum et Primum et Dionysium a illo jam pervenisse. Invgi-

LECTIONES VARIANTES.

^a Zoticum *Rod. 1.*

^b Innotescant *Corb.*

^c Cum auctore *Corb.*

VARIORUM NOTÆ.

dem ratione se gerit. Hoc et subinde imitati sunt alii pontifices, nominatimque Cælestinus erga Nestorium. Necnon et Patres: vel quod in hæreseon, ortu parcendum duxerint hæresiarcharum nominibus, vel quod ab iis appellandis abhorruerint. Neque certius Epistolam istam truncatam probant specialia quædam, quæ a Cypriano narrantur, nec in hac exprimuntur, de Nicostrato et Evaristo adjuncta: cum ea ille B Nicephori ore potuerit ediscere. Huic porro in Africam festinanti primum sola tradita est hæc Epistola. Deinde cum in procinctu esset, ei et subsequens adjuncta est. Utamque vero simul perdidit. COUSTANT. Hæc epistola in omnibus fere codicibus antiquis dicitur esse Cypriani ad Cornelium. Ego esse Cornelii ad Cyprianum nuspiani reperi quam in Corbeiensi et in uno meo. In excerptis tamen ad me missis ex codice 499 bibliothecæ Vaticanæ lego eam scriptam esse a Cornelio ad Cyprianum hoc modo: « Epistola Cornelii ad Cyprianum de factione schismaticorum. Cornelius Cypriano salutem. Nequid. » Itaque ambigi non potest quin vere sit Cornelii. Putavit autem Pamelius illam non esse integram et esse tantum fragmentum, Rigaltius esse sequelam vel additamentum potius alicujus ex præcedentibus. BALUZII.

Hujus scelerati hominis. De viro isto ita Hieronymus, *De Viris Ill.*, cap. 70. « Novatianus Romanæ urbis presbyter adversus Cornelium cathedram sacerdotalem conatus invadere, Novatianorum, quod Græce dicitur καθάρων, dogma constituit, nolens apostatas suscipere pœnitentiales. » Plura videas in ea quæ mox sequitur, ad Fabium Cornelii Epistola: atque in pluribus Dionysii Alex. apud Eusebium epistolis. Maxime vero notabile est tacere semper Cornelium adversarii sui Novatiani nomen in epistolis quæ restant; de cujus quidem nominis varia scriptura aliquid hic dicam. Huic nimirum, pariter atque æquali ejus Novato Afro, verum nomen *Novatum* fuisse, fuisse disputavit Cl. Lardnerus *De Fide Hist. Evang. P. II*, vol. v. Not. ad calcem, vol. in cap. 47, qui et nonnullos auctores etiam Latinos adduxit hanc scripturam præ se ferentes, sed fortasse ex imitatione Græcorum, qui fere semper *Νοβάτιον* seu *Ναυατίον* scripserunt. At Cyprianum nomine *Novatiani* hominem semper designasse notissimum est, ut posteriorum ætatum taceam scriptores. Immo vero apud historicum Græcum Eusebium lib. vii. cap. 8, ubi referuntur quædam ex Dionysii Alexandrini epistola ad Dionysium Romanum D in epistola Alexandrini presulis ad ipsum Novatianum ab eodem Eusebio in lib. vi. cap. 45, servata, non tantum Hieronymus et in quibusdam editionibus Rufinus, sed etiam Syncellus Nicephorusque, similem scripturam exhibeant, fortasse statuendum est Eusebium revera scripsisse hoc quidem loco *Ναυατίον* non, ut vulgo legitur, *Νοβάτιον* cum illud in Dionysii codicibus invenisset. Porro nil contrarium colligendum esse videtur ex derivativo *Novatiani*, quasi a nomine Novato ductum illud fuerit, quom aliter asæcle ista *Novatianani* dicendi essent. Hoc enim Scalligerum haud induxit, ut crederet hominem *Novatum* dictum fuisse. Vid. *Animadv.* ejus in *Chronico Eusebii*,

p. 236. Addendum quoque hic est Tatianos dictos esse a Tatiano apud Epiphanium in opere de Hæresibus, aliosque auctores similiter ac Novatianos a Novatiano, quos tamen *Novatianenses* appellat Cyprianus in *Epist. ad Jubaianum*, seu Ep. 73. sub init. Hoc denique lectorem monebo, nullam lucem hanc questionem mutuari sibi ex titulis duorum illorum operum *De Trinitate*, et *De Cibis Judaicis*, quæ Novatiano adscribi solent, quippe cum illa sic inscripta fuisse S. Hieronymi auctoritate, non ex fide ipsorum codicum manuscriptorum, videantur. Interca ductum est a nomine Novato Novatianus, quemadmodum a Fabio Fabianus, et a Basso Bassianus, immo vero Fabius Antiochenus episcopus Fabianus ab auctoribus sæpe nominatur. ROUTH.

Prostratus virtutibus Dei. Hoc est, ait Nathanielis Marshall Anglicus Cypriani interpret, sententiæ adversus eum latis ecclesiasticis, quæ in cælo ratæ esse habebantur. ROUTH.

Inde fuissent expulsi. Carthagine scilicet. Quæ de re Cyprianus in superiore Epistola 1. sic præloquitur: « Venerunt ad nos, f. c. missi a Novatiano Maximus presbyter, et Augendus diaconus, et Machæus quidam et Longinus, etc. » Ibi autem eos non e civitate ejectos, sed a *communicatione cohibitos*, Cyprianus docet. Porro Maximus presbyter proxime memoratus, subinde a Novato Carthaginensis pseudoepiscopus creatus fuit: adeoque alius est a Maximo presbytero confessore, qui primum a Novatiano seductus, aliquanto post ad Ecclesiam rediit. (Vid. Ep. proxime sequentem.) Neque etiam prædictus Augendus cum eo est confundendus, qui Cornelii ad Cyprianum litteras detulit. COUSTANT. Simile notat de Augendo Baluzius, hunc esse diversum ab Augendo diacono partis Novatiani, cujus mentio in Epistola IV.

Prioribus litteris. Non exstant. COUSTANT.

Dionysium. In uno libro meo vetere scriptum est *Zoticum*. Quo enim modo legi in uno Bodlicano testatur editio Anglicana. Sic etiam editio Morellii. BALUZII.

Illo jam pervenisse. Hoc est Carthaginem. Nec falsa fuit Cornelii opinio, si eam de tempore, non quo scribebat, sed quo litteras suas Cypriano reddendas judicabat, interpretemur. Prædie enim quam hæ redderentur, illuc pervenerat secunda Novatiani legatio. COUSTANT.

Patronæ suæ. Hinc servum cum et mancipium existisse vir eruditus suspicatur: quod persuaderetur facilius, si Cornelius *dominæ* non *patronæ* vocabulo usus esset. Hujus vero diaconi crimina ut nota fierent, eo pluris intererat, quo ille amplius confessoris titulo gloriabatur, et inde vulgo imponebat. COUSTANT. Permittitur *Canonè 82* qui dicitur *Apostolorum*, etiam mancipiis cum dominorum consensu vel ad superiores ordines ecclesiasticos adscisci; et, ut significavit Constantinus, libertis, non servus fuisse Nicostratus videtur, atque eo minus ab ecclesiastico ordine arcendus.

Ecclesiæ deposita. Seu ecclesiasticas pecunias, quæ *viduarum et pupillorum deposita* censebantur, quia eorum sublevandorum gratia servabantur, ut ex subsequenti Epistola VII, n. 1, colligere est (49, aliter

rem schismatis fuisse, et ^a successorem plebi, cui A ante præfuerat, Zetum in locum ejus episcopum esse constitutum. Majora vero et graviora hic designavit ^b malitia et inexplebili pravitate sua ^c, quam quæ illic apud suos semper exercuit, ut scias quales duces et protectores iste schismaticus et hæreticus lateri suo semper junctos habeat ^d.

EPISTOLA VI.

SANCTI CORNELII PAPE AD CYPRIANUM CARTHAGINENSEM
EPISCOPUM.

(Erasm. III, 11., Pamel. Rigal. Baluz. XLVII, Paris. XLV,

Oxon. Lips. XLIX, Constant. I, col. 133-159, Gallaud. Biblioth. vet. PP. III, p. 357; Routh. Reliq. scr. III, p. 6 et 25.)

ARGUMENTUM. — *Qui confessores Maximus presbyter, Urbanus et Sidonius ejurarint schisma, et in Ecclesia catholica suscepti sint.*

CORNELIUS CYPRIANO FRATRI SALUTEM.

I. Quantam sollicitudinem et anxietatem sustinui-

LECTIONES VARIANTES.

^a Oxon. edit. successorem; et in notis, successorem, Manut. Veron. forte successorem. Retinendum cum aliis libris successorem: quæ vox non ad Evaristum, sed ad Zetum huic suffectum refertur.

^b Novatus vero ea hic designavit Bod. 1.

^c Inexplebili avaritia, qualia, Bod. 1.

^d Sic Bod. 1. semp. Bene vale. frater charissime, Ver. Bod. 1.

VARIORUM NOTÆ.

53. Ep. Cypr.)—« Nicostratum vero, diaconum sanctæ administrationis amisso, ecclesiasticis pecuniis sacrilega fraude subtractis, et viduarum ac pupillarum depositis postea denegatis, non tam in Africam, etc. » Nec difficile erat diacono, qui pecuniarum illarum dispensatio credebatur, hujusmodi deposita fraudare.

CONSTANT.

Auctorem schismatis. Colb. Ms. cum auctore schismatis. Evaristus auctor schismatis dicitur, quatenus alii auctor fuit ut illud sequerentur. Neque hac molitione, etiam postquam de episcopatu dejectus est, absistit. Quocirca Cyprianus infra Epist. VII. (49) rescribit eum « veritatis ac fidei naufragum factum circa quosdam sui similes paria naufragia CONCITARE. » Præterea si Evaristus iste, ut valde probabile est, Novatiani ordinator fuit, hæresis auctor non immerito appellatur, qui hac ordinatione locum hæresi et auctoritatem præbuit. CONSTANT. Pacianus in epistola ad Symphronianum contra tractatus Novatianorum: « Ego nescio quid Novatianus egerit, quid Novatus admiserit, quid Evaristus tumulerit, quid Nicostratus, nuntiarit. » Et infra ait illos « qui Evaristum, qui Nicostratum receperunt, cæterosque ab Ecclesia recedentes, lingua, manu, moribus inquinatos. » Hunc porro Evaristum fuisse unum ex ordinatoribus Novatiani collegit ex epistola ista Henricus Valesius in annotationibus ad librum VI, cap. 45, Historiæ ecclesiasticæ Eusebii (h. e. Cornelii Epist. ad Fabium, quam infra collocavi.) BALUZII.

Et successorem plebi. Ita omnes libri veteres et editiones. Angli, nescio qua auctoritate, posuerunt *succensorem*, nullo, ut arbitror, sensu, momentes interim legendum forte esse *succursorem*. Sed ego nescio ubi invenerint vocem *succursorem* alioqui valde inutilem in hoc loco. Ait enim Cyprianus Zetum in locum Evaristi episcopum esse constitutum et successorem plebi datum cui ante præfuerat. BALUZII. *Succursorem*, quod re ipsa conjecerat Fellus legendum, in sensum *concitatoris*, seu *conciatoris*, videtur ab eo acceptum, nam *Glossæ Vet. Succusso*, *κατασίω* habent. Videsis Valesii Not. ad Concil. Antioch. supra, vol. II, p. 502. ROUTH.

Plebi, cui ante præfuerat, in Corb. ms. ante fuerat, tum a. I. manu *Zetum*, secundis curis *Zetum*; quod et Pamelius in Camberon. legisse se testatur. Præfert unus Anglic. *Zoticum*. (Errat hic Constantius, nam *Zoticum* pro *Dionysium* legi ante ad lin. 14. Fellus notaverat.) Eorum, qui Evaristum ab episcopatu removerant, auctoritate successorem ipsi ordinatum fuisse hinc liquet. CONSTANT. *Zetum*. Hoc nomen deest in antiquis editionibus et in quibusdam veteribus libris. Habetur tamen in uno meo et in editione Manutiana. In Fuxensi scriptum est *Zetum*. Corbeien-

sis, in quo primo scriptum fuit *Zetum*, (confer Constantium supra) habet ex emendatione *Zetum*. Quo etiam modo scriptum fuisse in Camberonensi testatur Pamelius. Zeti cujusdam, sed antiquioris, mentio est apud Propertium lib. III. eleg. 8. et apud Horatium lib. I. ep. 18. item in quadam tragœdia Senecæ BAL.

Majora vero et graviora hic designavit. Novatus vero ea hic designavit Bod. 1. FELLUS. De Evaristo Novatianii socio et adjutore hic agi videtur, vel pejus, ait Cornelius, Romæ quam in sede sua se gerente. Idem sentit Constantius, quem infra habes de Evaristo hoc interpretantem. ROUTH.

Junctos habeat. Codex Colb. *vincitos habeat*, ac deinde, *Bene valere semper, frater charissime*; alii duo, *Bene vale, frater charissime.* CONSTANT.

Opto, frater charissime, semper bene valere, etc. Istud addidimus ex fide codicis Remensis sancti Dionysii. In Fuxensi scriptum est *bene valere semper, frater charissime*. In uno meo simpliciter: *Bene vale, frater charissime.* BALUZII. Similiter hoc legi in *codd. Veron. et Bod. 1.* notavit Fellus, qui tamen juxta atque priores Cypriani editores et post eum Constantius, in textu clausulam haud exhibet. Exstant verba, *bene vale, frater charissime*, ad finem epistolæ proxime sequentis; hæc vero ibi in *edd. vastioribus* ommissa erant.

EPIST. VI. — Evaristus Cypriano. Et hic in prisca Cypriani editionibus obtinuerat, *Cyprianus Cornelio*, ut etiamnum exstat ms. in Colb. Exstat et hoc ipsum in Corb. sed secundis curis correctum fuit: quam recte, cum ipse contextus, tum subnexa Epistola VIII. (Ep. 47. al. 51.) probant. Superiore epistolæ, quæ Nicephoro tradita fuerat, ante quam is proficisceretur, hæc adjuncta est, et ab eodem acolytho perlata. Si quis tamen hanc primo scriptam, eique superiorem adjunctam malit, concedat saltem necesse est, utramque ipsa professionis Nicephori hora conscriptam esse. Quocirca utra prior ponatur, vel parum vel nihil interest. CONSTANT. Hæc epist. la ante editionem Manutianam dicebatur esse Cypriani ad Cornelium. Manutius emendavit. Manutium secutus est Pamelius. Itaque falsum est quod ait Rigaltius Pamelium ita scripsisse ex conjectura. Nam et ipse Pamelius adnotet se lectionem illam invenisse in codice Camberonensi et in editione Manutiana. Eadem exstat in libro Corbeiensis, in quo post verba ex illo allata a Rigaltio sequitur: *Cornelius Cypriano fratri salutem.* Eadem exstat etiam in libro Gratianopolitano et in uno meo vetere, in quo, ut in Corbeiensis scriptum est: *Incipiunt rescripta Cornelii ad Cyprianum de schismaticis.* Octo illius vetera exemplaria habui. Angli unum tantum habuerunt ex bibliotheca Bodleiana. Cæterum nulla sancti martyris epistola gravius afflicta fuit per audaciam veterum li-

mus de iis confessoribus, qui dolo et malitia hominis
callidi et veteratoris fuerant circumventi, et pene
decepti, et ab Ecclesia alienati; tanta lætitia affecti
sumus, et Deo omnipotenti et Christo Domino nostra
gratias egimus, cum ii, cognito suo errore, et intel-
lecta hominis maligni, velut serpentis, astutia vene-
nata, ad Ecclesiam, unde exierant, sicuti ipsi ex suo
corde profugerent, simplici voluntate venerunt. Et

A primo quidem fratres nostri probatæ fidei, amantes
pacem, unitatem optantes, tumorem illum horum
mollitum jam annuntiabant: fides tamen non ido-
nea; ut facile nobis credere daretur, illos penitus
esse mutatos. Postea vero Urbanus et Sidonius con-
fessores ad presbyteros nostros venerunt, affirmantes
Maximum confessorem et presbyterum d secum pariter
cupere in Ecclesiam redire: sed quoniam multa

LECTIONES VARIANTES.

^a Tantam lætitiā *Colb. ms. Tum idem ms. adepti, Corb adepti.*

^b *Velus codex Corb. cum recentiore Colb. et uno Anglic. agimus, cum eos, ac deinde solus Corb. cognito suo errore intelligamus hominis maligni velut serpentis astutia venenata (verbo fugientes hic secundis curis superaddito) ad Ecclesiam... venisse. Santior est cæterorum codicum lectio,*

quam illustrat et confirmat subiicienda epistola IX ad Fabianum n. 1. unde et hic maligni hominis nomine Novatianum designari manifestum est.

^c Fide tamen non idonea, haud facile nobis credere dabatur illos repente esse mutatos, *Ver. illos repente, Bod. 1.*

^d *In mss. Corb. et Colb. Presbyterum secundum: quod non placet.*

VARIORUM NOTÆ.

brariorum quam ista. BALUZIIUS. Rigaltius ait, « Hinc
epistolæ consimilis illa videtur, quam ad Fabianum
a Cornelio scriptam fuisse refert Euseb. Hist. vi.
cap. 43. ubi et fortissimis confessoribus adnume-
rantur Urbanus et Sidonius et Maximus. FELLUS. »
Epistola est, cujus excerpta mox sequuntur.

1. *Sustinuimus. Codex Remensis sancti Dionysii ad-
dit vel pudorem. BALUZIIUS.*

De iis confessoribus. Maximo, Nicostrato, cæteris, quorum mentio est in Epistolis 41 et 42. Hunc autem Nicostratum valde puto diversum esse ab eo qui nominatur in Epistola 48. (Hæc est Cornelii Epistola, quam statim ante adduxi; numeros autem Pamelianos Baluzius secutus est.) BALUZIIUS.

Non deerunt fortè, qui hæc de Novato interpretentur, ubi legerint 1° in subjecta Cypriani epistola 7. n. 4. eundem veteratorem appellari, 2° in epistola 8. n. 2. dici confesores illo incitante de Ecclesia recessisso, 3° et istud in Bucheriano catalogo scribi: *Supervenit Novatus, et separavit de Ecclesia Novatianum et quosdam Confessores.* Verum licet prima mali labes etiam in Urbe a Novato creperit, non is tamen hic, sed Novatianus notatur Romæ Ecclesiæ presbyter, ut qui livore et ambitione periclitus, Romæ schismatis dux et princeps exsuerit. Is certè est intelligendus, cujus causa Confessores peccasse se infra confitentur, quod ei manus quasi in episcopum imponi passi essent, et cum quo, eam ob causam, quandam communicationem habuisse videbantur. Quocirca et Cyprianus epist. 44 seu 46 ad eosdem Confessores valde se contristatum scribit, *cum vos, inquit, illic (id est Romæ) comperissem contra ecclesiasticam disciplinam, contra evangelicam legem, contra institutionis catholicæ unitatem, alium episcopum feri censuissse.* At Novatus ne a schismaticis quidem umquam in episcopum cooptatus est. De eo hic est sermo, cujus perfidia et loquacitate captiosa circumventi fuerunt Confessores. Atqui istud in Novatiano eadit, qui cum eloquentia polleret, ea ad seducendos pios viros abusus est; nec mendaciis ac perjuriis pepercit, ut eos falleret. Cum enim effrenata episcopatus cupiditate incenderetur, hæc intra se tegens, tremendis quibusdam sacramentis contestari non timuit, sese episcopatum nequaquam concupiscere, ut Cornelius epist. 9. n. 2. enarrat. Hinc veterator appellari meruit. Inde et in eadem epistola 9, Confessores ad Ecclesiam regressi esse dicuntur, *cum cognovissent illum, et fraudem ejus ac versutiam, nec non mendaciam et perjuriam.* Idcirco et Cornelius epistolam hanc claudens, eam ad cæteras ecclesias a Cypriano mittendam censet: *ut omnes sciant schismatici hujus et hæretici (de quo ejus initio loquitur) dolum et pravaricationem de die in diem evacuari.* Quocirca et Cyprianus, epist. 8. n. 2. rescribit, *Nec quisquam jam facile poterit schismatici furantis verbis loquacibus decipi.* Cum his tamen

componi facile possunt quæ præmisimus; quia, ut Cyprianus in superiore epistola 3. loquitur, Confessores Novatiani ac Novati obstinatione seducti de Ecclesia recesserunt. CONSTANT.

Tanta lætitia affecti sumus Tantum lætitia adepti sumus. *Corb. FELLUS. Colb. ms. tantam lætitiā. Tum idem ms. adepti, Corb. adepti. CONSTANT.* Ita idem codex Remensis et Fuxensis. In aliis sex et in vetustioribus editionibus scriptum est *tantam lætitiā adepti sumus.* Vide notas ad Epistolam 42. p. 432. BALUZIIUS.

Gratias egimus, cum ii. Retinuimus hanc lectionem quia hominum sensum habet. Introducta est in editione Manutiana, habetur autem etiam in codice Fuxensi. At sex libri veteres et editio Morelliana, quæ subsecuta est Manutianam præferunt, et cum eos cognito suo errore intelligamus hominis maligni velut serpentis astutia venenata derelicta ad Ecclesiam unde exierant. Sic etiam fere veteres editiones. BALUZ.

Tumorem illum horum mollitum jam annuntiabant. Revocavimus veterem lectionem (*tumorem illorum, horum mollitiem nuntiabant*) quam Manutius eliminaverat, nescio quam ob causam. Est enim optima; eamque præferunt, non solum veteres editiones, sed etiam octo antiqua exemplaria quibus nos utimur et Veronense, ex quo excerptæ variæ lectiones ascriptæ sunt margini editionis Manutianæ in meo exemplari. Sensus autem horum verborum is mihi videtur esse: cum ageretur apud Cornelium de venia lapsorum, ille autem dubitaret an vere et ex animo redissent ad Ecclesiam, stantium vero fidem propterea interpellaret, si retulerunt quosdam ex lapsis tumore inflatos esse, quia nimium tormenta passi erant pro nomine Christi, adeoque hinc superbiam captabant, alios contra molles admodum esse, tristes, nimium ob casum suum. Sunt enim molles in calamitate mortalium animi, ut scribit Tacitus. Hinc colligebat Cornelius testimonia non esse idonea ad probandum illos esse penitus mutatos. Itaque recte Rigaltius existimavit veram esse lectionem codicis Veronensis, in quo scriptum erat *et fide tamen non idonea.* BALUZIIUS. Constantius ex ed. Manutiana, tumorem illum horum mollitum jam annuntiabant. Ego cum Editionem Oxon. in qua multa huic loci apposta est lectionis varietas, tum alias vetustiores illa editiones secutus sum, relicto hic quidem Baluzio, cujus rationes mihi minus satisfecerant, ROUTH, qui scribit *tumorem illorum.*

Fide tamen non idonea, etc. Fide tamen non idonea haud facile nobis credere dabatur, illos repente esse mutatos. *Cod. Veron. illos repente Bod. 1. FELLUS, qui, ut Constantius aliique, in textu suo habet fides pro fide.*

Maximum. De quo pluribus actum est ad Epist. XII.

præcesserant ab eis designata, quæ tu quoque a coepiscopis nostris et litteris meis cognovisti, ut non temere eis fides haberetur; ex ipsorum ore et concessione, ista, quæ per legationem mandaverant^a, placuit audiri. Qui cum venissent, et a presbyteris quæ gesserant exigenter^b; novissime quod per omnes ecclesias litteræ calumniis et maledictis plenæ eorum nomine frequentes missæ fuissent, et pene omnes ecclesias perturbasset; circumventos se esse affirmaverunt, neque in istis litteris quid inesset scisse: tantummodo circumductos^c se commisisse quoque schismatica, et hæresis auctores fuisse; ut paterentur ei manus quasi in episcopum imponi. Qui, cum hæc et cætera fuissent exprobrata, ut abolerentur et de memoria tollerentur deprecatur sunt.

II. Omni igitur actu ad me perlato placuit contrahi

LECTIONES VARIANTES.

^a *Idem codex cum Colb.* ex ipsius ore; et mox, mandaveram pro mandaverant.

^b *Ingererentur. Bod. 1. Cod. Gratianopolitan.* interrogarentur.

^c *Tantummodo subscripsisse calliditate ejus circumducti, totos se commisisse quoque schismaticis, Bod. 1. Vat.* neque in istis inesset utrumque scisse, tantummodo circumductos se, ut paterentur ei manum quasi in Episcopatum imponi, qui cum et ceteris hæreticis fuissent, et ne exprobrarentur, *Ver.* nec quidem in istis litteris inesset scisse; tantummodo circumductos commisisse se quoque schismati,

presbyterium (adfuerunt etiam episcopi quinque, qui et hodie præsentés fuerunt), ut firmato consilio, quid circa personam eorum observari deberet, consensu omnium statueretur. Et ut motum omnium et consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestri perferri, quas et subjectas leges. His ita gestis in presbyterium venerunt Maximus, Urbanus, Sidonius^d, et plerique fratres qui eis se adjunxerant^e, summissis precibus desiderantes, ut ea quæ ante fuerant gesta, in oblivionem cederent, nullaque eorum mentio haberetur; proinde atque si nihil esset vel commissum vel dictum, invicem omnibus remissis, cor mundum et purum jam Deo exhiberent, sequentes evangelicam vocem^e dicentem, beatos esse puros corde, quoniam ipsi Deum videbunt

et hæresis auctores fuisse: ut paterentur ei manum quasi in episcopatum imponi: qui cum hæc et cætera fuissent exprobrata, ut abolerentur et de medio tollerentur, deprecatur sunt, *Benev.*

^d *Adjunxerunt Corb.*

^e *In mss. Colb. et Corb. vocem. beatos esse puros corde, quod jam (sæpe quoniam) sperent Dominum. In Cypriani libro ad Quirinum, c. 79, eundem Matthæi locum sic legere est: Beati (in vetusto codice Colb. Felices) mundi corde, quoniam ipsi Deum videbant.*

VARIORUM NOTÆ.

Pamelius scripsit illum passum esse martyrium sub Maximino. At in martyrologiis scriptum est id evenisse sub Valeriano. Vide Baronium ad diem 19 novembris. BALUZ.

Sed quoniam multa præcesserant ab eis designata. II est, patrata et confecta. Quo intellectu de Evaristo in superiori Epistola dictum est, « Majora vero et graviora hic designavit. Quocirca confessores mox a presbyteris rogati esse dicuntur de iis quæ gesserant. COUST.

Coepiscopis nostris. Corb. ms. coepiscopo nostro. Retinendum coepiscopis nostris, qui scilicet conventibus aut conciliis ea de causa congregatis interfuerant. C Quippe initio pontificatus Cornelii, teste Eusebio, l. vi, c. 43, sexaginta episcopi, et presbyteri ac diaconi multo plures, cum in unum convenissent, Novatianum eique adhærentes condemnarunt. Saltem vero hic notantur Pompeius ac Stephanus, Afri episcopi, qui Cornelii ordinationi interfuerant. Cornelii litteræ hic commemorata non exstant. COUST.

Exigerentur. Ingererentur Bod. 1. FELLUS. Codex Gratianopolitanus, interrogarentur. Quæ lectio videtur esse melior. Sed alii codices et editiones repugnant. BALUZ.

Hæresis auctores fuisse. Hic quoque relinquendum esse censui Baluzium, qui hæreticis pro hæresis, ratione nulla data, in textu quidem suo repræsentat. Certe lectionem alteram præstant edd. Erasmi Manui. Rigalt. Oxon. Constantiusque. « Hæresis sese jure « damnandos esse hos vide constantes (ait quidem « Anglicus interpres), solum propterea quod sede « plena novum episcopum constituisset, haud nacti « causam ex deprivatione alterius. » Sed recte dubites, annon hic quoque opinio Novatiani de pœnitentia voce hæresis indicetur, sicut infra, ubi eundem Novatianum confessores isti « schismaticum et hæreticum hominem » appellant, tum vero fortasse in isto de iisdem confessoribus Cypriani loco; « posteaquam vos de carcere procedentes schismaticus et hæreticus error excepit. » Ep. LI, al. 54. Confer Constant. paulo infra ad p. 28, et ad init. Epist. Cornelii ad Fabium. ROUTH.

Ut paterentur et manus quasi in episcopatum im-

poni, particula et loco vocule ei perperam substituta. Pergit quippe Cornelius, ut in superiore Epistola, ita in hac, Novatiani consulto tacere nomen. Hunc superius hominis callidi et veteratoris, et mox, hominis maligni vocabulis, nunc solo pronomine ei, ad calcem schismatici hujus et hæretici appellatione, nusquam eo nominato, designare satis habet.

II. *Contrahi presbyterium.* Tam Fellus quam Baluzius ait hunc fuisse presbyterorum ecclesiæ Carthaginensis concessum; sed memoria utrorumque hoc exciderat, præ manibus se habere Cornelii Romani, non Cypriani Carthaginensis epistolam. Ita et errat Baluzius infra ad pag. 29 et 32. ROUTH.

Personam eorum. Formam dicendi defendit Salmasius contra Miltonum solæcismi se accusantem. ROUTH.

Sidonius. Pamelius addidit et *Macarius*, ex conjectura tantum, ut ipsemet fatetur, quia illum cum cæteris rediisse ad Ecclesiam patet ex tribus sequentibus Epistolis. Nos expunximus, quia Macarii nomen in nullo eorum veterum exemplarium reperimus quibus usi sumus, neque in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt. BALUZ. Ipsi tamen Baluzii textus, non totus ab eo quidem ipso curatus, et post mortem ejus in publicum editus, retinuit et *Macharius*. Ego cum Constantio omisi.

Adjunxerant. In ms. Corb. *adjunxerunt.* Quamvis hic plerique, qui confessorum auctoritate ad schisma defecerant, cum iis ad Ecclesiam rediisse dicantur, infra tamen et redeuntium verba et populi de illorum reditu gratulantibus voces ad unos confessores attinent. Ita et Cyprianus infra Epist. VIII, de solo confessorum reditu re-cribens loquitur. Hic præterea observamus, celebrem adeo cleri conventum, cui et quinque interfuerant episcopi, de proposta causa nihil nisi cum populi notitia decernere voluisse. Quæ ex re id a Cornelio factum colligere est, quod a Cypriano Epist. VI, seu XIV, ad presbyteros et diaconos suos sibi propositum legimus: « Quando, inquit, ab initio episcopatus mei statuerim, nihil sine consilio vestro, et sine consensu plebis, mea privatim gerere. COUST.

(*Math.*, v, 8). Quod erat consequens, omnis hic ac-
 A in Ecclesia constitutos, quos errantes et palabundos jam
 diu viderant et dolebant. Quorum voluntate cognita,
 magnus fraternitatis concursus factus est. Una vox
 erat omnium gratias Deo agentium, gaudium pectoris
 lacrymis exprimentes, complectentes eos quasi ^a hodie
 pœna carceris fuissent liberati. Et ut ipsorum
 propria verba designem: « Nos, inquit, Cornelium
 « episcopum sanctissimæ catholicæ Ecclesiæ electum

LECTIONES VARIANTES.

^a Hoc die *Corb.*^b *Factiosa Idem Codex. Colb.* loquacitate capti, sensu
 amentes videbamur, quasi quamdam.^c Habuisse, certamen nostrum, *Bod. 1.*^d Dominum nostrum, *Bod. 1.*

VARIORUM NOTÆ.

Concursus factus est. Ad Ecclesiam, in qua recepti
 confessores sunt, ut censet *Cl. Marshall.*

Hodie. Corb. ms. hoc die. Nil incommodi est in
 vocabulo *hodie*: quia Cornelius, ut infra testificatur, **B**
eodem hora, eodem momento, quo illa gesta sunt, hæc
 scripta ad Cyprianum transmitti curavit. Alia quadam
 ratione Cyprianus *Epist. LI*, seu *LIV*, iisdem confesso-
 ribus sic gratulatur: « Posteaquam vos de carcere
 prodeuntes schismaticus et hæreticus error excepit,
 sic res erat, quasi vestra gloria in carcere remansisset:
 illic enim resedisse vestri nominis dignitas videbatur,
 quando milites Christi non ad Ecclesiam de carcere redirent,
 in quem prius cum Ecclesiæ laude et gratulatione venissent. »
 Ubi Cornelio concinens Cyprianus, confessores non tantum
 schismatico, sed et hæretico errore captos prædicat. Unde colligere
 est Novatiani hæresim circa pœnitentiam, ipsius schismate
 nequaquam posteriorem habuisse. *COUstant.* Ex locis pluribus
 Epistolæ Cornelii ad Fabium, cujus fragmenta mox afferro,
 hoc mihi persuasi, controversiam de pœnitentia extitisse,
 antequam de episcopatu Novatiani palam ageretur,
 quicquid ille de eo munere animo suo celaret;
 abditam enim fuisse eo tempore nec cognitam cupiditatem
 ejus, ipse quoque ait Cornelius, qui accusat.

Episcopum sanctissimæ catholicæ Ecclesiæ. Ecclesiam
 urbis Romæ hic signari extra dubium est. En verba
 ipsius Cornelii in epistola modo dicta. ὁ ἐδικηστὴς
 οὖν τοῦ εὐαγγελίου (Novatianus) οὐκ ἠπίστατο ἕνα ἐπίσκοπον
 δεῖν εἶναι ἐν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ἣ οὐκ ἦν οὐκί, πᾶς
 γὰρ; πρεσβυτέρους εἶναι μὲν διακόνους ἐπά. etc., § 3.

Electum a Deo, h. e. Inspirante Deo Christoque
 ejus, et ad legum divinarum præscriptum. Ita de Cypriano
 suo scribit Pontius diaconus ejus, « judicio Dei et plebis
 favore ad officium sacerdotii et episcopatus gradum
 adhuc neoplytus, et, ut putabatur, novellus electus est. »
 Et paulo post: « Non præteribo etiam illud eximium,
 quemadmodum cum in dilectionem ejus et honorem totus
 populus, aspirante Domino, prosiliret, humiliter ille
 cessavit, antiquioribus cedens, et indignum se titulo
 tanti honoris existimans, in dignum magis fieret. P. 3. *Vit. Cypriani.* »
 Ipse quoque Cyprianus in *Epist. XI*, al. *XLII*, electionem
 suam vocat « suffragium plebis et Dei judicium. »
 Atque in *Epist. LXVII*, vel *LXVIII*, modus præterea
 ordinationum celebrandarum ab Ecclesiâ receptus, « secundum
 divina magisteria (quæ nimirum in divinis Scripturis
 existant) et secundum Dei voluntatem, non secundum
 humanam præsumptionem, » statutus esse ostenditur.
 Etenim relatio illa ad Deum et fratres in *S. Matthiæ*
 electione inter hæc præcipue spectari videtur. (*Act. I, 29, seq.*) *ROURN.*

Imposturam passi sumus. Trebellius Pollio in Galieno:
 « Idem cum quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset,
 ejus uxori, atque illa, re prodita, vindicari vellet,
 surripit quasi ad leonem jussit. Deinde o cavea caponem
 emittit: mirantibusque cunctis rem ridiculam,
 per curionem dici jussit: Imposturam

fecit et passus est. » *Ælius Lampridius* tradit *Vetro-
 nium Turinum impostorem*, qui multa fallendo promiserat,
 et pro vanis promissis ingentia præmia perciperat,
 Alexandri Severi jussu accusatum fuisse, et convictum,
 jussu illius alligatum ad stipitem, et fumo appposito,
 quem ex stipulis atque humidis lignis fieri jusserat,
 necavisse, præcone dicente: *Fumo punitur qui vendidit
 fumum.* D. Nero clementior fuit erga *Cæsellium Bassum*.
 Vide *Tacitum lib. XVI Annulium.* *BALUZIUS.*

Perfidia loquacitate captiosa. Ita veteres editiones
 et quinque vetera exemplaria. *Manutius* posuit, « per-
 fidia et loquacitate captiosa » (sequentibus *Rigaltio*,
Fello, *Constantioque*). Quatuor libri veteres pro
captiosa habent *factiosa*, alii « facti sensu amentes
 videbamur. » *Remensis sancti Dionysii*, « loquacitate
 capti. Nam amentes videbamur. » *BALUZIUS.* *Corb. factiosa.*
Colb. « loquacitate capti, sensu amentes videbamur. »
COUstant. « perfidia loquacitate factiosa amentes. »
Erasmi ed. anni 1520.

Et hæretico. Ista desunt in antiquioribus editionibus
 et in quatuor antiquis codicibus. Habentur tamen in
 editione *Manutiana* et in duobus codicibus manus-
 scriptis. Retinenda autem esse liquet ex iis quæ sequuntur.
 In uno libro meo veteri legitur *hæresiarcha*, et in
Gratianopolitano hæresiarcho. *BALUZIUS.*

Unum episcopum in catholica Ecclesia. Hinc *Baronius*
 collegit Romani tum episcopi titulum fuisse ut nominaretur
 sanctissimæ catholicæ Ecclesiæ episcopus, adeoque unum
 episcopum, id est Romanum, in Ecclesia esse debere.
 Verum hic non est verus sensus verborum Cypriani
 (Cornelii). Illud tantum vult, ut sicut credimus unum
 Christum, unum Spiritum sanctum, ita credere debemus
 unum episcopum tantum in unaquaque ecclesia, cum sit
 episcopatus unus et indivisus episcoporum multorum
 concordia numerositate diffusus, cujus a singulis in
 solidum pars tenetur, ut ille ait in *Epistola LI*,
 pag. 75, et in libro de *Unitate Ecclesiæ*, pag. 195.
 Vide notas nostras ad librum *Agobardi de Privilegio*
 et *Jure sacerdotii*, cap. 2. *BALUZIUS.* Porro optime
 verissimeque vir doctissimus *Joan. Forbesius*, *Instruct.*
Historico-Theol., lib. *xvi*, cap. 5, § 40, hæc scribit:
 « Non aliud dicere intendunt confessores, nisi hanc
 esse legem catholicæ Ecclesiæ, ut in una civitate
 non sit nisi unus episcopus. Veteres phrasi sæculis
 illis familiari, ecclesiam quamlibet peculiarem ortho-
 doxam vocabant Ecclesiam catholicam, ejusque episcopum
 indigitabant, catholicæ Ecclesiæ Episcopum, ut
 exempla superius allata, et alia multa declarant. »
 Sic *Forbesius*. Unum autem illorum exemplorum
 sumpserat ille ex *Epistola Synodica*, quæ supra
 posita est, *Antiochenorum* apud *Euseb.* lib. *vii. Hist.*
 c. 37, ἡναγκάσθημεν οὖν, inquit, ... ἔσπερον ἀντ' αὐτοῦ
 (h. e. loco *Pauli Antiochiæ episcopi*) τῇ καθολικῇ Ἐκ-
 κλησίᾳ καταστήσαι ἐπίσκοπον.

In catholica Ecclesia. Id est Romana. *Vox Ecclesiæ*
 deest in tribus vetustis exemplaribus. Notum autem
 est veteres sæpe ita simpliciter locutos esse cum de

esse debere. Ista eorum professione non move-
remur; ut quod apud potestatem sæculi erant con-
fessi, in Ecclesia constituti comprobarent? Qua-
propter Maximum presbyterum locum suum agno-
scere^b jussimus: cæterosque ingenti populi suffragio

recepimus. Omnia autem remisimus Deo omnipoten-
tenti, in cuius potestate sunt omnia reservata.

III. Hæc igitur, frater, eadem hora eodem mo-
mento, ad te, scripta transmisimus, et Nicephorum
acolytum descendere ad navigandum festinantem, de

LECTIONES VARIANTES.

^a Quis non moveretur. *Corb. ms. secundis curis ut in uno Anglic.* Professione quis non moveretur, *Bod. 1.*

^b Sic *Corb.* ignoscere, *Rig.*

^c Eadem hora, eodemque momento, ad te scripta trans-

misimus, et Nicephorum Acolythum, descendere navigandi destinatione, ad vos statim dimissimus, *Ver.* descendere ad navigandum destinatione ad vos statim dimissi, *Corb.*

VARIORUM NOTÆ.

Ecclesia catholica loquerentur ut omitterent nomen Ecclesiæ, nimirum quia vox *catholica* importabat Ecclesiam. Ea quippe secta quæ non est catholica non est Ecclesia, cum sit foris, id est extra Ecclesiam, ut sæpe loqui amat sanctissimus auctor noster (Cyprianus). Vide Quesnellum ad Epistolam 26 sancti Leonis et notas nostras ad dissertationem Marcæ de Epistola Papæ Vigili. Baluzius. Exemplar *Colb.* in catholica esse, omisso verbo *Ecclesia*, quod et in *Corb.* non nisi secundis curis adjectum est. Sed neque antiquis insolens est Ecclesiam catholicam solo *catholica* vocabulo enuntiare. Huic confessorum professioni similis est ista Cypriani Epist. 40, seu 43, ad plebem suam: « Deus unus est, et Christus unus et una Ecclesia, et una cathedra super Petrum voce Domini fundata. » Et id quidem scribit Cyprianus, ut eos qui Felicissimi factioni adhærebant, extra Ecclesiam esse probet. *CONSTANT.* Constantii quæstionculam, quæ statim istæ sequitur, omitto, ut his omnis vitetur atque offensio ex facili ad eandem responso. Cæterum exstat in fragmento DE CANONE NOVI TEST. quod mox editurus sum, hujus Hellenolæxi exemplum, ubi alia præterea non ex uno tantum Latino scriptore adduxi.

Quis — non moveretur. Sic ediderunt Benedictini; Baluzius tamen nihil de lectione ista notavit. Vulgo legitur, « Ista eorum professione non moveretur. » Verum ait Fellus, legi in *Bod. 1*: « Ista eorum professione quis non moveretur? » atque secundis curis eandem exhiberi lectionem in *MS. Corb.* annotavit Constantius.

Locum suum agnoscere. Hoc est, presbyteri honore atque gradu servato receptus est. Hoc exemplo et Niceni Patres Can. 8. Novatianis, et Afri in collatione Carthaginiensi Donatistis ad Ecclesiam redeuntibus suos honores concesserunt. *CONSTANT.* Qua ratione Maximum in integrum fuerit restitutus, infra ad Epistolam LV, dicitur. (Scilicet ad verba, « Evaristum de episcopo jam nec laicum remansisse, » hæc annotantur) Rigaltius ait « Episcopo semel ab episcopatu deposito, quamvis penitenti, non reddebatur locus neque dignitas episcopi. Penitentia completa, reddebatur ei communicatio Christiana, sed laica, ita ut laicus in Ecclesia maneret. At Evaristus de episcopatu depositus in Ecclesia non remansit. » Notandum Ecclesiam aliquando de clero schismatico in integrum restituisse. Sic Novatianus restituerunt Niceni Patres. Porro ipsos Arianos a Patribus Alexandrinis, salvis honoribus, receptos fuisse res satis nota est. Haud igitur mirum si Maximum ad Ecclesiam redûx, locum suum agnoscere jussus sit: præsertim cum verisimile fuerit ipsum et socios ejus, ob professionis honorem, Ecclesiæ censuris atque anathematis fulmini nondum fuisse subjectos. *FELL.* Infra ad CONCIL. CARTHAG. III, plura notabuntur sub init. de Clero penitenti.

Remisimus Deo omnipotenti. Si quis ad communicationem recipere, externum hoc esset privilegium. Colligendum autem videtur sensisse veteres, nihil alio modo sibi rei fuisse cum foro interno, nisi ut peterent a Deo delinquentis absolutionem. *MARSHAL.* qui relegat lectorem ad notas suas in Cypriani Opuscula.

Ad te, per scripta. Sic edit. Benedictin. Vulgo abest

per. Constantius hæc notat; « In *MS. Corb.* ad te per scripta. In *Colb.* ad te litteras perscriptas; mox in utroque, ut in uno Anglic., desideratur *festinantem*: sed proximum verbum *descendere* istud necessario postulat. Festinabat porro, quia superioris epistolæ cura ei demandata jam fuerat. » Fellus autem hæc attulit varietatem, « Eadem hora eodemque momento ad te scripta transmisimus, et Nicephorum acolythum, descendere navigandi destinatione, ad vos statim dimissimus. *Ver.* descendere ad navigandum destinatione ad vos statim dimissi, *Corb.* » *ROTH.*

III. *Destinantem.* Revocavimus lectionem veterum editionum, quæ sola bona est, quam præterea confirmant aliquot vetera exemplaria. Primus Erasmus eam tantisper mutavit, *festinantem* ponens pro *destinantem*. Sed tamen Erasmus non videtur fecisse absque auctoritate. Nam ita ego inveni scriptum in libro Corbeiensi, non eo modo quo refertur in editione Rigaltii et in Anglicana (vid. paulo supra. Hæc edit. in textu præstant, *festinantem* de statione ad vos. Ita etiam edidit Constant.), sed eo modo quo legitur in illo veteri libro, in quo ipsisimis verbis legitur « descendere ad navigandum festinantem ad vos statim dimisi. » At Rigaltius ait in libro illo legi « ad navigandum destinatione ad vos statim dimissi. » Postea introducta est lectio quæ addit *de statione*. Duo illa vocabula non sunt sancti Cypriani (Cornelii), sed imperiti cujusdam librarii. Quod sic evenisse mihi dicturus sum puto non posse ambigi. Primo observandum est illa non exstare in antiquis exemplaribus quæ habent vocem *festinantem*, neque in antiquioribus editionibus. Morellius illa primus induxit, haud dubie ex quodam veteri libro. Nam et ego tres vidi in quibus ea reperitur. Id vero vitium introductum est, ut antea monui, per imperitiam et oscitantiam cujusdam veteris librarii nescientis litteras: qui cum incidisset in exemplar male scriptum, non posset autem divinare quomodo scribendum esset vocabulum quod sequebatur post *navigandum*, eam vocem posuit quæ sibi venit in mentem, et ex *festinantem* seu potius *destinantem* fecit *de statione*, uti scriptum est in uno codice Vaticano et in Veronensi, eo videlicet modo quo in veteri codice Remensi sancti Dionysii legitur in Epistola 41, *infestationem* pro *in statione*.

Hujus modi errorum pleni sunt libri veteres. In codice igitur illo Vaticano et in Veronensi sic scriptus erat hic locus: « Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinationem ad vos statim dimisi. Deinde alius librarius nihilo peritior pro *destinationem* posuit *destinatione* unico vocabulo, quemadmodum legitur in alio codice Vaticano et in uno meo. Atque hæc est lectio quæ, quamvis falsa, hodie obtinet in vulgatis editionibus. Porro etiam prava lectio horum codicum ostendit legendum esse *destinantem* pro *festinantem*. BALUZIUS. Cum Baluzius quidem veterem revocante lectionem fecio; si tamen scriptura *de statione* germana fuisset, tum vero recte ostenderet Constantius ex Cypriani *Epp. 4* et 42 (al. 44 et 45), *stationem* hoc loco perinde esse atque religiosum conventum in ecclesiis, in quibus soliti fideles ad sacra mysteria celebranda venire. In his porro stationi-

statione ad vos statim dimisi; ut nulla procrastinatione habita, velut præsens in isto clero et in isto populi cœtu, Deo omnipotenti et Christo Domino nostro gratias ageres. Credimus autem fore, quin immo jam pro certo confidimus, cæteros quoque, qui in hoc errore sunt constituti, in Ecclesiam brevi reversuros, cum auctores suos viderint nobiscum agere. Has litteras puto te debere, frater, et ad cæteras ecclesiâs mittere: ut omnes sciant schismatici hujus et hæretici dolum et prævaricationem de die in diem evacuari. Bene vale, frater charissime ^a.

EPISTOLA VII.

8. CYPRIANI, CARTHAGINENSIS EPISCOPI, AD CORNELIUM PAPAM.

(*Erasm.* iii, 8, *Pamel. Rigalt. Baluz. xlix., Paris. xlviii, B. Constant.*, 1, col. 139, *Galland., Bibl. vet.* PP. iii, pag. 338.)

ARGUMENTUM.— *Diligentiam ejus laudat, qua de perniciosis Novatiani machinis, ne novorum illius legatorum moribus opportune ipsum admonuit. Novati scelera pluribus persequitur, ac suam operam in revocandis iis, quos ille seduxerat, commendat.*

CYPRIANUS CORNELIO PATRI SALUTEM.

1. Et cum diligentia et cum dilectione ^b fecisti,

LECTIONES VARIANTES.

^a Bene valere semper f. c. *Codex Colb. Hæc autem præcatio in Corb. omittitur.*

^b Et dilectione, *Bod.* 3.

^c Sic *Voss. 2. N. C. 1, 2. Lam. Lin. Ebor. Vet. Erasm. Manu.* novas perniciosas, *Rig.*

^d Cogitare, *Bod.* 1.

A frater charissime, festinato ad nos mittendo Nicephorum acolythum, qui nobis et de confessoribus regressis gloriosam lætitiâ nuntiaret, et adversus Novatiani et ^e Novati novas et perniciosas ad impugnandam Christi Ecclesiam machinas plenissime instrueret. Nam cum pridie istic venisset hæreticæ pravitatis nocens factio, ipsa jam perditâ, et alios, qui sibi consenserint perditura, postero die Nicephorus cum vestris litteris supervenit. Quibus et didicimus, et docere atque instruere cæteros cœpimus, Evaristum de episcopo jam nec laicum remansisse, cathedræ et plebis extorrem, et de Ecclesia Christi exulem, per alias longe provincias oberrare, et ipsum veritatis ac fidei naufragum factum, circa quosdam sui similes paria naufragia concitare ^d: Nicostratum vero ^e, diacono ^f sanctæ administrationis amisso ^g, ecclesiasticis pecuniis sacrilega fraude subtractis, et viduarum ac pupillarum depositis denegatis, non tam in Africam venire voluisse, quam conscientia rapinarum ^h et criminum nefandorum illinc ab urbe fugisse. Et nunc Ecclesiæ desertor ac profugus, quasi mutasse sit hominem mutare regionem, confessorem se ⁱ ultra jactat et prædicat; cum Christi confessor nec dici nec esse jam possit, qui Ecclesiam Christi negavit. Nam cum Paulus apostolus dicat: *Propter hoc relinquet homo patrem et ma-*

^e Nicostratum quoque, *Lamb.*

^f Sic *Voss. 2. Lamb. Ebor. NC. 1, 2. Diacono Rig.*

^g Admissum, *Bod.* 1, 3.

^h Conscientiam, *Bod.* 3.

ⁱ Ulro *Comp.*

VARIORUM NOTÆ.

bus post mysteria peracta, ut notat cl. Marshall. Anglicus interpres, eandem *Epist.* Cypriani 44 laudans, res alias transigere consueverunt. ROBERT.

Cætu. *Codex Corbeiensis conventu.* In uno codice Vaticano legitur: « In isto populi cœtu nobiscum pariter Deo omnipotenti et Christo Domino nostro gratias agere. BALUZII.—Hoc est, de prædicto cleri populique cœtu. Ita et Cyprianus supra *Epist.* 1 et 2, invidiosa legatorum Novatiani adversus Cornelium convicia notans, hæc *Epist.* 1, in statione, et *Epist.* 2, n. 2, « in religioso fratrum conventu, » in quo et sacerdotes considerant et altare positum erat, oblata esse scribit. Unde perspicuum est stationem perinde esse atque religiosum conventum in ecclesiis, in quibus fideles ad sacra mysteria celebranda conveniebant.

Cum auctores. Id est, quorum potissimum auctoritate in schisma abducti fuerant, et in eo detinebantur.

EPIST. VII.—1. Et cum diligentia. Statim ab epistole hujus exordio Cyprianus duas superiores Cornelii epistolas simul ab eodem Nicephoro acolytho acceptas se docet. Et hæc quidem primæ, subsequente autem secundæ respondet.

Novatiani et Novati. Novatum hunc cum Novatiano dum confundunt Græci, eum hæresiarcham et Catharorum principem falso faciunt. Uterque tamen multis est nominibus distinctus. Nam Novatianus Romanus, Novatus Carthaginiensis presbyter fuit. Novatianus Romanus sibi arrogavit pontificatum: Novatus a nullo umquam in episcopum est cooptatus. Novatianus quamdam puritatis speciem affectans, indeque Catharorum sectæ nomen et originem tribuens, lapsis etiam pœnitentibus veniæ spem sustulit: Novatus vero factionis Felicissimi presbyteris adhærebat, qui lapsis, etiam

prætermisissis penitentiarum canonicarum regulis, statim patient et communionem dari volebant, ac nihilominus cum Novatiano copulari non destitit. Nempe gravium criminum sibi conscius, non id agebat ut disciplina ecclesiastica servaretur, sed ut turbas in Ecclesia concitando debitam sceleribus ultionem declinaret. Quocirca Novatiana seu Catharorum hæresis princeps et auctor nequaquam dicendus est Novatus, licet Novatiani schismatis præcipuus adiutor merito censeatur.

Illic. Pro illuc, ut infra illic pro illuc. Sic enim scriptum est in veteribus libris et in editione Splensens, tum etiam in Veneta veteri, et in Mantuiana. Sic apud sanctum Gregorium, lib. vii, *Infect.* 2, *epist.* 118, et lib. ix, *epist.* 10, ac fortassis alibi scriptam est in codice Floriacensi *illic pro illuc.*

Factio. Scilicet secunda Novatiani legatio, quam obierunt Nicostratus, Novatus, Evaristus, Primus et Dionysius; ut in epistola sequenti declaratur, cum primam suscepissent Maximus, Longinus et Mæchæus.

De episcopo. Hoc est de episcopali dignitate ita dejectum, ut nec in eadem ecclesia cum laica communionem permaneret, utpote *fidei naufragum factum.*

Illic. Id est in Africa. Quare falsa est lectio quæ habet *illinc*, tamquam si vox illa referenda esset ad urbem Romam, unde Evaristus et Nicostratus fugissent in Africam. (Quod satis evincitur dum scribitur illos ab urbe fugisse, ut necessaria non sit vox *illinc*. Itaque vox *illic* refertur, ut dixi, ad Africam. Quamquam fatendum est quædam vetera exemplaria præferre *illinc*. Sed major numerus habet aliam lectionem. Vide quæ ad vocem *istinc* diximus ad epistolam 41, pag. 430.

trem, et erunt duo in carnem unam; sacramentum istud magnum est ^a, ego autem dico, in Christum et in Ecclesiam ^b (Ephes. v, 31); cum hoc, inquam, beatus Apostolus dicat et Christi pariter ^c atque Ecclesiæ unitatem individuis nexibus cohærentem sancta sua voce testetur; quomodo potest esse cum Christo, qui cum sponsa Christi atque in ejus Ecclesia non est? aut quomodo assumit sibi regendæ aut gubernandæ Ecclesiæ curam, qui spoliavit et fraudavit Ecclesiam Christi?

II. Nam de Novato nihil inde ad nos fuerat nuntiandum, cum magis per nos vobis debeat Novatus ostendi; rerum novarum semper cupidus, avaritiæ inexplebili ^d rapacitate furibundus, arrogantiæ et stupore superbi tumoris inflatus ^e, semper istic episcopis male cognitus, quasi hæreticus semper et perfidus omnium sacerdotum voce damnatus; curiosus semper ut prodatur, ad hoc adulatur ut fallat, numquam fidelis ut diligat, fax et ignis ^f ad conflanda seditionis incendia, turbo et tempestas ad fidei faciendâ naufragia, hostis quietis, tranquillitatis adversarius, pacis inimicus. Denique, Novato illinc a vobis recedente, id

A est, procella et turbine recedente, ex parte illic quies facta est, et gloriosi ac boni confessores, qui de Ecclesia, illo incitante, discesserant, postea quam ab Urbe ille discessit, ad Ecclesiam reverterunt. Idem est Novatus, qui apud nos primum discordiæ et schismatis incendium seminavit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregavit, qui in ipsa persecutione ad evertendas ^h fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est, qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me, nec sciente, sua factione et ambitione constituit; et cum sua tempestate Romam quoque ad evertendam Ecclesiam navigans, similia illic et paria molitus est, a clero portionem plebis avellens, fraternitatis bene sibi cohærentis et se invicem diligentis concordiam scindens. Plane quoniam pro magnitudine sua debeat Carthaginem Roma præcedere, illic majora et graviora commisit. Qui istic adversus Ecclesiam diaconum fecerat, illic episcopum fecit. Nec hoc quisquam miretur in talibus. FERUNTUR SEMPER mali suo furore ⁱ dementes, et posteaquam scelera fecerint, conscientia ipsa sceleratæ mentis agitantur. Nec remanere in

LECTIONES VARIANTES.

^a Sacramentum hoc, *Bod. 5.*

^b Dico in Christo et in Ecclesiam, *Lam. Bod. 1.*

^c Et Christum pariter, *Ebor. NC. 1, Lin.*

^d Inexplebilis, *Lam. Ebor. Bod. 1, 2, 3. NC. 1, 2.*

^e Superbus, tumore, inflatus, *Bod. 3.*

^f Pix et ignis, *Pem. Lam. Ebor. NC. 1, Bod. 2.*

^h Qui hic, *Bod. 2, 3. Ebor. Lin. NC. 1.*

ⁱ In eodem codice ad vertendas, et infra ad vertendam Ecclesiam.

ⁱ Fraude et furore, *Bod. 3.*

VARIORUM NOTÆ.

Et adhærebit uxori suæ. Hoc segmentum nos addimus; non solum quia habetur in Epistola Pauli ad Ephesios, ex qua sumptus est hic locus, sed in primis quia ita scriptum vidi in quatuor antiquis codicibus et in libro Flori. Desunt tamen in tribus antiquis codicibus.

Christi pariter. Quidam codices præferunt Christum.

II. Hostis quietis. Ista non habentur in quatuor libris veteribus et in antiquis editionibus. Exstant tamen in decem codicibus antiquis.

Persecutione. Hic notatur Novatus ut dux et æntesignanus factionis ejus, quam adversus Cyprianum concitarant presbyteri nonnulli, de quibus idem præsul Epist. x, seu xvi, ita loquitur; Cum quorundam immoderata et abrupta præsumptio temeritate sua et honorem martyrum, et confessorum pudorem, et plebis universæ tranquillitatem turbare conetur, tacere ultra non oportet... quando aliqui de presbyteris, nec Evangelii nec loci sui memores... cum contumelia præpositi totum sibi vindicent. Nempe illi Cypriani ordinationi intercedentes et invidiæ beatos exponebant martyres, et gloriosos servos Dei cum sacerdote, hoc est cum ipsomet, committebant, ac plebem turbare non desistebant. Presbyteros illos Cyprianus Epist. vi seu xiv indicare videtur his verbis: Ad id quod scripserunt mihi compresbyteri nostri Donatus et Fortunatus, Novatus et Gordius, solus rescribere nihil potui. Hos enim a presbyteris ac diaconis suis, ad quos ista eloquitur, velut jam separatos distinguit. CONSTANT.

Romam. Plerique codices habent Romæ. Quam lectionem ego puto esse bonam. Nihil tamen mutare volui. Sufficit mihi ita monuisse.

Carthaginem Roma. Carthago æmula Romæ apud Plinium, Vellecium, Paterculum, et Florum, dives opum, ut ait Virgilius. Herodianus, lib. vii, ait illam opibus, populi frequentia, vel magnitudine tantum Romæ concedere. Transmarinis vicina regionibus apud A. Gellium, lib. x, cap. 27, et apud Augustinum in epistola tertio prioris epistolæ ad Eleusium, Glorium et

Felices. Vide Salvianum, lib. vii, cap. 16.

Episcopum fecit. Non quod ordinandi potestate præditus esset, sed quod per pravos molitiones effecit, ut Novatianus ordinaretur. Is quippe, ut ex epistola ix, n. 2, discimus, a tribus episcopis imperitis est ordinatus. Falluntur igitur graviter, qui Novatum episcopum exstitisse hinc sibi persuadent. Nec suspicio nobis deest, ad horumque Cypriani verborum imitationem expressa esse ista Bucheriani catalogi: *Sub episcopatu ejus (Cornelii) Novatus extra Ecclesiam ordinavit Novatianum in urbe Roma: et Nicostratum in Africa*, adeoque Nicostratum Felicissimi loco hunc in catalogum irrepississe. Quod si ita est, nullum est fundamentum eorum, qui Nicostratum in Africa episcopum ordinatum esse arbitrantur. CONSTANT.—Diaconum fecerat. Hinc collegit Baronius Novatum fuisse episcopum in Africa. Quam opinionem amplexus est Petavius ad Epiphanium. Et tamen illa vera non est. Fuisse enim presbyterum tantum liquet ex Chronico Eusebii, ex libro Hieronymi de Viris illustribus, ex libro Gestorum pontificalium, et ex epistola in Paciani ad Symphronianum. Immo ex ista quoque Cypriani epistola colligitur illum fuisse tantum presbyterum. Fuit autem presbyter Ecclesiæ Africanæ. Quod autem ait Cyprianus illum sua factione et ambitione diaconum fecisse Felicissimum, istud non est ita intelligendum ut ordinatum diaconum censeatur a Novato, sed quia factione perditissimi hominis constitutus fuit in gradu diaconii, uti jam diximus ad epistolam xli, pag. 430.—Hippolytum martyrem invenio adjuxisse se Novato, sed postea ab eodem transiisse ad Ecclesiam. Sic enim de eo scribit Prudentius:

Invento Hippolytum, qui quondam schisma Novati
Presbyter atigerat, nostra sequendo negans,
Usque ad martyrii propectum insigne tulisse
Lucida sanguinei præmia supplicii.

De Hippolyto vide Baronium ad diem 30 januarii et in Annalibus ecclesiasticis.

Conscientia ipsa. Seneca, Epist. xcviij. *Proprium no-*

Ecclesia Dei possunt, qui deificam et ecclesiasticam disciplinam nec actus sui conversatione^a, nec morum pace tenuerunt. Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque ecclesie denegatæ, has de illo exigunt pœnas, quas in ejus furore conspiciunt^b. Pater etiam ejus in vico fame mortuus, et ab eo in morte postmodum nec sepultus. Uterus uxoris calce percussus, et abortione properante in parricidium partus expressus. Et dannare nunc aude^d sacrificantium manus, cum sit ipse nocentior pedibus, quibus filius, qui nascebatur, occisus est?

III. Hanc conscientiam criminum jam pridem time-

LECTIONES VARIANTES.

^a Conversationem, nec morum pacem, *Bod.* 1, 3.

^b Perspicimus, *NC.* 2. *Lin.*

VARIORUM NOTÆ.

centium est trepidare. Tacitus l. v *Annalium* scribit Neronem cunctos per artus trementem, seu numine exterrente, seu facinorum recordatione, nunquam timore vacuum fuisse. Auctor Epistolæ *ad Demetriadem* inter opera Hieronymi: *Hinc est illud quod frequenter carnifice occulto in auctorem sceleris conscientie tormenta deserviunt et latentem reum secreta mentis pœna persequitur.* Rufinus in Psalmum xxv: *Qui culpam habet judicium timet.* Petronius: *Dii deæque, quam male est extra legem agentibus. Quicquid meruere semper expectant.* Hildebertus Epist. xvi: *Consuetudinis enim est reos formidare supplicia quæ verentur.* Cicero in Oratione pro Milone: *Magna vis est conscientie in utramque partem, ut neque timeant qui nihil commiserunt, et pœnam semper ante oculos versari putent qui peccarint.* Muretus in librum primum Platonis de Republica: *Sed illud quoque nobis accurate notandum est quod hoc loco a Platone verissime dicitur, homines multorum sibi injuste factorum conscios nunquam quiescere, sed horrore pœnarum quas se promeritos sciunt identidem concuti, ita ut etiam sæpe ex somno excitentur.* Vide scholia Jacobi Biblii in Orationem Gregorii Nazianzeni de Plaga grandinis.

Uterus uxoris. Prioribus Ecclesie sæculis, ut Hieronymus l. 1, cont. Jovinian. notat, quia virgines aut non tanti erant quanti erant necessarii, aut opera virginitati congruentia non habebant, vel non existimabantur habere, sæpe in sacerdotium eligebantur mariti: sed ea lege ordinabantur, ut ab opera nuptiarum deinceps abstinerent. Ipse Jovinianus, quantumvis continentie adversarius, fateri compulsus est non posse esse episcopum, qui in episcopatu filios faciat: alioquin si deprehensus fuerit, non quasi vir tenebitur, sed quasi adulter damnabitur. Quocirca Hieronymus adversus Vigilantium affirmare non dubitat: *Orientis Ecclesie, Egypti et Sedis apostolicæ aut virgines clericos accipiunt, aut continentes.* Ipsi adstipulantur Siricius, Epist. i ad Himerium, c. 7. Innocentius, epist. ii ad Victricium, c. 10. Ambrosius, l. 1 Offic., c. 50, n. 257, et ep. lxi ad Vercell., n. 62. Epiphanius, hæ. 59, n. 4, antiquissimus scriptor Quæst. ex utroque Testamento apud Augustinum append. tom. iii, pag. 442. Notat et Augustinus ad Calcem, l. ii de adulter. Conjugiis, clericis etiam improvisa vi ad hunc honorem suscipiendum sæpius coactis, continentie necessitate nihilominus imponi solere. Neque tamen cogebantur uxores a se dimittere. Unde inquit Leo epist. ii ad Rusticum, c. 3: *Ut de carnali fiat spiritale conjugium, oportet eos nec dimittere uxores, et quasi non habeant sic habere; quo et supra sui charitas conubiorum, et cesset opera nuptiarum.* Hinc ut nonnulli ad pristinam consuetudinem redirent, aliquando contigit: sed hoc delictum non impune ferebatur, ut exemplo est Genebaldus Laudunensis episcopus, quem S.

bat: propter hoc se non de presbyterio excitari tantum, sed et communicatione prohiberi pro certo tenebat: et urgentibus fratribus imminere cognitionis dies, quo apud nos causa ejus ageretur, nisi persecutio ante venisset. Quam iste voto quodam evadendæ et lucrandæ damnationis excipiens, hæc omnia commisit et miscuit: ut qui ejici de Ecclesia, et excludi habebat, judicium sacerdotum voluntaria discessione præcederet; quasi evasisse sit pœnam, prævenisse sententiam.

IV. Circa cæteros autem fratres elaboramus, quos ab eo circumventos dolemus, ut veteratoris perniciosum

Remigius Remensis archipræsul hujus rei causa diu inclusum tenuit. In eandem culpam lapsus hic notatur Novatus; nec inde censendus videtur Cyprianus rem velut licitum probare, quod parricidii horrore percussus, ad hujus criminis immanitatem exponendam totus abripiatur. Si etiam uxorem ideo sic percussit Novatus, ut abortione properante delictum lateret: et hinc continentie legem presbyteris tum impositam esse probabitur. CONSTANT. — *Uterus uxoris.* Pacianus in epistola secunda ad Symphronianum: *Novatus, inquam, patre prodito, Ecclesia derelicta, partu uxoris effuso.* Idem in epistola iii sive in tractatu adversus Novatianos: *Novatus ex Africa fraudatis in Carthaginensi ecclesia viduis, spoliatis pupillis, pecunia ecclesie denegata, projecto extra domum patre, et eodem fame mortuo nec sepulto, uxoris gravidæ utero calce percusso, partuque ejus effuso.* Habebat Novatus exemplum egregii viri D. Neronis, cujus uxor Poppra, ut scribit Tacitus in libro xvi *Annalium*, mortem obiit, fortuita mariti iracundia, a quo gravi ictu calcis afflicta est.

Nunc aude. Hoc est eorum qui thura idolis obtulerant, qui et sacrificati a Cypriano nuncupari solent. Hæc autem Novato exprobrandi locus non fuisset, nisi Novatiani non modo schisma, sed et placita defendens, sacrificatis veniam negasset: quamvis simul et a partibus staret Felicissimi qui cum suis contraria sentiens, pacem lapsis, omnia pœnitentia, largiebatur. Sic ille in omnem vertebatur opinionem, quæ avertendæ criminum suorum vindictæ magis conducere videbatur. CONSTANT.

III. *Presbyterio excitari.* Id est dejici et deturbari. Id ipsum clarius infra sic enuntiatur; *ut qui ejici de Ecclesia et excludi habebat.* Verbi excito eadem potestas est apud Tertullianum l. iv contra Marcion., c. 16, ubi dicitur iniquitas, si non per ultionem refrænaretur, omnem oculum effossura, et omnem dentem excitatura præ impunitatis securitate. CONSTANT.

Communicatione prohiberi. Id est ad communionem laicam redigi, vel pelli ab Ecclesia. Quod potius crederim.

IV. *Veteratoris.* In superioris Epistolæ vi initio veteratoris nomine Novatianum a Cornelio designari observavimus. At hic eodem vocabulo Novatus, de quo totus est proximus sermo, a Cypriano intelligitur. Quem admodum Cornelius epist. v de Novatiani asseclis ad Cyprianum scripserat: *Ut scias, quales duces et protectores iste schismaticus et hæreticus lateri suo semper junctos habeat, ita et Cyprianus elaborare se rescribit, ut a Novato circumventi, veteratoris perniciosum latus fugiant.* Unde lateri junctos dici liquet non modo qui comitantur aliquem corpore, sed et qui eum animo sequuntur, ejuque sententiis adhaerent. CONSTANT.

trem, et erunt duo in carnem unam; sacramentum istud magnum est ^a, ego autem dico, in Christum et in Ecclesiam ^b (Ephes. v, 31); cum hoc, inquam, beatus Apostolus dicat et Christi pariter ^c atque Ecclesiæ unitatem individuis nexibus cohærentem sancta sua voce testetur; quomodo potest esse cum Christo, qui cum sponsa Christi atque in ejus Ecclesia non est? aut quomodo assumit sibi regendæ aut gubernandæ Ecclesiæ curam, qui spoliavit et fraudavit Ecclesiam Christi?

II. Nam de Novato nihil inde ad nos fuerat nuntiatum, cum magis per nos vobis debeat Novatus ostendi; rerum novarum semper cupidus, avaritiæ inexplebili ^d rapacitate furibundus, arrogantia et stupore superbi tumoris inflatus ^e, semper istic episcopis male cognitus, quasi hæreticus semper et perfidus omnium sacerdotum voce damnatus; curiosus semper ut prodatur, ad hoc adulatur ut fallat, numquam fidelis ut diligat, fax et ignis ^f ad conflanda seditionis incendia, turbo et tempestas ad fidei faciendâ naufragia, hostis quietis, tranquillitatis adversarius, pacis inimicus. Denique, Novato illinc a vobis recedente, id

est, procella et turbine recedente, ex parte illic quies facta est, et gloriosi ac boni confessores, qui ^g de Ecclesia, illo incitante, discesserant, postea quam ab Urbe ille discessit, ad Ecclesiam reverterunt. Idem est Novatus, qui apud nos primum discordiæ et schismatis incendium seminavit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregavit, qui in ipsa persecutione advertendas ^h fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est, qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me, nec sciente, sua factione et ambitione constituit; et cum sua tempestate Romam quoque ad evertendam Ecclesiam navigans, similia illic et paria molitus est, a clero portionem plebis avellens, fraternitatis bene sibi cohærentis et se invicem diligentis concordiam scindens. Plane quoniam pro magnitudine sua debeat Carthaginem Roma præcedere, illic majora et graviora commisit. Qui istic adversus Ecclesiam diaconum fecerat, illic episcopum fecit. Nec hoc quisquam miretur in talibus. FERUNTUR SEMPER mali suo furore ⁱ dementes, et posteaquam scelera fecerint, conscientia ipsa sceleratæ mentis agitantur. Nec remanere in

LECTIONES VARIANTES.

^a Sacramentum hoc, *Bod. 5.*

^b Dico in Christo et in Ecclesiam, *Lam. Bod. 1.*

^c Et Christum pariter, *Ebor. N.C. 1, Lin.*

^d Inexplebilis, *Lam. Ebor. Bod. 1, 2, 3. N.C. 1, 2.*

^e Superbus, tumore, inflatus, *Bod. 5.*

^f Pix et ignis, *Penn. Lam. Ebor. N.C. 1, Bod. 2.*

^g Qui hic, *Rod. 2, 3. Ebor. Lin. N.C. 1.*

^h In eodem codice ad vertendas, et infra ad vertendam Ecclesiam.

ⁱ Fraude et furore, *Bod. 5.*

VARIORUM NOTÆ.

Et adhærebit uxori suæ. Hoc segmentum nos addimus; non solum quia habetur in Epistola Pauli ad Ephesios, ex qua sumptus est hic locus, sed in primis quia ita scriptum vidi in quatuor antiquis codicibus et in libro Flori. Desunt tamen in tribus antiquis codicibus.

Christi pariter. Quidam codices præferunt *Christum*. *Hostis quietis.* Ista non habentur in quatuor libris veteribus et in antiquis editionibus. Exstant tamen in decem codicibus antiquis.

Persecutione. Hic notatur Novatus ut dux et insignis factionis ejus, quam adversus Cyprianum concitarant presbyteri nonnulli, de quibus idem præsul Epist. x, seu xvi, ita loquitur; *Cum quorumdam immoderata et abrupta præsumptio teneritate sua et honorem martyrum, et confessorum pudorem, et plebis universæ tranquillitatem turbare conetur, tacere ultra non oportet... quando aliqui de presbyteris, nec Evangelii nec loci sui memores... cum contumelia præpositi totum sibi vindicent.* Nempe illi Cypriani ordinationi intercedentes et invidiæ beatos exponebant martyres, et gloriosos servos Dei cum sacerdote, hoc est cum ipsomet, committebant, ac plebem turbare non desistebant. Presbyteros illos Cyprianus Epist. vi seu xiv indicare videtur his verbis: *Ad id quod scripserunt mihi compresbyteri nostri Donatus et Fortunatus, Novatus et Gordius, solus rescribere nihil potui.* Hos enim a presbyteris ac diaconis suis, ad quos ista eloquitur, velut jam separatos distinguit. *COUSTANT.*

Romam. Plerique codices habent *Romæ*. Quam lectionem ego puto esse bonam. Nihil tamen mutare volui. Sufficit mihi ita monuisse.

Carthaginem Roma. Carthago æmula Romæ apud Plinium, Velleium, Paterculum, et Florum, dives opum, ut ait Virgilius. Herodianus, lib. vii, ait illam opibus, populi frequentia, vel magnitudine tantum Romæ concedere. Transmarinis vicina regionibus apud A. Gellium, lib. x, cap. 27, et apud Augustinum in capite tertio prioris epistolæ ad Eleusium, Glorium et

Felices. Vide Salvianum, lib. vii, cap. 16.

Episcopum fecit. Non quod ordinandi potestate præditus esset, sed quod per pravas molitiones effecit, ut Novatianus ordinaretur. Is quippe, ut ex epistola ix, n. 2, discimus, a tribus episcopis imperitis est ordinatus. Falluntur igitur graviter, qui Novatum episcopum existisse hinc sibi persuadent. Nec suspicito nobis deest, ad horumque Cypriani verborum imitationem expressa esse ista Bucheriani catalogi: *Sub episcopatu ejus (Cornelii) Novatus extra Ecclesiam ordinavit Novatianum in urbe Roma: et Nicostratum in Africa*, adeoque Nicostratum Felicissimi loco hunc in catalogum irrepsisse. Quod si ita est, nullum est fundamentum eorum, qui Nicostratum in Africa episcopum ordinatum esse arbitrantur. *COUSTANT.*—*Diaconum fecerat.* Hinc collegit Baronius Novatum fuisse episcopum in Africa. Quam opinionem amplexus est Petavius ad Epiphanium. Et tamen illa vera non est. Fuisse enim presbyterum tantum liquet ex Chronico Eusebii, ex libro Hieronymi de Viris illustribus, ex libro Gestorum pontificalium, et ex epistola in Paciani ad Symphronianum. Immo ex ista quoque Cypriani epistola colligitur illum fuisse tantum presbyterum. Fuit autem presbyter Ecclesiæ Africanæ. Quod autem ait Cyprianus illum sua factione et ambitione diaconum fecisse Felicissimum, istud non est ita intelligendum ut ordinatus diaconus censeatur a Novato, sed quia factione perditissimi hominis constitutus fuit in gradu diaconi, uti jam diximus ad epistolam xli, pag. 450.—Hippolytum martyrem invenio adjunxisse se Novato, sed postea ab eodem transiisse ad Ecclesiam. Sic enim de eo scribit Prudentius:

Invenio Hippolytum, qui quondam schisma Novati
Presbyter attingerat, nostra sequendo negans,
Usque ad martyrii procvectum insigne tulisse
Lucida sanguinei præmia supplicii.

De Hippolyto vide Baronium ad diem 30 januarii et in Annalibus ecclesiasticis.

Conscientia ipsa. Seneca, Epist. xcviij. *Proprium no-*

Ecclesia Dei possunt, qui deificam et ecclesiasticam disciplinam nec acius sui conversatione ^a, nec morum pace tenuerunt. Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque ecclesiæ denegatæ, has de illo exigunt pœnas, quas in ejus furore conspiciamus ^b. Pater etiam ejus in vico fame mortuus, et ab eo in morte postmodum nec sepultus. Uterus uxoris calce percussus, et abortione properante in parricidium partus expressus. Et damnare nunc aude ^d sacrificantium manus, cum sit ipse nocentior pedibus, quibus filius, qui nascebatur, occisus est?

III. Hanc conscientiam criminum jam pridem time-

LECTIONES VARIANTES.

^a Conversationem, nec morum pacem, *Bod. 1, 3.*

^b Perspicimus, *NC. 2. Lin.*

VARIORUM NOTÆ.

centium est trepidare. Tacitus l. v *Annalium* scribit Nerone cunctos per artis trementem, seu numine exterente, seu facinorum recordatione, nunquam timore vacuum fuisse. Auctor *Epistolæ ad Demetriadem* inter opera Hieronymi: *Hinc est illud quod frequenter carnifice occulto in anctorem sceleris conscientiæ tormenta desæviunt et latentem reum secreta mentis pœna persequitur.* Rufinus in *Psalmum xxv: Qui culpam habet judicium timet.* Petronius: *Dii deæque, quam male est extra legem agentibus. Quicquid meruere semper expectant.* Hildebertus *Epist. xvi: Consuetudinis enim est reos formidare supplicia quæ verentur.* Cicero in *Oratione pro Milone: Magna vis est conscientiæ in utramque partem, et neque timeant qui nihil commiserunt, et pœnam semper ante oculos versuri putent qui peccarint.* Muretus in *librum primum Platonis de Republica: Sed illud quoque nobis accurate notandum est quod hoc loco a Platone verissime dicitur, homines multorum sibi injuste factorum conscios nunquam quiescere, sed horros pœnarum quas se promeritos sciunt identidem concuti, ita ut etiam sæpe ex somno excitentur.* Vide scholia Jacobi Biblii in *Orationem Gregorii Nazianzeni de Plaga grandinis.*

Uterus uxoris. Prioribus Ecclesiæ sæculis, ut Hieronymus l. 1, cont. Jovinian. notat, quæ virgines aut non tanti erant quanti erant necessarii, aut opera virginitati congruentia non habebant, vel non estimabantur habere, sæpe in sacerdotium eligebantur mariti: sed ea lege ordinabantur, ut ab opera nuptiarum deinceps abstinerent. Ipse Jovinianus, quantumvis continentiæ adversarius, fateri compulsus est non posse esse episcopum, qui in episcopatu filios faciat: alioquin si deprehensus fuerit, non quasi vir tenebitur, sed quasi adulter damnabitur. Quocirca Hieronymus adversus Vigilantium affirmare non dubitat: *Orientis Ecclesiæ, Ægypti et Sedis apostolicæ aut virgines clericos accipiunt, aut continentes.* Ipsi ad stipulantur Siricius, *Epist. 1 ad Himerium, c. 7.* Innocentius, *epist. 11 ad Victricium, c. 10.* Ambrosius, *l. 1 Offic., c. 50, n. 257, et ep. LXI ad Vercell., n. 62.* Epiphanius, *hæc. 59, n. 4,* antiquissimus scriptor *Quæst. ex utroque Testamento apud Augustinum* append. tom. III, pag. 142. Notat et Augustinus ad calcem, l. 11 de adulter. Conjugiis, clericis etiam improvisa vi ad hunc honorem suscipiendum sæpius coactis, continentie necessitate nihilominus imponi solere. Neque tamen cogebantur uxores a se dimittere. Unde inquit Leo *epist. 11 ad Rusticum, c. 3: Ut de carnali fiat spirituale conjugium, oportet eos nec dimittere uxores, et quasi non habeant sic habere; quo et supra sit charitas connubiorum, et cesset opera nuptiarum.* Hinc ut nonnulli ad pristinam consuetudinem redirent, aliquando contigit: sed hoc delictum non impune ferebatur, ut exemplo est Genebaldus Laudunensis episcopus, quem S.

bat: propter hoc se non de presbyterio excitari tantum, sed et communicatione prohiberi pro certo tenebat; et urgentibus fratribus imminere cognitionis dies, quo apud nos causa ejus ageretur, nisi persecutio ante venisset. Quam iste voto quodam evadendæ et lucrandæ damnationis excipiens, hæc omnia commisit et miscuit: ut qui ejici de Ecclesia, et excludi habebat, judicium sacerdotum voluntaria discessione præcederet; quasi evasisse sit pœnam, prævenisse sententiam.

IV. Circa cæteros autem fratres elaboramus, quos ab eo circumventos dolemus, ut veteratoris perniciosum

Remigius Remensis archipresul hujus rei causa diu inclusum tenuit. In eandem culpam lapsus hic notatur Novatus; nec inde censendus videtur Cyprianus rem velut licitam probare, quod parricidii horrore percussus, ad hujus criminis immanitatem exponendam totus abripiatur. Si etiam uxorem ideo sic percussit Novatus, ut abortione properante delictum lateret: et hinc continentie legem presbyteris tum impositam esse prohibetur. CONSTANT. — *Uterus uxoris.* Pacianus in *epistola secunda ad Symphronianum: Novatus, inquam, patre prodito, Ecclesia derelicta, partu uxoris effuso.* Idem in *epistola III sive in tractatu adversus Novatianos: Novatus ex Africa fraudatis in Carthaginiensi ecclesia viduis, spoliatis pupillis, pecunia ecclesiæ denegata, projecto extra domum patre, et eodem fame mortuo nec sepulto, uxoris gravidæ utero calce percussus, partuque ejus effuso.* Habebat Novatus exemplum egregii viri D. Neronis, cujus uxor Poppara, ut scribit Tacitus in *libro XVI Annalium*, mortem obiit, fortuito mariti iracundia, a quo gravi ictu calcis afflicta est.

Nunc audet. Hoc est eorum qui thura idolis obtulerant, qui et sacrificati a Cypriano nuncupari solent. Hæc autem Novato exprobrandi locus non fuisset, nisi Novatiani non modo schisma, sed et placita defendens, sacrificatis veniam negasset: quamvis simul et a partibus staret Felicissimi qui cum suis contraria sentiens, pacem lapsis, omnia pœnitentia, largiebatur. Sic ille in omnem vertebatur opinionem, quæ avertendæ criminum suorum vindictæ magis conducere videbatur. CONSTANT.

III. *Presbyterio excitari.* Id est dejici et deturbari. Id ipsum clarus infra sic enuntiat: *ut qui ejici de Ecclesia et excludi habebat.* Verbi excito eadem potestas est apud Tertullianum l. IV contra Marcion., c. 16, ubi dicitur iniquitas, si non per ultionem refrænaretur, omnem oculum effossura, et omnem dentem excitatura præ impunitatis securitate. CONSTANT.

Communicatione prohiberi. Id est ad communionem laicam religii, vel pelli ab Ecclesia. Quod potius crediderim.

IV. *Veteratoris.* In superioris *Epistolæ VI initio veteratoris nomine Novatianum a Cornelio designari observavimus.* At hic eodem vocabulo Novatus, de quo totus est proximus sermo, a Cypriano intelligitur. Quemadmodum Cornelius *epist. v de Novatiani asseclis ad Cyprianum scripserat: Ut scias, quales duces et protectores iste schismaticus et hæreticus lateri suo semper junctos habeat, ita et Cyprianus elaborare se rescribit, ut a Novato circumventi, veteratoris perniciosum latus fugiant.* Unde *lateri junctos* dici liquet non modo qui comitantur aliquem corpore, sed et qui eum animo sequuntur, ejusque sententiis adhaerent. CONSTANT.

latus fugiant, ut lethales laqueos sollicitantis evadant, A ut de qua ille pelli divinitus meruit, Ecclesiam repetant, quos quidem, Domino adjuvante, per ejus misericordiam regredi posse confidimus: neque enim potest perire, nisi quem constat esse periturum, cum Dominus in Evangelio suo dicat: *Omnis plantatio, quam non plantavit Pater meus cœlestis, eradicabitur* (*Matth.*, xv, 13). Qui plantatus non est in præceptis Dei patris et monitis, solus poterit de Ecclesia illa discedere, solus episcopis derelictis cum schismaticis et hæreticis in furore remanere. Cæteros vero nobiscum adunabit Dei Patris misericordia, et Christi Domini nostri indulgentia, et nostra patientia. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

EPISTOLA VIII.

(Erasm. II, 12; Pamel. Rigalt. Baluz. XLVII, Oxon. Lips. II. Paris. XLVI. Coustant. I, 143. Galland. III, 340.)

B. CYPRIANI CARTHAGINENSIS EPISCOPI AD CORNELIUM PAPAM.

De Confessorum ad Ecclesiam reditu gratulatur. Quantum is reditus Ecclesiæ catholicæ conferat.

CYPRIANUS CORNELIO FRATRI SALUTEM.

I. Et egisse nos et agere, frater charissime, maximas gratias sine cessatione profiteamur Deo Patri omnipotenti et Christo ejus Domino et Deo nostro salvatori a,

LECTIONES VARIANTES.

^a Sic. *Lm. NC. 1. Ebor. Bod. 2. Salutar. Imp.*

^b Non disjungatur, *Bod. 1. Lin.*

^c Violetur, *Pem. Ben. Lm. Ebor. NC. 1.*

^d Plebs, fraternitas. *Comp.*

VARIORUM NOTÆ.

EPIST. VIII.—I. *Salvatori.* Ita nos reposuimus, secuti auctoritatem quorundam veterum exemplarium et editionis Anglicanæ, in qua adnotatum est quatuor quoque codices Anglicanos eam lectionem præferre. Alibi legitur *salutari*. BALUZ.

Non jugiter. Duo mss. Anglic. *non disjungatur.* Rectius alii libri, *non jugiter.* Nam unitatem aliqua ex parte disjunctam tunc fuisse negare nequit. Mox alii quinque mss. *violetur*, loco verbi *vitiatur*. CONSTANT.

Vitiatur. Fatendum est omnes fere libros veteres habere *videtur* vel *vitetur*. Editio Morellii, codex Gratianopolitanus, et unus mens præferunt *violetur*. Ita etiam se legisse in quinque codicibus antiquis testantur Angli.

Fideli sanitate. Antiquæ editiones et duo libri veteres habent *fide*. Sed omnes alii habent *fideli*. Quamvis ergo utraque lectio constituat eundem sensum, ego tamen eam præfero quæ plurimum veterum librorum auctoritate nititur.

Ad gloriam. Supple confessionis; quod quidem exprimitur in his eisdem Cypriani epist. XLIV seu XLVI ad ipsosmet confessores: *Ad matrem revertamini unde prodiistis, unde ad confessionis gloriam cum ejusdem matris exultatione venistis.*

Nec tentarent. Undecim libri nostri et septem Anglicani præferunt, *Nec tentarentur charitatis atque unitatis fide*. Liber meus vetus, *nec tentaretur in eis charitatis atque unitatis fide*. Quæ lectio videtur esse melior.

Charitatis. In Oxon. edit. *atque veritatis fidem*; simulque annotatur, octo mss. cum Manutio exhibere, *nec tentarentur charitatis atque unitatis fide*. Habet quidem compendiosis mss. *tentarentur*, sed retinet *fidem*. Utravis mss. illorum lectio barbara et Cypriani stylo

et sanctitas non ^b jugiter, nec in totum perfidiæ et hæreticæ pravitate obstinatione vitiatur ^c. Legimus enim litteras vestras, et voti communis amplissimum gaudium exultanter exceperimus, Maximum presbyterum et Urbanum confessores cum Sidonio et Macario ad Ecclesiam Catholicam regressos esse, id est errore deposito, et schismatico, inmo hæretico furore deserto, unitatis ac veritatis domicilium fideli sanitate repetisse; ut unde ad gloriam processerant, illuc gloriosi redirent; ne qui Christum confessi essent, Christi postmodum castra desererent, nec tentarent charitatis atque unitatis fidem, qui victi robore et virtute non fuerant. Ecce incolumis et immaculata laudis integritas, ecce incorrupta et solida

B contentium dignitas, a desertoribus et profugis recessisse, proditores fidei et Ecclesiæ Catholicæ impugnatores reliquisse. Merito illos revertentes summo, ut scribitis, gaudio et clerus et plebs ^d et fraternitas omnis excepit: quoniam in confessoribus gloriam suam conservantibus, et ad unitatem revertentibus, nemo non socium se et participem eorum gloriæ computat.

II. Hujus diei lætitiæ de nostris possumus sensibus æstimare. Nam cum istic ad litteras vestras, quas de eorum confessione misistis, lætatus sit omnis fratrum numerus, et summâ alacritate hunc nuntium communis gratulationis exceperit; quid illic, ubi res ipsa

C indigna. Nec dici potest bonos illos confessores circa fidem et unitatem solum tentatos, quos ab unitate abductos atque hæresis auctores existisse constat. Quam ob causam non placet, *nec teperent charitatis atque unitatis fide*. Quod Pamelius in ms. Cambron. offendisse se monet. Illorum quippe confessorum fides potius extincta, quam tepida videbatur. Idem vir eruditus cum quatuor mss. et cæteris edit. præfert, *nec tentarent charitatis atque unitatis fidem*; ibique verbum *tentare* pro *explorare* aut etiam pro *infesto animo aggredi* positum arbitratur. Lectionem servantes plurimum codicum seu scriptorum seu excusorum auctoritate fultam, interpretationem ejus minime probamus: cum idcirco potius *tentarent* Cyprianus dixerit, quod fidei unitatis tentationi et offendiculo essent, quatenus eorum exemplo abuterentur schismatis duces, ut fideles abducerent ab unitate, ac seductos in schismate detinerent: quia nimirum in schismate, ut infra exponitur, *sibi communicationem confessorum sequi viderentur*. Quocirca Cyprianus epist. LI seu 54 gratulatur, quod *nec confessores Christi erroris duces fuerint, qui virtutis et honoris auctores laudabiles existissent.*

Plebs et fraternitas. Ipsi confessores epist. L seu LIII apud Cyprian. cum Cornelio et universo clero pacem fecisse se significant cum *gaudio etiam universæ Ecclesiæ, prona omnium charitate.*

II. *Hujus rei.* Quamvis Manutius et Morellius posuerint *diei*, quamvis eadem lectio reperitur in plerisque veteribus editionibus, ego tamen præfero eam quam veteres editiones exhibent, quam deprehendi in tribus optimis codicibus antiquis, quia paulo post sanctus Martyr ait, *illic ubi res ipsa sub oculis omnium gerebatur*. Ubi pro *gerebatur* quinque libri veteres habent *celebratur*.

et præsens lætitia sub oculis omnium gerebatur? Cum enim Dominus in Evangelio suo dicat, esse summum gaudium in cœlo super ^a uno peccatore penitentiam agente (*Luc.*, xv, 7); quanto majus est gaudium et in terris pariter et in cœlo super Confessoribus ad Ecclesiam Dei cum gloria sua et cum laude redeuntibus, et redeundi viam cæteris exempli sui fide et probatione facientibus? Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quod sibi communicationem

A Confessorum sequi viderentur. Quo errore sublato, lux omnium pectoribus infusa est, et Ecclesia catholica una esse, nec scindi nec dividi posse monstrata est. Ne quisquam jam facile poterit schismatici furentis verbis loquacibus decipi; quando probatum sit bonos et gloriosos Christi milites non potuisse diu aliena fallacia et perfidia extra Ecclesiam detineri. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

LECTIONES VARIANTES.

^a Super peccatore.... quanti magis. *Comp.*

VARIORUM NOTÆ.

In cœlo. In eodem ms. desideratur uno: ac subinde exstat *quanto magis* (quod interpretari licet

quanto potiori ratione) pro *quanto majus*.
Opto te. Optatum istud deest in ms. Compend.

IX° EX EPISTOLA

AD FABIUM ANTIOCHENUM EPISCOPUM FRAGMENTA.

Lomma a Petro Constantio in editione sua Rom. Pontificum Epistolar. præfixum.

I. Quomodo confessores a Novatiano decepti fraudes ejus detexerint, et palam Ecclesiæ notas fecerint. II. Contra omnes leges ordinatus episcopatum sibi arrogat. III. Cleri Romani populique multitudine a schismate non deterretur. IV. Urgente infirmitate in

B lecto perfusus seu baptizatus, minime consignatus est. V. Persecutionis tempore presbyterum se negare mavult, quam fratribus subvenire. VI. Præter leges, clero ac plurimis de populo intercedentibus, per gratiam episcopi ad presbyterium provectus fuit. VII. Qui corpus et sanguinem Christi porrigens, singulos sibi jurare cogat. VIII. Eum ab omnibus deseri.

Α'. Ἴνα δὲ γνῶς ὅτι πρόκαλοι ὀρεγόμενος τῆς ἐπισκο-

I. Ut autem scias qualiter admirandus ille digni-

VARIORUM NOTÆ.

Α'. Ἴνα δὲ γνῶς, etc. De Novatianorum hæresi atque Cornelii epistolâ Eusebius hac præmisit, lib. vi. *Hist. cap. 4*. Ἐπιθετὴ περ τῆ κατὰ τούτων (adversus lapsos) ἀρθείς ὑπερηφανία Νοουάτος τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας πρεσβύτερος, ὡς μήκισ' οὐσίας αὐτοῖς σωτηρίας ἐλπίδος. μὴ δ' εἰ πάντα τὰ εἰς ἐπιστροφὴν γνησίαν καὶ καθαρὸν ἐξομολόγησιν ἐπιτελοῦν, ἰδίας αἰρίσεως τῶν κατὰ λογισμοῦ φυσίωσιν καθαροὺς ἑαυτοὺς ἀποφηνάντων, ἀρχηγὸς καθίσταται ἐφ' ᾧ συνόδου μεγίστης ἐπὶ Ῥώμης συγκροτηθείσης, ἐξήκοντα μὲν τὸν ἀριθμὸν ἐπισκόπων· πλείονων δ' ἔτι μᾶλλον πρεσβυτέρων τε καὶ διακόνων, ἰδίως τε κατὰ τὰ λοιπὰς ἐπαρχίας τῶν κατὰ χώραν ποιμένων περὶ τοῦ πρακτίου διασκευαζομένων· δόγμα παριστάται τοῖς πᾶσι· τὸν μὲν Νοουάτον ἅ τοῖς αὐτῶ συνεπαρθεῖσι, τοὺς τε συνευδοκοῦν τῇ μισαδελφῶ καὶ ἀπανθρωποτάτῃ γνώμῃ τ' ἀνδρὸς προαιρουμένους, ἐν ἀλλοτρίοις τῆς ἐκκλησίας ἠγεῖσθαι· τοὺς δὲ τῇ συμφορᾷ περιπεπωκότας τῶν ἀδελφῶν, ἰασθαι θεραπεύειν τοῖς τῆς μετανοίας φαρμάκοις. ἦλθον δ' οὖν εἰς ἡμᾶς ἐπιστολαὶ Κορνηλίου Ῥωμαίων ἐπισκόπου πρὸς τὸν τῆς Ἀντιοχείων ἐκκλησίας Φάβιον, δηλοῦσαι τὰ περὶ τῆς Ῥωμαίων συνόδου. καὶ τὰ δοθέντα πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ τὰς αὐτοῦ χώρας· καὶ ἄλλα πάλιν Ῥωμαϊκῆ φωνῆ συνεταγμένοι, Κυπριανοῦ καὶ τῶν ἄμ' αὐτῶ κατὰ τὴν Ἀφρικὴν ἐπισκόπων. δι' ὧν τὸ καὶ αὐτοὺς συνευδοκοῦν τῷ δεινῷ τυγχάνειν ἐπικουρίας τοὺς πεπειραμένους ἐνεφαίνετο· καὶ τῷ χρόνῳ εὐλόγως τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐκκήρυκτον ποιήσασθαι τὸν τῆς αἰρίσεως ἀρχηγόν, πάντας τε ὁμοίως τοὺς συναπαγομένους αὐτῶ. ταύταις ἄλλῃ τις ἐπιστολὴ συνήπτο τοῦ Κορνηλίου, περὶ τῶν κατὰ τὴν συνόδον ἀρεσάντων· καὶ πάλιν ἑτέρα, περὶ τῶν κατὰ Νοουάτον πραχθέντων· ἀφ' ἧς καὶ μέρη παραθέσθαι οὐδὲν ἂν κωλύη, ὡς εἰδέναι τὰ κατ' αὐτὸν οἱ τῆδε ἐντυγχάνοντες τῷ γραφῆ τὸν δὴ οὖν Φάβιον ἀναδιδάσκων ἰποῖός τις ὁ Νοουάτος ἐνεγόμενος τὸν τρόπον, αὐτὰ δὴ ταῦτα γράφει ὁ Κορνήλιος. ἼΝΑ δὲ γνῶς, etc.

I. (Etenim Novatus, Ecclesiæ Romanæ presbyter, arrogantia adversus eos elatus, quasi nulla spes salutis ipsis posthac superesset, tametsi omnia experient quæ ad sinceram conversionem puramque confessionem pertinent, propriæ cujusdam sectæ eorum qui timore mentis elati seipsos Catharos cognominarunt, auctor existit. Ob quam rem cum Romæ congregata esset Synodus, in qua sexaginta quidem episcopi, presbyteri vero ac diaconi multo plures convenerunt; cumque in provinciis antistites quid agendum esset seorsum consultassent, hujusmodi decretum cunctis promulgatum est. Novatum quidem et eos qui una cum ipso sese insolentius extulerant, et quicumque inhumanissimæ et a fraternâ charitate alienæ ejus opinionioni consentire præsumperant, alienos ab Ecclesia habendos esse; fratres vero qui in calamitatem incidérant, pœnitentiæ remediis curandos esse et confortandos. Exstant adhuc epistolæ Cornelii Romanorum episcopi ad Fabium Antiochenis ecclesiæ præsulem missæ: in quibus et Romanæ Synodi gesta, et omnium per Italiam et Africam aliasque locorum illorum provinciis sententiæ declarantur. Aliæ præterea latino sermone scriptæ existant epistolæ Cypriani et aliorum antistitum qui cum ipso in Africa congregati sunt. Ex quibus colligitur, ipsis etiam placuisse ut subveniretur his qui in tentationem incidérant: utque auctor nefariæ opinionis simul cum iis qui ad partes ipsius desciverant, ab Ecclesiæ catholice consortio merito abdicaretur. His adjuncta erat alia ejusdem Cornelii epistola, de his quæ in Synodo decreta fuerant: et rursus alia de facinoribus Novati; ex qua nihil obstat quominus hic aliqua inseramus, ut historiæ nostræ lectores, ea quæ ad Novatum pertinent perspicue cognoscant. Igitur Cornelius Fabium docens ejusmodi ingenio ac moribus fuisse et Novatus, ita scribit. Atque ut scias, etc.) Ad Fabium

πῆς ὁ θαυμάσιος αὐτός, καὶ κρύπτων ἐν ἑαυτῷ τὴν προ-
 πετῆ ταυτὴν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν ἰλιθάναεν, ἐπικάλυμματι
 τῆς αὐτοῦ ἀπονοίας τῷ καταρχᾶς σὺν αὐτῷ τοὺς ὁμολο-
 γητάς ἰσχυκίναει χρώμενος, εἰπεῖν βούλομαι. Μάξιμος
 πρεσβύτερος τῶν παρ' ἡμῶν καὶ Οὐρβανός, δις τὴν ἐξ
 ὁμολογίας δόξαν ἀρίστην καρπωσάμενοι· Σιδώνιος τε καὶ
 Κελερίνος, ἀνὴρ ὃς πάσας βασάνους διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ
 ἔλεον καρτερικώτατα διενέγκας· καὶ τῇ ῥώμῃ τῆς αὐτοῦ
 πίστεως, τὸ ἀσθενὲς τῆς σαρκὸς ἐπιρρώσας, κατακράτος
 νεύηκε τὸν ἀντακείμενον· οὗτοι δὲ οὖν οἱ ἄνδρες κατα-
 νοήσαντες αὐτὸν, καὶ καταφωράσαντες τὴν ἐν αὐτῷ πα-
 νοουργίαν τὴν καὶ παλμβολίαν, τὰς τε ἐπιτοχίας καὶ ψευ-
 δολογίας, καὶ τὴν ἀκοινωνησίαν αὐτοῦ καὶ λυκοφίλιαν·

A tatis episcopalis cupiditate incensus, et temerariam
 atque effrenatam illam ambitionem suam intra se te-
 gens latuit, dum hoc vesaniae velamentum obtendit,
 quod Confessores ab initio secum habuisset, volo
 enarrare. Maximus nostræ ecclesiæ presbyter et
 Urbanus egregiam ex iterata confessione gloriam adepti,
 Sidonius quoque et Celerinus, vir qui cuncta
 tormentorum genera per Dei misericordiam fortissi-
 me sustinuit, et fortitudine fidei suæ infirmitatem
 caruis rorans, adversarium penitus devicit: hi igitur
 viri cum cognovissent illum, et fraudem ejus ac
 versutiam, necnon perjuria et mendacia, atque a so-
 cietate et communione abhorrentem ejus animum et

VARIORUM NOTÆ.

Antiochenum, qui Novatiani schismati, ut tradit Euse-
 bius, cap. 44, aliquando favebat, hæc epistola de rebus
 gestis Novatiani, una cum illa saltem, quæ primo no-
 minatur, movendi et convertendi animum ejus gratia
 missa est. Omnes vero, quippe cum de eadem re age-
 rent, simul junctæ ad Eusebii manus pervenerant. Ait
 autem Petrus Coustantius, qui fragmenta sequentia
 in *Roman. Pontif. Epp.* ad p. 146, et seq. edidit:
 « Hieronymus lib. de Viris illustr. quatuor Cornelii
 « ad Fabium epistolas recensens hanc valde prolixam
 « fuisse testatur. Post damnatum in Italiæ atque
 « Africæ conciliis Novatianorum errorem, et post
 « confessorum, Maximi et sociorum, reditum ad
 « Ecclesiam, cum Novatianus jam nudatus ac pene
 « solus remansisset, fratribus quotidie eum deserentibus
 « et ad Ecclesiam redeuntibus (Vid. fin. horum
 « excerptorum), adeoque aliquanto post superiores
 « epistolas scripta fuit. » Hæc ille. Recte autem
 statuit Valesius, Eusebium tres dumtaxat Cornelii
 recensere epistolas; iisdem, ni fallor, rationibus in-
 ductus, quibus Cotelierus ad *Epist. Polycarpi*, § 3,
 ubi, pluribus exemplis adductis, ostendit vir eruditus
 de una epistola interpretanda esse Eusebii verba,
 ἐπιστολαὶ Κορηλίου, ut vidit vertitque ipse Hierony-
 mus, « Cornelius scripsit epistolam ad Fabium, »
 qui tamen in alia epistola Cornelio attribuenda er-
 ravit. Idem quod Valesius Fabricius statuit in notis
 ad aliud Hieronymi caput, hoc est lxxii. Sed aliter
 Tillemontius, in *Mem. Eccl.* Not. xii, in *Cornelium*,
 et Valesius ipse latine verterat, « Epistolæ Corne-
 lii. » Simile tamen statuendum videtur de Cypriani
 atque Afrorum litteris, quam quidem epistolam vocat
 Rufinus « librum magnificentissime scriptum, »
 quamque imprudens Hieronymus Cornelio attribuit.
 Vid. supra not. ad Hieron. Dum vero ostendit Va-
 lesius, græco sermone scriptas videri Cornelii pri-
 mam quidem ac tertiam epistolas, illud interea laud
 capio, quamobrem censeat ille epistolam alteram de
 Synodi decretis latine conscriptam fuisse, siquidem
 omnes ad Fabium hominem græce loquentem scriptæ
 esse videntur, et illa synodorum decreta tam in
 prima epistola quam in secunda isthac commemora-
 bantur, nisi propterea ad alium quem præter Fa-
 bium hanc secundam missam fuisse putaveris. De
 Fabii autem favore erga partes Novatianas plus
 aliquid notandum esse duxi. Dionysius Alexandrinus
 ait Eusebius, lib. vi. *Hist.* c. 46. Κορηλίῳ τῷ κατὰ
 Ῥώμην γράψαι, δεξάμενος αὐτοῦ τὴν κατὰ τοῦ Νοουάτου
 ἐπιστολὴν· ὃ καὶ σημαίνει δὴ τὸν αὐτὸν παρακεκλήσθαι
 ὑπὸ τῆ Ἐλένου τοῦ ἐν Τάρσῳ τῆς Κιλικίας ἐπισκοποῦ,
 καὶ τῶν λοιπῶν τῶν σὺν αὐτῷ Φιρμιλιάνου τοῦ ἐν
 Καππαδοκίᾳ, καὶ τοῦ κατὰ Παλαιστίνην Θεοκτιστοῦ, ὡς
 ἂν ἐπὶ τὴν σύνοδον ἀπαντήσῃ τὴν κατὰ Ἀντιόχειαν, ἕθα
 τοῦ Νοουάτου κρατύνειν τινεὶ ἐπιχειροῦν τὸ σχίσμα·
 πρὸς τούτοις ἐπιστέλλει μνησθῆναι αὐτῷ Φάβιον μὲν κε-
 κοιμηθῆναι· Δημητριανὸν δὲ διαδοχὸν ἐκείνου τῆς κατὰ
 Ἀντιόχειαν ἐπισκοπῆς καθιστάναι. Ad quæ verba, ἕθα

B τοῦ Νοουάτου κρατύνειν τινεὶ ἐπιχειροῦν τὸ σχίσμα.
 Georgius Syncellus ad pag. 365 *Chronographiæ suæ*
 Fabium ipsum Antiochenum episcopum cum fauto-
 ribus istis Novatiani conjunxit. Et Eusebius quidem
 ineunte capite 44, ejusd. lib. de Fabio ὑποκατακλι-
 νομένη πῶς τῷ σχίσματι locutus fuerat; hæc ipsa
 tamen verba propensionem in Novatianum plane
 exiguum notant, non acre schismatis confirmandi
 studium. Certe mortuo jam Fabio de Novatianista-
 rum his motibus Cornelium certiore fecit Dion-
 ysius, neque constat concilium Antiochenum in-
 dictum fuisse Fabio vivo, etsi, quod minus etiam
 probabile est, asserit Valesius ad lib. vii, c. 5, *Euse-
 bianiæ Hist.*, Fabium congregato concilio Novatianum
 sententiam stabilire conatum fuisse; hoc enim ip-
 sum concilium ad quod invitatus erat ab episcopis
 Dionysius contra Novatianizantes, ut verisimilius
 videtur, indictum est. Cæterum post verba in con-
 textu τὰ δὲ γρῶς, interpungendum foret, si ὅτι ac
 verba sequentia pendere illis εἰπεῖν βούλομαι dixeris.

C
 ROUTH.
 Θαυμάσιος οὗτος. Novatianus scilicet, quem vago
 pronomine designare Cornelius pro more satis habet.

COUCHANT.
 Μάξιμος πρεσβύτερος. De hoc Maximo presbytero,
 Urbano et Sidonio confessoribus, qualiter relicto
 Novatiano ad Ecclesiam catholicam reversi sint, vide
 Epistolam Cornelii Pape ad Cyprianum. (Quæ su-
 pra posita est.) Fuit etiam eodem tempore alter
 Maximus presbyter Ecclesiæ Rom. quem Novatianus
 legatum in Africanam misit ad Cyprianum una cum
 Machæo et aliis: sed Cyprianus eos a communione
 sua removit. Postea schismatici Maximum hunc
 episcopum in Africa fecere, ut docet Cyprianus in
 Epistola ad Cornelium. VALESIIUS. De his confesso-
 ribus vide Cypriani Epistolas 27, 54, ed. Oxon. Pam.
 23. 51 et Cornelii ad Cyprianum 49. ed. Oxon. Pam.
 46. READING.

D
 Κελερίνος. Cum Cyprianus, quoties eorumdem con-
 fessorum mentionem facit, ubique Macarium Cele-
 rini hujus loco memoret, existimat Tillemontius
 eundem confessorem duplici, Macarii scilicet ac
 Celerini, nomine donatum: simulque monet hunc
 alium esse a Celerino Carthaginensis ecclesiæ lec-
 tore, sæpius apud Cyprianum commendato. COU-
 STANT.
 Διενέγκας. Δικασίας ed. R. Steph. sed in codice Me-
 dicæo scribitur Διενέγκας apud Georgium Syncellum
 Διενεγκών. Sed Mazarinus codex adstipulatur Medi-
 cro; item Fukotianus et Savilianus. VALESIIUS. Ad-
 didit Christoph. Lectt. Strothius. codicem Norfolc.
 ego.

Καὶ ψευδολογίας. Καὶ τὰς ψ. « Ms. Savil. seu Budl. et
 Georgius Syncell. » qui hæc in *Chronographia* sua
 attulit. ROUTH.

Τὴν ἀκοινωνησίαν. Ita loqui videtur Cornelius propter
 peculiarem Novatiani opinionem, quam Eusebius
 lib. vi, c. 43. Μεσαδελφίην καὶ ἐναθρομωτατήν, « a gra-

ἱπανῆθον εἰς τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν, καὶ ἅπαντα αὐτοῦ ἅ τὰ τεχνάσματα καὶ πονηρήματα ἃ ἐκ πολλοῦ ἔχων ἐν ἑαυτῷ ὑπεστέλλετο, παρόντων ἱκανῶν τούτου μὲν ἐπισκόπων· τούτου δὲ πρεσβυτέρων καὶ λαϊκῶν ἀνδρῶν παμπόλων, ἐξήγγειλαν ἀποδουρόμενοι καὶ μεταγνώσκοντες ἐφ' οἷς πεισθέντες τῷ δολερῷ καὶ κακοῦθι θηρίῳ, πρὸς ὀλίγον χρόνον τῆς ἐκκλησίας ἀπελείφθησαν.

Ἐστὶ μὲν βραχίε γρησίν.

Β. Ἀμήχανον ὄσση ἀγαπητὴ ἀδελφὴ, τροπὴν καὶ μεταβολὴν ἐν βραχεί καιρῷ ἰθαυτάμεθα ἐπ' αὐτοῦ γεγενημένην· ὁ γὰρ τοι λαμπρότατος, καὶ δι' ὄρχων φοβερῶν τινῶν πιστούμενος τὸ μὴ δ' ὄλωσιν ἐπισκοπῆς ὀρέγεται. αἰφνιδίον ἐπίσκοπος ὡσπερ ἐκ μαγγάνου τινός εἰς τὸ μέσον ῥίφθεις ἀναφαίνεται· οὗτος γὰρ τοι ὁ δογματιστής, ὁ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης ὑπερασπιστής ὅπναικα παρασπᾶσθαι τε καὶ ὑφάρπαξεν τὴν μὴ δοθεῖσαν αὐτῷ ἄνωθεν ἐπισκοπὴν ἐπιχειρεῖ, δύο ἑαυτῷ κοινωνοὺς ἀπεγνωκότας τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας ἐπελέξατο· ὡς ἂν εἰς βραχὺ τι μέρος, καὶ ἐλάχιστον τῆς Ἰταλίας ἀποστείλῃ· κακίῳ ἐπισκόπους τρεῖς, ἀνθρώπους ἀγροίκους καὶ ἀπλουστάτους, πλαστῆ τινὶ ἐπιχειρήσει ἐξαπατήσῃ· διαδεχόμενος καὶ δισχυρίζομενος δεῖν αὐτοὺς ἐν τάχει παραγενέσθαι εἰς Ῥώμην, ὡς δῆθεν πᾶσα ἢ τις δὴ ποτε οὐκ διχοστασία γενοῦσα, σὺν καὶ ἑτέροις ἐπισκόποις καὶ αὐτῶν μισιτεύοντων, διαλυθῇ· οὗς παραγενομέ-

lupinam consuetudinem deprehendissent, ad sanctam Ecclesiam reverterunt: cunctasque illius præstigias et flagitia, quæ jam pridem intra se occultans reprimebat, præsentibus aliquot episcopis, ac presbyteris et laicis quam pluribus evulgarunt, ingemiscientes et dolentes, quod a fraudulenta et maligna illa bestia inducti, ad modicum tempus ab Ecclesia defecissent.

II. Deinde post pauca ait: Vix credibile est, frater charissime, quantam in eo varietatem ac mutationem brevi temporis spatio factam conspexerimus. Nam egregius ille, qui tremendis quibusdam sacramentis fidem fecerat, sese episcopatum nequaquam concupiscere, repente episcopus tamquam ex machina aliqua in medium projectus apparet. Nempe ille dogmatum conditor atque ecclesiasticæ disciplinæ propugnator, cum episcopatum sibi a Deo minime concessum præter fas arrogare atque subripere conaretur, duos sibi socios deploratæ salutis delegit, quos in exiguam atque vilissimam Italiæ partem destinaret: ut inde accitos episcopos tres, homines plane rudes ac simplices, fraudulenta quadam molitione deciperet, affirmans atque constanter asseverans, ipsos quam primum Romam proficisci oportere, ut omnis undecumque orta discordia, ipsorum una cum

VARIORUM NOTÆ.

terna charitate abhorrentem et inhumanissimam vocat: quia videlicet hæreticus iste lapsis communionis ac pacis spem omnem adimebat. Eadem hæresis et apud Cyprianum in Tractatu ad Novatianum, et ab Hieronymo initio epistolæ ad Oceanum, «Caina hæresis» appellatur, licet diversa quadam ratione. Sic nempe nuncupatur a prædicti tractatus scriptore, quia «non nisi tantum occidere gestit;» ab Hieronymo autem, quia Caino similis desperanti ac dicenti, «Major est iniquitas mea, quam ut veniam merear, peccatis nonnullis venie spem prorsus negat, adeoque «dicit aliqua esse peccata quæ Christus non possit purgare sanguine suo.» CONSTANT.

Τούτου μὲν ἐπισκόπων, etc. Quinque adfuit e Epist. vi. n. 2. (epist. superioris) dicuntur. Mirum est tantum hic presbyteros memorari, ac taceri diaconos aliosve clericos, præsertim cum laici etiam adfuerint. In epistola quidem vi. n. 2. dicitur presbyterium hac occasione contractum. Sed hoc vocabulo clerici cœtus a potiori ejus parte designari solebat. Forte etiam eadem ratione hic presbyterorum nomine totus clericus significatur. CONSTANT.

Β. Ἀγαπητὴ ἀδελφὴ. Mutavi, si quid hoc refert, verborum ordinem ex «mss. Bodl. et Norfolk. Georgioque Syncell. Mox καιρῷ a Georgio abest.» ROUTH.

Δι' ὄρχων φοβερῶν τινῶν. Διὰ τούτων ἀνδρῶν φοβερῶν. Ms. Norfolk. Sed lectionem sanam, quæ recepta est, vetus interpres Rufinus juvenis videtur. ROUTH.

Τὸ ομίτιτ edit. Steph. STROTHER. Editioni Steph. Syncell. addas. ROUTH.

ὡσπερ ἐκ μαγγάνου τινός. Hoc loco ἐκ μαγγάνου idem est quod ἀπὸ μηχανῆς, quæ proverbialis locutio frequens est apud Græcos. Nam μαγγάνου idem est ac machina. Quod miror nec a Musculo, nec a Christophorsono animadversum fuisse. VALESIIUS. Μαγγάνου cum x exhibet Ms. Savil. seu Bodl. ROUTH.

Οὗτος γὰρ τοι ὁ δογματιστής, etc. Christophorsonus hoc latine ita convertit: «Iste novæ sectæ inventor, et doctrinæ ecclesiasticæ, si Deo placet, propugnator;»

Valesius vero, «Is qui se doctorem et ecclesiasticæ disciplinæ propugnatorem ferebat.» Vox δογματιστής et aliquid amplius quam «doctorem,» et non nihil minus quam «novæ sectæ inventorem» sonat. Palam est Novatianum hic «ecclesiasticæ disciplinæ propugnatorem,» et num. 3. «Evangelii vindicem» ironice prædicari; quia nimirum ipse præclarum hunc titulum affectabat. Quocirca Cyprianum supra epist. i. n. 2. de illo ejusque asseclis scribit: «Si se assertores Evangelii Christi constentur, prius ad Ecclesiam revertantur.» Nominatimque Novatianus, uti Valesius observat, suum de Cibis Judaicis librum «plebi in Evangelio persistenti» inscripsit. Eum quos imitantur ætatis nostræ novatores, qui cum ab avita fide discesserint, sese puri Evangelii vindices jactitare non verentur. CONSTANT. Sed similis est allocutio præmissa libro inter Pseudo-Cyprianicos de Spectaculis, quæ sic habet, «Plebi in Evangelio stanti,» nimirum, non lapsæ, «salutem.» Cæterum si Novatianus optimum illum libellum de Trinitate, sive de Regula Fidei, iis temporibus conscripsisset, quando hæc posuit Cornelius, haud utique malus ille exstitit δογματιστής seu theologus. ROUTH.

Τὴν μὴ δοθεῖσαν αὐτῷ ἄνωθεν ἐπισκοπὴν. Confer not. supra ad Epist. II. Cornelii ad Cyprianum. Divinitus, hoc est legitime, ordinatus est Cornelius, qui consentiente plebe a sexdecim episcopis episcopus factus est, narrante Cypriano in Epist. ad Antonianum. ROUTH.

ὡς ἂν. Οὗς ἂν. «Gruteri et episcopi Castellani codicis Lecti.» (sed sine ἂν.) STROTHER. Sed ὡς ἂν retinendum est propter ἐξαπατήσῃ, quod sequitur. Mox εἰς τὴν Ῥώμην pro εἰς Ῥώμην MS. Norfolk. ROUTH.

ἢ τις δὴ ποτε οὐκ. Ἐπιστοπότην unico vocabulo ed. Steph. STROTHER. Habet Syncell. ὡς δὴ τις πᾶσα pro ὡς δῆθεν πᾶσα ἢ τις δῆποτε οὐκ. ROUTH.

Οὗς παραγενομένους. Theodoretus in libro III Hæreticarum Fabul., cap. 5, scribit Novatianum ipsum in Italiam profectum esse, ut episcopos illos Romanam

ους ἄτι δὴ (ὡς ἐφημεν λέγοντες) ἰσθρῶπους ἀπλοιστί-
ρους περὶ τὰς τῶν ποτηρῶν μηχανάς τε καὶ ραδιουργίαν,
συγχεσθέντας ὑπὸ τῶν ὁμοίων αὐτῷ τεταρμένον ἰσ-
θρῶπων, ὥρα δεκάτη μεθύοντας καὶ κραπαλῶντας, μετὰ
βίας ἠνάγκασεν εἰκονικῇ τινὶ καὶ ματαίᾳ χειρὸς ἐπι-
ἐπισκοπῆν αὐτῷ δοῦναι ἢ ἐνέδρα καὶ πανουργία, μὴ
ἐπιβῆλλον αὐτῷ ἐκδικεῖ· ἔξ ὧν εἰς μετ' οὐ πολὺ ἐπα-
νῆθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀποδύρομενος καὶ ἑξομολογού-
μενος τὸ ἑαυτοῦ ἁμάρτημα· ὃ καὶ ἐκοινωνήσαμεν ὡς

A aliis episcopis interventus sedaretur. Qui cum advo-
nissent, h: mines, ut jam diximus, simplicioris iuge-
nii, nec in his perditorum artibus ac fallaciis satis
triti, eos ille a quibusdam sui similibus, quos ad id
comparaverat, inclusos, hora decima temulentos et
crapula oppressos, imaginaria quadam et vana ma-
num impositione episcopatum sibi tradere per vim
cogit: eumque, cum nullo sibi competat jure, per
insidias atque fraudem vindicat. Nec multa post

VARIORUM NOTÆ.

adduceret: deinde cum in vicum quemdam una cum
tribus illis episcopis pervenisset, cogisse eos ut
sibi manum imponerent: idque illos conquestos esse
cum Romam venissent. Sed hanc narrationem refellit
Cornelii epistola. VALES.

ὡς ἐφημεν. ὡς ἐφημεν ed. Steph. Receipta lectio
exstat in Christoph. Lectt. et ed. Valesii. STROTH.
Addas his Ms. Bodl. et Syncell. Habet προίρημεν
ms. Norfolk. Mox τούτων ποτηρῶν pro τῶν π. ιδεὺν
miss. ROUTH.

Ῥαδιουργίαν. Ῥαδιουργίας ed. Steph. STROTH. Adde
Syncell. apud quem et Ms. Norfolk. statim post ha-
bes τεταρμένον pro τεταρμένον et αὐτοῦ dat. Syn-
cell. pro αὐτῷ.

Μεθύοντας καὶ κραπαλῶντας. Hoc quasi ἐν διὰ δυοῖν
cum altera locutione ὥρα δεκάτη intelligendum est.
Neque enim temere credendum est eos revera tem-
ulentos fuisse. Omnes enim ecclesiastici actus ante
meridiam fieri debebant; pomeridiano tempore facile
fieri potest, ut quis nimio vino usus officium suum
non rite agat. Hostis a posse ad fieri concludere sibi
permittit; hinc Cornelius idem quod jam dixerat
ὥρα δεκάτη, ὑπερβολικῶς repetit, addens μεθύοντας
καὶ κραπαλῶντας. STROTH. Probabiliter hanc ille; at
μεθύοντας ebrius hic significare haud putem, homines
vero (vino usus solito liberius.) Quemadmodum in
Genes. XLIII, 34, et Joan. II, 40, vocabulum μεθύου-
potum paulo hilariorum significat; quod non solum
ortum esse ex Hebraica verum etiam Græca lo-
quendi consuetudine doctissimi viri ad locos ostendunt.
ROUTH.

Εἰκονικῇ τινὶ καὶ ματαίᾳ χειρὸς ἐπι-
ἐπισκοπῆν. Adumbratam et
cassam illam Novatiani ordinationem vocat Cornelius,
quod facta esset ab alterius provincie episcopis, non
ab iis qui consecrandi Pontificis Romani jus habebant,
cujusmodi erant Ostiensis, Tiburtinus et alii: quod
a temulentis facta; quod per vim; quod hora diei de-
cima; quod non præsente populo nec clero; quod
denique alio jam episcopo legitime ordinato. Porro
cum Cornelius ipse tum hic tum in Epistola ad Cy-
prianum testetur, Novatianum a tribus episcopis con-
secratum fuisse, miror quod scribit Pacianus in Epi-
stola 2 ad Sympronianum. (An Novatianus, quem
absentem epistola episcopum finxit? quem conse-
crante nullo linteata sedes accepit.) Et paulo post de
eodem ita loquitur, (sine consecratione legitima epi-
scopum factum, ideoque nec factum, per epistolam
eorum qui se confessores esse simulant.) Ex qui-
bus Paciani verbis colligi videtur, Novatianum ab-
sentem fuisse ordinatum episcopum per epistolam
quorundam confessorum, eodem modo quo magis-
tratus a principe mandari solebant per epistolam.
Linteatam vero sedem appellat Pacianus pontificalem
cathedram, eo quod linteis sterneretur. Quod etiam
testatur epistola synodica episcoporum Ægypti quam
refert Athanasius in Apologia πῶς δὲ οἱ τῶν θρόνων τὸν
ἰστολισμένον ἐπισκοπικῶς ὀδύρομενοι, etc. Cæterum
Pacianus ita cum Cornelio conciliari potest, si dica-
mus Novatianum, primo quidem a confessoribus in
carcere positum episcopum per epistolam designatum

fuisse: postea vero a tribus illis episcopis ordi-
natum. VALESIIUS. — Εἰκονικῇ τινὶ, hoc est, quæ
impositionis manuum quædam potius imaginem præ-
se ferret, quam veritatem. Quapropter minus mirum
est Pacianum hujusmodi ordinationem irritam et
nullam censuisse, ac de ea sic epist. 2 scripsisse:
(Novatianum absentem epistola episcopum finxit,
seu fecit: quia nimirum Confessorum epistola ad
Novatianum absentem scripta, qua ei manus qua-
si in episcopum imponi consentiebant, ut episco-
pus fieret occasionem et auctoritatem præbuit. Per-
git Pacianus: (Eum consecrante nullo linteata (id est
episcopalis) sedes accepit. Cur consecrante nullo, sub-
inde explicat ipsidum repetens his verbis: (Nov-
atianum cognosco SINE CONSECRATIONE LEGITIMA epi-
scopum factum per epistolam eorum, qui se confes-
sores esse simulant.) Ideo igitur nullo consecran-
te in episcopali sede collocatum dixit, quia eum
(sine consecratione legitima episcopum factum,) non-
nisi de imaginaria et vana ac prorsus nulla con-
secratione gloriari posse persuasum haberet. Ipsi
certe Confessores, teste Cornelio epist. VI, n. 1, eo
se abductos fatebantur, (ut paterentur ei manus quasi
in episcopum imponi.) Neque Cyprianus epist. 44
seu 46 suum eis dolorem dissimulat, quod illos (alium
(a Cornelio) episcopum fieri consensisse) comperis-
set. Hoc autem, quod Cornelius ac Cyprianus tace-
rant, Pacianus nos docet, eos scilicet hunc assensum
per epistolam significasse. Sane violentiam hujusmodi
ordinationem ab episcopis vino et crapula oppressis
intempestiva hora factam, præsentibus piis confes-
sorum horrore non fuisse valde stupendum esset. Inde
et illud sequitur, ut hac illustrium Confessorum epi-
stola ad seducendos episcopos simplices abusus sit
Novatianus, ne ab imponendis ipsi manibus abhorre-
rent. Cur vero de iis, quos pro fide carcerem passos
esse Cornelii, Cypriani aliorumque testimoniis constat,
Pacianus quod (se confessores esse simula-
rent,) dixit? Quia nimirum hanc confessionis gloriam
ab Ecclesia discedendo obscurarant ac perdidérant,
non secus atque homo in pluribus justitiæ exercitiis
operibus, peccato admissio, iusti titulum ac laudem
amittit. CONSTANT.

Ὡ καὶ ἐκοινωνήσαμεν ὡς λαϊκῶ. Optime Rufinus vertit
hunc locum, (et in communionem laicam populo etiam
pro hoc interveniente susceptus est.) Quibus verbis
innuit Cornelius, episcopum illum qui Novatianum
cum aliis duobus collegis ordinaverat, a se deposi-
tum esse, et in laicorum ordinem redactum. Cum
enim excommunicare illum vellet, utpotè pefarii
schismatis auctorem, a populo rogatus idem Corne-
lius, laicam ei communionem indulisit, id est ut inter
laicos communicaret, permisit. Reliqui vero episcopi
qui Novatianum ordinaverant non solum depositi,
verum etiam a communionem totius Ecclesie separati
sunt. Ita Cyprianus in Epistola ad Antonianum de
Trophimo loquens episcopo, qui cum schisma fecis-
set in Ecclesia Romana, postea confessus errorem, et
turbam fratrum quos abduxerat secum in Ecclesiam
reducens, a Cornelio susceptus est. (Sic tamen, in-
quit, admissus est Trophimus, ut laicus communicet,
non quasi locum sacerdotis usurpet.) Hunc Trophi-
mum, illum ipsum quem existimo de quo in hac epi-

λαϊκῶ, ὑπὲρ αὐτοῦ δευθέντος παντὸς τοῦ παρόντος λαοῦ. A καὶ τῶν λοιπῶν δὲ ἐπισκόπων διαδόχους εἰς τοὺς τόπους ἐν οἷς ἦσαν χειροτονήσαντες, ἀπεστάλακμεν.

Γ'. Ὁ ἐκδικητὴς οὖν τοῦ εὐαγγελίου, οὐκ ἠπίστατο εἶνα ἐπίσκοπον δεῖν εἶναι ἐν καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ· ἐν ᾗ οὐκ ἦγνοι· πῶς, γὰρ; πρῶτον εἶναι τεσσαράκοντα ἕξ·

VARIORUM NOTÆ.

stola loquitur Cornelius, unum ex iis qui Novatianum ordinaverant. Nam Cyprianus illum sacerdotem, id est episcopum vocat: et fraternitatem prius ab Ecclesia abstraxisse testatur; deinde reversum cum humilitate veniam petiisse, et a Cornelio ad laicam communionem susceptum. Porro alter ex episcopis qui Novatianum ordinarunt, Evaristus fuisse videtur, ut colligo ex epistola Cornelii Papæ, quæ inter Cypriani Epistolas 48 habetur. In actis supposititiis martyrii Novatiani quæ citantur ab Eulogio in lib. vi Novatianus episcopus Romæ factus esse dicitur a duobus episcopis, Marcello Aquileiensi et Agamemnone Trevirensi. Cæterum in codice Maz. Med. Fuk. et Savilli legitur ἐκοινωνήσαμεν ὡς λαϊκῶ: quam scripturam amplexus est Christophorus. (Ab ed. R. Steph. particula ὡς aberat.) VALESIIUS. Episcopum illum existimat Valesius Trophimum, de quo Cyprianus in Epistola 40 sequente ad Antonianum plura scribit. Sed quæ ibi de hoc Trophimo Cyprianus eloquitur, ægerime cum iis componantur, quæ nunc Cornelius de Novatiani ordinatore narrat. Quippe cum Antonianus, mendacibus Novatiani litteris commotus, a Cypriano scribi sibi petiisset, « Cornelius qua ratione Trophimo et thurificatis communicet »: rescribit is præsul n. 9, Cornelium « nulla libelli, ut quidam jactitant, labe maculatum esse; sed neque cum episcopis, qui sacrificaverunt, communicationem sacrilegam miscuisse. » Tum num. 19 subjicit, « Nam et de Trophimo, de quo tibi scribi desiderasti, non ita res est, ut ad te pertulit rumor et mendacium malignorum. » Tractatu illic cum collegis plurimis habito susceptus est Trophimus, pro quo satisfaciebat fratrum reditus et restituta multorum salus. Sic tamen susceptus est Trophimus, ut laicus communicet, non secundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quasi locum sacerdotii usurpet. » Hæc autem aliaque Cypriani de Trophimi receptione verba qui expenderint, deprehendent 1° Trophimum sacrificantium labe fuisse aspersum; 2° eum ad Ecclesiam rediisse cum maximo fratrum numero, « qui omnes regressuri ad Ecclesiam non essent, nisi cum Trophimo; » 3° eum a Cornelio susceptum esse tractatu ante habito non cum plebe sua, quemadmodum in ordinatoris Novatiani receptione actum est, sed cum collegis plurimis, hoc est in frequenti episcoporum concilio; indeque mendaciter divulgatum esse, Cornelium cum sacrificantibus communicare, et Trophimo hujus criminis reo pristinum sacerdotii locum reddidisse. Si etiam excutiamus qui fuerint illi maligni, quorum litteris et rumoribus hæc mendacia sata sunt, non alii forsitan invenientur a Novatiano, cujus litteris commotus Antonianus Cyprianum de hujusmodi mendaciis interrogavit. Horum certe vel Novatianus, vel socii ejus satores fuerunt. Nemo autem id Novatiano ejusve asseclis displicuisse et crimini verum esse sibi persuaserit, quod ordinator ipsius ab illo susceptus atque communiione donatus esset. CONSTANT. perinde atque ed. Steph. omittunt ms. Norfolk. et Syn-

cell. ROUTH. Ἐκοινωνήσαμεν ὡς λαϊκῶ. Mos olim fuit, ut laici post Eucharistiam ab episcopo acceptam, ei osculum darent. Hieronymus in Epistola 62 adversus Joannem Hierosolymitanum. « Quisquam ne tibi invitus com-

unicat? Quisquam ne extenta manu vertit faciem, et inter sacras epulas Judæ osculum porrigit. » Paulus diaconus de Vitis PP. Emeritensium cap. 7 de Fidei episcopo loquens. « Vade, inquit, comunica, et da nobis osculum. Vale fac omnibus, quia iturus es tamen, et domui tuæ sub omni festinatione dispone; et si desideras remedium poenitentiae percipe. Qui mox accepta poenitentia, dispositaque domo sua, valefaciens cunctis, sequenti nocte migravit e corpore. VALESIIUS.

III. Ille ergo Evangelii vindex ignorabat unum episcopum esse oportere in Ecclesia catholica? in qua non ei latebat (quomodo enim latere posset?)

municat? Quisquam ne extenta manu vertit faciem, et inter sacras epulas Judæ osculum porrigit. « Paulus diaconus de Vitis PP. Emeritensium cap. 7 de Fidei episcopo loquens. « Vade, inquit, comunica, et da nobis osculum. Vale fac omnibus, quia iturus es tamen, et domui tuæ sub omni festinatione dispone; et si desideras remedium poenitentiae percipe. Qui mox accepta poenitentia, dispositaque domo sua, valefaciens cunctis, sequenti nocte migravit e corpore. VALESIIUS.

Παντὸς τοῦ παρόντος λαοῦ. Abest παρόντος ab ed. R. Steph. In codice Maz. Med. Fuk. et Sav. nec non apud Syncellum legitur πάντος τοῦ παρόντος λαοῦ. VALESIIUS. Addit Strothius ex marg. ed. Genev. Lecti. Gruteri, quibus adjungo ms. Norfolk. ROUTH.

καὶ τῶν λοιπῶν δὲ, etc. Evaristum, in cujus locum Zeius episcopus constitutus fuisse in superiore Epistola 5 dicitur, ex his duobus episcopis unum existisse Valesius probabiliorē conjecturā putat. Hinc quippe facile intelligitur, quo pacto « Evaristum auctorem schismatis fuisse » Cornelius in laudata epistola scribat. Ita autem duobus illis episcopis successores ordinatos esse hic memoratur, ut et quodam modo innuatur loco ejus, qui ad communionem laicam susceptus est, neminem esse suffectum. Sed ex quo episcopus ad communionem laicam dejectus predicatur, sedem illius vacare, eique prospiciendam esse satis intelligitur. CONSTANT. τῶν δὲ λοιπῶν Syncell.

Γ'. Ὁ ἐκδικητὴς οὖν τοῦ εὐαγγελίου. Hæc ironice dicuntur de Novatiano, qui se assertorem evangelii Christi esse jactabat, ut docet Cyprianus in Epistola prima ad Cornelium. Exstat hodie liber Novatiani de cibis judaicis, quem ille sic inscripsit, « plebi in Evangelio persistenti, » VALESIIUS. Abest οὖν a ms. Norfolk. ὁ δὲ ἐκδικητὴς οὖν τ. E Syncell. ROUTH.

Ἐνα ἐπίσκοπον δεῖν εἶναι ἐν καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Eadem verba leguntur in Epistola Cornelii Papæ ad Cyprianum, ubi confessores relicto Novatiano ad Ecclesiam redeuntes, his verbis usi esse dicuntur. « Nec enim ignoramus unum Deum esse; unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus; unum Spiritum sanctum: unum episcopum in catholica Ecclesia esse debere. » Ubi Ecclesia catholica specialiter appellatur Romana, eo quod radix sit et matrix Ecclesiæ catholice; ut ait Cyprianus in Epistola ad Cornelium. Sic catholicam Ecclesiam idem Cyprianus in epistola ad Antonianum initio vocat Romanam, « ut jam sciret te secum, hoc est, cum catholica Ecclesia communicare. » VALESIIUS. Ita probata ac pervulgata erat hæc regula, ut confessores ad Ecclesiam redeuntes in superiori Epistola vi. n. 2, illam tanquam rem omnibus notam, et quam nulli ignorare liceat, profiteantur. Sic et Cyprianus in sequente Epistola ad Antonianum n. 7, ubi Cornelium legitime ordinatum esse multis probavit, addit demum: « Cum post primum secundus esse non possit, quisquis post unum qui solus esse debeat factus est, non jam secundus ille, sed nullus est. » CONSTANT.

Πρῶτον εἶναι μξ. Ex hoc loco colligi potest, quot basilicas tunc Romæ habuerint Christiani. Cum enim singuli presbyteri suas regerent basilicas, si 46 fuerunt presbyteri, totidem basilicas fuisse dicendum est. Certe Optatus in lib. ii Romæ 40 et

διακόνους ἑπτὰ ὑποδιακόνους ἑπτὰ, ἀκολούθους δύο καὶ τεσσαράκοντα ἑξοριστὰς δὲ καὶ ἀναγνώστας ἅμα πύλωροι δύο καὶ πενήκοντα χήρας σὺν θλιβομένοις, ὑπὲρ τὰς χιλίας πεντακοσίας ὅς πάντας ἢ τοῦ Δισπότου

A presbyteros esse quadraginta sex, diaconos septem, subdiaconos septem, acolythos duos et quadraginta, exorcistas autem et lectores cum ostiariis quinquaginta duos, viduas cum thlibomenis plus mille quin-

VARIORUM NOTÆ.

amplius fuisse testatur basilicas sub tempora persecutionis Diocletiani. « Non enim, inquit, grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter 40 et quod excurrit basilicas, locum ubi colligerent non habebant. » Ubi Optatus loquitur de basilicis, quæ Romæ erant tempore persecutionis Diocletiani, id est, annis circiter quinquaginta post epistolam Cornelii Papæ; non autem de basilicis quæ Romæ erant sua ætate, id est anno Christi 378, ut scripsit Blondellus in Apologia pro Hieronymo pag. 223. Vide Baronium ad annum Christi 57, quem frustra refellere conatur Blondellus in libro supra memorato. VALESIIUS. Ex presbyterorum atque pauperum numero, qui hic memoratur, collegit sibi Gilbertus Burnetius, Salisburien-sis episcopus, defendente Moylio, *Opp.* vol. II, pag. 152, haud plures quinquaginta mille Christianorum id temporis Romæ fuisse. Cæterum notat Constantius, irrepisse in latinam Valesii interpretationem quatuor et quadraginta ex mera oscitantia, monetque Strothius habere *Castellani exemplaris Lectt. τὰς. μζ.* Scriptum autem habetur apud *Syncell.* δύο, Sed consentit nostris Eusebii codicibus vetus interpret *Rufinus.* ROUTH. — Diu post hæc tempora numerum septem diaconorum ex imitatione antiqui Hierosolymitani usus in ecclesiis multis, præsertim Romana, retentum atque observatum fuisse, ostendit cl. Binghamus, *Antiquit. Eccles.* lib. II, cap. 20, § 19. Confer Moshemii de *Rebus Christianorum ante Constantin.* M. Sæc. I, § xxxvii, pag. 124. Vanslebiique *Hist. de l'Eglise d'Alexandr.* p. I, cap. 15. Ita in fine ipso sæculi quinti Symmachum constitutum fuisse Romæ episcopum invenio, ὡς ἔνα τῶν ἑπτὰ διακόνων ὄντα, narrante Photio in *Erotematibus* suis a Fr. Fontanio Florentiæ anno 1785 primum editis, *Erot.* VI, pag. 44. — In latinam Valesii interpretationem quatuor et quadraginta mera oscitantia irrepisse certo argumento est ista illius in hæc verba annotatio: « Ex hoc loco colligi potest, quot basilicas tunc Romæ habuerint Christiani. Cum enim singuli presbyteri suas regerent basilicas, si 46 fuerint presbyteri, totidem basilicas fuisse dicendum est. » In hunc locum gravius peccat Blondellus, cum eum ita perstringit, ut nullam subdiaconorum faciat mentionem, exindeque confici putet nullos tum Romæ subdiaconos fuisse institutos. Sed lectionis illius falsitatem cum græcus Eusebii textus, tum latina Rufini interpretatio demonstrant. Tradit et Optatus lib. 2, quadraginta et amplius basilicas Romæ extitisse, quando illuc Victor Gabiensis proxime post exortum Donatistarum schisma ab his schismaticis missus est. Hi quippe, inquit Optatus, « ibi inter 40 et quod excurrit basilicas, locum ubi colligerent non habebant. » Quem locum, dum Blondellus *Apolog.* pag. 223 de ipsius Optati ætate interpretatur, ab eo male intellectum esse Valesius recte notat. CONSTANT. — Cum omnes, quod sciam, lectionem receptam præstent, miror unde ortus sit Blondelli error, quem Pearsonius ante Constantium reprehenderat, in *Annal Cyprian.* ad an. 252, § 114. Mox δὲ abest a ms. *Norfolc.* et δυνὶ pro δύο post πύλωροις habet *Syncell.*

Χήρας σὺν θλιβομένοις. Occurrit hæc vox in epistola cleri Romani ad clerum Carthaginiensem de secessu Cypriani. « Sive viduæ, sive thlibomeni qui se exhibere non possunt, sive hi qui in carceribus sunt, sive exclusi a sedibus suis, utique habere debent qui eis ministrent. » Male vulgo editum est *cliydomeni*, pejusque ab aliis emendatum *clinomeni*. Scribendum enim procul dubio est thlibomeni, id est,

indigentes ut vertit Rufinus, vel ii qui se exhibere non possunt, ut explicat clerus Romanus. Cyprianus in Epist. IV vocat pauperes et indigentes qui laborant. Possidius vero vocat, in *tribulatione positos*. Sic enim scribit in vita B. August. cap. 27. « In visitationibus vero modum ab Apostolo definitum tenebat, ut nonnisi pupillos et viduas, et in tribulationibus constitutos visitaret. » Sic enim legitur in manuscripto codice sanctæ Mariæ de regali monte. Joannes Chrysostomus in Homilia 67 in Matthæum, ait ecclesiam Antiochenam sua ætate, tametsi mediocres redditus possideret, plusquam tria millia viduarum et virginum aluisse quotidie, præter hospites, leprosos et vincitos: præter clericos, quibus vestem ac cibaria suppedabat. VALESIIUS. In loco Epist. Cleri Romani, qui intelligendi sunt *thlibomeni*, statim explicatur adjunctis verbis « qui se exhibere non possunt, » hoc est qui sustentare se ac victui necessaria suppeditare sibi non valent, ut patet ex his Cypriani lib. Testimon. n. 64. « Habentes itaque *Exhibitionem* et tegumentum, his contenti simus. » Eodem exhibitionis verbo eodem intellectu utitur et Tertullianus lib. de Idolol. c. 5 et 8, ubi artifices qui idola confingere non desinebant arguens, solitam eorum vocem, « Non habeo aliud quo vivam, » sibi objicit, ac deinde sic refellit: « Si ita exhibitionis necessitas obtenditur, habent et alias species, quæ sine exorbitatione disciplinæ, id est sine idoli confictura, opem victus præstent. Hoc est igitur *exhibere*, quod *opem victus præstare*. Adeoque non male Rufinus pro *thlibomenis* substituit *indigentibus*. CONSTANT. Ad lectionem vero quod attinet *thlibomeni* in epistola Cypriana positam, præstat *clinomeni* Benedictina editio. Ubi ait Baluzius, bene quidem emendari *θλιβομένοις*, transferendum tamen id non fuisse in contextum sine majori auctoritate, nam reliquis lectiones posse etiam esse bonas. Præterea nos monet idem ille Baluzius, emendationem istam, quam Anglici editores videntur accepisse ex Valesio ad Eusebium, neque Valesii esse neque Anglorum, sed Francisci Bosqueti, qui eam primum protulit libro primo *Historiarum Ecclesiæ Gallicanæ*. Cæterum notat ad Eusebium Strothius *θλιβομένοις* pro *θλιβομένοις* perperam exhibere *Gruteri* et *Castellani codicis Lectt.* Habet *Georgius Syncell.* *συνθλιβομένοις* pro *σύν θλιβομένοις*. ROUTH.

ὅς πάντας. Verterat Christophors. « Nemo in tanta ministrorum multitudine... nemo ex tanto egentium numero Dei providentia locupletato... nemo denique ex maxima illa et innumerabili frequentia. » Qua in interpretatione istud non placet, quod præter Græci textus fidem sic ministros Ecclesiæ ab egenis distinxit, quasi non illi perinde atque hi divinæ providentiæ divitiis sustentarentur. Certe Rufinus hunc locum aliter intellexit, siquidem de presbyteris, diaconis ceterisque clericis non secus atque de viduis et indigentibus dicit, « Quos omnes Deus alit in Ecclesia sua. » Subinde ecclesiarum proventus sic distributi sunt in quatuor partes, ut una pars episcopo, altera clericis cæteris, tertia egenis, quarta fabricis cederet. Verum antea etiamsi par non erat eorum divisio, in alios tamen usus nequaquam impendebantur, CONSTANT. Quod ad vocem *χήρας* attinet, que statim sequitur, imitatus auctor est S. Paulum, qui cum alibi tum in « priori epistola ad Corinthios » cum pro beneficentia et eleemosyna frequenter dixit.

ROUTH.

χάρις καὶ φιλανθρωπία διατρέφει. ἐν οὐδὲ τοσοῦτο πλη-
θος καὶ οὕτως ἀναγκάειον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ
προνοίας πλούσιός τε καὶ πληθύνων ἀριθμὸς μετὰ μεγί-
του καὶ ἀναριθμήτου λαοῦ, ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἀπογνώ-
σεώς τε καὶ ἀπαγορεύσεως ἐνέτρεψε καὶ ἀνεκαλέσατο εἰς
τὴν Ἐκκλησίαν.

Καὶ αὐθις, μετ' ἑτερα, τοῖς προτίθει ταῦτα.

Δ'. Φέρε δὴ ἐξῆς εἰπωμεν, τίς ἐργος ἢ τίς πολιτείας
τεθαρρήκως, ἀντεποιήθη τῆς ἐπισκοπῆς ἄρα γε διὰ τὸ
ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνεστράφη, καὶ πολλοὺς ἀγώ-
νας ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνίσασθαι, καὶ ἐν κινδύνους πολλοῖς τε
καὶ μεγάλους ἕνεκα τῆς θεοσεβείας γηγόναι; ἀλλ' οὐκ
ἔστιν ὅ γε ἀφορμὴ τοῦ πιστεῦσαι γέγονεν ὁ Σατανᾶς,
φοιτήσας εἰς αὐτὸν καὶ οἰκήσας ἐν αὐτῷ χρόνον ἱκανόν.

A gentas. Quibus universis Domini gratia et benignitas
alimenta suppeditat. Neque tamen tanta tamque ne-
cessaria in Ecclesia multitudo, tam ingens numerus
divinæ providentiæ copiis opulentus et abundans,
cum immenso atque innumerabili populo, ab hujus
modi desperatione et audacia eum deterruit, et ad
Ecclesiam revocavit.

4. Rursum et aliis interjectis hæc addit. Agedum,
exponamus deinceps, quibus operibus quibusve vitæ
institutis episcopatum ambire ausus sit. Num prop-
terea quod ab initio vitam in Ecclesia exegerit, et
multa pro ipsa certamina subierit, atque in multis
magnisque periculis religionis causa fuerit? Minime
vero: quippe cui fidei suscipiendæ occasio fuit Sa-
tanus in illum ingressus, ac diu in ipso commemora-

VARIORUM NOTÆ.

Ἐνέτρεψε. Apud Georgium Syncellum legitur ἐπίσ-
τραψε, minus recte. Codex Fuc. habet ἀνέτρεψε.

VALES.

Δ'. Διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, etc. Illud
in Ecclesia perinde est atque in Ecclesiæ ministe-
rio. Nec aliud sonare mihi videtur ab initio, atque
ab ineunte ætate et ab infantia. Et ea quidem tum
forte obtinebat disciplina, qua ii qui in clerum
adsciscendi erant, se, ut loquitur Siricius Epist. 1,
n. 13. « Ecclesiæ vovere obsequiis ab infantia sua, »
vel ut idipsum Zosimus Epist. ix, n. 5, enuntiat,
« ab infantia ecclesiasticis ministeriis nomen dare, »
et ita per omnes cleri gradus episcopatum promereri
solebant. Quocirca Cyprianus in Epistola sequenti n.
7, etiamsi Cornelium ecclesiasticis ministeriis ab
initio seu ab infantia nomen dedisse non aperte dicat;
hinc tamen eum commendat, quod « non ad episco-
patum subito pervenit, sed per omnia ecclesiastica
officia promotus, et in divinis administrationibus Deum
promeritus, ad sacerdotii sublime fastigium cunctis
religionis gradibus ascendit. » Hic igitur quaeritur,
an similibus meritis ornatus sit Novatianus; et ea
illi defuisse demonstratur. CONSTANT. Si ex ethnicis
parentibus ortum habuerit Novatianus, quod quidem
ex Cornelii verbis, ἀφορμὴ τοῦ πιστεῦσαι γέγονεν, magis
colligendum videtur, illud, « ab initio in Ecclesia ver-
sari, » de educatione cuiusvis a teneris usque in Ec-
clesiæ communione interpretari malim. Et, quam-
quam contraria, ut videbis, de voce πιστεῦσαι annota-
verit statim post Constantium, verbi tamen simplicior
atque usitatior sensus mihi quidem magis arridet,
ut ex auxilio ab exorcistis sibi dato occasionem
fidei amplectendæ sumpsisse Novatianus statuatur.

ROUTH.

Ἵπὲρ αὐτῆς ἀγωνίσασθαι. Περὶ αὐτῆς, ms. Norfolc.
ἠγωνίσθαι, ms. Bodl. et ἠγωνίσαι, mendose, Syn-
cell., qui et paulo ante ἀνεστράφηαι pro ἀνεστράφθαι
habet, ubi ἀναστράφθαι ed. Genevensis Marg. ROUTH.
Ἀφορμὴ τοῦ πιστεῦσαι. Fidei suscipiendæ. Ejus sci-
licet fidei, quæ suscipientem deinceps fidelem denomi-
net. Hæc autem appellatio, si Jerosolymitanæ eccle-
siæ, ac forte paucarum aliarum morem excipias,
olim solis baptismo initiatis impertiebatur. Qui enim
antea catechumeni, electi, competentes nuncupaban-
tur, tum primum fideles, cum tincti fuerant, nuncu-
pari solebant. Hinc in concilio Eliberitano catechu-
menus, immo et Christianus, a fidei distinguitur. In
eo quippe, ut ex Can. 45 et 59 apparet, cum catechu-
meno simul et tincto commune est Christiani no-
men; sed appellatio fidelis soli tincto competit. Cy-
rillus vero Jeros. licet hoc fidelis nomen etiam
electis tribuat, quia videlicet hi jam baptismi solem-
niis initiari incipiebant, illud tamen pariter a catechu-

meni vocabulo sedulo distinguit. Unde Catech. 1. n.
4. ait, « Antea catechumenus eras, nunc fidelis vo-
cabere. » et Catech. v. n. 1. « Quantum vobis digni-
tatem conferat Dominus, ab ordine catechumenorum
ad ordinem fidelium vos transferens. » Quocirca non
probat interpretatio Valesii, locum hunc sic Latine
reddentis, « Cui causam atque initium credendi præ-
buit Satanas, nisi post verbum credendi subaudiatur,
ea fide quæ credentem fidelem denominet. Forsitan
enim Novatianus jam tum inter catechumenos,
adeoque non sine credendi initio, constitutus erat.
Cornelius certe verbo τοῦ πιστεῦσαι baptismum intel-
lexit: sed τοῦ βαπτισθῆναι consulto vitasse videtur,
quia Novatianus per περιχυσιν hoc est per asper-
sionem seu perfusionem (utraque enim vox Cypriano
in Epistola lxxvi, ad Magnum synonyma est), hoc
sacramentum susceperat. CONSTANT. Nicephorus vero
verba ita παραφράζει, lib. vi, cap. 3: ὅ καὶ τὸ εἰς Χρισ-
τὸν πιστεῦσαι πρόφασις ὁ Σατανᾶς ἦν ἐνοικνωσῶσας αὐτῷ.
Atque opponi videtur hæc sera et quasi coacta fides
τῷ ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνεστράφθαι. ROUTH.

Christophorus hæc latine ita reddidit: « Qui
quidem ubi exorcistarum præsidio, spiritu illo malo
esset liberatus, et post in tam gravem morbum....
incidisset. » Sed si Novatianus ante hunc morbum a
spiritu malo fuisset liberatus, nequaquam dicendus
esset satanas ei baptismi suscipiendæ causam præbuis-
se. Eadem Cornelii verba sic Rufinus perstringit:
« Addit autem etiam hoc, quid idem ipse Novatus
(leg. Novatianus) in juventute spiritu immundo vexatus
sit; et cum tempus aliquid consumpsisset apud
exorcistas, ægritudinem incurrerit gravem ita ut
desperaretur. » Unde confirmatur quod superius
D conjectabamus, Novatiano scilicet, prius quam bap-
tismum susciperet, aliquid saltem fidei initium non
defuisse. Quid enim apud exorcistas ageret omni fide
destitutus? Id ei forte contigit, quod Cyprianus ætate
sua erga homines illi similes agi et contingere solere
epist. lxxvi ad Magnum testatur, « ut per exorcistas
voce humana et potestate divina flagelletur et uratur
et torqueatur diabolus, et cum exire se et homines
Dei dimittere sæpe dicat, in eo quod dixerit fallat; »
ideoque vult ille præsul, « ut si aliquis in illo move-
tur, quod quidam de iis, qui ægri baptizantur, spiri-
tus adhuc immundis testantur; sciat diaboli nequi-
tiam pertinacem usque ad aquam salutarem valere, in
baptismo vero omne nequitiae suæ virus amittere. »
Moxque addit: « Hoc denique rebus ipsis experimur,
ut necessitate urgente in ægritudine baptizati, et
gratiam consecuti, careant immundo spiritu, quo
antea movebantur. » Unde perspicuum est iis etiam,
qui a spiritibus immundis vexabantur, baptismum
fuisse collatum, nec opus fuisse ut ab iis prius libera-

ὅς βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἑποριστῶν, νόσω περιπεσὼν ἁ
 χαλεπῆ, καὶ ἀποθνῄσκειν ὅσον οὐδέπω νομιζόμενος, ἐν
 αὐτῇ τῇ κλίνῃ ἧ ἔκειτο, περιχυθεὶς ἔλαθεν· εἴ γε χρὴ λέ-
 γειν τὸν τοιοῦτον εἰληφέναι. οὐ μὴν οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἔτυχε,
 διαφυγῶν τὴν νόσον, ὧν χρὴ μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν

tuus. Qui quidem, cum ei ab exorcistis subveniretur,
 in morbum gravissimum collapsus, ita ut jamjam
 moriturus existimaretur; in ipso lecto, in quo jacebat,
 perfusus fidem suscepit: si tamen homo hujuscemodi
 suscepisse dicendus est. Sed neque postquam li-

VARIORUM NOTÆ.

rentur, quam hoc sacramentum perciperent. Hoc ipsum
 et Eliberitana synodus can. 37, constituit his verbis :
 « Eos qui ab immundis spiritibus vexantur, si in fine
 mortis fuerint constituti, baptizari placet. » Neque
 aliud a concilio illo decretum esse, quam quod saltem
 in Novatiano jam factum erat, ex hoc Cornelii loco
 elicitur. Et ego quoque magis putarim, nec dissen-
 tit Valesius infra, Novatiani morbum cum dæmoniaca
 possessione simul adfuisse, etsi diversum quid sonet
 etiam Rufini interpretatio. Dum vero Constantius ex
 Rufini versione hoc confirmare studet, non defuisse
 Novatiano, prius quam baptismum susciperet, aliqu-
 quod saltem fidei initium, « Quid enim, interrogat
 « ille, apud exorcistas ageret omni fide destitutus? »
 ex Tertulliano respondere est, quosdam extitisse
 olim *ethnicos*, qui agnoscerent in se collata esse hu-
 jusmodi beneficia Christianorum. Vid. Tertull. cum
 alibi, tum libello ad Scapulam cap. 4. Aliter vero de
 hac re sensisse, et rectius fortasse, Pearsonium fa-
 teor, qui hæc scribit *Annal. Cypr.* ad an. 231, sect.
 v. « Nam primo philosophus fuerat, et quidem Stoi-
 « cus; dein cum inter catechumenos erat, tamquam
 « dæmoniacus exorcizatus est, et non nisi in lecto
 « baptizatus. » Col. 745, supra ad lin. 14. *εισφοιτήσας*
 exstabat in ms. *Norfolc.* et ad *Syncelli* marg. pro
φοιτήσας. ROUTH.

ἑποριστῶν. Forsan quis legendum putet ἑξορισ-
 τῶν, sed ἑποριστῶν, apud *Syncellum* quoque ac *Nice-
 phorum* legitur. STROTH. Etsi revera apud *Syncellum*
 legitur ἑξοριστῶν, nam Strothius ex silentio tantum Va-
 lesii aliud collegerat, nihil tamen propterea mutetur
 necesse est. Cum alii, tum auctor *Const. ἑπορι-
 στήσ* habet in lib. viii, cap. 26. Cæterum hic exhi-
 bent ὡς pro ὅς *Syncell.* et ms. *Norfolc.* ROUTH.

Ἡ. Οὐ *Gruteri* et *Castellani* codicis *Lecti*. STROTH.
 Adde ms. *Norfolc.* et *Syncell.* ROUTH.

Ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ. Hinc hujusmodi homines *Clinici* a
 verbo græco κλίνῃ, quod lectum sonat, sunt dicti.
 Quamvis autem Cyprianus κλινικοῦ vocabulum apud
 medicos et Evangelistas de paralyticis et ægrotis in
 lecto decumbentibus, vel etiam de medicis qui ægros
 hujusmodi curant, dictum esse non ignoraret; ta-
 men unde ad quoddam baptizatorum genus translatum
 ait hoc nomen, epist. lxxvi, ad Magnum sibi incomper-
 tum esse significat his verbis: « Quod quidem eos salu-
 tari aqua et fide legitima Christi gratiam consecutos,
 non Christianos, sed *Clinicos* vocant, non invenio
 unde hoc nomen assumant. » Forte ab ipsius Nova-
 tiani baptismi cœpit hic usus, ejusque odio inventus
 statim invaluit. Sic vero Cyprianus in laudata epi-
 stola loquitur, ut eum quemadmodum schismaticus
 iste baptizatus esset, quod mirari subit, fugisse videat-
 ur. Etiam si igitur catechumenos, imminente mortis
 periculo, in lecto perfundendi mos tum novus dici ne-
 queat, eum tamen usum, quo illi *Clinici* appellari
 cœperunt, recentem fuisse Cyprianus innuit. *Const.*

Περιχυθεὶς. Recte Rufinus *perfusum* vertit. Nam
 qui ægri in lecto baptizabantur, cum mergi a sa-
 cerdote non possent, aqua duntaxat perfundeban-
 tur. Itaque hujusmodi baptismus parum sollemnis ac
 minus perfectus habebatur, quippe qui non sponte,
 sed mortis metu susceptus videretur ab hominibus
 delirio laborantibus, et nullo amplius sensu præditis.
 Accedit quod, cum baptismus proprie mersionem
 significet, ejusmodi perfusio vix baptismus dici pote-
 rat. Quamobrem *Clinici* (sic enim vocabantur qui
 ejusmodi baptismum acceperant) ad presbyterii gra-
 dum promoveri vetantur Canone 12. Concilii *Neocæ-*

sariensis. Hujusmodi baptismum hominis in lecto
 decumbentis et animam agentis, luculente describit
 Joannes Chrysostomus in homilia 60, ad Catechume-
 nos tomo ii. Cyprianus tamen in Epistola lxxvi, bap-
 tismum hunc plenum ac legitimum esse censet, et
Clinicos nihil inferiores esse ait his qui sanæ bap-
 tismum in Ecclesia susceperunt. VALESIVS. Sic quidem
 Cyprianus pro verecundia et modestia sua, nemini,
 ut loquitur ipse, *præjudicans*. Sed in Romana saltem
 Ecclesia his novatiani temporibus, *clinici* ab omni
 cleri gradu prohibiti sunt, ut ex iis constat, quæ
 scribit infra Cornelius. Atqui diversam, verior an
 sit dubito, rationem affert Albaspinæus, repulsionis *cli-
 nicorum* ab ordinibus sacris, quod nimirum officia sa-
 cra implere ii non possent, quos mala valetudo prima
 fidei elementa non siviisset discere. *Notis in Canon.
 Neocæs. 12, post Observationes ejus De Vet. Eccl. Ri-
 tibus*, pag. 372. ed. Helmstad. ROUTH.

ἔλαθεν. Τὸ βάπτισμα ἔλαθεν *Christoph.* Certe aut
 addendum τὸ βάπτισμα aut intelligendum est, quæ
 tamen dura foret ellipsis. Etiam Nicephorus hanc vo-
 cem legisse videtur, sic scribens: ὡς ἀποθανεῖσθαι
 προσδοκῶν ὄντα, τὸ ὕδωρ αἰτῆσαι λαβεῖν· ὃ καὶ ἐν αὐτῇ
 τῇ κλίνῃ ἧ ἔκειτο, περιχυθὲν δίδων ἰβάπτειν. STROTH. In
 Græco nihil est quod fidei vocabulo respondeat. Ejus
 loco Valesius post Christophorsonum supplēvit *baptismi*
 nomen. Hic potius subaudiendum videtur superius ver-
 bum τὸ πιστῖνσαι. *CONSTANT.* Non assentior, sed post
 verbum subaudiendum hoc loco baptismum puto, in-
 que Dionysii Alex. apud Eusebium verbis; τοῦ γὰρ
 ἁγίου παρ' αὐτοῦ τετυγῆκεσαν, *Epist. ad Philemon.* lib.
 vi, *Hist.* cap. 7, ubi a nullo omnino codice præter
 Medicæum τοῦ πνεύματος post ἁγίου agnoscitur. Recte
 tamen ait Constantius infra, ex industria abstinere
 baptismi vocabulo Cornelium, ulcraque de ritu,
 quo initiatus Novatianus est, loquitur. *Mendose ἔλγυν*
 pro ἔλαθεν ms. *Norfolc.* ROUTH.

κατὰ τὸν τῆς Ἑκκλησίας κανόνα. Qui in lecto de-
 cumbentes baptismum acceperant; postquam ex
 morbo convaluissent, episcopum adire necesse habe-
 bant, ut ea quæ ipsorum baptismi defuerant supplē-
 ret. Vetus auctor de hereticis non rebaptizandis,
 quem nuper una cum Cypriano edidit Nic. Rigaltius :
 « aut si a minore clero per necessitatem traditum
 fuerit baptismi, eventum expectemus, ut aut sup-
 pleatur a nobis, aut a Domino supplendum reserve-
 tur. » Novatianus itaque hic arguitur a Cornelio quod
 cum urgente morbi necessitate in lecto baptizatus
 fuisset ab exorcistis qui illum curabant (hoc enim
 indicant verba ejus epistolæ) postea recuperata
 valetudine non adisset episcopum, ut reliqua bap-
 tismi solemnia suppleret, quod ecclesiastica regula præ-
 cipiebat. Certe in Canone 47 Concilii *Laodicensis* id
 diserte præcipitur, et in capite tricesimo octavo
 Concilii *Eliberitani*. VALESIVS. De hujusmodi bap-
 tismo dubius postea Magnus Cyprianus consuluit, « quid ipsi
 de illis videretur, qui in infirmitate et languore gratiam
 Dei consequuntur, an habendi sint legitimi Christiani,
 eo quod aqua salutari non loti sint, sed perfusi. »
 Notat et Cyprianus *Epist. lxxvi*, ipsi respondens hoc
 aliud de iisdem dubitationis genus, « An consecuti
 sunt quidem gratiam dominicam, sed breviorē et
 minore mensura muneris divini ac Spiritus sancti :
 ut habeantur quidem Christiani, non sint tamen cæte-
 ris cœquandi. » Cyprianus autem *ibid.* *Christianam*
 judicare se rescribit « quisquis fuerit in Ecclesia lege
 et jure fidei divinam gratiam consecutus, « nec ambi-
 gendum esse quin legitimum sit baptismi per asper-

τῆς Ἐκκλησίας κανόνα τῶν τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου. Τούτου δὲ μὴ τυχῶν, πῶς ἂν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔτυχῃ;

beratus est a morbo, reliqua percepit, quæ secundum regulam Ecclesiæ percipienda sunt, neque a bishopo consignatus est. Hoc autem signaculo minime percepto, quomodo Spiritum sanctum potuit accipere?

VARIORUM NOTÆ.

sionem seu infusionem susceptum, ac demum « in nullo mutilari et debilitari posse divina beneficia. » Sed neque Cornelius nunc in baptismalem gratiam consecutus esset Novatianus, ideo dubitat, quia ille non lotus, sed perfusus esset, hoc est quia baptismum per aspersionem, non per immersionem suscepisset; sed eam ob causam, ob quam Neocæsariense concilium Can. 12, hujusmodi hominem presbyterii honore indignum iudicat: « quia » videlicet « huius fides non est ex libera voluntate, sed ex necessitate, οὐκ ἐκ προαιρέσεως γὰρ ἢ πίστεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀναγκῆς. » Ubi et in transcurso observare licet vocem πίστεως pro baptismi vocabulo usurpari. Eo autem æquior fuit Cornelii dubitatio, quod Novatianus a morbo convalescens quæ sibi deerat supplere neglexit. *CONST.*

Τὸν τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου. Rufinus hæc verba de signaculo chrismatis interpretatus est. Ego impositionem manuum intelligo, quia episcopi Spiritum sanctum baptizatis conferebant; quod sequentia manifeste declarant. Subdit enim Cornelius: τούτου δὲ μὴ τυχῶν, πῶς ἂν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔτυχῃ; quamquam in manuscriptis codicibus *Maz. Med. et Fuk.* legitur τούτων δὲ μὴ τυχῶν. Interpretationem nostram confirmat Cyprianus ad Jubaianum his verbis: « Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur, præpositis Ecclesiæ offerantur, et per nostram orationem et manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, et signaculo Dominico consummentur. » σφραγίζειν proprie est consignare. Consignare autem et manus imponere idem est, ut docet Epistola Innocentii ad Decentium cap. 3, et 6. Idem confirmat Marcus in vita Porphyrii Gazensis episcopi, cuius locum inferius adducemus. Ambrosius, seu quis alius auctor est eorum librorum, in caput iv Epistolæ Pauli ad Ephesios. « Denique apud Ægyptum presbyteri consignant, si præsens non fuerit episcopus. » Eadem habet auctor Quæstionum veteris et novi Testamenti inter Augustini opera editus, Quæstione 101: « Nam in Alexandria et per totam Ægyptum, si desit episcopus, consecrat presbyter. » Scribe consignat presbyter, ut in supra citato Ambrosii loco. Vetus inscriptio quam refert Baronius ad annum Christi 367. « Picentis legitimæ Neophytæ die 5 cal. Sept. consignatæ a Liberio Papa » etc. Porro hæc baptizatorum consignatio, interdum fiebat cum chrismate: quoties scilicet aliquis urgente morbi necessitate baptizatus fuerat a minoribus clericis, nec chrismatus. Tunc enim episcopus qui baptismi solemnia postmodum supplicat, chrismare simul et manus imponere necesse habebat. Qui vero perfectum baptismum acceperant, iis manus tantum imponebatur ab episcopo sine chrismatione, ut docet canon Arausicanus. Quo pertinet verus Epigramma apud Gruterum p. 1177, de Marea.

Tuque sacerdotes docuisti chrismate sancto tangere bis nullum iudice posse Deo.

Porro ut ad Novatiani baptismum redeamus, hinc manasse mihi videtur nos Novatianorum, qui in baptismo sacrum chrisma non adhibebant teste Theodorito in lib. iii. Hæret. Fab. eo quod scilicet auctor ipsorum Novatianus baptismum sine chrismatione accepisset. *VALES.* Rufinus hæc ita latine expressit: « Nec reliqua in eo, quæ baptismum subsequi solent, solemniter adimpleta sunt, nec signaculo chrismatis consummatus est. » Quæ Rufini verba Valesius annotationibus in hunc locum de signaculo chrismatis, quod in baptismo confertur, interpretatus, ipse Cornelium de signaculo, quod confirmationis sacra-

mento percipimus, loqui non censet. Sed quid vetat, quominus etiam Rufini verba de hoc eodem sacramento interpretemur, eaque de signaculo illo dicta intelligamus, de quo Cyprianus Epist. lxxiii ad Jubaianum scribit: « Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur, præpositis Ecclesiæ offerantur, et per nostram orationem ac manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consummentur. » Nam et ille signaculum ibi prædicat, cuius proprium est consummare suscipientem. Vitio quis verterit, quod Rufinus « chrismatis » vocem, quæ Græco in textu non enuntiat, addiderit? Sed additamentum illius contra temporis huius usum nihil peccat, immo illum apte explicat. Ut enim Cyprianus Epist. lxx, cum toto Africano concilio docet, « Ungi quoque necesse est eum qui baptizatus sit, ut accepto chrismate, id est unctione, esse unctus Dei et habere in se gratiam Christi possit. » Ibi enim unctionem a baptismi sacramento distinctam prædicari, et quæ proxime antecedunt, et particula quoque et verba « qui baptizatus sit, » non « qui baptizatur » aut « qui baptizandus est, » evincunt. Porro ex eo, quod Novatianus baptismum sine chrismatione accepisset, Valesius manasse putat morem, de quo Theodoretus, lib. iii. Hæret. Fab., cap. 5, ita loquitur: « Novatiani successores iis, quos baptizant, sanctissimum chrisma non præbent. Quapropter eos, qui ex hac hæresi corpori Ecclesiæ conjunguntur, laudatissimi Patres inungi præceperunt. » Sed Nicæni Patres, can. 8, tantum præcipiunt, ut Novatiani per manus impositionem suscipiantur. His concinnes Sircius, Epist. v, c. 8; et Innocentius, Epist. ii, cap. 8, constituunt, « ut venientes a Novatiani vel Montensibus per manus (addit Innocentius tantum) impositionem suscipiantur, » nulla inunctionis facta mentione. Ibi autem Theodoretus eisdem de Novatiano nonnulla tradit ad accuratam rerum fidem non satis exacta, ad Canonem 7 concilii CP. I, haud dubie respicit. *CONSTANT.* Bene ait cl. Weismannus in *Hist. Eccl. Nov. Test.* « Nunquam credam Cornelium, cui « objiciunt, quod negaverit accepisse Novatianum « Spiritum in baptismo suo sanctum, quia obsignatio « sive confirmatio episcopi ei non fuerit simul collata, « majorem confirmationis episcopali virtutem tribuisse, « quam ipsi baptismo. Ipsum Novatiani baptismum « nauseavit, quapropter, cum eundem recitaret, ad- « didit: Si tamen hunc illum accepisse dicendum est; « nauseavit quoque et mala absque dubio origini ad- « scripsit, quod Novatianus consuetum in Ecclesia « obsignationis ritum neglexerit atque contempserit. « In hoc impetu animi verba illa, hyperbolica utique, « effudit, e quibus formalem sententiam et hæresin « exculpere licet minime. » Sec. iii, § 16, 4, p. 254.

Cæterum dum super quæstione utrum consignatio seu confirmatio in ritibus baptismi tanquam pars ejus olim habita sit, disputantur duo viri primarii, Hammondus, in libro de Confirmatione postumo negantis artes sustinens, et Dallæus de *Culibus Latinorum*, qui quod affirmaverat; Hammondus, quia Christophorus *ecclesi.* habent ὁδὲ τοῦ σφραγισθῆναι pro τοῦ τε σφραγισθῆναι, istud ὁδὲ, vel οὐτε, firmare vult cum ex verborum constructione, tum ex Nicephorianis istis: ὁ γὰρ οὐδὲ τῶν λοιπῶν τῆς Ἐκκλησίας συμβόλων ἤξιοντο, ὧν χρῆσιν τοῖς τοιοῦτοις μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς Ἐκκλησίας θεσμὸν, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς Ἐπισκόπων (sic), τὴν νόσον διαφυγόν, ἐσφραγίσθη ἐς ὅσπρον. Vid. Hamm. de *Confirm.*, cap. iv, sect. 1. Sed, paucissimi viri dixerim, nihil necesse esse mihi videtur, ut in textu recepto quid moveas, propter illa enim, ὧν χρῆσιν μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς Ἐκκλησίας κανόνα, sequitur ἰαυδ, τοῦ τε σφρα-

Καὶ πάλιν μετὰ βραχίονα φησὶν.

Ε'. Ὁ δὲ διὰ δειλίαν καὶ φιλοζωίαν ἐν τῷ καιρῷ τῆς διώξεως πρῶτον εἶναι ἑαυτὸν ἀρνησάμενος. ἀξιούμενος γὰρ καὶ παρακαλούμενος ὑπὸ τῶν διακόνων, ἐν ἐξελθῶν τοῦ οἰκίσκου ἐν ᾧ καθέβηεν ἑαυτὸν, βοηθήσῃ τοῖς ἀδελφοῖς, ὅσα θέμις καὶ ὅσα δυνατὸν πρῶτον κινδυνεύουσιν ἀδελφοῖς καὶ ἐπικουρίας δεομένοις βοηθεῖν. τοσοῦτον ἀπέσχε τοῦ πευβαρχῆσαι παρακαλοῦσαι τοῖς διακόνους, ὡς καὶ χαλεπαίνοντα ἀπίνα καὶ ἀπαλλάττεσθαι. μὴ γὰρ ἐτι βούλεσθαι πρῶτον εἶναι ἑτέρας γὰρ εἶναι φιλοσοφίας ἐραστῆς.

Υπερὸς δ' ἄλλα, τοῦτοις πάλιν ἐπιφέρει λέγον.

ζ'. Καταλιπὼν γὰρ ὁ λαμπρὸς οὗτος τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἐν ἧ πιστεύσας κατηξιώθη τοῦ πρῶτον

A

5. Et iterum aliquanto post dicit. Qui persecutionis tempore præ metu ac nimio vitæ amore presbyterum se esse negavit. Admonitus enim ac rogatus a diaconis, ut e cubiculo in quo se ipsum incluserat egressus, fratribus succurreret, quantum presbytero liceret ac fas esset fratribus in periculo constitutis et auxilio indigentibus subvenire : tantum abfuit ut rogantibus diaconis morem gereret, quin potius indignabundus abiit ac discessit. Neque enim presbyterum se amplius velle esse respondit : sed alterius philosophiæ amore ac studio teneri.

B

6. Paucis autem transcursis, hæc rursus adjungit dicens. Nam præclarus ille vir Ecclesiam Dei dere-

VARIORUM NOTÆ.

γισθῆναι. Istaque exstat lectio in editione princeps, seu Stephaniana, aliter atque sentiebat ipse Dallæus, qui de lectione agens tamquam a Valesio primum invecta ipsam comprobat. Tum vero incertioris originis sunt pleræque lectionum Christophorsoni vocatæ, quam ut absque alio codicum testimonio magni pendantur. Quod autem ad scripturam, τούτων δὲ μὴ τυχῶν πρὸ τούτων δὲ μ. τ. a Valesio memoratam attinet, eandem præstat ms. Savil. seu Bodl. atque invenit fortasse Nicephorus, qui habet : τούτων δὲ τῶν μυστικῶν μὴ τυχῶν, πῶς ἂν, etc. ROUTH.

Ε'. Βοηθήσῃ τοῖς ἀδελφοῖς. Post has voces in codicibus nostris Maz. Med. Fuk. et Saviliano, et apud Syncellum hæc adduntur (omiserat ea omnia præter illa ἐπικουρίας δεομένοις ed. R. Steph.): ὅσα θέμις, καὶ ὅσα δυνατὸν πρῶτον κινδυνεύουσιν ἀδελφοῖς καὶ ἐπικουρίας δεομένοις βοηθεῖν. Quæ Rufinus legisse videtur in suo codice, vertit enim : « Scribit etiam de ipso, quod persecutionis tempore, cum in cellula quadam lateret, et a diaconis, ut moris est, subvenire in exitu catechumenis rogaretur, etc. » Paulo ante ubi legebatur ἐξελθῶν τοῦ οἴκου, restituitinus οἰκίσκου, auctoribus iisdem codicibus et Georgio Syncello. Rufinus cellulam vertit. VALESIIUS. In hac Rufini interpretatione, « cum subvenire in exitu catechumenis rogaretur, et cellula in qua latebat timens procedere, presbyterum se esse denegavit, » nimia deprehenditur interpretis licentia : cum verba Cornelii de omnibus auxilio presbyteri indigentibus dicta ad unos catechumenos, quibus et diaconi subvenire poterant, referat. Quocirca neque placet quod Theodoretus, lib. iii Hæret. Fab. eandem narrationem ita exponit : « Qui vero remedium (lapsus) adipisci postulabant, arguebant eum, quod sæpe rogatus ut ad ipsos properaret, et verbis confirmaret qui tyranni machinis pulsabantur, occultans se ipse et latere studens, presbyterum etiam se esse denegarit. » Ex hoc autem loco liquet quam merito superius a Cornelio postulatum sit, an Novatianus « in multis magnisque periculis religionis causa fuerit ? » Coust. Pro verbis, ὅσα θέμις x. τ. λ. quibus orationem auxit Valesius, testis addendus est ms. Norfolk., sicut illa, quas Strothius annumerat, Veneti codicis, Christophorsonique Lectionis Nicephorusque, dum lectionem οἰκίσκου firmat. Idem codex Norfolk. Paulo supra idem codex, perinde ac Syncellus, πρῶτον εἶναι ἑτέρας γὰρ εἶναι φιλοσοφίας ἐραστῆς. ROUTH.

Βοηθεῖν. Omitit ed. Stepl. Exhibent iidem qui paulo ante. STROTH. Adde ms. Norfolk. ROUTH.

ἑτέρας γὰρ εἶναι φιλοσοφίας ἐραστῆς. Ait Cyprianus de eodem, « Jactet se licet, et philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet ; qui nec fraternam charitatem nec ecclesiasticam unitatem te-

nuit, etiam quod prius fuerat amisit. » Epist. ad Antonianum, p. 73, ed. Baluzii. Addo, depositionis pœnam meruisse Novatianum, canone 62, quem dicunt Apostolicum, contra clericum statente. Εἰ μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἀρνήσῃται, ἀποβαλλέσθω, εἰ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ κληρικοῦ, καθαιρεέσθω. ROUTH.

Καταλιπὼν. Κατέλιπε Christoph. Lect. et Interp. STROTH.

ζ'. Ἐν ἧ πιστεύσας. Non displiceret alibi quod Valesius vertit, post susceptum baptismum ; id enim hæc proprie sonant : in qua, baptismo suscepto, fidelis jam dici atque haberi cœpit. Sed litteræ hærendum duxi, cum Cornelium, ubi de ritu quo Novatianus initiatus est loquitur, baptismi vocabulo constanter abstinere observarim. Rufinus unum verbum πιστεύσας his duobus latinis, gratiam consecutus, reddidit. Quod eodem redit. Nam gratiæ, vel gratiæ Dei, seu gratiæ Christi vocabulis baptismus sæpe apud veteres designatur. Quid enim sibi vult illud Cypriani ep. lxxvi, ad Magnum, « Quæsisisti quid mihi videatur de illis, qui in infirmitate et languore Dei gratiam consequuntur, nisi istud, quid mihi videatur de iis qui in infirmitate baptizantur? Ita et in his Leonis epist. 18, n. 4, ubi sabbato Paschæ baptismus celebrandum tradit, « Ipsa igitur operis qualitas docet celebrandæ generaliter gratiæ legitimam diem, in quo, etc., celebrandæ gratiæ » perinde esse liquet atque « celebrandi baptismi. » CONSTANT.

Κατηξιώθη τοῦ πρῶτον. Hinc apparet Novatianum prono gradu presbyterum fuisse ordinatum, omisis diaconatus et subdiaconatus ordinibus : qui mos tum fuit in Ecclesia, ut docet exemplum Origenis, Paulini Nolani et aliorum. Nota sunt etiam exempla Ambrosii Mediolanensis, et Nectarii Constantinopolitani, qui ex Neophytis ordinati sunt episcopi. VALESIIUS. Forsitan solum derisus esse oportet archidiaconatum, quo Novatianus ornatus est nonnullis post mortem ejus sæculis præ Eulogio præseulo Alexandrino, sæculi sexti scriptis apud Photium Cod. ult. col. 1622. Illud autem officium Cornelii favori, ut fert Eulogii fabula, Novatianus debuerat. Cæterum, ut obiter hoc moneam, recentioris memoriæ temporibus, inveniunt Angliam aliquot e gentis Scoticæ ecclesiasticis ministris, exempla illa Ambrosii atque Nectarii dubium tollebant, utrum isti nondum presbyteri facti ad episcoporum munera consecrari deberent. Vide Heylini, Hist. Presbyterianorum, lib. xi, c. 4, p. 382. Conf. vero Spouswoodi Hist. Eccl. Scotic., lib. vii, p. 514 ; et Skinneri Hist. ejusd. Eccl., vol. ii, c. 43, p. 252. Postea autem, cum, reddito ad avita regna Carolo secundo, rediisset cum eo pristinum Ecclesiæ regimen, duo saltem ex ministris Scoticis, qui non-

κατὰ χάριν τοῦ ἐπισκόπου τοῦ ἐπιθέτος αὐτῷ χειρας A
εἰς πρεσβυτερίου κλήρον ὅς διακαλούμενος ὑπὸ παντός
τοῦ κλήρου, ἀλλὰ καὶ λαϊκῶν πολλῶν ἔπει μὴ ἔξὼν ἦν
τὸν ἐπὶ κλήτης διὰ νόσον περιχυθέντα, ὡσπερ καὶ οὗτος,
εἰς κλήρον τενα γενέσθαι, ἤξωσει συγχωρηθῆναι αὐτῷ
τούτου μόνον χειροτονῆσαι.

VARIORUM NOTÆ.

dum episcopalem ordinationem susceperant, diaconi et presbyteri prius facti episcopi consecrati fuerunt. Vide *Jacobi Sharpii, archiepiscopi S. Andreae Vitam*, anno 1723, editam, ad p. 55, cum Collierii *Hist. Eccl. Magnæ Brianniæ*, vol. II, p. 387, collatam. Mox ὡς pro ὅς Syncell. ΡΟΥΗ.

Ἰπὸ παντός τοῦ κλήρου καὶ λαϊκῶν, etc. Presbyteri B
olim ab episcopo ordinari non poterant sine consensu cleri et populi. Ac de populi quidem suffragio in electione presbyterorum, testantur patres concilii Nicæni in epistola synodica ad episcopos Ægypti, ubi de clericis qui se a Meletii schismate puros atque integros servaverant, ita præcipiunt: Εἰ δὲ τινὰ ποτε συμβαίη ἀναπαύσασθαι τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τῆνικαὶτα συναναβαίνειν εἰς τὴν τιμὴν τοῦ τετελευτηκότος τοῦς ἄρτι προσληθέντας, μόνον εἰ ἄξιοι φαίνονται, καὶ ὁ λαὸς αἰροῖτο συνεπιψηφίζοντος αὐτοῖς καὶ ἐπισφραγίζοντος τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπου. Quæ verba Sozomenus de clericis intellexit, cum tamen de episcopis potius accipienda esse videantur. Nam cum patres synodi Nicæni contemplatione pacis statuissent, ut episcopi a Meletio schismatico ordinati in suo gradu remanerent, sed sine ulla functione episcopalis officii: nunc præcipiunt, ut si forte catholicus episcopus ab Alexandrinæ urbis episcopo ordinatus obierit, tum Meletianus qui a synodo sub ea conditione quam dixi susceptus est, in locum mortui succedat, dummodo plebs eum elegerit, et episcopus Alexandrinus electionem ejus confirmaverit. Sed et ex aliis locis ejusdem epistolæ satis colligitur necessarium fuisse populi suffragium in ordinatione clericorum. Vetant enim eadem epistola sanctissimi patres, ne episcopis qui Meletio adhæserant, jus fasque sit proponendi nomina eorum qui ad ecclesiasticos ordines sunt promovendi: sed solis catholicæ Ecclesiæ episcopis qui ab omni schismate integri semper fuissent, illud competere pronuntiant. Pontifices quippe annuntiabant populo nomina eorum qui ordinandi essent presbyteri vel diaconi, ut si quis forte haberet quod ordinandis objiceret, illud palam testaretur, sicut legitur in Sacramentario Gregorii Magni. Quæ in rem singularis est locus B. Chrysostomi in Homilia 18, in Epistolam II, ad Corinthios. Audi, inquit, quemadmodum, Apostolorum tempore, ipsi persæpe eos quibus præerant, consiliorum suorum socios adhibebant. Nam et cum septem diaconos crearent, ad plebem prius retulerunt: et cum Matthiam eligerent, de ea re cum omnibus qui tunc aderant tam viris quam mulieribus Petrus agitavit. Neque enim hoc imperium, in præsidium fastu et arrogantia, nec in subjacentium servili quadam demissione consistit, sed spirituale est: hoc præcipue excellens, quod pro vestræ salutis cura plures labores suscipiat, non autem quod plus honoris requirat. Omnes enim tamquam domum unam, Ecclesiam habitare; omnes ut unum corpus affectos esse convenit. Denique adeo necessarium fuit plebs suffragium in electione presbyterorum, ut sæpenumero in ecclesia plebs tumultuosis vociferationibus presbyterum aliquem fieri postulare et cogeret. Quod quidem Barcione sibi evenisse testatur Paulinus in Epistola sexta ad Severum. Idem de Piniano Albinæ filio refert Augustinus in Epist. 225 ad Albinam. Jam vero cleri quoque consensum ad hoc fuisse necessarium docet

liquit, in qua post susceptam fidem presbyterio co-honestatus est per gratiam et indulgentiam episcopi, qui imponens ei manum ad presbyterii ordinem eum provexit. Intercedebat omnis clerus, et multi ex laicis, eo quod non liceret eum, qui quemadmodum et ille in lectulo urgente morbo perfusus fuisset, in clerum aliquem assumi. Verum rogavit episcopus ut eum unum ordinare sibi permetteretur.

vetus auctor Quæstionum veteris et novi Testamenti, cap. 101, ubi scribit presbyterum qui ordinandus est, perducere a diacono et offerri episcopo et sub testimonio diaconi ordinari. « Sed testimonio, inquit, diaconi sit presbyter. » Et paulo post: « perducuntur enim qui ordinandi sunt, ut dum lateri eorum septi sunt, honore digni videantur. Fateor facti eorum esse, sed quasi officialis. Ab episcopo enim mittitur ut obsequium præbeat ordinando. » Totum vero hunc ritum optime descriptum habemus in Sacramentario Gregorii Magni, pag. 256, ad quem locum vide quæ notavit Hugo Menardus, vir doctissimus. VALESIVS.

Ἐπὶ κλήτης. Ἐν κλήνῃ ed. Steph. ΣΤΡΟΤΗ. Μοχ ἐπιχυθέντα ms. Norfolk. ΡΟΥΗ.

Εἰς κλήρον τενα γενέσθαι. κλήρος ordinem seu gradum significat ministerii ecclesiastici. Ita κλήρον πρεσβυτερίου paulo ante Cornelius dixit, et κλήρον ἐπισκοπῆς non semel vocat Eusebius et Irenæus. Itaque hoc loco εἰς κλήρον τενα, id est in quocumque clero. Epiphanius in hæresi Meletianorum: Οἱ δὲ ἀπὸ κληρικῶν ὑπάρχοντες διαφόρου κλήρου, πρεσβυτερίου τε καὶ διακονίας καὶ ἄλλων. Tertullianus sortem vocat. Sic enim in libro de Virginitibus velandis: « Non permittitur mulieri in ecclesia loqui, sed nec docere, nec tinguere, nec offerre, nec ullius virilis muneri, nedum sacerdotalis officii, sortem sibi vindicare. » Sic certe loquitur vetus auctor de hæreticis non rebaptizandis. « Quod cum nullum sanæ mentis fidelium tenere, vel maxime nullum omnino in quocumque clero constitutum, ac multo magis episcoporum audere deceat. » Rursus in eodem libro. « Immo magis hoc nomine etiam oneratur, licet fuerit antea fidelissimus, aut in clero aliquo constitutus. » Idem scriptor clerum distinguit in majorem et minorem. Et minorem quidem clerum appellat diaconos et reliquos inferiores ordines, ut cum dicit, pag. 129. « Aut si dicis hujusmodi hominem salvum non posse fieri, omnibus episcopis salutem adimimus, quos ita periculum quam certissimè adstringis, ut hominibus omnibus qui sub cura eorum agunt, et hæc atque illac dispersis regionibus infirmantur, per semetipsos subvenire debent; quia cæteri homines minoris cleri iis qui periclitantur, hoc idem præstare non possunt. » Et multo clarius pag. 134: « Et ideo cum salus nostra in baptismate spiritus, quod plerumque cum baptismate aquæ junctum est, sit constituta, si quidem per nos baptismata tradetur, integre et solemniter et per omnia quæ scripta sunt adsignetur, atque sine ulla ullius rei separatione tradatur: aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum expectemus, etc. » ubi vides presbyteros ab hominibus minoris cleri aperte distingui. Ait enim minoris cleri homines ingruente tantum necessitate baptismata conferre: quod presbyteris nequaquam convenit. (Confer locum scriptoris a Constantio ad fin. notæ in verba ποιήσας γὰρ allati.) VALESIVS. A littera Græca Valesius nonnihil recedit in hunc modum: « Nec quemquam ex iis, qui urgente vi morbi in lectulo perinde ac ille perfusi fuissent, in clerum assumi. » Plus enim illud, quemquam ex iis, unde exceptio omnis excluditur, quam particula τὸν sonat: sicut significantius aliquid præ se fert in aliquem clerum, quam simpliciter in clerum. Disciplina hujus severitatem aliquanto post Cornelii ævum

Ἐν ἄλλοις τούτοις χρίστον προστίθει τῶν τοῦ ἀνδρὸς ἀποκημάτων, ἅ λῆγον οὕτως.

Ζ. Ποίησας γὰρ τὰς προσφορὰς, καὶ διανέμων ἐκάστῳ τὸ μέρος, καὶ ἐπιδοῦς τοῦτο ὀμνῶν ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν τοὺς ταλαιπύρους ἀνθρώπους ἀναγκάζει, κατέχων ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ τὰς τοῦ λαβόντος, καὶ μὴ ἀφίεις ἔστ' ἂν ὀμνύοντες εἴπωσι ταῦτα· τοῖς γὰρ ἐκείνου χρῆσομαι λόγοις. Ὁμοίον μοι κατὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μηδέποτε με καταλιπεῖν καὶ ἐπιστρέψαι πρὸς Κορνήλιον. καὶ ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος οὐ πρότερον γέυεται, εἰ μὴ πρότερον αὐτῷ (ἑαυτῷ

7. Deinde aliud adjungit facinus omnium, quæ ab illo commissæ sunt, longe gravissimum, ita dicens. Et enim oblationibus factis portionem singulis dividens, dum eam tradit, miseros homines benedictionis loco jurare cogit, manus ejus qui portionem accepit, ambabus manibus suis comprehensas retinens, nec prius dimittens, quam jurati ista dixerint (ipsis enim utar illius verbis) : Jura mihi per corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi, te numquam

VARIORUM NOTÆ.

temperavit Neocæsariense concilium, hominem in lecto perfusum non ab omni cleri gradu, sed a presbyterio dumtaxat excludens, immo cum etiam ad hunc gradum provehi permittens ꝑ propter consequens ejus studium et fidem, hominumque raritatem. ꝑ Præsenſerat Fabianus, seu quisvis alius Novatiani ordinator, hujusmodi exceptionem per ecclesiasticam regulam permittit. Nec temere divinat, qui episcopo huic maxime Novatiani ingenium et eloquentiam, quæ in illius scriptis ac nominatim in epistola apud Cyprianum 51, ab ipso scripta suspicitur, placuisse conjectat. Qui autem Novatiani ordinationi, cum ad presbyterii ordinem proveheretur, intercesserunt, ecclesiasticas objicientes regulas, quibus quæmpiam in lecto perfusum ad ullum cleri gradum assumi prohibebatur, simili ratione antea intercedere debuerant, si ullus ei gradus collatus fuisset. Quocirca presbyterii dignitatem ipsi per salum, inferioribus aliis ordinibus prætermisſis, collatam esse Valesius atque Tillemontius inde conjiciunt. CONSTANT.

Ζ. Ποίησας γὰρ τὰς προσφορὰς καὶ ἐπιδοῦς τοῦτο. Proprium erat presbyteri officium, Eucharistiam et calicem fidelibus in manus tradere : idque ἐπιδοῦναι proprie dicebatur. Chrysostomus, Homilia 46, in Mattheum : Οὐχ ὁρᾷς ὅτι τῷ ἱερεὶ μόνῳ θέμις τὸ τοῦ αἵματος ἐπιδοῦναι ποτήριον, id est : Non vides qualiter soli sacerdoti licet calicem Domini sanguinis præbere. Ex quo ita argumetur Chrysostomus. Tu ergo sacerdos es, cum panem et calicem præbes pauperi. In quibusdam tamen ecclesiis diaconi Eucharistiam populo dividebant. Idque innuere videtur auctor Questionum veteris et novi Testamenti, cap. 401, his verbis : « Diaconi ergo ordo est accipere a sacerdote, et sic dare plebi. » Hieronymus, seu quis alius, in libro de septem Gradibus Ecclesiæ : « Sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro est Sacramenti dispensatio. » Ille oblata sanctificat, ille sanctificatu dispensat. Et ante omnes Justinus Martyr in Apologia, cujus locum jam supra citavi. Cedrenius ad annum 18 Constantis :

σπανάλιζόμενος γὰρ εἰς αὐτὸν, ἔχειρε πρότερον αὐτὸν διὰ Παύλου πατριάρχου διακονοῦν, ὅς καὶ μετέδοκε τῷ βασιλεὶ τῶν ἀχρῆντων μυστηρίων ἐν ἁγίῳ ποτηρίῳ. Tandem vero postquam diaconi laici Eucharistiam præbere desierunt, concessum illis est, ut vitum laicis post communionem præberent : idque colligimus ex Vita Alcuini, de quo vetus scriptor ita tradit : « Necnon cum post communionem corporis Christi et sanguinis manu propria eis misceret idem Ludovicus, humilitate clarissimus præ omnibus, patri sancto se inclinans, ejus osculatus est manum. » Et in concilio Arelatensi 2, c. 15, cavetur ut diaconus, præſente presbytero, corpus Christi fidelibus tradere non præsumat. VALES. Apud Valesium, oblationibus factis. Et hic hærentes græco retinemus oblationibus factis, hoc est, pane et vino consecratis. Novatianum per se, non diaconorum ministerio corpus Christi suis porrexisset plane hinc discimus. An vero dissimili ratione Servatoris nostri sanguinem iis tradiderit, dubitare licet propter subnexa verba, « Jura mihi per

corpus et sanguinem Domini nostri. ꝑ Negandum tamen non est, usu tum receptum esse, ut fideles diaconorum ministerio sanguinem vel etiam corpus Christi perciperent. Scribit quippe Justinus Apolog. 2, ad Antoninum : « Postquam antistes gratiarum actionem perfecit, et populus omnis apprecatus est, diaconi ex pane, vino et aqua consecratis partem dividunt unicuique præsentium. » In Africa saltem ca licem, quo sanguis Christi continebatur, a diaconis porrigi consuevisse docet illud Cypriani lib. de Lapsis : « Ubi vero solemnibus adimpletis, calicem diaconus offerre præsentibus cœpit. » Eundem morem Romæ usitatum innuit apud Ambrosium lib. 1 Offic., c. 4, pia expositio S. Laurentii, archidiaconi, S. Xysti, pontificem, sic interpellantis : « Cui commisisti dominici sanguinis consecrationem (hoc est consecrati sanguinis Domini dispensationem), cui consummandorum consortium sacramentorum, huic sanguinis tui consortium negas? » Ad idem ministerium referri commode potest, quod de diaconis Romanæ Ecclesiæ loquens antiquus auctor Quæst. vet. et nov. Test. apud Augustinum Append., tom. III, c. 404, generaliter dicit : « Diaconi ergo ordo est accipere a sacerdote, et sic dare plebi. » Verum sacerdotibus id, quod diaconis committere consueverunt, per se præstare nusquam est prohibitum. Immo, si Chrysostomus Homil. 46, in Matth. audiamus, « soli sacerdoti licet calicem sanguinis dominici præbere. » Sed cum sanctus ille doctor non addat plebi, ejus sententiam ex verbis Quæst. vet. ac nov. Testam. proxime allatis explicari nil vetat. Ut verbo dicam, corpus et sanguinem Christi populis tradere semper sacerdotibus ex officio, diaconis autem tanquam sacerdotum ministris ex quodam concessu, et necessitate postulante, olim licuit, sicut, ut cum auctore Constit. Apost. lib. VIII, cap. 28, loquar, « Diaconus non offert : oblatione vero ab episcopo aut presbytero facta, dat populo, non tantquam sacerdos, sed tantquam qui ministrat sacerdotibus. » Hinc Carthaginense IV concilium, can. 37, hoc præmittit conditioni : « Diaconus ita se presbyteri ut episcopi ministrum noverit : » ac deinde can. 38, istud adjungit : « Ut diaconus, præſente presbytero, Eucharistiam corporis Christi populo, si necessitas cogat, jussus erogat. » Porro, ut laudatus scriptor Quæst. veter. et nov. Testam. loco citato observat, « Major ordo intra se habet et minorem. Presbyter enim et diaconi agit officium et exorcistæ et lectoris. » CONSTANT.

Διανέμων... ἐπιδοῦς. Διανεμῶς Sylicell. ἐπιδοῦς ms. Bodl. Verba τῆς αὐτῆς διανομῆς post τὸ μέρος ms. Norfolk. addidit, ἀντὶ τῆς αὐτῆς διανομῆς. Mox pro τοῦτο ὀμνῶνεν habet αὐτῷ ἡμ. Syncell. Routh.

Ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ. Omitit ταῖς edit. Stephan. STROTTH.

Ἀφίεις. Ἀφίεις ed. Steph. STROTTH. Statim post pro ἔστ' ἂν Syncell. ἔως ἂν. Apud Niceph. atque ms. Norfolk. ordo verborum κατὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος mutatur. ROUTH.

Ἀντῷ. Hunc locum non intelllexerunt interpretes.

Synceļ.) καταράσαιτο· καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν λαμβάνοντα ἅ τὸν ἄρτον ἐκείνον τὸ Ἄμην, οὐδέτε ἀνήξω πρὸς Κορνήλιον, λέγει.

Καὶ παρ' ἑτέρα πάλιν ταῦτά ἔρησι.

Η. Ἦδη δὲ ἴσθι γεγυμνώσθαι καὶ ἔρημον γεγονέναι· καταλιμπανόντων αὐτὸν καθ' ἡμέραν ἐκάστην τῶν ἀδελφῶν, καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐπανερχομένων. ὃν καὶ Μωσῆς, ὁ μακάριος μάρτυς, ὁ παρ' ἡμῖν ἐναγχος μαρτυρήσας καλὴν τινα καὶ θυμαστὴν μαρτυρίαν, ἐτι ὢν ἐν κόσμῳ, κατιδὼν αὐτοῦ τὴν θρασύτητα καὶ τὴν ἀπόνοϊαν, ἀκονώνητον ἐποίησε σὺν τοῖς πέντε πρεσβυτέροις

partes meas deserturum, nec ad Cornelium amplius esse rediturum. Et miser homo non prius gustat, quam sibi ipse malum imprecatus sit. Et cum panem illum accipiens dicere debuisset, Amen; ejus loco dicit, Non revertar deinceps ad Cornelium.

8. Et post alia rursum hæc dicit. Jam vero scias illum nudatum ac desertum esse, fratribus eum quotidie derelinquentibus, et ad Ecclesiam redeuntibus. Quem etiam Moyses beatus martyr, egregio et admirando martyrio nuper apud nos perfunctus, dum adhuc superstes esset, audaciam et amentiam ejus perspectam habens, a communione sua separavit una

VARIORUM NOTÆ.

Nam Musculus quidem ita vertit: « Et miser homo non degustavit, nisi primum se illi devovisset. » Christophorsonus vero quasi Musculi insistens vestigis vertit hoc modo. « Atque infelix non ante degustavit, quam ita se illi devovisset. » Quasi vox αὐτῶ referretur ad Novatianum. Ego αὐτῶ malim legere cum Georgio Synello: apud quem totus hic locus ita scribitur: καὶ ὁ ἅγιος ἄνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται εἰ μὴ πρότερον αὐτῶ καταράσαιτο. Id est: « Atque ille miser non prius gustare sinitur, quam semetipse diris devoverit. » Quippe omne jusjurandum adjunctam habet imprecationem. Quæ licet in hoc sacramento quo Novatianus homines miseros adigebat, diserte expressa non sit, tacite tamen subintelligitur, ut notavi ad Amm. Marcellinum. Porro in quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. et Saviliano legitur etiam καταράσαιτο, perinde ac apud Synell. (καταράσσεται ed. Steph.) VALESIIUS. αὐτῶ Synell., quod probat Valesius, ac profecto nobis inagis placet. Nicephorus habet ἐκείνω, ex quo tamen eum legisse αὐτῶ apparet. STROTH. καταράσαιτο habere Gruteri quoque Lectt. idem notavit Strothius, quibus addas ms. Norfolk. Interea αὐτῶ si MAVIS, cum spiritu aspero rescribas. Novatianum autem adegisse videtur, ut censet Constantius, quotidiana suorum defectio, ut jusjurandum hoc exigeret. Quod quidem interea jusjurandum profane exactum atque datum, schisma luctuosum Ecclesiæ auctoritatem excludendo perpetuum faciebat. ROUTH.

Urbis presbytero Cyprianus in epistolis loquitur sæpius. Hic post passionem Fabiani Rom. urbis episcopi Decio 2, et Grato Coss. anno Christi 250, comprehensus est una cum Maximo presbytero et Nicostrato diacono; et conjectus in carcerem, ibi defunctus est, cum mansisset in carcere menses xi, dies xi, ut legitur in veteri libro de pontificibus Romanis. Quod confirmat etiam Cyprianus in Epistola xv, ad Moysen et Maximum presbyteros et cæteros confessores, ubi inter cætera hæc dicit. « Eant nunc magistratus, et consules sive proconsules annuæ dignitatis insignibus et duodecim fascibus glorientur. Ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est, et jam vertentis anni volubilem circumlocum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. VALESIIUS. In Epistolis xvi et xxv. Cypriani ad hunc Moysen et socios confessores, necnon in Epistola xxvi, eorumdem confessorum ad Cyprianum, Moysis nomen in capite cæterorum constanter præponitur. Hunc in carcere defunctum Valesius existimat, nititurque his verbis Bucheriani catalogi in Fabiano: « Post mortem ejus (Fabiani) Moyses et Maximus presbyteri et Nicostratus diaconus comprehensi sunt, et in carcerem missi. Eo tempore supervenit Novatus ex Africa, et separavit Novatianum et quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est, qui fuit ibi menses xi, dies xi. » Sed catalogum illic accuratum non esse vel hiæc probatur, quod Novatiani schisma sic narrat ut Moysi morte posterius, cum ea antè fuisse palam hic Cornelius testetur. Si vero Cyprianum consulamus, ad imitationem Cornelii titulos, quibus Moysen exornat, pro diversis temporibus mutat. Nam in Epistola x, sequenti n. 5, respiciens ad id tempus, quo Moyses celebri Novatiani Epistolæ de Lapsis subscripsit, illum tunc adhuc confessorem, pro tempore autem, quo ipse ad Antonianum scribebat, nunc jam martyrem appellat. Verum neque inde quidquam certi adversus Valesii sententiam conficitur: cum Cyprianus etiam eos, qui etsi non torti, in carcere tamen vitam finiunt, martyres habeidos censeat. Quamvis igitur in id propendeam animo, ut qui ob egregium et admirabile martyrium commendatur, eum in diversis tormentorum generibus constanter perferendis mirabilem se exhibuisse credam: propter diuturnitatem tamen durissimi carceris, quo a Christi confessione ad mortem usque deterreri non valuit, egregium et admirabile dici potuit ejus martyrium. Moyses autem cum tantum esset presbyter, Novatianum communionis exsortem fecit, non potestate atque auctoritate judicis, sed ea cautione qua cuique fideli uti licet erga eos, quorum fides perversa vitæque pestilens manifeste deprehenditur. CONSTANT. Usitati modo nomen scribitur Μωσῆς in ms. Norfolk. ROUTH.

Ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν... τὸ Ἄμην. Hoc est quod paulo ante dixit Cornelius ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν. Fideles enim cum Eucharistiam de manu sacerdotis acciperent, postquam presbyter inter tradendum dixerat Corpus Domini, respondere solebant Amen, ut testatur B. Ambrosius in lib. iv de Sacramentis, cap. 5. « Ergo non otiose cum accipis, tu dicis Amen, jam in spiritu confitens quod accipis corpus Christi. Dicit tibi sacerdos: Corpus Christi. Et tu dicis Amen; id est vertit. » Hieronymus ad Panmachii aduersus errores Joannis Hierosolymitani. « Qua conscientia ad Eucharistiam Christi accedam, et respondebo Amen, cum de charitate dubitem porrigentis? » Cyrillus Hierosolymitanus in catechesi ultima: καὶ κοιλίαν τὴν παλάμη, δέχων τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἐπιλέγων τὸ Ἄμην. Augustinus in libro xii, contra Faustum cap. 10. « Habet enim fideles inter missarum solemnitas dicebant. Amen. Nam et cum sacerdos panem et vinum consecraret, respondebāt Amen, ut pluribus dicitur infra ad c. 9, l. vii, et post lectionem Evangelii et Prophetarum, Amen dicere seque ipsos signare consueverant, teste Augustino in Epistola 166, VALESIIUS.—Statim post ἐπανήξω pro ἀνήξω Synell. et Nicephorus invenerunt, et ἐρη pro λέγει ms. Norfolk. ROUTH.

Η. Ὁν καὶ Μωσῆς ὁ μακάριος. De hoc Moysæ Romano

ἀκονώνητον ἐποίησε. Musculus vertit excommunicavit. Christophorsonus vero. fidelium societate et communione interdixit, quod idem est. Ego vero hanc interpretationem probare non possum. Neque enim Moyses presby-

τοῖς ἅμα αὐτῷ ἀποσχίσασιν ἑαυτοὺς τῆς Ἐκκλησίας. A cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesia segregarant.

Θ'. Καὶ ἐπὶ τῆς δι' τῆς ἐπιστολῆς, τῶν ἐπὶ Ῥώμης παραγενομένων ἐπισκόπων, τῆς τε τοῦ Νοσούτου ἀπερνωσάντων ἀδελφότητος, κατὰ λόγον πεποιθῆται ὁμοῦ τὰ τε ὀνόματα, καὶ ἡς ὁ καθέ τις αὐτῶν προηγήτο παροικίας, ἐπιστημῶν ὁμοῦ τὰ τε μὴ παραγενομένων μὲν ἐπὶ τῆς Ῥώμης, συνευδοκούντων δὲ διὰ γραμμάτων τῆ τῶν προσεφημένων φήσας, τὰς προσηγορίας ὁμοῦ καὶ τὰς πόλεις ὅθεν ἕκαστος ὁρμώμενος ἐπιστέλλει μνημονεύει. ταῦτα μὲν ὁ Κορηλιὸς Φαβίῳ Ἀντιοχείας

9. *De reliqua epistola Eusebius istud dumtaxat summam subnectit* : Sub finem autem epistolæ catalogum texuit episcoporum, qui Romam convenientes, amentiam Novati (*leg.* Novatiani) condemnauerant, nomina quoque illorum et quam quisque regebat ecclesiam adscribens. Eorum item, qui Romæ quidem

VARIORUM NOTÆ.

ter jus habuit excommunicandi presbyteros collegas suos : sed quod unum potuit, se a communione illorum separavit : cum scilicet illi videndi ejus causa venirent in carcerem. Solent porro antiqui scriptores ita loqui de sacerdotibus qui ab aliorum communicatione abstinent, quasi ipsi eos a communione sua separant. Paulinus presbyter in Vita B. Ambrosii. « Ipsum vero Maximum a communionis consortio segregavit, admonens ut effusi sanguinis Domini sui ageret poenitentiam. » Qui Paulini locus ita intelligendus est ut dixi. Neque enim Ambrosius Maximum Imperatorem a communione totius Ecclesiæ sejunxit, cum nullum jus in eum haberet : sed tantum a Maximi et episcoporum ejus communione abstinuit, ut ipse testatur in relatione sua ad Valentinianum. Vide quæ supra notavi de privata communione et excommunicatione. Cæterum quod hic scribit Cornelius Novatiano Moysis præjudicio condemnato, id a Moyse paulo ante obitum mihi factum videtur. Nam initio quidem Moyses confessor cum Novatiano communicabat. Et cum clerus Romanus epistolam illam ad Cyprianum scripsit quæ inter Cypriani epistolæ prima ac tricesima numeratur, adhuc Moyses pacem cum Novatiano servabat. Ambo enim illi epistolæ subscripserunt. Quinetiam Novatianus ipse epistolam eam composuerat, sicut testatur Cyprianus in epistola ad Antonianum. Ex qua ingenium et eloquentiam Novatiani obiter licet cognoscere. Est enim epistola illa, ut fatendum est, elegantissima. Scripta est autem, cum jam Moyses annum in carcere exegisset quod ex Cypriani Epistolis ad Moysen prius datis aperte colligitur. VALESIIUS.

Σὺν τοῖς πέντε πρεσβυτέροις. Quinam fuerint quinque illi presbyteri qui cum Novatiano schisma fecerant, mihi quidem incompertum est. Neque enim puto esse Maximum presbyterum et confessorem, qui cum Urbano, Sidonio ac Nicostrato ac reliquis confessoribus a Novatiano deceptus, ejus partes aliquamdiu fovit. Quippe Maximus et reliqui confessores, mortuo demum Moyse Novatiani partibus sese adjunxerunt, ut testatur vetus auctor de Pontificibus Rom. « Eo tempore, inquit, supervenit Novatus ex Africa, et separavit ab Ecclesia Novatianum et quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est. » Novatianus quidem ante Moysis obitum qui contigit mense Februario, Decio 3 et Etrusco Coss. se ab Ecclesia sejunxerat : sed confessores non nisi Moyse mortuo ad Novatiani partes transierunt. Tanta vis atque auctoritas in Moyse erat. Idque certe innuit Cyprianus in epist. 51, his verbis. « Posteaquam vos de carcere prodeuntes schismaticus et hæreticus error exceperit, sic res erat quasi gloria vestra in carcere remansisset. » Atqui constat confessores, non nisi mortuo Moyse, ex carcere dimissos fuisse. Cur enim ipsi potius dimissi fuissent quam Moyses? Post mortem igitur Moysis Novatianum secuti sunt. Quare non assentior Baronio, qui ad annum Christi 254, numero 66, ait confessores adhuc in carcere positos, Novatiano adversus Cornelium fuisse. Sed neque illud libens Baronio concesserim quod ibidem scribit Moysen scilicet presbyterum Cornelio fuisse adversus Novatianum. Mihi enim videtur Moysen paulo ante ordinationem Cornelii e vivis

abiisse. Quippe Cornelius anno Christi 251, Decio Augusto 3 et Decio Cæsare Coss. mense Aprili juxta Baronii sententiam, factus est episcopus : Moyses vero mense Februario ejusdem anni e vita discesserat, cum anni spatio in carcere mansisset ut supra observavi. Porro ex quinque illis presbyteris qui cum Novatiano ab Ecclesia se segregaverant, unus fuisse videtur Maximus presbyter, Maximo illi confessori cognominis ; quem Novatianus legatum postea misit in Africam. VALESIIUS. Qui sint illi quinque presbyteri Romani, qui cum Novatiano sese ab Ecclesia segregarunt, sibi incompertum Valesius fatetur. Maximum tamen presbyterum, Maximo confessori cognominem, quem Novatianus legatum postea misit in Africam, quique Carthagine episcopus ordinatus est, unum ex illis fuisse opinatur. Tillemontius. Hist. Eccl. tom. III, pag. 442, huic adjici posse putat Hippolytum, qui Prudentio teste, Novatiano primum addictus, ac postmodum schisma ejus detestatum, labem illam celebri martyrio absternit. Hic cavendum, ne quinque presbyteri, quos Moyses martyr a communione sua segregavit cum eis confundantur quinque presbyteris factionis Novati, de quibus Cyprianus tum infra Epist. 12 ad Cornelium, tum Epist. 40 ad plebem suam plura edisserit. Hi quippe Afri, illi Romani hi Felicissimo, illi Novatiano addicti ; pacem hi concedebant lapsis nulla exacta poenitentia, illi etiam poenitentibus negabant. CONSTANT. Vix illud intelligerem, qua ratione dici posset a Valesio Moyses presbyter Cornelius haud fuisse adversus Novatianum cum, ut Constantius supra monuit, Novatiani schisma Moysis morte prius fuisse Cornelius hoc loco testatur ; nisi Valesius, sicut Pearsonius in *Annal. Cyprian.* ad an 251, § 1. Novatiani schisma propter lapsorum receptionem ante Cornelium episcopum factum contigisse stauisset ; cui quidem opinioni sese opponit Tillemontius not. III, in *Cornelium, Mem.* vol. III, p. 347, ed. Bruxel. Videtur tamen controversia saltem de iisdem recipiendis prius extitisse, quam factus esset Cornelius episcopus. vid. supra pag. 28. Cæterum abest vox πάντα a *Cod. Norfolk. Routu.*

Θ'. Ἐπὶ Ῥώμης. Ἐπὶ τῆς Ῥώμης, ut paulo infra, et τὸν κατάλογον ms. *Norfolk. Routu.*

Μνημονεύει. Ista Eusebii verba nonnulli conferentes cum iis, quibus Hieronymus de Script. Eccl. c. 66. Cornelium ad Fabium scripsisse tradit de *synodo Romana, Italica et Africana*, sanctum illum doctorem ibi ad hanc Cornelii epistolam respicere arbitrantur. Sed alias potius commemorare videtur ejusdem papæ ad eundem Fabium litteras, in quibus teste Eusebio pag. 242 « et Romanæ synodi gesta, et omnium per Italiam et Africam aliasque locorum illorum provincias sententiæ declarantur. » Quorsum vero Cornelius ad Fabium scribens, sive episcoporum qui Romano concilio adfuerant, sive eorum qui ejusdem synodi decreta per litteras comprobaverant, nomina et Ecclesias tam accurate annotarit, e subjecta Cypriani epistola XII. n. 8. colligere licet, ubi cum idem præsul ad Cornelium proxime misisse se dixisset « nomina episcoporum, qui sani et integri in Ecclesia catholica fratribus præsent, statim adjungit : Quod utique de omnium nostrorum, consilio placuit, ut

ιστορίας διόλου ἴσχυαι. Cornelii hæc attulit Eusebius in lib. vi
Hist. Eccles. cap. 43.

A minime adfuerant, superiorum tamen sententiam suffragio suo approbaverant, vocabula et civitates, unde singuli litteras dederant, accurate commemorat.

VARIORUM NOTÆ.

erroris diluendi ac perspicendiæ veritatis compendium fieret, et scires tu et collegæ nostri, quibus scribere, et litteras mutuo a quibus vos accipere oporteret: monetque cæteros, quos in epistola sua tacuit, vel sacrificio aut libello maculatos esse aut hæresi perversos. Idem igitur præstitit et Cornelius, ut communionem qui episcopi essent digni, qui indigni, non lateret. Exinde eademque de causa, Romanos pontifices operam dedisse conjectat Tillemontius, ut si qui episcoporum collegio recens sociati essent, cæteri ubique terrarum præsules ea de re certiores fierent. Certe lecturi sumus Cyprianum a Stephano papa petiisse, ut quem substitueret in Marciani Arelatensis episcopi locum, sibi quam primum significaret. CONSTANT. Ad Marciani hujus substitutionem quod spectat, monuit Stephanum Cyprianus, ut adversus Marcianum Novatianistam, quocum communicare jam ante recusaverant Alri, litteras ad Arelatenses mitteret, « quibus abstinere Marciano alius in locum ejus substitueretur, » hoc est, exponente Fello, « ibique hortaretur Arelatenses, ut ad episcopi electionem procederent. » Ep. lxxviii, al. lxxvii; vel, quod idem est, docente olim Richerio appendice ad vol. i. Hist. Concil. Generalium, « exactorato Marciano alium ab illo omnium consensu in ejus locum substituerent, » p. 802. Aliquid vero auctoritati litterarum plus favens nobis suadere possit, non tantum verborum forma, sed etiam exemplum illud substitutionis nonnullorum episcoporum a Cornelio modo narratum. Certe hoc apparet, curam aliquam Arelatensium ad Romani episcopi officium pertinuisse. Synodum autem illam Italicam, quam ex Eusebii verbis supra. Attatis sibi collegit Hieronymus, tuetur quidem contra Pearsonium de eadem dubitantem. Basnagius ad ann. 252. sect. vi. p. 366. *Annalium*; an vero feliciter, judicent alii. Et nonnullos inveni viros doctos, post quam hæc exaraveram, cum Pearsonio adhuc sentientes.

Hic denique cum veritatis tum S. Cornelii causa verba Cypriani apponam, qui una cum cæteris episco-

pis Africanis hoc olim statuerat, omnia integra reservanda esse, donec legati sui, alii item episcopi, pace restituta aut veritate comperta Roma redirent; hæc enim ad Cornelium postea scribit: « Quod divinitus evenisse et consilium nostrum providenter processisse gaudemus. Sic enim nunc episcopatus tui et veritas pariter et dignitas apertissima luce et manifestissima et firmissima comprobatione fundata est, ut ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, et ex relatione ac testimoniis coepiscoporum Pompeii et Stephani et Caldonii ac Fortunati ordinationis ture et origo necessaria et ratio justa et gloriosa quoque innocentia ab omnibus nosceretur. Ep. xlv, seu lxxviii. Vid. et Ep. ad Antonianum p. 68. » His insuper, quid de Novatiano atque causa ejus senserit magnus Dionysius Alex. ostenditur fragmento epistolæ ejus ad Cognominem Romanum episcopum apud Euseb., l. vii, cap. 8: Νοουατιανῶ μὲν γὰρ εὐλόγως ἀπεχθανόμεθα, inquit ille, διακόψαντι τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τινὰς τῶν ἀδελφῶν εἰς ἀσεβείας καὶ βλασφημίας ἐλύσαντι, καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν ἀνοσιωτάτην ἐπισκυκλήσαντι· καὶ τὸν χρυστότατον Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς ἀνελεῖ σκυφορατοῦντι. Ita quoque allocutus est ipsum Novatianum idem vir Sanctus: Διονύσιος Νοουατῶ (Novatianῶ aliter legitur) τῷ ἀδελφῷ χαίρειν. Εἰ ἄκων, ὡς φῆς, ἤχθης, διέξις ἰάν ἀναχωρήσης ἐκὼν· ἔδει μὲν γὰρ καὶ πᾶν ὅτιοῦν παθεῖν, ὑπὲρ τοῦ μὴ διακόψαι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ.—καὶ νῦν δὲ εἰ πείσαιο ἢ βιάσαιο τοὺς ἀδελφοὺς εἰς ὁμόνοιαν ἔλθειν, μείζον ἔσται σοι τοῦ σφάλματος τὸ κατορθῶμα. Euseb. vi. 45. De Novatiano autem Cornelium criminante Pearsonius loco supra commemorato, sed ad §. vii. hæc scribit, « Interim Novatianus contra ordinationem Cornelii aperte disputavit, eamque ut illegitimam publice traduxit et abrogare conatus est. Quod ut perficeret, multa Cornelio ipsi nefanda objecit, librumque acerbationibus criminosis plenum vulgavit, præcipue illi minime a quopiam communicandum esse docens, quod cum lapsis communionem haberet. » ROUTH.

ANN. CHR. CCLII.

EPISTOLA X.

SEU EPISTOLÆ S. CYPRIANI AD ANTONIANUM PRIMA PARS,
IN QUÀ CYPRIANUS DE S. CORNELIO DISSERIT.

(Erasm. iv, 2. Pamel. Rigalt. Baluz. lii. Paris. li, Oxon.
Lips. lv. Pars prima tantum apud Coustant. t. col. 159;
Galland. iii, pag. 547.

PARTIS PRIORIS ARGUMENTUM. — *Cyprianus Antoniano*

falsas opiniones Novatiani litteris ipsi injectas levat. Ipse a levitatis suspitione circa lapsorum causam se purgat. Quam canonice Cornelius in locum Petri sit promotus, et quam fortiter in eo se gesserit, enarrat.

CYPRIANUS ANTONIANO FRATRI SALUTEM.

I. Accepi primas litteras a tuas, frater charissime,

LECTIONES VARIANTES.

^a Accepi litteras *Lam. Bod. 3. Ver. Corb.*

VARIORUM NOTÆ.

EPIST. X. — In prima epistolæ hujus parte tam multa sunt quæ ad Cornelium attinent, ut inter epistolas aut ab ipso aut ad ipsum scriptas locum ei debere consuerimus. Hinc sane quam abnormem et contra omnes Ecclesiæ leges factam Novatiani ordinationem in superiori epistola audivimus, tum legitime Cornelium in cathedra Petri constitutum fuisse idoneo teste percipiemus. Scripta fuit hæc epistola, postquam Decius, ut num. 8, indicatur, Gothorum

bello et armis interiiit. Anno autem 251 exeunte istud contigit: adeoque hæc epistola ad annum 252 non male refertur. COUSTANT.—Priori hujus Epistolæ parti et posteriorem subjungimus, ne una in hoc tomo, alteraque in sequente rejecta, manca ac velut utroque pede clauda Epistola prodeat. EDD.

I. Accepi primas. Ita plerique codices tam nostri quam Anglicani et Vaticani duo. Alii habent *Accipimus primas litteras*. Ita etiam antiquæ editiones.

concordiam collegii sacerdotalis firmiter obtinentes, A et catholice Ecclesie coherentes: quibus significasti eodem Novatiano te tibi committiticare, sed sequi consilium nostrum, et cum Cornelio coepiscopo nostro unum tenere consensum. Scripsisti etiam, ut exemplum eartundem litterarum ad Cornelium collegam nostrum transmitterem; ut, deposita omni sollicitudine jam sciret te secum, hoc est cum catholica Ecclesia; communicare.

II. Sed enim supervenerunt postmodum alie littere tue per Quintum compresbyterum ^a missae, in quibus animadverti animum tuum Novatiani litteris motum nutare cepisse. Nam cum ^b et consilium et consensum firmiter tuum ante fixisses, desiderasti in his litteris ^c, ut rescriberem tibi quam haeresim Novatianus introduxisset ^d, vel Cornelius qua ratione Trophimo et thurificatis communicet. Quod quidem si pro sollicitudine fidei anxie curas, et rei ^e dubie veritatem sollicitus exploras, reprehendenda non est, in timore divino aestuantis animi sollicitudo suspensa.

III. Quoniam tamen video, post primam sententiam Epistolae tuae, Novatiani litteris postmodum te esse commotum; illud, frater charissime ^f, primo in loco pono, graves viros, et semel super petram ^g robustam solida stabilitate fundatos, non dico aura levi, sed nec vento aut turbine commoveri: ne animum dubius et incertus variis opinionibus, velut quibusdam ventorum incurstantium flatibus, frequenter agitetur, et a proposito suo cum quadam ^h levitatis reprehensione mutetur. Quod ne vel apud te, vel apud quemquam Novatiani litterae faciant, ut desiderasti, frater, rationem rei tibi breviter exponam. Et quidem primum, quoniam de meo quoque actu motus videris; mea apud te et persona et causa purganda est: ne me aliquis existimet a proposito meo leviter recessisse; et cum evangelicum primo vigorem et inter initia defenderim, postmodum videar animum meum a disciplina et censura priore flexisse: ut his, qui libellis conscientiam suam maculaverint, vel

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Compresbyterum nostrum, *Bod. 3.*
^b Nam cum et id consilio et in consensu tuo, *Lam. Ebor.*
 NC. 1.
^c Litteris rescribi tibi *Bod. 1. Lam. Ebor. NC. 1.*
^d Novatianus introducat *Bod. 2. NC. 1.*

- ^e Sollicitudine fidei, rei dubie veritatem *Lam. Ebor.*
^f Frater charissime *Bod. 2. Lam. Ebor.*
^g Et semper super petram *Lam. Ebor. NC. 1.*
^h A quoque proposito, quadam *Corb.*

VARIORUM NOTÆ.

Quidam libri veteres et editio Remboldi omittunt vocem *primas*, quae etiam omissa est in codice 499 bibliothecae Vaticanae, quam tamen ego puto convenire huic loco. BALUZ.

Obtinentes. Haec est vera lectio, quam confirmant undecim libri veteres. *Obstringentes* tamen scriptum est in tribus antiquis codicibus et in editionibus quae Pamelianam antecesserunt. Error ortus est ex inscitia librarium, qui nescientes legere scribebant pro libito suo quicquid eis in mentem veniebat. Religiosior fuit is qui scripsit codicem Turonensem. Scripsit enim *obstringentes vel obtinentes*, lectori iudicium integrum relinquens. BALUZ.

Cornelium collegam. Nescio quid magnum aut extraordinarium inveniant in hoc loco quidam ut hinc colligant aequalitatem esse inter episcopos et nihil majorem esse Romanum quam ceteros. Certum quippe est episcopos omnes, cum sint in collegio, esse collegas et se per omnes tempestates vocasse collegas et fratres, uti etiamnum faciunt. Et tamen nemo catholicus dubitat quin episcopos Romanos habeat insigni prerogativa et auctoritatem. BALUZ.

Secum, hoc est, cum Ecclesia catholica communicare. Certe vel hic locus confirmat Romani Pontificis auctoritatem; si enim verum sit, cum Ecclesia catholica illum communicare, qui cum Cornelio Romano Papa communicat, erit igitur Ecclesia illa catholica cui praesidet Cornelius; atque proinde signum per quod discernatur Ecclesia catholica ab haereticorum conciliabulis, est successio Romanorum Pontificum. PAMEL.

II. *Motum nutare cepisse.* Ipsi etiam Cornelio simile quidpiam contigerat. Cum enim prius erga factionis Felicissimi legatos vigorem praese tulisset plane sacerdotalem, eorum postmodum minis ac terroribus cedere nonnihil visus est. Qua de re cum eo Cyprianus epist. XII, n. 2, expostulat. Adeo captiosae erant Novatiani litterae, tantae fautorum ejus artes! CONSTANT.

Trophimo. Ita thurificatis jungitur, ut dubitare

vix liceat, quin et ipse idolis thus obtulerit. Hujus crimen haud absimile videtur flagitio cujusdam Reposti; qui non tantum in persecutione ipse cecidisse, sed et maximam partem plebis suae sacrilega persuasione dejecisse in epistola subsequente 12, n. 9, legitur. CONSTANT. — Admittebatur is quidem, sed tantum ad laicam communionem: idque ex receptissimo Ecclesiae more, cum contingeret aliquos de Clero lapsos fuisse; his enim depositio erat pro excommunicatione.

III. *Petram.* Octo libri veteres et omnes editiones ante Manutianam addunt *robustam*. In Faxensi scriptum est, *robusta stabilitate*, ut in editione Manutii. Porro vox *robustam* deest in duodecim vetustis exemplaribus. BALUZ.

Et quidem primum quoniam de meo quoque actu, etc. Quemadmodum satis constat ex libro et epistolis superioribus de Lapsis, erat initio, persecutione adhuc fervente, durior paulo erga lapsos Cyprianus, ut pote qui non nisi exacta poenitentia ad pacem admittendos censeret, nisi forte ad preces Martyrum instante periculo mortis, idque non solum in sacrificatis sed et in libellaticis observari volebat. Pace autem jam Ecclesiae data, cum primum convenire licuit, in episcoporum Africae concilio nonnihil moderata est illa censura, et placuit illis (uti infra hac eadem epistola dicit) examinatis causis singulorum libellaticos interim admitti, sacrificatis vero in exitu subveniri. Culpabat itaque Cyprianum Antonianus, quod sententiam mutasset, ipse vero mutati consilii rationes adducit; neque sibi soli sed et clero Romano primum; et deinde episcopis compluribus placuisse hanc diffinitionem, immo vero et a Cornelio in synodo Romana confirmatum. Atque haec ad loci hujus intellectum sufficiant PAMEL.

Conscientiam suam. Horum, quos uno verbo *libellaticos* appellat Cyprianus, et eorum qui idolis sacrificaverunt, quos et *sacrificatos* vocat, longe imparem conditionem ac diversum peccatum idem praesul in

nefanda sacrificia commiserint, laxandam a pacem putaverim. Quod utrumque non sine librata diu et ponderatâ ratione a me factum est.

IV. Nam cum acies adhuc inter manus esset, et prælium gloriosi certaminis in persecutione ferret, toto hortatu et pleno impetu militum vires fuerant excitandæ, et maxime lapsorum mentes classico quodam nostræ vocis animandæ; ut pœnitentiæ viam non solum precibus et lamentationibus sequerentur, sed quoniam repetendi certaminis et reparandæ salutis dabatur occasio, ad confessionis potius ardorem b et martyrii gloriam nostris increpiti c vocibus provocarentur. Denique cum de quibusdam ad me presbyteri et diacones scripsissent, eos immoderatos esse, et ad communicationem accipiendam festinanter urgere, rescribens eis in epistola d mea quæ exstat, B et hoc addidi: « Qui si nimium properant, habent i in sua potestate quod postulant e, tempore ipso e sibi plus quam postulant largiente. Acies adhuc t geritur, et f agon quotidie celebratur: si com- e missi vero et firmiter pœnitent, et fidei calor e prævalet, qui differri non potest, potest coronari. » De eo tamen quod statuendum esset circa causam lapsorum distuli: ut cum quies et tranquillitas data casset, et episcopis in unum convenire indulgentia

divina permitteret, tunc communicato et librato g de omnium collatione consilio, statureremus quid fieri oporteret: si quis vero ante concilium nostrum et ante sententiam de omnium consilio statutam h lapsis temere communicare voluisset, ipse a communicatione abstineret.

V. Quod etiam Romam i ad clerum tum adhuc sine episcopo agentem, et ad confessores Maximum, presbyterum, et ceteros in custodia constitutos, nunc in Ecclesia cum Cornelio juncios plenissime scripsi. Quod me scripsisse, de eorum rescripto poteris noscere i: nam in epistola sua ita posuerunt: « Quamquam nobis in tam ingenti negotio e placeat quod et tu ipse tractasti, prius esse Ec- clesie pacem sustinendam, deinde sic collatione e consiliorum cum episcopis, presbyteris, diaconi- e bus k, confessoribus pariter ac stantibus laicis e facta, lapsorum tractare rationem. » Additum est, etiam Novatiano tunc scribente, et quod scripserat sua voce recitante, et presbytero Moÿse tunc adhuc confessore, nunc jam martyre, subscribente ut lapsis infirmis et in exitu constitutis pax daretur. Quæ litteræ per totum mundum missæ sunt, et in notitiam ecclesiis omnibus et universis fratribus perlatæ sunt.

LECTIONES VARIANTES.

a Laxandam a me Bod. 1.

b Confessionis ardorem Lam.

c Nostris increpationibus Bod. 3.

d Epistola mea quæ expediant Lin.

e Quam quod postulant Bod. 1. Neap. MR.

f Et apud nos quotidie Corb.

g Deliberato Lam. Ben. Bod. 2. Ebor.

h Constitutum Lani. Bod. 3.

i Romanum ad clerum Corb.

j Potest nosci Lam. Bod. 2.

k Diaconis Sup. Epist. Novat. Diaconibus pariter Lam.

C Bod. 2.

VARIORUM NOTÆ.

altera epistolæ hujus parte demonstrat. Nam qui libellatici ideo dicebantur, quia præmio magistratibus dato, quo tormenta redimerent, libellum ab ipsis accipiebant, ad magistratus vel venientes ipsi testificabantur, vel alio eunte mandabant, se Christianos esse, sacrificare sibi non licere, ad græs diaboli se venire non posse: dare se ob hoc præmium, ne quod non licet faciant. Et illi quidem, ut Cyprianus ibidem testis est, ita se bona fide gerebant, cum hoc licitum, nec prohibitum existimarent. Neque vero rei fuissent, si, pecunia oblata, libellos accepissent, quibus a persecutione liberarentur. Sed in hoc eorum erat crimen, quod ipsos ad aras accessisse, et propositis adversus Evangelium vel edictis vel legibus satisfecisse, ipsi libelli contestabantur, idque deinde publice legebatur, ut narrat clerus Romanus apud Cyprianum epist. xxxi. COUST.

IV. Circa causam lapsorum. Supple discernere. Vide dictam epistolam XIV. COUSTANT.

V. De eorum rescripto. Non displicet quod in edit. Oxon. ut in mss. Colb. et Corb. legitur, rescriptis. Nam etsi Cyprianus sola epistolæ xxxi, cleri Romani verba in medio ponat, laudare tamen simul videtur et sententiam Confessorum ipsi de eadem re, epist. xxvi, rescribentium: Cum grande delictum, et per totum pene orbem incredibile vastatione grassatum, non oporteat nisi, ut ipse scribis, caute moderateque tractari, consultis omnibus episcopis, presbyteris, diaconis, confessoribus et ipsis stantibus laicis. Cujus circumspeditionis laudatus clerus in citata epistola xxxi, hanc reddit rationem: Perquam enim nobis et invidiosum et onerosum videtur, non per multos extinguere, quod per multos videatur commissum fuisse; et unum sen-

tentiam dicere, cum tam grande crimen per multos diffusum notetur exisse: quoniam nec firmum decretum potest esse, quod non plurimorum videbitur habuisse consensum. COUSTANT.

Quamquam nobis. Sumptum est istud ex epistola xxxi. BALUZ.

Additum est. Hunc locum descripsit Pacianus in tractatu contra Novatianos ad Symphronianum.

BALUZ.

Ut l'ipsis. Jam non ipsa cleri Romani verba Cyprianus refert, sed ejus sententiam pluribus explicatam paucis perstringit. Cleri hujus litteræ, non, ut Rigallius scripsit, ipsius Cypriani, sede vacante, per totum orbem missæ hinc dicuntur. Et sapientiam quidem spirant primo Ecclesie clero dignam. Is nempe nimio potestatis suæ studio minime percitus, episcopos vicinos, ac remotos qui Romæ aderant, secum vocare, eorumque consilio uti non dedignatur. Sibi ante constitutionem episcopi nihil innovandum discernit. Tantum lapsis, si vere pœnitentis animi signa prodiderint, ubi mortis imminet periculum, subveniendum putat. Nihil vero erit, cur Oxoniensis editor litterarum illarum auctoritatem inde elevare atque imminuere conaretur, quod a Novatiano scriptæ sint. Non enim ab eo qui scribit, sed ab eo cujus nomine scribuntur, necnon e subscribentium consensu pendet epistolarum auctoritas. Cyprianus vero cleri Romani litteras a Novatiano scriptas ac subscriptas esse noti tacuit: ut id quod hæreticis ille de lapsis ad pœnitentiam non admittebat subinde docuit, ipsi non veritate persuadente, sed ambitione sensum pervertente, placuisse planum feret. COUSTANT.

VI. Secundum quod tamen ante fuerat destinatum, A persecutione sopita, cum data esset facultas conveniendi, copiosus episcoporum numerus, quos integros et incolumes fides sua et Domini tutela protexit^a, in unum convenimus, et Scripturis^b diu ex utraque parte prolatis, temperamentum salubri moderatione^c libravimus, ut nec in totum spes communicationis et pacis lapsis denegaretur; ne plus desperatione^d deficerent, et eo quod sibi Ecclesia cluderetur^e, secuti sæculum gentiliter viverent; nec tamen rursus censura evangelica solveretur, ut ad communicationem temere prosilirent; sed traheretur diu poenitentia, et rogaretur dolenter paterna clementia, et examinarentur causæ et voluntates et necessitates singulorum, secundum quod libello continetur, quem ad te pervenisse confido, ubi singula placitorum capita conscripta sunt. Ac si minus sufficiens episcoporum in Africa numerus videbatur, etiam Romam super hac re scripsimus ad Cornelium collegam nostrum: qui et ipse cum plurimis coepiscopis habito concilio, in eandem nobiscum sententiam pari gravitate et salubri moderatione consensit.

VII. De quo tibi necesse nunc fuit scribere: ut scias me nihil leviter egisse; sed secundum quod litteris meis fueram ante complexus, omnia ad commune concilii nostri consilium distulisse, et nemini quidem e lapsis prius communicasse, quando adhuc erat unde non tantum indulgentiam, sed et coronam lapsus acciperet: postea tamen, sicut collegii con-

cordia et colligendæ fraternitatis ac medendi vulneris utilitas exigebat, necessitati temporum succubuisse, et salutem multorum providendum putasse; et nunc ab his non recedere, quæ semel in concilio nostro de communi collatione placuerunt, quamvis multa multorum vocibus ventilentur, et mendacia adversus sacerdotes Dei de diaboli ore prolata, ad rumpendam catholicæ unitatis concordiam ubique jactentur. Sed te oportet, ut bonum fratrem atque unanimum consacerdotem, non quid maligni atque apostatæ dicant facile suscipere; sed quid collegæ tui modesti et graves viri faciant de vitæ et disciplinæ nostræ exploratione perpendere^f.

VIII. Venio jam nunc, frater charissime, ad personam^g Cornelii collegæ nostri: ut Cornelium nobiscum verius noveris, non de malignorum et detrahentium mendacio, sed de Dei judicio^h qui episcopum fecit; et coepiscoporum testimonio, quorum numerus universus per totum mundum concordiam unanimiter consensit. Nam quod Cornelium charissimum nostrum Deo et Christo et Ecclesiæ ejus, item consacerdotibus cunctis laudabili prædicatione commendat, non iste ad episcopatum subito pervenit; sed per omnia ecclesiastica officia promotus, et in divinis administrationibus Deum sæpe promeritus, ad sacerdotii sublimem fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde episcopatum ipsum nec postulavitⁱ, nec voluit, nec, ut cæteri quos arrogantia et superbiam suam tumor inflat, invasit: sed quietus alias et modestus, et quales

LECTIONES VARIANTES.

^a Tutela servavit *Bod.* 3.
^b Scripturis divinis *Lam. Ebor. Ben. Bod.* 2. *NC.* 1.
^c Salubri ratione *Bod.* 3.
^d Nec potius desperatione deficerent ex eo *Bod.* 3.
^e Cluderetur, et seculo *Bod.* 5. *Clauderetur Colb.* Adduceretur *Corb.*

^f Exemplo ratione perpendere *Corb.* exhortatione *Colb.*
^g Ad personam collegæ nostri *Lam. Bod.* 2.
^h Sed Domini Dei judicio *Oxon. Baluz.*
ⁱ Nec ipse postulavit *Oxon.* Ipsum nec voluit *Lam. Ebor. NC.* 1.

VARIORUM NOTÆ.

VI. *Placitorum capita.* Quæ mandatorum capita vocat Optatus in libro primo adversus Parmenianum. An vero hæc sit origo canonum poenitentialium, ut censuit Baronius, aliis excutiendum relinquo. *BALUZ.*

Videbitur. Ita habent plures codices optimi et veteres editiones. Quæ lectio mihi videtur esse melior quam Manutiana, in qua scriptum est *videbatur.* *BALUZ.*

Habito concilio. Anno 251, ut ait Pearsonius in Annalibus Cyprianicis, ubi refertur ex Eusebio sexaginta episcopi ad hoc Romanum concilium convenisse. Habitum autem fuisse mense Septembri tradit idem auctor et Pagius post eum. *BALUZ.* — Nostri mss. *consilio.* Carthaginense concilium de lapsorum causa, Romano, quod eadem de causa Cornelius habuit, antierius fuisse hic diserte docemur. Quocirca cum apud Eusebium lib. vi, c. 43, Cornelius Romanæ synodi gesta cum Afrorum aliorumque sententiis ad Fabium misisse dicitur, de Afrorum sententiis quibus Afri Romanæ synodo præverint, non quibus eidem synodo subscripserint, Eusebius ibi loqui censendum est. *CONSTANT.*

Consensit. Deest hic aliquid, puta rite ad episcopatum pervenisse, aut aliquid simile. Sensus enim non est integer. *BALUZ.*

VII. *Exploratione.* In quinque libris antiquis et in vetustioribus editionibus legitur *exemplo*, eamque lectionem ego prima fronte probabam. Videbam enim insuperhabita editione Manulii, retentam fuisse

a Morellio. Confirmabat hanc meam opinionem auctoritas horum quinque veterum librorum, in quibus scriptum est, *de vitæ et disciplinæ nostræ exemplo ratione perpendere.* Opinabar autem vocem *exploratione*, quam Manutius protulit, ortam esse ex emendatione cujusdam veteris librarii; qui cum existimaret has voces non cohærere, adeoque lectionem illam veterem esse mendosam, ex his duabus vocibus simul junctis fecisset *exploratione*, expungens priorem, retinens aliam. At nunc, cum videam in epistola LXXVIII, in codice Fuxensi, scriptum esse *exemplo et ratione*, ut illic annotabitur, pro eo quod alii libri et editiones habent *exploratione*, non dubitavi quin hæc lectio sit melior. Supra quippe in epistola septima, legitur: *Persecutio ista examinatio est atque exploratio pectoris.* *BALUZ.*

VIII. *Quietus alias.* Ex octo mss. in Oxon. edit. recentis vocem *alias* revocamus, faventibus *Colb.* et *Corb.* quorum in uno *alios*, in altero *aliis* legitur. Pluribus opus non est, ut Cyprianum in iis omnibus, in quibus Cornelii electionem commendat, ordinationem Novatiani ut iisdem conditionibus destitutum ex obliquo pulsare ac reprobare persuadeamus. Immo et nomine *quidam* non obscure designatur. Novatianus. Inde etiam cuique exploratum est, id prioribus sæculis circa electiones præsulum usu fuisse receptum, quod postea scriptis legibus mandatum est. *CONSTANT.*

esse consueverunt qui ad hunc locum divinitus eli-
guntur, pro pudore virginalis conscientiæ^a suæ et
pro humilitate ingenitæ sibi et custodiæ verecundiæ,
non, ut quidam, vim fecit ut episcopus fieret; sed
ipse vim passus est^b ut episcopatum coactus exci-

peret. Et factus est episcopus a plurimis collegis
nostris, qui tunc in urbe Roma^c aderant, qui ad
nos litteras honorificas et laudabiles et testimonio
suæ prædicationis illustres de ejus ordinatione
miserunt. Factus est autem Cornelius episcopus de

LECTIONES VARIANTES.

^a Sic. Ver. Benev. Bod. 1, 2. Lam. Ebor. NC. 1. Lin.
Virginalis continentię Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 1, 2, 3.
Pem. MR.

^b Vim fecit Lam. Bod. 2.
^c Urbe Romana Bod. 1.

VARIORUM NOTÆ.

Virginalis conscientię. Colb. ms. *virginitatis et continentię.* Septem Anglic. *virginalis continentię suę.* Quamvis *virginalis conscientię* retineamus, his tamen verbis Cornelium non iis tantum virtutibus, quæ virgines decent, sed et virginitate ipsa ornatum prædicari censemus. CONSTANT.—Reposui lectionem quam inveni in XIX libris nostris veteribus et in octo Anglicanis. Vocem *conscientię*, quam præferunt editiones, non inveni nisi in duobus antiquis. Infra in hac ipsa epistola scriptum est, *continentię propositum.* In libro de *Habitu Virginum*, pag. 174, legitur continentiam sequi Christum et virginitatem destinari regno Dei. Lactantius lib. VI, cap. 23, ait hoc continentię genus esse fastidium et consummationem omnium virtutum. Quintilianus lib. VIII, cap. 4, laudat invictam continentiam Socratis. Alia enim continentia significat abstinentiam in cibo et potu apud A. Gellium lib. IV, cap. 1, et lib. V, cap. 2. In libello *precum Marcellini et Faustini* laudatur mira continentia Macarii presbyteri Romani, quod nec vino stomachum releveret, nec carnis esculentia corpus curaret, sed oleo solo escas asperiores mitigans, jejuniis et orationibus vacaret. Hieronymus in epistola ad *Lætiam* de institutione filiæ: *In quadragesima continentię vela pandenda sunt.* Vide Cassianum *collat.* II, cap. 16 et 26. Julius Capitolinus in *Ælio Pertinace: Exemplo autem Imperatoris, cum ille parcius se ageret, ex communi continentia vilitas nata est.* Hieronymus in caput quintum epistolæ ad Galatas: *Non solum autem in desideriis et cupiditate continentia necessaria est, sed etiam in tribus reliquis perturbationibus, dolore scilicet, letitia, et timore.* Item in caput secundum epistolæ ad Titum: *Scendum quoque est quia continentia non solum in carnis opere et omni concupiscentia, sed in omnibus rebus necessaria sit, ne honores indebitos appelamus, ne accendatur avaritia, ne ulla passione superemur.* Vide Cyprianum in libro de *Habitu Virginum* pag. 174. *Continentia vero, etc.* Alibi continentia usurpatur pro alimonia, id est victu necessario, ut observat Franciscus Pythæus in glossario ad Julianum antecessorem. BALUZ.

Ipse vim passus. Joannes Saresberiensis lib. VIII, cap. 23, Policratici: *Antiqui quondam trahebantur invitii, et prout ad martyrium, primas cathedras carere pejus et cruce fugiebant.* Et Justinianus Imperator I. V. *Si quamquam cod. De episcopis et clericis* ait: *Profecto enim indignus est sacerdotio nisi fuerit ordinatus invitus.* Hieronymus in Epitaphio Nepotiani: *Querebatur se ferre non posse, et juvenilem ætatem incongruam sacerdotio causabatur. Sed quanto plus repugnabat, tanto magis in se studia omnium concitabat, et merebatur negando quod esse volebat, coque dignior erat quo se clamabat indignum.* Idem in Epitaphio Paulæ ad Eustochium: *Fugiendo gloriam, gloriam merebatur, quæ virtutes quasi umbra sequitur, et appetitores sui deserens appetit contemptores.* Boetius in libro secundo, de Consolatione philosophiæ: *Ita fit ut non virtutibus ex dignitate sed ex virtute dignitatis honor accedat.* Et illud de Sancto Honorato episcopo Arelatensi: *Et qui venire ad dignitatem detrectaverat, ad ipsum dignitas venit.* Sanctus Papa Gregorius, lib. IV, Epist. 45, ait ea inter alias ratione se ordinasse Marinianum episcopum quod re-

fugeret episcopatum, quem suscepit invitus. Dignum est legi quod in Gregorii Nazianzeni oratione de funere patris scriptum est de Eusebio electo Cæsariensi archiepiscopo. Vide librum diurnum pontificum Romanorum, in quo ille dicitur dignior episcopatu qui se occultat ne fiat episcopus. Vide etiam B Cresollium lib. III, cap. 1. Mystagogi. Verum hæc electorum episcoporum repugnancia rara postea fuit. Nam cum episcopi cœpissent in honore esse, crevissetque opes, episcopatus, ut Sulpitius Severus ait, pravis ambitionibus appeti cœperunt. Qua in causa videnda est elegans et diserta Isidori Pelusiotæ epistola XXI libri quinti. Gregorius Nazianzenus oratione in laudem Basilii: *Non enim virtute magis quam malitia et fraude sacerdotii dignitas paratur, nec meliores ac digniores sed potentiores thronis insident.*

At non solum in Ecclesia Christi viguit ista magnorum virorum modestia, sed etiam in republica, in imperio. Julius Capitolinus refert concionem Clodii Albini ad milites, cujus hoc initium est: *Invitum me, commilitones, ductum ad imperium et etiam illud probat quod Commodum donantem me Cæsareo nomine contempsi.* Ælius Lampridius in Alexandro Severo, qui factus est imperator invitus, scripsit: *Exponam causas quibus id et senatus coactus est facere et ille perpeti.* Apud Flavium Vopiscum Probus Imperator ait: *Imperium numquam optavi, et invitus accepti.* Claudianus in panegyrico in quartum consulatum Honorii Augusti:

Digna legi virtus. Ultro se purpura supplex
Obtulit, et solus meruit regnare rogans.

Vide quæ de electione Pertinacis notat Joannes Tristanus a Sancto Amantio in tomo secundo suorum Commentariorum. BALUZ.

Factus est episcopus a plurimis collegis. Sexdecim videlicet episcopis, ut in hujus epistolæ secunda parte docemur, inter quos duo erant Afri, quos consulto, ut Romani pontificis electioni interessent, missos fuisse Cyprianicorum Annalium conditor scribit, sed nulla ratione probat. Eos, cum aliis de causis Romani missi fuissent, vel venissent uliro, ad prædictam electionem vocatos esse probabilius est. CONSTANT.—Infra episcopus qui ordinationi Cornelii interfuerant, sexdecim fuisse dicit, inter quos, uti patet ex epist. supra XLII, fuerunt ex Africa, Caldonius, Fortunatus, Pompeius, et Stephanus. Apparet autem ex hoc loco episcopum sive papam Romanum ea ætate fieri solere a sacerdotum collegio, id est, ab episcopis, de clericorum testimonio, et plebis suffragio. Sæpe enim variatus est mos eligendi Romani pontificis. Primum D. Petrus suos successores designavit Linum, Cletum, et Clementem; Anacletus et cæteri usque ad secundum schisma inter Damasum et Ursicinum Cleri et populi suffragiis creati sunt, et ab episcopis, si qui forte præsentibus essent, ut ex hoc loco colligere est. Tum autem in electione Damasi interponi cœpit Imperatorum auctoritas. Et primum quidem in schismate dumtaxat, ad sedandos tumultus, uti a Valentiniano res composita est inter Damasum et Ursicinum, ab Honorio inter Bonifacium et Eulalium, et a Theodorico rege inter Symmachum et Lau-

Dei et Christi ejus judicio, de clericorum pene omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit suffragio, et de sacerdotum antiquorum et bonorum virorum

A collegio : cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est cum locus Petri et gradus ca-

VARIORUM NOTÆ.

rentium. Deinde etiam extra schisma; ne forte tumultus contingeret. Immo eo res paulatim devenit, ut sine illorum assensu consecrationem suscipere non auderent. Duravit hic mos ad Imperat. Constantinum III usque, qui sanctitate Benedicti II, permotus, permisit liberam uti antea potestatem soli Clero et populo Romano eligendi et designandi Pontificis. Postea Adrianus papa convocata ad hoc synodo Lateran. episcoporum 153, quod antea nulli Imperatori concessum fuit, etiam eligendi pontificis jus, ob pulsos Italia Longobardos Carolo magno concessit. Illi tamen juri filius ejus paulo post renunciavit, ut patet LXIII distinct. apud Grat. cap. Ludovicus. Sic libera denuo fuit Romanis electio et consecratio Papæ per multum temporis, usque ad Leonem VIII. Qui cum ab Othone primo vi, et armis in sede apostolica collocatus esset, denuo a clero et plebe ad imperatorem jus omne eligendi pontificis transtulit. Hoc privilegio usi sunt successores Othonis, immo abusi potius, ad Henricum IV usque. Quare justissimis de causis iterum revocatum est id jus ad Romanos a Gregorio VII, etiam paulo ante Pontificatum, occasione sumpta a schismate illo inter Benedictum, Silvestrum et Joannem, sub Henrico Imperatore III. Nam Stephanus IX, Nicolaus II, et Alexander secundus sine assensu Imperatoris creati sunt. Quod cum iterum surreptit per insidias impetrasset a Pascali II, Henricus V, per ipsum Pascalem denuo revocatum est in synodo Lateran. Postremo ad solos Cardinales jus eligendi pontificis delatum est, quod quo tempore cœperit non perinde constat; nam et si a Nicolao II tale quoddam statutum promulgatum sit, postea tamen adhuc aliquoties intercesserunt populi et cleri Romani suffragia. Porro constitutiones de electione in conclavi celebranda, editæ sunt in Concil. Lugdun. a Gregorio X, hæc partim ex Onuphrio Panvino, et Platina, partim ex hierarch. Alberti Piggii.

PAMEL.

Christi ejus judicio. Baronius Cornelium signo aliquo ac portento divino episcopum designatum esse hinc colligit. Sed nihil aliud sibi voluisse videtur Cyprianus, nisi ut omnia, quæ in eligendis episcopis Dei et Christi judicio atque præscripto servanda sunt, in electionem Cornelii convenisse significaret. Ipse Cyprianus infra epist. XII, n. 5, mentem suam explicat, dum Fortunatum sibi frustra subrogatum probat his verbis: *Nemo post divinum judicium, post populi suffragium, post coepiscoporum consensum, judicem se jam non episcopi, sed Dei faceret.* Et mox, *Nisi si ita est aliquis sacrilegæ temeritatis ac perditæ mentis, ut putet sine Dei judicio fieri sacerdotem.* COUSTANT. — Hieronymus in caput primum epistolæ ad Galatas: *Nunc videmus plurimos non Dei judicio, sed redempto favore vulgi in sacerdotium subrogari.* BALUZ.

De Clericorum testimonio. Notat Annalium Cypriani. conditor Baronius, mutatis Cypriani verbis, in electione sacerdotum clericis suffragium, ac plebi testimonium deferre. In superiore nota eundem præselem audivimus de sua ipsius ordinatione dicentem, *Post populi suffragium.* Quamquam Cyprianus supra, epist. I, n. 2, scribit, *episcopo semel facto, et collegarum ac plebis TESTIMONIO et judicio comprobato, alium constitui nullo modo posse.* Quæ autem sit pars plebis in episcoporum electione, idem præsul Epist. 68, edit. Pamel. pluribus enarrat. Ac primo præmittit, quod ipsa (plebs) maxime habeat potestatem vel eligendi dignos sacerdotes, vel indignos recusandi. Tum proxime subjicit: *Videmus de divina auctoritate descendere, ut sacerdos plebe præsentem sub*

omnium oculis deligatur, et dignus atque idoneus publico judicio ac TESTIMONIO comprobetur. Mox exponens qua ratione Deus sacerdotem sub Lege institui voluerit, *coram omni synagoga, inquit, jubet Deus constitui sacerdotem, id est, instruit et ostendit ordinationes sacerdotales non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, ut plebe præsentem vel delegantur malorum crimina, vel bonorum merita prædicentur, et sit ordinatio justa et legitima, quæ omnium suffragio et judicio fuerit examinata: ubi omnium suffragium et judicium nihil aliud sonat, nisi quod in proxima sententia publicum judicium ac testimonium, et in superiori collegarum ac plebis testimonium et judicium.* Subinde addit, *Propter quod diligenter de traditione divina et apostolica observatione observandum est et tenendum, quod apud nos quoque et fere per provincias universas tenetur, ut ad ordinationes rite celebrandas, ad eam plebem, cui præpositus ordinatur, episcopi ejusdem provincie proximi quique conveniant, et episcopus deligatur plebe præsentem, quæ singulorum vitam plenissime novit, et uniuscujusque actum de ejus conversatione perspexit.* Nihil quidem ibi de plebis suffragio: sed statim adjungit: *Quod et apud vos factum videmus in Sabini collegæ nostri ordinatione, ut de universæ fraternitatis suffragio, et de episcoporum qui in præsentia conveniant, quique de eo ad vos litteras fecerant, judicio, episcopatus ei deferretur.* Cælestinus epist. 4, cap. 5, nullum invitit episcopum dari volens, ut cleri, plebis et ordinis consensus ac desiderium requiratur, præcipit. Decernit et Leo epist. 9, c. 6: *Teneatur subscriptio clericorum, honoratorum testimonium, ordinis consensus et plebis: qui præfuturus est omnibus, ab omnibus eligatur.* Et epist. 12, c. 5. *Ille omnibus præponatur, quem cleri plebisque consensus postulaverit.... Tantum ut nullus invitit et non petentibus detur.* Vide Julii epistolam 4, n. 44. COUSTANT.

De plebis suffragio. Vide Petavii notas ad Syne- sium, pag. 56 secundæ editionis. Vide etiam Flori diaconi Lugdunensis librum de electionibus episcoporum in appendice Agobarbi. BALUZ.

De sacerdotum antiquorum... collegio. Hoc est, ni fallor, de presbyterorum selectorum et antiquorum numero. Nam cum episcoporum, a quibus Cornelius ordinatus est, jam mentio facta sit, assentiri non possumus Annalium Cypriani. conditori, qui hoc ad eosdem refert. Vulgo quidem apud Cyprianum sacerdotum vocabulum episcopos sonat: sed interdum etiam presbyteri hoc nomine intelliguntur. Neque enim aliud sibi vult is præsul epist. XXXV, seu XL, ubi se admonitum præmittens, ut Numidicus presbyter adscribat presbyterorum Carthaginensium numero, illum non sine causa gravissimis tormentis superstitem servatum esse notat; sed ut eum, inquit, clero nostro Dominus adjungeret, et desolatam per lapsum quorundam presbyterii nostri copiam gloriosis SACERDOTIBUS adornaret. Scribit Julius I, epist. 1, n. 14, ex ecclesiastici canonis præscripto episcopum in ipsa ecclesia, ex ipso SACERDOTALI ordine, (ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἱερατικῆς) ex ipso clero, ab episcopis provincie illius constitui oportere. COUSTANT. Apud Ivonem parte 3, cap. 359 et apud Gratianum 7; q. 1, cap. 5; itemque in uno veteri libro meo legitur consensus. Eadem voce utitur Cyprianus ep. LV, pag. 82, de electione sua scribens ad Cornelium. Correctores Romani emendarunt Gratianum ex textu Cypriani, male, ut opinor. Nam cum glossa expe- teret ut vox consensu retineretur in contextu Gratiani, non debuerant illam rejicere. BALUZ.

Fabiani locus. In Oxon. edit. hic subjicitur ista an-

thedra^a sacerdotalis vacaret. Quo occupato de Dei voluntate, atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem, qui Ecclesiae non tenet unitatem. Quisquis ille fuerit, multum de se licet factans, et sibi plurimum vindicans, profanus est, alienus est, foris est. Et cum post primum secundus esse non possit, quisquis post unum qui solus esse debeat factus est, non jam secundus ille, sed nullus est.

IX. Tum deinde post episcopatum non exambi-

LECTIONES VARIANTES.

^a Et cathedra Ver.

^b Ambitu vel extortu, sed de Dei, Lam. Bod. 2. Ex sorte, Fab.

^c Quanta firmitas fidei Bod. 5.

lum, nec extortum^b, sed de Dei, qui sacerdotes facit, voluntate susceptum, quanta in ipso suscepto episcopatu suo virtus, quantum robor animi, qualis firmitas^c fidei, quod nos simplici corde et perspicere penitus et laudare debemus, sedisse intrepidum Romae in sacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus^d infestus sacerdotibus Dei sanda atque infanda comminaretur; cum multo patientius et tolerabilius audiret, levare adversus se æmulum principem, quam constitui Romae Dei sacerdotem^e? Nonne hic, frater charissime, summo virtutis et fidei testimonio

^d Tempore quo tyrannus Lam. Bod. 2.

^e Sic Lam. Bod. 1, 2. Lin. NC. 1. Spir. Vel. Innom. Eras. Manut. Romae æmulum Pam.

B

VARIORUM NOTÆ.

notatio: Rigaltius ait, Conjiacet aliquis manum Cypriani tantum scripsisse, Cum Fabiani locus et cathedra sacerdotalis vacaret; nec sane aliud quidquam patitur sensus auctoris: nihilque adjungitur unde vel confirmetur Rigaltii conjectura, vel infirmetur. Hanc sane respuit summa omnium mss. consensio, qua qui Romana in cathedra sedet, Cypriani iudicio, locum Petri tenere ostenditur. Hoc ipsum et in subjecta epistola XII, n. 13, idem præsertim plane asserit. CONSTANT. Ita omnes editiones et libri veteres; Carnotensi excepto, in quo scriptum est gradus. Attamen Rigaltius existimavit istud non esse Cypriani, itaque esse ex glossemate. Nescio an hæc ejus opinio multos habitura sit sectatores. Optatus Milevitanus, lib. 1, dixit cathedram Petri vel Cypriani, et lib. II, cathedram episcopalem esse collatam in urbe Roma. BALUZ.

Ecclesiasticam ordinationem. Corb. mss. Ecclesiae ordinationem. Mox Cyprianus his verbis, multum de se licet factans, etc. Novatianum notat, eumque inuit nonnullis præditum dotibus, quas ille vel per se, vel per suos plurimum venditaret. De eodem in secunda epistolæ hujus parte apertius ita loquitur: *Jacet se licet et philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet: qui nec fraternam charitatem nec ecclesiasticam unitatem tenuit, etiam quod prius fuerat amisit.* CONSTANT.

Alienus est. — Optatus lib. II. Quicquid foris est alienum est. BALUZ.

Foris est. — Hieronymus in Apologia adversus Rufinum: *Quid loquitur de hæreticis, qui licet foris sint, se nominant christianos?* Idem in epistola ad Oceanum: *Alieni et extra Ecclesiam sunt Judæi, hæretici, atque gentiles.* Ea est communis Catholicorum opinio. Et tamen Didacus Stunica lib. I, cap. 7, de vera religione disputans adversus Melchiorum Canum, qui, lib. IV, cap. 2, dixerat hæreticos homines ad Ecclesiam non pertinere neque in Ecclesiae partibus esse numerandos, contendit hæreticos ad Ecclesiam pertinere. In uno veteri libro, pro eo quod istic apud Cyprianum legitur *foris est*, legitur *hostis est*. BALUZ.

Secundus esse non possit. — Hæc verba adversus Guibertum Ravennatem usurpavit Gerobus Reicherspergensis in libro de Statu Ecclesie sub Henrico IV Imperatore, cap. 14, sed Cypriano non nominato. Cypriani enim verba sua fecit. Istud a Cypriano scriptum est adversus Novatianum, qui se a factiosis quibusdam eligi procuravit adversus Cornelium, qui prior fuit electus. Cum ergo Cornelius sederet in cathedra Petri, qui eandem cathedram occupaverat Novatianus non poterat esse Romana: urbis episcopus, cum qui post unum, qui solus esse debet, factus est, non jam secundus sed nullus sit, cum cathedra una duos capere non possit. Hic est verus et genuinus sensus verborum Cypriani. Quare ferri non po-

test interpretatio Francisci Torrensis et aliorum quorundam qui istic nunc et solum episcopum interpretantur de Romano, tanquam si ille solus et unus episcopus esset in Ecclesia, ceteri vero non essent veri episcopi neque successores Apostolorum, sed istius unius vicarii. Quod est contra omnia testimonia antiquitatis. Exstat in Vita sancti Anselmi episcopi Lucensis ab auctore constantino et penitentiario ejus scripta locus citatus ex Cypriano. Sic autem scribit auctor ille scribens adversus Wibertum antipapam: *Itaque, ut sanctissimi martyris Cypriani verbis utar, nullus vel iste vel nullus, quia nec successor nec antecessor ejusdem aut ille aut iste, ambo paricide, ambo sceleratissimi violatores suæ matris Ecclesie.* Videtur autem locus iste conflatus ex duobus locis, ex isto nimirum et ex alio Epistolæ 76, pag. 132. C. *Nemini succedens, a se ipso ortus.* BALUZ.

IX. *Æmulum principem.* Scilicet Julium Valentem, qui anno 251 Romæ imperium usurpavit, sed non diu tenuit, ut Aurelius Victor docet. Mox Pamelius, pro verbis *Dei sacerdotem*, ex ms. Alligen. perperam substituit *æmulum sacerdotem*: sed neque mentem assecutus est Cypriani, dum hunc locum ita interpretatur: *Cornelium patientius tolerasse æmulum principem, quam Novatianum temulum sacerdotem.* Ibi enim verbum *audiret* de Decio tyranno, non de Cornelio prædicatur. CONSTANT. — Lucifer Calaritanus in libro ad Constantium de Moriendo pro Dei filio: *Adversum se æmulos surgere principes.* Non ait Cyprianus æmulum principem fuisse levatum adversus Decium, sed Decium patientius fuisse latum levare adversum se æmulum principem quam constitui Romæ Dei sacerdotem, in quo quidem Cornelii miranda constantia, qui sedebat intrepidus, expectans corporis sui carnifices et tyranni ferocientis ultores, ut ait Cyprianus in Epistola LII ad Antonianum. Et tamen inventi sunt qui divinare conarentur quis tum princeps levatus sit adversus Decium; scripserunt autem Lucium Priscum fuisse qui levatus est adversus eum, quia Aurelius Victor in libro de Cæsariibus scribit delatum illi Gothorum concursu dominatum, postquam direptis Thraciis plerique illo pervenerant; quam ob causam ait Decium cito quam potuit maturime Roma digressum. Sed non possum discedere ab hoc loco quin annotem temeritatem Salmasii, qui capite sexto de Primatu Papæ, pag. 86, contra omnium veterum codicum et editionum fidem contendit istic legi debere *malum principem pro æmulum*; hancque suam conjecturam nititur probare testimoniis eorum veterum scriptorum qui loquuntur de malis principibus. Quantum ex observatione sint inutiles in hoc loco, nemo non videt. Nam præterea sensus constare non potest cum conjectura Salmasii. BALUZ.

Dei sacerdotem. Hanc lectionem inveni in XIX codicibus nostris, in sex Anglicanis, apud Thomam Wal-

prædicandus est? Nonne inter gloriosos confessores et martyres deputandus, qui tantum temporis sedit exspectans corporis sui carnifices et tyranni ferocientis ultores, qui Cornelium adversus edicta feralia resistentem et minas et cruciatus et tormenta fidei vigore calcantem, vel gladio invaderent, vel crucifigerent, vel igne torrerent, vel quolibet inaudito genere pœnarum viscera ejus et membra laniarent^a? Etiam si majestas Domini protegentis et bonitas sacerdotem, quem fieri voluit^b, factum quoque protegit: tamen Cornelius, quantum ad ejus devotionem

A pertinet et timorem, passus est quicquid pati potuit, et tyrannum, armis et bello postmodum victum, prior sacerdotio suo vicit.

X. Quod autem quædam de illo inhonesta et maligna jactantur, nolo mireris: cum scias hoc esse opus semper diaboli, ut servos Dei mendacio laceret, et opinionibus falsis gloriosum nomen infamet; ut qui conscientiæ suæ luce clarescunt, alienis rumoribus sordidentur. Explorasse autem collegas nostros scias, et verissime comperisse, nulla illum^c libelli, ut quidam jactant, labe maculatum esse: sed neque

LECTIONES VARIANTES.

^a Lacerarent *Lam. Bod. 2. Ebor. NC. 1.*

^b Pati voluit *Benev.*

B ^c Nulla jam illum *Lam. Bod. 2.*

VARIORUM NOTÆ.

densem tit. 14, de Sacramentalibus et cap. 123, in omnibus editionibus quæ Pamelianam antecesserunt. Aliam vero, quæ habet *æmulum sacerdotem*, quam Pamelius verissimam, Rigaltium vero proculdubio falsam esse asserit, in uno tantum codice Affligemensi reperisse testatur idem Pamelius, sicut ego quoque eam non reperi nisi in uno codice qui fuit Francisci Pithœi. Et tamen illustrissimus cardinalis Perronius in republica adversus regem magnæ Britanniæ pag. 99, ait illam inveniri in antiquioribus et emendatioribus exemplaribus. Ad quam rem probandam laudat in margine codicem Affligemensem et editionem Pamelii, nullis aliis testimoniis. Miror autem Rigaltium retinuisse in editione sua lectionem quam ipse ait proculdubio falsam esse, uti re vera est. Sensus enim hujus loci est Decium, hostem videlicet sectæ nostræ, quam excindere cupiebat, ita exhorruisse sacerdotem Dei in urbe Roma principe imperii ut multo patientius et tolerabilius audiret levari adversus se æmulum principem quam constitui Romæ Dei sacerdotem, ut ista recte explicat Rigaltius; non quod timeret, ut quidam crediderunt, episcopum Romanum, hominem, quantum attinebat ad rempublicam, minime principi metuendum aut formidolosum, sed quia erat inimicus crucis Christi, ardens desiderio opprimendæ Christianitatis, ut ait vir clarissimus Henricus Dodwellus, valde cupiebat ne Fabiano papæ defuncto daretur successor, existimans religionem nostram interituram, si episcopum non haberet, timens præterea, ut opinor, ne in urbe rerum novarum avida augetetur numerus Christianorum, quorum nimius et copiosus, ut ait Cyprianus, erat populus. BALUZ.

Tantum temporis. Hanc sane lectionem reperi in octo vetustis codicibus. Aliam, quæ habet *tantis temporibus*, exhibent veteres editiones ante Manutianam et sex libri veteres. BALUZ.

Exspectans.... carnifices. Quippe, Paciano teste ep. 3, *crebras persecutiones irati principis sustinebat.* Unde calumniæ convincuntur ejus æmuli, qui eum libelli labe contaminatum dicitabant. CONSTANT.

Et timorem. Vide appendicem observationum Rigaltii ad Cyprianum, ubi recte interpretatur hunc timorem Cypriani. BALUZ.

Passus est. Supra Epist. xxxvii, pag. 50: *Neque enim virtus eorum aut honor minor est quo minus ipsi quoque inter beatos martyres aggregentur. Quod in illis est, toleraverunt quicquid tolerare parati et prompti fuerunt. Qui se tormentis et morti sub oculis Dei obtulit, passus est quicquid pati voluit.* Ad hæc loca Cypriani respiciebat haud dubie Erasmus interpretans locum libri Josephi de imperio rationis, ubi sic legitur: *Et si fors percipiendi denegat facultatem, pertulit tamen cuncta quæ voluit pati.* Etenim martyres quoque censebantur qui tormenta passi, tamen occisi non fuerant. Commodianus instructione 48: *Multa sunt*

martyria quæ sunt sine sanguine fuso. Sanctus Paulinus poemate 14, de sancto Felice:

Cœlestem nactus sine sanguine martyr honorem.
Nam confessor obit, pœnas non sponte lucratus,

Et paulo post:

Martyrium sine cæde placet, si prompta ferendi
Mensque fidesque Deo caleat. Passura voluntas
Sufficit et summa est meriti testatio vocis.

Sulpitius Severus in epistola ad Aurelium de sancto Martino: *Nam licet ei ratio temporis non potuerit prætere martyrium, gloria tamen martyris non carebit, quia voto atque virtutibus et potuit esse martyr et voluit.* Hieronymus in epistola ad Rufinum, quæ incipit: *Plus Deum tribuere, commemorat Aegyptios confessores et voluntate jam martyres.* Arnulphus Lexoviensis in epistola scripta ad sanctum Thomam archiepiscopum Cantuariensem, quæ edita est in pagina 487, tomii secundi Spicilegii Dracheriani et inter epistolas sancti Thomæ lib. 1. Epist. 85: *Licet enim nondum usque ad sanguinis effusionem causa pervenerit, supplet tamen devotio meritum passionis.* BALUZ.

Tyrannum victum. Rufinus in psal. xl: *Unde sancti martyres etiam in suis passionibus victores extiterunt? Quia etsi potuerunt corporaliter occidi, nunquam tamen animo potuerunt frangi. Illi vero qui occiderunt victi sunt.* BALUZ.

Postmodum victum. Decium imperatorem, qui anno 251 interit cum filio in bello quod adversus Persas gerebat, ut scribit Pagius, qui Baronium redarguit scribentem id evenisse cum pugnaret adversum Gothos Mœsiam et Thraciam infestantes. BALUZ.

X. *Communicationem.* Tres mss. angl. *communicationem.* Cypriano familiaris est *communicationis* verbum. Quæ de Cornelio *inhonesta et maligna* jactari mox dicebantur, in hac duplici videntur accusatione posita, quod nimirum et libelli labe maculatus esset, et cum iis qui sacrificaverant communicasset. Postremæ autem accusationi hinc data fuit occasio, quod cum nonnullis eorum qui sacrificasse dicebantur communicaret. Sed ab hoc eum crimine purgat Cyprianus, dum eum non communicare ostendit, nisi cum eo qui audita causa innocens fuisset comprobatus, aut Ecclesiæ judicio ad communionem admissus esset. Ita et quicquid pro fidei confessione passus est, eum a priori crimine alienum evidenter demonstrat. CONSTANT. — Quamvis sciam lectionem nunc receptam habere *communicationem* eamque lectionem esse bonam, illamque repererim in sex codicibus antiquis, prætuli tamen eam quam omnes editiones Manutiana antiquiores et duodecim vetera exemplaria exhibent. BALUZIIUS.

X. — *Quædam de illo inhonesta.* Sic vulgo solet: semper in discordia una pars imputat inhonesta parti adversæ, ut patet etiam ex epistolis xlviij et xlix sancti Cypriani

cum episcopis, qui sacrificaverunt, a communicacionem sacrilegam miscuisse; sed eos demum, quorum causa audita et innocentia comprobata sit, conjunxisse nobiscum.

XI. Nam et de Trophimo, de quo tibi scribi desiderasti, non ita res est ut ad te pertulit rumor et mendacium malignorum. Nam, sicut antecessores nostri sæpe fecerunt, colligendis fratribus nostris charissimus frater noster Cornelius necessitati succubuit. Et quoniam cum Trophimo, pars maxima plebis abscesserat, redeunte nunc ad Ecclesiam Trophimo, et satisfaciante et pœnitentia deprecationis errorem pristinum confitente, et fraternitatem, quam nuper abstraxerat, cum plena humilitate et satisfactione revocante, auditæ sunt ejus preces; et in Ecclesiam

A Domini non tam Trophimus, quam maximus b fratrum numerus, qui cum Trophimo fuerat, admissus est: qui omnes regressuri ad Ecclesiam non essent, nisi cum Trophimo comitante venissent. Tractatu ergo illic cum collegis plurimis habito, susceptus est Trophimus, pro quo satisfaciebat fratrum reditus et restituta multorum salus. Sic tamen admissus est Trophimus, ut laicus communicet, non, secundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quasi locum sacerdotis usurpet.

XII. Sed et quod passim communicare sacrificatis Cornelium c tibi nuntiatum est, hoc etiam de apostatarum fictis rumoribus nascitur. Neque enim possunt laudare nos qui recedunt d a nobis: aut expectare debemus ut placeamus illis, qui nobis displicen-

LECTIONES VARIANTES.

a Communionem sacrilegam *Lam. Ebor. NC. 1.*

b Sed et quam maximus *Bod. 3.*

c Cornelius tibi nuntiatum est *Lam. Bod. 3. Ebor. NC. 1.*

Lin.

d Sic *Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2. A nobis deest in Oxon.*

VARIORUM NOTÆ.

adversus Novatum et Novatianum et ex calce epistolæ Firmiliani, in qua annotatum est Cyprianum a papa Stephano vocatum fuisse pseudochristum et pseudoapostolum et dolosum operarium. Innumera sunt exempla istiusmodi in scriptoribus historicarum. Sic in libello *Precum Marcellini et Faustini* adversus papam Damasum et in epistola concilii Aquileiensi adversus Ursicinum, æmulum Damasi. Apud Optatum legimus causas conflictas esse contra Cæcilianum episcopum Carthaginensem ut vitiosa ejus ordinatio diceretur. Necessè non est ire per historias sequentium temporum. Vide tamen Notas nostras ad vitas paparum Avenionensium, pag. 702, 1259. BALUZ.

Communionem. Quamvis sciam lectionem nunc receptam habere *communicacionem*, eamque lectionem esse bonam, illamque repererim in sex codicibus antiquis, prætulit tamen eam quam omnes editiones Manutiana antiquiores et duodecim vetera exemplaria exhibent. BALUZ.

XI. De Trophimo. Inter exempla quibus Novatiani satellites Cornelium cum iis, qui sacrificaverant, sacrilegam communicacionem miscuisse persuaderent, illud præferebant Trophimi. Unde sequitur, ut stare non possit Valesii not. in Euseb., pag. 153, opinio, qua cum Novatiani ordinatore, qui, pœnitentia motus, ad Cornelium rediit, et cum populi voluntate ad laicam communionem admissus est, hunc Trophimum fuisse putat. COUSTANT.

Charissimus frater noster. Editiones vulgatæ, quæ acceperunt ex Erasimica, addunt *Cornelius*. Sed cum Cornelii nomen non invenerim in antiquis editionibus, desit autem etiam in sexdecim codicibus antiquis, existimavi auctoritatem tot veterum exemplarium prævalere debere adversus errorem. Cornelii quippe nomen non inveni in ullo veteri libro quam in Eligiano. Itaque illud, cum non dubitem esse ex glossate, sustuli. Fuisse autem Trophimum ex clero Romano liquet ex initio istius epistolæ. Ex quo necessario consequitur ista referenda esse ad Cornelium, quamvis nomen ejus non exprimitur. BALUZ. — Erravisse simul Valesium et Baluzium, cum tantorum virorum pace, dixerimus, dum in diversas abeuntes vias, in eo convenierint ut clero Romano Trophimum adscriperint. Attentis enim S. Cypriani epistolis tum ad Antonianum, tum ad Stephanum papam (*Epist. LXVII. ed. Baluz.*), asseruit ac probe docuit in recenti dissertatione eruditus quidam hodiernus, haud ultimi subsellii vir, duplicem distinguendum esse Trophimum Arelatensem, unum Apostolis, alterum S. Cypriano cœvum, posterioremque eundem ipsum esse de quo agitur sive in hac Cy-

priani Epist. LI, sive in LXVII, ad Stephanum papam. Cf. *Mémoires pour servir à l'hist. de l'introduc. du Christ. dans les Gaules*, par M. le marquis de Fortia d'Urban; Paris, 1838, pag. 31 et 36; — Gregor. Turon. *opp. edit. nova*; Paris, 1857, tom. iv, pag. 357; *Annales du Hainaut*, tom. vii, pag. 97; *Annales de philosophie chrétienne* tom. xvii, pag. 7.119. EDD.

Necessitati succubuit. In miss. Corb et Colb. ut in priscis edit. *necessitate*. Jam Cyprianus, supra n. 6, se ipse *necessitati temporum succubuisse* dixit. Utrobique autem *succubuit*, id est quod obsecundavit, non nihil scil. a rigore disciplinæ remittendo, prout colligenda *fraternitatis utilitas exigebat*, ut in laudato numero 6 declaratur. COUSTANT.

Comitante venissent. Verbum *venissent* a ms. Corb. abest, integra sententia. Nihil hac occasione egit Cornelius, nisi quod et antea in Ecclesia acium ad certe probatum est. Nam Tertulliano teste lib. de Præceptis, c. 30. Marcioni, seu Cerdoni pœnitentiam confitenti pax ea conditione promissa est, *si cæteros, quos perditioni erudisset, Ecclesie restitueret*. Cujusmodi remissionis Augustinus epist. olim 50, nunc 183, c. 10, n. 45, hanc reddit rationem: *Cogunt multas invenire medicinas multorum experimenta morborum. Verum in hujusmodi causis, ubi per graves dissensionum scissuras non hujus aut illius hominis est periculum, sed populorum strages jacent, detrahendum est aliquid severitati, ut minoribus malis sanandis caritas sincera subveniat*. Nam pia mater Ecclesia, filiorum suorum salutem unice cupiens, ideo tantum severitate utitur erga nonnullos, ne veniæ facilitate perdat multos. Ubi igitur indulgentia plurimum lucrum sibi offerri videt, hac eos ratione ad se allicere prorsus non dubitat. Quocirca iis qui multitudinem secum ad Ecclesiam reducant, etiam honores suos servandos judicavit Africana Ecclesia. Ubi enim cod. can. Eccl. Afr., c. 68, statuit, *ut ordinati in parte Donati, si ad Catholicam correcti transire voluerint, non suscipiantur in honoribus suis, statim adject, sed exceptis his per quos catholicæ unitati consultiur, hoc est per quos vel omni modo perfici, vel adjuvari manifestis fraternarum animarum lucris catholica unitas in locis, in quibus degunt, visa fuerit*. Hæc igitur unitatis compensatio, ut cum eadem ecclesia ibid. loquar, una Cornelio causa fuit, cur Trophimo pacem et communionem concedere non differret. Ita unus diversis in seculis censitur Ecclesie Spiritus, quamvis aliis atque aliis pro temporum diversitate remediis utatur. Semper cujusque membri sanitati sic consuluit, ut totius corporis sui unitati, ex qua salus illius pendet, prospiceret. COUSTANT.

tes, ^a et contra Ecclesiam rebelles, sollicitandis de A Cornelio et de nobis quacumque jactantur, nec audias facile nec credas, frater charissime. Ecclesia fratribus violenter insistunt. Quare et de

LECTIONES VARIANTES.

^a Nobis displicent Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 5.

VARIORUM NOTÆ.

Frater carissime. Plura his addit Cyprianus, quibus primum Ecclesiæ in concedenda lapsis pace sapientiam et caritatem commendat, tum Novatiani schisma

atque hæresim exponit. Sed quia ad Cornelium perse non attinent, ea ut a nostro instituto aliena omit-tenda duximus. COUSTANT.

S. CYPRIANI AD ANTONIANUM EPISTOLÆ
PARS ALTERA.

ARGUMENTUM. — *Lapsis in exitu subveniendum, nec tamen par omnium conditio; favorabilia imprimis Libellaticorum causa; Novatianus Stoicorum placita Ecclesiæ innoxia. — In re ancipiti tenior pars habeatur. — Nequaquam ob indulgentiam in Lapsis Christiani a martyrio avertendi; qui pacem Lapsis denegant, S. Scripturis repugnant. De Novatiani philosophi et stoici caractere. — Ex admissis ad pœnitentiam mœchis sequitur et Lapsos admittendos. Qui ablata spe veniæ, ad pœnitentiam suadet, irridet.*

XIII. Si qui enim infirmitatibus occupantur, illis, sicut placuit, in periculo subvenitur. Postea tamen quam subventum est, et periclitantibus pax data est, offocari ^b a nobis non possunt aut opprimi, aut vi et

B manu nostra in exitum mortis urgeri, ut quoniam morientibus pax datur, necesse sit mori eos qui acciperint pacem, cum magis in hoc indicium ^c divinæ pietatis ^d et paternæ lenitatis ^e appareat, quod qui pi-gnus vitæ in data pace percipiunt, hic quoque ^f ad vitam percepta pace teneantur. Et idcirco si, accepta pace, commeatu a Deo datur, nemo hoc debet in sacrosanctis criminari, cum semel placuerit fratribus in periculo subveniri. Nec tu existimes, frater charissime, sicut quibusdam videtur, libellaticos cum sacrificatis æquari oportere, quando inter ipsos etiam qui sacrificaverunt et conditio frequenter et causa diversa sit. Neque enim æquandi sunt, ille qui ad sacrificium nefandum statim voluntate prosilivit, et qui luctatus et congressus diu ad hoc funestum opus necessitate parvenit, ille qui et se et omnes suos prodidit, et qui ipse pro cunctis ad discrimen accedens uxorem et liberos et domum totam periculi sui perfuactione ^h

LECTIONES VARIANTES.

^b Sic Bod. 1, 2. Lam. Ebor. NC. 1. Lin.

^c Judicium Oxon.

^d Pietatis Cod. S. Dyon. Rem. Patientiæ.

^e Lenitas Fxr.

^f Hi quoque Neap.

^g Necessitate compulsus est nec ille qui Cod. Gratianop.

^h Pactione Lam. Ebor. Bod. 1, 2. NC. 1. Ver. Passione Ben. Neap.

VARIORUM NOTÆ.

XIII.—*Offocari.* Quamvis non dubitem plurimos mutationem a me in hoc loco factam improbaturos, parum videlicet curantes an hoc aut alio modo legatur, modo sensus idem sit, præsertim si minus habeat molestiæ et difficultatis, feci tamen, et hinc sustuli vocem *suffocari* suppositam veræ lectioni ab imperitiis librariis; quibus cum *offocari* vocabulum esset incognitum, ei pro sua audacia substituerunt lectionem quam crediderunt melius convenire. Porro istam restitutionem esse necessariam probatur auctoritate multorum veterum exemplarium. Reperi quippe scriptum *offocari* in quatuordecim libris veteribus, et idem de quinque Anglicanis testatur editio in eo regno facta. Tertullianus in calce libri de Idololatria: *Quicumque fluctus ejus offocant.* Hieronymus in epistola consolatoria ad Virginem: *Quod reprimit non offocat, sed includit.* Augustinus lib. v *Confess.* cap. 11: *Sed me maxime captum et offocatum quodam modo de primebant corporalia meditantem.* Seneca in libro de Brevitate vitæ cap. 2: *Aspice illos ad quorum felicitatem concurritur, bonis suis offocantur.* Festus: *Offocare, aquam in fauces mittere ad sorbendum.* Glossæ veteres in codice quorundam Cyrilli scriptorum repetæ: ἀποπνίγω, *offoco, suffoco.* Onomasticon Græco-Latinum, olim quidem editum Basileæ, sed postea recensum a Bonaventura Vulcanio: *offoco, ἀποπνίγω.* Florus lib. ii, cap. 11, loquens de Gallogræcis: *Sed alligati miraculo quidam fuere quum catenas morsibus et ore tentassent, quum offocandas invicem fauces præ-*

buisent. Sic quoque dicebant *obrogare*, ut apud T. Livium, Ciceronem, Florum, ac fortasse alibi. Apud sanctum Augustinum lib. vi, contra Donatistas, cap. 17, scriptum est, *damnationis ira et erroris offectura.* Ubi clarissimi auctores novæ editionis operum sancti Augustini moment editiones Amerbachii et Erasini habere *offocatum*, plerosque vero codices *mas. offectura*, apud Cyprianum vero legi *offectura*. Nimirum in sententia quam in causa baptismi hæreticorum protulit Munnulus a Girba in concilio Carthaginiensi, ut illic dicemus. BALUZ.

Æquandi sunt. Sex libri veteres habent *æquatus est ille.* Quæ lectio potest esse bona. BALUZ.

Luctatus. Fatendum est hanc lectionem repertam a me fuisse in solo codice Fossatensi saue optimo et in vetustissimis editionibus. Alii libri, in majore sane numero, habent *reluctatus.* Ego tamen eam lectionem præfero quam posui, quia luctari est proprie pugilum, ejusmodi fuere martyres, quos certum est non fuisse reluctatos, sed tormenta et mortes luctanti animo perulisse. Ipse Cyprianus in libro ad Demetrianum, pag. 221, ait: *Nemo nostrum quando apprehenditur reluctatur.* Et in libro de Bono Patientiæ, pag. 250, loquens de Abele, ait: *Adversus fratrem fratricidam non resistit nec reluctatur, sed humilis et mitis patienter occiditur.* BALUZ.

Perfuactione. In quinque libris veteribus scriptum est *passione.* Alii quinque et duo Anglicani et editio Morelliana *pactione.* Alii duo *passione vel pactione.*

protegit, ille qui inquilinos ^a vel amicos suos ad facinus A compulit, et qui inquilinis et colonis pepercit, fratres ^b etiam plurimos, qui extorres et profugi recedebant, in sua tecta et hospitia recepit ^c, ostendens et offerens Domino multas animas viventes ^d et incolumes quæ pro una saucia deprecentur.

XIV. Cum ergo inter ipsos qui sacrificaverunt multa sit diversitas, quæ inclementia est et quam acerba duritia libellaticis cum iis qui sacrificaverunt jungere, quando is cui libellus acceptus est dicat: Ego prius legeram, et episcopo tractante, cognoveram non sacrificandum idolis, nec simulachra servum Dei adorare debere; et idcirco, ne hoc facerem quod non licebat, cum occasio libelli fuisset oblata, quem nec ipsum acciperem nisi ostensa fuisset occasio, ad magistratum vel veni, vel alio eunte mandavi, Christianum me esse, sacrificare mihi non licere ^e, ad aras diaboli me venire non posse, dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam iste qui libello maculatus est, postea quam nobis admonentibus didicit nec hoc se facere debuisse, etsi manus pura sit, et os ejus feralis cibi contagia nulla polluerint, conscientiam tamen ejus esse pollutam, flet auditis nobis et lamentatur, et quod deliquerit nunc admonetur, et non tam crimine quam errore deceptus, quod jam de cætero instructus et paratus contestatur.

XV. Quorum si penitentiam respuamus habentium aliquam fiduciam tolerabilis conscientia, statim cum uxore, cum liberis, quos incolunes reservaverant, in hæresim vel schisma ^f, diabolo invitante, rapiuntur; et adscribetur nobis in die iudicii nec ovem sauciam C

curasse, et propter unam sauciam multas integras perdidisse, et cum Dominus, relictis nonaginta novem sanis, unam errantem et lassam quæsierit, et inventam humeris suis ipse portaverit (*Luc. xv; Matth. xviii*), nos non tantum non quæramus lapsos ^g, sed et venientes arceamus, et cum pseudoprophetae gregem Christi nunc vastare et lacerare non desinant, occasionem canibus et lupis demus ^h ut quos persecutio infesta non perdidit, eos nos duritia nostra et inhumanitate perdamus. Et ubi erit, frater charissime, quod Apostolus dicit: *Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salventur. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* (*I Cor. x, 35, xi, 1*). Et iterum: *Factus sum infirmus infirmis, ut infirmos lucrarem* (*I Cor. ix, 22*). Et iterum: *Si patitur membrum unum, compatiuntur et cætera membra; et si lætatur unum membrum, lætantur et cætera membra* (*Ibid. xii, 26*).

XVI. Alia est philosophorum et Stoicorum ratio, frater charissime, qui dicunt omnia peccata paria esse et virum gravem non facile flecti oportere. Inter Christianos autem et philosophos plurimum distat. Et cum Apostolus dicat, *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem fallaciam* (*Coloss. ii, 8*, vitanda sunt a nobis quæ non ⁱ de Dei clementia veniunt, sed de philosophiæ durioris præsumptione descendunt. De Moyse autem legimus in Scripturis dictum: *Et fuit Moyses homo lenis nimis* (*Num. xii, 3*). Et Dominus in Evangelio suo dicit: *Estote misericordes* ^k, *sicut et Pater vester misertus est* ^l *vestri* (*Luc. vi, 36*). Et iterum: *Non est opus sanis medicus,*

LECTIONES VARIANTES.

^a Ille qui intimos *Bod. 1.*

^b Fratres, sed etiam plures *Gratianop.*

^c Hospitatus cepit *Bod. 3.*

^d Multa solventes *Corb.*

^e Mihi omnino non *Val.*

^f In hæresim ut in schisma *MR.*

^g Lassos *Lam. Bod. 2. Ebor. NC. 1. Ver.*

^h Lupis dabimus *Bod. 5.*

ⁱ *Sic Lam. Bod. 3. Ebor. Lm. NC. 1.* Vitanda quæ non *Oxon.*

^j Lenissimus *Lam. Ebor. Bod. 2. NC. 1.*

^k Estote ergo misericordes *Bod. 3. Quomodo et Pater Ver.*

^l Misericors est *Bod. 3.*

VARIORUM NOTÆ.

Multas viventes. Ita libri decem veteres. Alii duo et editiones antiquiores habent *salvatas*. Codex Corbeiensis, *solventes*, manifesto errore. BALUZ.

XIV. — *Episcopo tractante.* Optatus lib. v: *Restat ut dicitis cum cum populo communicasse. Et locutum cum esse aliquid in populo constat, sed insinuandi alienius rei causa, non tamen tractandi, quod est episcoporum.* D Vide notas nostras ad Lupum Ferrariensem, pag. 479. BALUZ.

Auditus nobis. Emendatio supra lineam in codice Monasteriensi, *auditus nostra lamentationibus.* Ex glossemate nimirum. BALUZ.

XV. — *Lassam.* Veteres editiones et plures libri veteres habent *lapsam*. Quæ lectio confirmari potest ex Evangelio secundum Mattheum ad quod respicit hic locus, ex quo constat ovem illam non fuisse simpliciter lassam, sed lapsam. Ego tamen præfero priorem lectionem. Nam ovis illa recte dicitur *lassa* quæ multum errando laboraverat, ut verbis utar Hieronymi in epistola *de Filio prodigo* ad Papam Damasum. BALUZ.

XVI. — *Peccata paria.* Hieronymus in epistola ad Pammachium *de Dornitione Paulinæ*, in libro primo *adversus Pelagium*, et lib. ii *adversus Jovinianum*, ait Stoicos contendisse peccata esse paria. Lactantius cap. 38 *Epitomes*, loquens de Zenone, Stoicorum ma-

gistro: *Nam quod dicit paria esse peccata ex eadem immunitate est qua misericordiam velut morbum insectatur.* Plutarchus in libro *de Stoicorum Repugnantibus* scribit neque peccatum peccato majus esse neque virtutem virtuti præstare. Cassianus, lib. v, cap. 11: *Cunctarum namque virtutum et una natura est, licet in multas dividi species et vocabula videatur.* Seneca *Epist. 120: Sunt enim virtutibus vita confinia.* Et Hieronymus *adversus Luciferianos: Vicina sunt vitia virtutibus.* Sic etiam Quintilianus lib. iii, cap. 7, et lib. viii, cap. 3. Cicero, lib. iii *Officiorum: A me ipso dissertatum est, qui unam habet omnes habere virtutes.* Vide etiam *Paradoxa*, ubi fusius ista tractantur. Et tamen idem in libro primo *de Oratore* scriptis spinosam et exilem orationem eorum esse qui dicunt qui virtutem habeat eum omnes habere. Sententiam illam videtur non approbasse Seneca. Ait enim in *Epistola 66: Quomodo possunt paria bona esse? Ergo virtutes inter se pares sunt.* Vide ibi Muretum. Vide etiam sancti Augustini responsum ad epistolam Nectarii de negotio Calamensi. BALUZ.

Lenis nimis. In sex libris nostris antiquis et in quatuor Anglicanis scriptum est *lenissimus*. Quod propius accedit ad editionem vulgatam libri *Numerorum*, quæ habet *mitissimus*. BALUZ.

Misertus est. Ita primus scripsit Erasmus. Hauc

sed male habentibus (Matth. ix, 12). Quam potest exercere medicinam qui dicit : Ego solos sanos curo, quibus medicus necessarius non est. Opem nostram ^a, medelam nostram vulneratis exhibere debemus. Nec putemus mortuos esse, sed magis semianimes jacere eos quos persecutione funesta sauciatos ^b videmus : qui si in totum mortui essent, numquam de eisdem ^c postmodum et confessores et martyres fierent.

XVII. Sed quoniam est in illis quod pœnitentia sequente ^d revalescat ad fidem, et ad virtutem de pœnitentia robur ^e armatur, quod armari non poterit, si quis desperatione deficiat, si ab Ecclesia dure et crudeliter segregatus ad gentiles se vias et sæcularia opera convertat, vel ad hæreticos et schismaticos rejectus ab Ecclesia transeat ; ubi, etsi occisus propter nomen ^f postmodum fuerit extra Ecclesiam constitutus et ab unitate atque a charitate divisus, coronari in morte non poterit. Et ideo placuit, frater charissime, examinatis causis singulorum, libellaticos interim admitti, sacrificatis in exitu subveniri : quia Exomologesis apud inferos non est, nec ad pœnitentiam quis a nobis compelli potest, si fructus pœnitentiæ subtrahatur. Si prælium ^g prius venerit, corroboratus a nobis invenitur armatus ^h ad prælium. Si vero ante prælium infirmitas urserit ⁱ, cum solatio pacis et communicationis abscedit.

XVIII. Neque enim præjudicamus Domino iudicaturō quo minus si pœnitentiam plenam et justam peccatoris invenerit, tunc ratum faciat quod a nobis fuerit hic statutum ^j. Si vero nos aliquis pœnitentiæ simulatione deluserit, Deus, qui non deridetur, (Gal. vi) et qui cor hominis intuetur (I Reg. xvi), de his quæ nos minus perspeximus iudicet et servo-

rum suorum sententiam Dominus emendet ; dum tamen nos meminisse, frater charissime, debeamus scriptum esse, *Frater fratrem adjuvans exaltabitur*, (Prov. xviii 19) et Apostolum quoque dixisse : *In contemplatione habentes unusquisque, ne et vos tentemini, alterutrum onera ^k sustinete, et sic adimplebitis legem Christi* (Gal. vi, 1, 2), item quod superbos ^l redarguens et arrogantiam frangens, in epistola sua ponat ; *Et qui se putat stare, videat ne cadat* (I Cor. x, 12) ; et alio in loco dicat : *Tu quis es qui iudicas alienum servum ? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem. Potens est enim Deus statuere ^m eum* (Rom. xiv, 4). Joannes quoque Jesum Christum Dominum nostrum advocatum et deprecatorem pro peccatis nostris probat dicens : *Filioli mei, ista scribo vobis ne delinquantis ; et si quis deliquerit, advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum suffragatorem, et ipse est deprecatio ⁿ pro delictis nostris* (I Joan. ii, 1, 2). Et Paulus quoque Apostolus in Epistola sua posuit : *Si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multo magis nunc justificati in sanguine illius liberabimur ^o per illum ab ira* (Rom. v, 8, 9).

XIX. Cujus pietatem et clementiam cogitantes, non acerbi adeo nec duri, nec in fovendis fratribus ^p inhumani esse debemus, sed dolere cum dolentibus et flere cum flentibus, et eos quantum possumus auxilio et solatio nostræ dilectionis erigere, nec adeo immites et pertinaces ^q ad eorum pœnitentiam retundendam ^r, nec iterum soluti et faciles ad communicationem / temere laxandam ^s. Jacet ecce saucius frater ab adversario in acie vulneratus. Inde diabolus conatur occidere quem vulneravit, hinc Christus hortatur ne in totum pereat quem redemit ^t. Cui de duobus assistimus, in cuius partibus ^u stamus ? Utrumne diabolo ^v favemus ut

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Opem nostram et medelam vulneratis *Bod. 1.*
- ^b Saucios *Lam. Bod. 2. Ebor. NC. 1.*
- ^c Nunquam iidem *Bod. 5.*
- ^d Pœnitentia frequenter *Lam. Ebor. Lin. NC. 1. Bod. 2*
- ^e De pœnitentiæ robore *Ebor. NC. 1. Bod. 2. Pœnitentiæ robur armatur Vatic.*
- ^f Nomen Christi *Bod. 2.*
- ^g Si ergo prælium *Lam. Ebor. NC. 1.*
- ^h Invenietur et armatus *Lam. Ebor. Lin. NC. 1.*
- ⁱ Infirmitas venerit *Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.*
- ^j Fuerit statutum *Lam. Ebor. NC. 1.*
- ^k Onera vestra *Lam. Ebor. NC. 1.*
- ^l Item superbos *Lam. Pōnit Lam.*

- ^m Stabilire *Lam. Lin. Ebor. Bod. 1, 2, 5. NC. 1.*
- ⁿ Ipse est suffragator et deprecator *Bod. 3. Ipse deprecator Lam.*
- ^o Eliberabimur *Ver. Man.*
- ^p Sic *Bod. 1, 2. Sacerdotes Oxon. Lam. Ebor. Lin. NC.*
- ^q Et duri *Bod. 3.*
- ^r Pertinaces atque contumaces *Cod. Gratianop.*
- ^s Sic *Bod. 1, 2. Lam. Ebor. MR. Refundendam Imp.*
- ^t Laxandum esse debemus *Lam. Ebor. Bod. 2.*
- ^u Pereat quod *Bod. 3.*
- ^v Cujus parte *Bod. 1. Neap.*
- ^v Diabolo facimus *Lam.*

VARIORUM NOTÆ.

autem lectionem deprehendi in novem codicibus antiquis. In tribus aliis et in antiquis editionibus legitur *misericors est*. Quæ est lectio vulgatæ editionis Evangelii secundum Lucam. BALUZ.

XVII. — *Cum solatio*. Ita septem libri veteres et editio Manutiana. Veteres itaque editiones et alii septem libri veteres habent *consolatio*. Negatio deest in quatuor antiquis. In uno meo scriptum est, *in consolatione pacis et communicationis abscedit*. BALUZ.

XVIII. — *Sustinete*. Codex Sorbonicus, *sustinentes*. Fuxensis, *portate*. Et hæc est lectio vulgatæ editionis epistolæ ad Galatas. BALUZ.

Suffragatorem. Lectio vulgatæ, quam plerique codices antiqui præferunt, habet *justum*. In quinque

tamen æque antiquis scriptum est *suffragatorem*. Quo etiam modo legi in Affligemensi testatur Pamelius. Ego vero puto hanc lectionem esse meliorem, tum quia Angli testantur in codice Bodleiano legi *Ipse est suffragator et deprecator*, tum quia ea recedit ab editione vulgatæ epistolæ Joannis. Cyprianum autem constet usum non esse editione qua nos hodie utimur. Mox enim ipse scribit *delictis*, ut solet, pro eo quod in nostra vulgatæ legitur *peccatis*. Quamquam *peccatis* vidi scriptum in duobus antiquis exemplaribus, per audaciam, ut puto, eorum qui putabant loca sacræ Scripturæ allegata a Cypriano debere emendari secundum editionem nostram vulgatam. Porro arbitrator eum qui scripsit codicem Bodleianum legisse *suffragator* in suo exemplari et istud explicare volen-

perimat, et semianimum fratrem jacentem, sicut in A Evangelio sacerdos ^a et levites, præterimus? (Luc. x.) An vero ut sacerdotes Dei et Christi, quod Christus et docuit, et fecit imitantes, vulneratum de adversarii faucibus rapimus, ut curatum ^b Deo judici reservemus ^c.

XX. Nec putes, frater charissime, hinc aut virtutem fratrum minui aut martyria deficere quod lapsis laxata sit pœnitentia, et quod pœnitentibus spes pacis oblata. Manet vere fidentium robur immobile, et apud timentes ac diligentes corde toto ^d Deum stabilis et fortis perseverat integritas. Nam et mœchis a nobis pœnitentiæ tempus conceditur et pax datur. Non tamen idcirco virginitas in Ecclesia des-

cit, aut continentię propositum ^e gloriosum per aliena peccata languescit. Floret Ecclesia tot virginibus coronata, et castitas ac pudicitia tenorem glorię suę servat, nec quia adultero pœnitentia et venia laxatur, continentię vigor frangitur. Aliud est ad veniam stare, aliud ad gloriam pervenire, aliud missum in carcerem non exire inde donec solvat novissimum quadrantem (Matt. v), aliud statim fidei et virtutis accipere mercedem (1 Cor. iii), aliud pro peccatis longo dolore cruciatum ^f emundari et purgari diu igne ^g, aliud peccata omnia passione purgasse, aliud denique pendere in diem iudicii ad sententiam Domini, aliud statim a Domino coronari.

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Sic Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 1, 2.
^b Nunc curatum Bod. 1. 3.
^c Reservamus Bod. 1.
^d Corde solo in Deum Bod. 1.

- ^e Continentia, ac propositum MR.
^f Doloris cruciatu Lam.
^g Purgari divine Bod. 2, 3. Lam. Ebor.

VARIORUM NOTÆ.

tem addidisse et deprecator. Certum enim est unum horum vocabulorum sufficere. BALUZ.

XX. — Nam et mœchia. In duobus antiquis exemplaribus additur id est adulteris. Sed istud est glossema. Decretum Papæ Zephyrini apud Tertullianum in libro de Pudicitia: *Ego et mœchiæ et fornicationis delicta pœnitentia functis dimitto*. Ubi obiter admoneo Baronium et Rigaltium male existimasse edictum Zephyrini ita conceptum fuisse: *Episcopus episcoporum edicit. Ego et mœchiæ*, etc. Episcopi enim Romani nunquam usi sunt ambitioso illo et invidioso loquendi modo, præsertim in illa antiquitate. Sua tantum nomina præferbant, ut videre est etiam in epistolis papæ Cornelii ad Cyprianum. BALUZ.

Aliud missum in carcerem non exire inde, etc. Eadem sunt Cypriano: *ad veniam stare, missum in carcerem non exire inde donec solvat novissimum quadrantem, et pro peccatis longo dolore cruciatum emundari, et purgari diu igne*. Eadem etiam e contrario ad gloriam pervenire, statim fidei et virtutis accipere mercedem et peccata omnia passione purgasse. Per quæ distinguit haud dubie statum lapsorum post hanc vitam qui nondum pœnitentiam compleverant, a statu Martyrum. Atque adeo mire facit hic locus ad confirmandam Ecclesiæ traditionem de Purgatorio, quod etiam ante me animadvertit reverendiss. guidixiensis episcopus Martinus Peresius Ayala. Alludit autem ad Scripturas, Matth. v, et 1 Cor. iii. Illam eodem modo interpretantur D. Hieronym. in *Matth.* et Ambr. in *Lucam*, c. 12. Hanc vero Origenes hom. 6 in *Exod.* et 8 in *Levit.* Ambr. Theodor. et Œcum. in *Comment.* August. *Enchir.* c. 69, in Psalm. xxxvi, et *xxi de Civitate Dei* c. 26. Paulinus Nolanus paraphrasi Psalm. i, et Epistola ad Severum, ac Gregorius, lib. *Dial.* iv, c. 7. Ut autem de nomine non contendamus, suffragia defunctorum quæ in sacrificiis et precibus ecclesiasticis fiunt, jam inde ab ætate Apostolorum, indicant esse locum quempiam, in quo puniantur. Alioqui enim frustra oratio fieret, ut a pœnis solvantur. Non tamen tam recens est purgatorii nomen sive purgatoriarum pœnarum, ut meminerunt D. August. *Enchir.* c. cit., de *Civitate Dei* lib. xx, c. 25, et *xxi*, c. 13. Gregorius loco citato, in *Psalm. pœnit.* et alibi frequenter, et Beda in *Psalm. xxxvii*, et serm. quodam nis. in illud Joannis 1: *Joannes perhibet testimonium de ipso*. Ignis etiam purgantis, præter Cyprianum hoc loco et alios supra allegatos, meminerunt etiam D. Hieron. in *fin. comment. in Isaia.* Ambr. in *Psalm. cxviii*, serm. 10. Maximus in *Diadochum*, de Perfectione spirit. c. 100. Damas. de iis qui dormierunt. Eustratius Constantino, lib. de Ope-

ratione animæ post mortem, et Gennadius scholarius lib. de Purgatorio contra Græcos: ubi multas veterum Græcorum sententias allegat. PAMEL.

Pendere in diem. Ita inveni scriptum in quinque codicibus antiquis et in editione Manutii. Sic etiam se scriptum vidisse in codice Germanensi optimo notæ testatur vir optimus et doctissimus Dominus Petrus Constant in præfatione sua ad opera sancti Hilarii, § 229. Pamelius in annotatione sua ad hunc locum existimat heic per diem iudicii intelligi diem particularis iudicii uniuscujusque. Contra Nicolaus Faber in suo Cypriano impresso, qui nunc mens est, putat intelligi debere de extremo iudicio ex opinione ea quæ fuit multorum et magnum virorum tam Græcorum quam Latinorum in Ecclesia primitiva, qui solos martyres gloria divina perfrui ante illud extremum iudicium, cæteros vero in illud differri voluerunt, et hanc etiam fuisse Tertulliani sententiam. Quem Nicolai Fabri locum descripsit Rigaltius in addendis ad observationes suas in Cyprianum. Nota est controversia quæ fuit ævo Joannis papæ *xxii*, circa visionem beatificam. Qua de re vide annotationes Erasmi in caput septimum Epistolæ primæ Pauli ad Corinthios et Notas nostras ad vitas paparum Avenionensium, pag. 788, et 798, itemque præfationem nostram ad historiam Tutelensem. Alii hunc Cypriani locum intelligunt de igne purgatorio. Illos vero vehementer exagitat Joannes Dallæus lib. iv, de pœnis et satisfactionibus humanis cap. 10. BALUZ. — Rigaltius ait: *Ad notam Pamelii, ubi dicitur locum esse intelligendum de die particularis iudicii uniuscujusque, Nic. Faber notat: Immo potius de extremo iudicio ex ea opinione quæ fuit multorum et magnum virorum tam Græcorum quam Latinorum in Ecclesia primitiva, qui solos martyras gloria divina perfrui ante illud extremum iudicium, cæteros vero, in extremum iudicium differri voluerunt. Quæ fuit etiam Tertulliani sententia. Sed illa non erat Cypriani nostri: qui passim in libro de Mortalitate docet, ejus esse mortem timere qui ad Christum nolit ire. Et tunc esse servis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quoniam de istis mundi turbinibus extracti, sedis et æternæ tranquillitatis portum petimus, quando expuncta hac morte ad immortalitatem venimus. Tunc, ad refrigerium justii vocantur, ad supplicium rapiuntur injusti; datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna. Inde amplectamur diem qui assignat singulos domicilio suo, qui nos istis ereptos, et laqueis sæcularibus exsolutos, paradiso restituit et regno cælesti. Interim agnoscendum, veteres omnes sensisse diem iudicii terrores, etiam sanctis formidandos, secum allaturum: unde forte*

XXI. Et quidem apud antecessores nostros quidam de episcopis istic in provincia nostra dandam pacem mœchis non putaverunt et in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clausurunt. Non tamen a coepiscoporum suorum collegiis recesserunt, aut catholice Ecclesiæ unitatem vel duritiæ vel censuræ suæ obstinatione ruperunt; ut quia apud alios adulteris pax dabatur, qui non dabat de Ecclesia separaretur. Manente concordie vinculo et perseverante catholice Ecclesiæ individuo sacramento, actum suum disponit et dirigit unusquisque episcopus rationem propositi sui Domino redditurus.

XXII. Miror autem quosdam sic obstinatos esse ut dandam non putent lapsis pœnitentiæ, aut pœnitentibus existiment veniam denegandam, cum scriptum sit: *Memento unde cecideris, et age pœnitentiæ, et fac priora opera.* (Apoc. II, 5.) Quod atque ei dicitur quem constat cecidisse et quem Dominus hortatur per opera rursus exurgere, quia scriptum est: *Elemosyna a morte liberat* (Tob. IV, 10); et non utique ab illa morte quam semel Christi sanguis extinxit, et a qua nos salutaris Baptismi et Redemptoris nostri gratia liberavit, sed et ab ea quæ per delicta postmodum serpit. Alio item loco pœnitentiæ tempus datur, et pœnitentiæ non agenti a Dominus conminatur:

*A Habeo, inquit, adversus te multa, quod uxorem tuam Jezabel, quæ se dicit propheten^b, sinis docere et seducere servos meos, fornicari et manducare de sacrificiis^c, et dedi illi tempus ut pœnitentiæ ageret, et pœnitere non vult a fornicatione sua. Ecce mitto eam in lectum, et qui cum ea fornicati sunt in maximam tribulationem, nisi pœnitentiæ gesserint^d ab operibus suis (Apoc. II, 20, 22). Quos utique ad pœnitentiæ Dominus non hortaretur, nisi quia pœnitentibus indulgentiam pollicetur. Et in Evangelio: Dico, inquit, vobis, sic erit gaudium in cœlo super uno peccatore pœnitentiæ agente quam super nonaginta novem justis, quibus non est opus pœnitentiæ (Luc. XV, 7). Nam cum scriptum sit^e, Deus mortem non fecit, nec delectatur in perditione vivorum (Sap. I, 13), utique qui neminem vult perire cupit peccatores pœnitentiæ agere et per pœnitentiæ denuo ad vitam redire. Ideo et per Johel prophetam clamat et dicit (Johel II, 12): *Et nunc hæc dicit Dominus Deus vester: Revertimini^f ad me ex toto corde vestro, simulque et jejunió et fletu et planctu, et discindite^g corda vestra, et non vestimenta vestra et revertimini ad Dominum Deum vestrum, quia misericors et pius est et patiens est multæ miserationis, et qui sententiæ flectat^h, adversus malitiam irrogatamⁱ.* (Joel. II, 12, 13.) In Psal-*

LECTIONES VARIANTES.

^a Non agentibus *Lam. Bod. 2. Ebor.*
^b Prophetissam *Bod. 3. Prophetia Vulg. Propheten Bod. 1, 2.*
^c De sacrificio *Lam. Ebor. NC. 1. Manus.*
^d Pœnitentiæ gesserint *Bod. 1, 2, 3. Lam. Ebor. Lin. C NC. 1. Fecerint Oxon.*

^e Scriptum sit, Dominus Deus *Lam.*
^f Dominus Deus, venite convertimini *Lin.*
^g Scindite *Bod. 2.*
^h Sententiæ vertat *Benev.*
ⁱ Sic *Bod. 1. Lam. Ebor. NC. 1. Malitas irrogatas Oxon.*

VARIORUM NOTÆ.

preces etiam pro martyribus conceptæ. *Sacrificia pro eis semper offerimus, inquit Cyprianus, Ep. 59, quoties martyrum passiones et dies anniversaria commemoratione celebramus.* Vid. quæ dicta ad Ep. II et XII.

FELL.

XXI. — *Antecessores nostros.* Id est episcopus qui ecclesiam Africanam rexerant ante tempora Cypriani. Ait ergo Cyprianus quosdam episcopos Afros putasse pacem non esse dandam mœchis. Hanc opinionem fuisse in Africa ante tempora Cypriani liquet etiam ex testimonio Tertulliani, qui in libro mox laudato vehementer declamat adversus Papam Zephyrinum quod is mœchiæ et fornicationis delicta pœnitentiæ functis dimitteret. Manebat tamen interim concordie vinculum inter episcopos Afros, quamvis diverse nonnulli sentirent de reconciliatione lapsorum. BALUZ. — Satis inconsulte Albaspinæus asserit mœchis veniam non factam ante Novatiani tempora, quando contrarium hic aperte doceat Cyprianus. Verisimilior longe Morini sententia, qui statuit pœnas pœnitentiales usque ad Novati tempora fuisse leviores: quod ex censura Apostolica, I Cor. V, et Joannis praxi quam ex Clemente Alexand. refert Eusebius, Hist. lib. II, c. 17, et aliis veterum scriptis conficit. Certe ipse Tertullianus quando in Zepherinum tamquam impudicitie patronum invehiitur; agnoscit Psychicos, hoc est, Catholicos, mœchos olim ad pœnitentiæ admisisse. *Erit igitur, inquit, et hic adversus Psychicos titulus, adversus mœchæ quoque sententiæ retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in notam levitatis objectum.* Porro, Zepherino antiquior Dionysius Corinthiorum Episcopus, cujusvis flagitii compertos per pœnitentiæ suscipiendos decrevit. Ep.

ad Amastrianos, apud Euseb. lib. IV, c. 23: *Τούτῃ ἐξ οὐκ ὄν ἀποπτώσις ἢ πλημμελίας, εἴτε μὴν αἰρετικῆς πλάνης ἐπιστρέφοντας δεῖξουσθα προστάται.* Demum S. Ignatius, Epist. ad Philadelphenses in universum pronuntiat: *Ὅσοι ἂν μετανοήσαντες ἔδωσαν ἐπὶ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας προσδέχσθαι αὐτούς.* FELL.

Et quidem. Refert hunc locum sanctus Augustinus in epistola ad Vincentium Rogatistam. BALUZ.

XXII. — *Lapsis pœnitentiæ.* Codex Gratianopolitanus, indulgentiam non putent lapsis. Infra in calce hujus epistolæ legitur: *et veniam et indulgentiam pœnitentibus non denegari.* BALUZ.

Gesserint. Hanc lectionem inveni in decem codicibus antiquis. Angli viderunt sex in quibus etiam habetur. In quinque vero aliis a me visis scriptum est *egerint.* Quæ est lectio vulgatæ editionis Apocalypsis. BALUZ.

Gaudium. Codex Faxensis, *gaudium coram angelis Dei in cœlo, ex glossemate, ut opinor.* BALUZ.

Super uno peccatore. Nihil volui mutare, quamvis sciam plurimos optimos codices præferre *super unum peccatorem.* Nam editio quam retineo nititur etiam auctoritate plurimorum veterum librorum. BALUZ.

Delectatur. Ita scriptum vidi in multis antiquis codicibus et in vetustioribus editionibus. Mantius mutavit et scripsit *lætatur.* Sane fateor lectionem Mantianam extare in multis codicibus antiquis et in editione vulgatæ sacræ Scripturæ. Sed illa usum non esse Cyprianum constat. Itaque prætuli lectionem veterum editionum. BALUZ.

Malitiam. Sic expendi secutus auctoritatem veterum editionum et undecim veterum exemplarium nostrorum et trium Anglicanorum. Nam et textus pro-

mis etiam legimus censuram pariter et clementiam Dei comminantis simul atque parcentis, punientis ut corrigat, et cum correxerit reservantis. *Visitabo, inquit, in virga facinora eorum, et in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis (Psal. LXXXVIII, 33, 34).*

XXIII. Dominus quoque in Evangelio suo pietatem Dei Patris ostendens ait: *Quis est ex vobis homo quem si petierit filius ejus panem, lapidem porrigat illi; aut si piscem postulaverit, serpentem illi porrigat? Si ergo vos, cum sitis nequam, scitis bona data dare filiis vestris, quanto magis Pater vester cælestis dabit bona poscentibus eum (Math. VII. 9-11)?* Comparat hic Dominus carnalem patrem et Dei Patris æternam largamque pietatem, quod si iste in terris nequam pater offensus graviter a filio peccatore et malo, si tamen eundem postmodum viderit reformatum et depositis prioris vitæ delictis ad sobrios et bonos mores et ad innocentiam disciplinam pœnitentiæ dolore correctum, et gaudet et gratulatur, et susceptum, quem ante projecerat, cum voto paternæ exultationis amplectitur, quanto magis unus ille et verus Pater bonus, misericors, et pius, immo ipse bonitas et misericordia et pietas, lætatur in pœnitentia filiorum suorum, nec jam pœnitentibus aut plangentibus et lamentantibus pœnam comminatur, sed veniam magis et indulgentiam pollicetur. Unde Dominus in Evangelio beatos dicit plagentes (Matth. V), quia qui plangit misericordiam provocat; qui pervicax et superbus est, iram sibi et pœnam judicii venientis exaggerat. Et idcirco, frater charissime, pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde et manifesta lamentationis sœæ professione testantes, prohibendos omnino censuimus a spe communicatio-

nis et pacis, si in infirmitate atque in periculo coeperint deprecari; quia rogare illos non delicti pœnitentia sed mortis urgentis admonitio compellit, nec dignus est in morte accipere solatium qui se non cogitavit esse moriturum.

XXIV. Quod vero ad Novatiani personam pertinet, frater charissime, de quo desiderasti tibi scribi quam hæresim introduxisset, scias nos primo in loco nec curiosos esse debere quid ille doceat, cum foris doceat. Quisquis ille est et qualiscumque est, Christianus non est qui in Christi Ecclesia non est. Jactet se licet et philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet, qui nec fraternam charitatem nec Ecclesiasticam unitatem tenuit, etiam quod prius fuerat amisit. Nisi si episcopus tibi videtur qui episcopo in Ecclesia a sedecim coepiscopis facto, adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum nititur, et cum sit a Christo una Ecclesia per totum mundum in multa membra divisa, item episcopatus unus episcoporum multorum concordia numerositate diffusus, ille post Dei traditionem, post connexam et ubique conjunctam catholicæ Ecclesiæ unitatem humanam conetur Ecclesiam facere, et per plurimas civitates novos Apostolos suos mittat, ut quædam recentia institutionis suæ fundamenta constituat, cumque jam pridem per omnes provincias et per urbes singulas ordinati sint episcopi in ætate antiqui, in fide integri, in pressura probati, in persecutione proscripti, ille super eos creare alios pseudoepiscopos audeat. Quasi possit aut totum orbem novi conatus obstinatione peragrare aut Ecclesiastici corporis compaginem discordiæ suæ seminatione rescindere, nesciens schismaticos semper inter initia fervere, incrementa

LECTIONES VARIANTES.

^a Poscentibus se *Oxon.*

^b Prioribus *Bod. 3.*

^c Ac pœnitentiam, ac dolore correctum *Man.*

^d Ipsa bonitas *Oxon.* Bonitatis et misericordiæ et pietatis fons *Bod. 3.*

^e Jactet se licet et ferat quomodo vult *Lam. Ebor. NC.*

1. *Bod. 2.*

^f Unitatem retinuit *Oxon.*

^g A decem et septem *Bod. 3.*

^h Ecclesiasticæ ordinis *Bod. 3.*

ⁱ Contaminatione conscindere *Lam. Bod. 2.*

VARIORUM NOTÆ.

phetiæ Joel habet præstabilis super malitia. Manutius posuit malitias. Sed ego eam lectionem non reperi nisi in quinque libris veteribus. In Veronensi legebatur injurias irrogatas. Vide Frontonis Ducæi notas in homilias sancti Joannis Chrysostomi, pag. 44. BALUZ.

Reservantis. In uno vetere libro meo scriptum est cum correxerit ut miseretur reservantis, in Divionensi et in recentiore Remigiano miserentis reservatis. BALUZ.

Virga. Codex Græciopolitanus et monasteriensis addunt ferrea. Infra in hac ipsa epistola. *ficilla ab eo cui data est ferrea virga frangentur.* Rufinus in Psal. II: *Virga ferrea accipitur inflexibilis justitia.* BALUZ.

XXIII. — *Bonitas.* Angli monuerunt in codice Bodleiano scriptum esse bonitatis et misericordiæ et pietatis fons. Ita etiam in Pithœano, nisi quod deest vox fons. BALUZ.

XXIV. — *A sedecim.* Pacianus in tractatus contra Novatianos: *Cornelius jam Romæ episcopus a sedecim episcopis factus locum cathedræ vacantis acceperat.* BAL.

Episcopatus unus. Locus insignis, inquit Pamelius, pro episcopatu Romano. Sed non cepit sensum Cypriani, qui manifestus est. Sunt apud Cyprianum varia loca multo favorabilia episcopo Romano, ut

istud in epistola LV, pag. 86. *Post ista adhuc insuper, pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constituto, navigare audent et ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est, a schismaticis et profanis litteras ferre.* Etiam ea tempestate qua theologi scholastici libere disputabant, inventus est unus qui diceret omnes sacerdotes posse dici unum et eundem sacerdotem, ut videre est apud Ægilium Romanum in capite 21 libri de Renuntiatione papæ. BALUZ.

Schismaticos inter initia fervere. Heic, data occasione, emendabo locum ex actis Alexandri papæ III valde corruptum et depravatum in Annalibus Baronii, anno videlicet 1159, § 74. Sic ergo restituendus est ex veteri codice ms. bibliothecæ regiæ. *Tunc vero non mediocriter est elevatum cor ipsius hæresiarchæ, extollens se super se tamquam insanus et cæcus, nesciens quod secundum beati Cypriani martyris dictum schismatici semper inter initia fervent, incrementa vero habere non possunt nec augmentare valent quod illicite cepit, sed statim cum prava sua amulatione deficient.* BALUZ.

vero habere non posse nec augere quod illicite cœperint, sed statim cum prava sua æmulatione descere, episcopatum autem tenere non posset, etiam si episcopus prius factus a coepiscoporum suorum corpore et ab Ecclesiæ unitate descisceret^a, quando Apostolus admoenat ut invicem nosmetipsos sustineamus, ne ab unitate quam Deus constituit recedamus, et dicat: *Sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis* (Ephes. xiv, 2, 3). Qui ergo nec unitatem spiritus nec conjunctionem pacis observat, et se ab Ecclesiæ vinculo atque a sacerdotum collegio separat, episcopi nec potestatem potest habere nec honorem qui episcopatus nec unitatem voluit tenere nec pacem.

XXV. Tum deinde quantus arrogantiae tumor est, quanta humilitatis et lenitatis oblivio, arrogantiae suæ quanta jactatio, ut quis aut audeat aut facere se posse credat quod nec Apostolis concessit Dominus, ut zizania a frumento putet se posse discernere (Matth. xiii), aut quasi ipsi palam ferre et aream purgare concessum sit, paleas conetur a tritico separare, cumque Apostolus dicat; *In domo autem magnanon solum vasa aurea sunt et argentea, sed et lignea et fictilia* (II Tim. ii, 20), aurea et argentea vasa videatur eligere, lignea vero et fictilia contemnere, abjicere, damnare, quando non nisi die Domini vasa lignea divini ardoris incendio concrementur, et fictilia ab eo cui data est ferrea virga frangantur (Psal. ii).

XXVI. Aut si se cordis et renis scrutatorem constituit et judicem, per omnia æqualiter judicet; et cum sciat scriptum esse, *Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat* (Joan. v, 14), fraudatores et mœchos a latere atque a comitatu suo separet, quando multo et gravior et pejor sit mœ-

A chi quam libellatici causa, cum hic necessitate, ille voluntate peccaverit, hic existimans sibi satis esse quod non sacrificaverit, errore deceptus sit^b, ille matrimonii expugnator alieni, vel lupanar ingressus ad cloacam et cœnosam voraginem vulgi, sanctificatum corpus et Dei templum detestabili coluvione violaverit, sicut Apostolus^c dicit: *Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem mœchatur, in corpus suum peccat* (I Cor. vi, 18). Quibus tamen et ipsis pœnitentia conceditur et lamentandi ac satisfaciendi spes relinquitur secundum ipsum Apostolum dicentem: *Timeo ne forte veniens ad vos lugeam multos ex iis qui ante peccaverunt et non egerunt pœnitentiam de immunditiis quas fecerunt et fornicationibus et libidinibus* (I Cor. xii, 20, 21).

B XXVII. Nec sibi in hoc novi hæretici blandiantur quod se dicant idololatrias non communicare, quando sint apud illos et adulteri et fraudatores, qui teneantur idololatriæ crimine, secundum Apostolum dicentem: *Hoc enim sciote intelligentes quia omnis fornicator aut immundus aut fraudator, quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei* (Ephes. v, 5). Et iterum^d: *Mortificate itaque membra vestra quæ in terra sunt, exponentes fornicationem, immunditiam et concupiscentiam malam, et cupiditatem, quæ sunt idolorum servitus, propter quæ venit ira Dei* (Coloss. iii, 5, 6). Nam cum corpora nostra membra sint Christi, et singuli simus templum Dei, quis quis adulterio templum Dei violat, Deum violat; et qui in peccatis committendis voluntatem diaboli facit, dæmoniis et idolis servit. Neque enim mala facta de sancto Spiritu veniunt, sed de adversarii instinctu et de immundo spiritu natæ concupiscentiæ contra Deum facere et diabolo servire compellunt. Ita fit ut si peccato alterius inquinari alterum dicunt et

LECTIONES VARIANTES.

^a Unitate discederet Lam.

^b Errore deceptus, ille Lam. Ebor. NC. 1.

^c Secundum Apostolum Lam. Ebor. NC. 1.

^d Et iterum dicit Lam. Ebor. NC. 1.

VARIORUM NOTÆ.

XXV.—*Quantus arrogantiae tumor.* Hunc locum descripsit sanctus Augustinus lib. iv de *Baptismo contra Donatistas*, cap. 12, et Gratianus, sed non ita integrum ut apud Augustinum, 23, q. 4, cap. *Quamvis*, ubi citatur ex Augustino, non ex Cypriano. Salvanus lib. iv, cap. 12: *Mazima quippe accusatrix hominum noxiorum est usurpatrix innocentiae arrogantia.* Idem in epistola ad Eucherium: *Pedissequa enim plerumque novi honoris est arrogantia.* Honores enim persæpe mutant mores. BALUZ.

XXVI.—*Fraudatores.* Id est idololatrias. Nam dicit paulo post, *fraudator, quod est idololatria.* Hieronymus in epistola ad Heliodorum de Laude vitæ solitarie: *Omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, aut fraudator, quod est idolorum servitus, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei.* Istud vero sumptum est ex Epistola Pauli ad Ephesios. BALUZ.

Qui mœchatur. Multa de hoc argumento dici possent, a quibus abstineo. Sed tamen illud silere non possum quod scio emendandum esse apud Commodianum instruct. 10, et sequenti, ubi reponendum est *mœchus* et *mœchia* pro eo quod Rigaltius posuit *Maius* et *Maia*. Sic etiam reponendum in instructio-

ne 12, ubi Rigaltius posuit *Maria* pro *mœcha*. Ego enim affero lectiones libri veteris. BALUZ.

Libidinibus. Codex Fuxensis *turpitudinibus*. In epistola ad Donatum pag. 4. *Tum delectat in minis, turpitudinem magisterio.* Salvanus lib. vi, cap. 8, *loca et habitacula turpitudinum.* BALUZ.

Nec sibi. Citat hunc locum S. Augustinus lib. iv de *Baptismo adversus Donatistas* cap. 5; itemque Hincmarus in opusculo *LV Capitulorum* cap. 47, pag. 565. BALUZ.

XXVII.—*Idololatrias.* Omnes libri veteres et vetustiores editiones et heic paulo post habent scriptum *idololatrias* et *idolatriæ*; nihil tamen mutare volui, quamvis sciam ita vulgo scriptum esse in antiquis codicibus veterum scriptorum latinorum, et quamvis exemplum ita scribendi habeam Antonii de Albone archiepiscopi Lugdunensis, qui ita scripsit in editione sua commentariorum Rufini in Psalmos. Habendum esse videbatur honos antiquitati. Sed etiam satisfaciendum erat delicatis ingenii ævi nostri. BALUZ.

Inquinari alterum. Codex Fuxensis, *alterum inquinari dicunt.* In Sorbonico et in uno meo, *excusari alterum dicunt.* BALUZ.

idololatram delinquentis ad non delinquentem transire sua asseveratione contendunt, excusari secundum suam vocem non possint ab idololatriæ crimine, cum constet de Apostolica probatione mœchos et fraudatores, quibus illi communicant, idololatræ esse. Nobis autem secundum fidem nostram et divinæ prædicationis datam formam competit ratio veritatis, unumquemque in peccato suo ipsum teneri nec posse alterum pro altero reum fieri, cum Dominus præmoneat et dicat: *Justitia justi super eum erit, et scelus scelerati super eum erit* (Ezech. xviii, 20). Et iterum: *Non morientur patres pro filiis, et filii non morientur pro patribus. Unusquisque in peccato suo morietur* (Deut. xxiv, 16). Quod legentes scilicet et tenentes neminem putamus a fructu satisfactionis et spe pacis arcendum, cum sciamus juxta B Scripturarum divinarum fidem, auctore et hortatore ipso Deo, et ad agendam pœnitentiam peccatores redigi, et veniam atque indulgentiam pœnitentibus non denegari.

XXVIII. Atque o frustrandæ fraternitatis irrisio! o miserorum lamentanum et amentium caduca deceptio! o hæreticæ institutionis inefficax et vana traditio! hortari ad satisfactionis a pœnitentiam et subtrahere de satisfactione medicinam, dicere fratribus nostris: « Plange et lacrymas funde, et diebus ac noctibus ingemisce, et pro ablundo et purgando delicto tuo largiter et frequenter operare, sed extra Ecclesiam post omnia ista morieris; quæcumque ad pacem pertinent facies, sed nullam pacem, quam quæris, accipies b. » Quis non statim pereat, quis C non ipsa desperatione c deficiat, quis non animum suum a proposito lamentationis avertat? Operari tu

A putas rusticum posse, si dixeris: « Agrum peritia omni rusticitatis exerce, culturis diligenter insiste; sed nullam messem metes, nullam vindemiam preme, nullos oliveti tui fructus capies, nulla de arboribus poma decerpes. » Vel si ei cui dominium et usum navium d suadens dicas: « Materiam de excellentibus sylvis mercare, frater; carinam e prævalidis et electis roboribus intexe, clavo, funibus, velis, ut fabricetur atque armetur navis, operare: sed cum hæc feceris, fructum de actibus ejus et cursibus non videbis. »

XXIX. Præcludere est atque abscondere f iter doloris ac pœnitendi viam, ut cum in Scripturis omnibus Dominus Deus revertentibus ad se et pœnitentibus blandiatur, nostra duritia et crudelitate, dum fructus pœnitentiæ intercipitur g, pœnitentia ipsa tollatur. Quod si invenimus a pœnitentia agenda neminem debere prohiberi, et deprecantibus atque exorantibus Domini misericordiam, secundum quod ille misericors et pius est, per sacerdotes ejus pacem posse concedi, admittendus est plangentium gemitus, et pœnitentiæ fructus dolentibus non negandus. Et quia apud inferos confessio non est, nec exomologesis illic fieri potest, qui ex toto corde pœnituerint et rogaverint in Ecclesiam debent interius suscipi et in ipsa Domino reservari, qui ad Ecclesiam suam h venturus de illis utique quos in ea intus invenerit judicabit. Apostatæ vero et desertores, vel adversarii et hostes et Christi Ecclesiam dissipantes, nec si occisi pro nomine foris fuerint, admitti, secundum Apostolum, possunt ad Ecclesiæ pacem, quando nec spiritus nec Ecclesiæ tenuerunt unitatem.

XXX. Hæc interim, frater charissime, pauca de

LECTIONES VARIANTES.

a Hortari ad satisfactionem Bod. 3.

b Quæris invenies Lam. Ebor. NC. 1.

c Ipsa statim desperatione Lam. Ebor. NC. 1.

d Sic Lam. Ebor. Corb. NC. 1. Lin. Est Imp. Vel si ei cui usum Benev. Cui dum Vatic.

e Fortem carinam Bod. 1, 2.

f Abscondere Ver. Benev.

g Fructus pœnitentiæ interdicitur Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.

h Sic Lam. Bod. 3. Ebor. Lin. Ecclesiam venturus Ozon.

VARIORUM NOTÆ.

Ipsium teneri. Prætulit hanc lectionem, quia illam inveni in xv libris veteribus. Alioqui enim facile mutassem ut eam revocarem quæ exstat in antiquis editionibus, ubi legitur *reum teneri*. Nam eam quoque lectionem reperi in quatuor exemplaribus antiquis. BALUZ.

XXVIII. — *Lamentantium.* Duo libri veteres habent *amentium* tantum. BALUZ.

Frequenter operare. Id est, ut ego quidem arbitror, frequenter opera pietatis exerce in pauperes, da frequenter eleemosynam. Vide librum de *Opere et Eleemosynis*. Comodianus instruct. 55: *Non opera facitis*, id est eleemosynas. Vide etiam instruct. 69. BALUZ.

Dominum et. Hanc lectionem inveni in quindecim exemplaribus antiquis et in editionibus Manutii et Morellii. Pamelius posuit *est pro et*. Hunc imitatus est Rigaltius. Angli reposuerunt veterem lectionem, quæ profecto melior est. In libro Fuxensi legitur, *dominum et jus est*. BALUZ.

XXIX. — *Interius.* Ego hanc lectionem, quam veteres editiones itemque Morelliana et tria vetera exem-

plaria habent, præfero, etiam ob eam causam quod paulo post Cyprianus ait Dominum, cum ad Ecclesiam suam venerit, de illis utique judicaturum quos in ea intus invenerit. Infra epist. 55. pag. 88, *plebis intus positæ*. Sunt etiam multa similia apud Cyprianum. Optatus lib. iii, *nos, qui intus habitamus, et nunquam de radice recessimus*. Hæretici, qui sunt foris, non habitant intus. Vide notas ad epistolam 76. BALUZ.

Nec si occisi. Ista sæpe repetit sanctus martyr præcipue in libro de *Unitate Ecclesiæ*, pag. 198. Hinc ortum vulgatum illud: *Martyrem non facit pœna, sed causa*, quod extat apud Rufinum in psal. xxxiv et XLIII, et sæpe citatur a sancto Augustino. Id vero sanctus papa Gregorius lib. ii, Indict. 10, Epist. 37, laudat ex Cypriano. Videtur autem acceptum ex libro de *Duplici martyrio ad Fortunatum*, in quo ita scriptum est: *Neque enim statim martyr est qui occiditur. Occiduntur et sicarii et piratæ. Non supplicium facit martyrem, sed causa*. Sic Primasius in caput tertium epistolæ Pauli ad Galatas ait: *Reum non facit pœna, sed causa*. Et sanctus Hieronymus in libro secundo adversus Rufinum, loquens de charitate, quam ait esse

multis quantum potui breviter decurrri, quibus et A DE QUINQUE PRESBYTERIS ET FORTUNATO PSEUDOEPISCOPO.

desiderio tuo satisfacerem, et te magis ac magis collegii et corporis nostri societati conjungerem. Si autem tibi veniendi ad nos opportunitas et facultas fuerit, plura in commune conferre et uberius ac plenius quæ in salutarem concordiam faciant tractare poterimus. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

EPISTOLA XI.

(Erasm. 1, 2; Pamel., Rigalt., Baluz., LIV; Paris. LIII; Constant. 1, 167; Galland. III. 330; Routh., Reliq. sacr. III, 69 et 108.)

(Hanc synodicam concilii Carthaginensis sub S. Cypriano secundi epistolam infra habes inter acta conciliorum Carthaginensium tempore S. Cornelii celebratorum.)

ANNO CHRISTI CCLII.

EPISTOLA XII.

S. CYPRIANI CARTHAGINENSIS EPISCOPI AD

S. CORNELIUM PAPAN.

(Erasm., 1, 3; Pamel., Rigalt., Baluz., LV; Paris. LIV, Lips., Oxon. LIX; Constant. 1, col. 173; Galland., III, p. 362.)

De duplici Cornelii epistola, prima qua Felicissimum et eos qui cum ipso venerant repulsos nuntiavit; altera, qua se minis eorundem motum litteras quas attulerant accepisse significabat. Episcopum malorum metu ab ecclesiastica disciplina tuenda deterreri non debere. Tum Cyprianus sese legitimum episcopum, Fortunatum vero a quinque episcopis, quorum tres damnati, quartus ab episcopo damnato, in hæresi ordinatus, postremus in persecutione lapsus fuerat, ac paucis sibi male consctis in episcopum cooptatum esse enarrat. Hinc asseclarum Fortunati circa lapsos quæ doctrina sit, quo pacto cum iis communicare non desinant, ac pœnitentiæ agendæ intercedant, graphice exponit. Frustra eos Romam, ut pseudoepiscopi a se creati confirmationem petant, contendere. Ibi causam audiendam esse decernunt Afri, ubi crimen admissum est. Quanta facilitate ac benignitate suscipiat Cyprianus ad Ecclesiam redeuntes.

I. Legi litteras tuas, frater charissime, quas per

VARIORUM NOTÆ.

maiores fide et spe, et quam Paulus optat potius quam præsumit, addit, sine qua et martyrio sanguis effusus corpusque flammis traditum coronam non habet præmiorum. Idem in caput quintum Epistolæ ad Galatas: *Vide quantum sit bonum charitatis. Si ita martyrium fecerimus ut nostras velimus ab hominibus reliquias honorari, si opinionem vulgi sectantes intrepidi sanguinem fuderimus, et substantiam nostram usque ad mendicitatem propriam dederimus, huic operi non tam præmium quam pœna debetur, et perfidiæ magis tormenta sunt quam corona victoriæ.* Sanctus Augustinus in libro de Correctione Donatistarum cap. 2: *Non ergo qui propter iniquitatem et propter christianæ unitatis impiam divisionem, sed qui propter justitiam persecutionem patiuntur, hi martyres veri sunt.* Et paulo post: *Potest enim esse impiorum similis pœna, sed dissimilis est martyrum causa.* Plangendi igitur erant Donatistæ qui gravissima tormenta toleraverant pro nomine Christi in persecutione Diocletiani. Vide eorum acta in libro secundo miscellaneorum nostrorum. Guiberus de Novigento lib. 1, cap. 3, de Pignoribus sanctorum: *Donatistæ non imparia martyribus passi sunt, et quia extorres ac caritate fuerunt, frustra fuerunt.* Stephanus Tornacensis in epistola sua secunda, loquens de cæde Joannis decani Aurelianensis: *Joannem nostrum martyrem simul causa fecit et pœna.* Cæsarius Heisterbachensis lib. VIII, cap. 64: *Causa, non pœna, facit martyres.* Vide notas ad vitas paparum Avenionensium, pag. 1280. BALUZ.

Epist. XII. — Cum hæc epistola inter Cyprianicas magni sit momenti, paucis dicendum quo tempore et qua occasione scripta sit. Imminerebat persecutio anno 252 cum hæc scriberet Cyprianus, ac his ipsis diebus, quibus hæc ad Cornelium litteras faciebat, ob sacrificia quæ edicto proposita celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo fuerat. Sacrificia de quibus loquitur Cyprianus, videntur fuisse indicta ob pestem quæ tunc seviebat sub Gallo et Volusiano. Hujus autem epistolæ scribende hæc fuit occasio. Pars Felicissimi episcopum Carthagine ausi est ordinare Fortunatum, unum ex quinque presbyteris jam pridem de Ecclesia profugis, et episcoporum sententia anno priore damnatis. Dictitaverant schismatici viginti quinque episcopos ad hanc ordinationem peragenda venturos, sed quin-

que tantum adfuerunt, sique pluribus infamiæ notis inusti. Sic ordinatus Fortunatus Romam misit Felicissimum cum litteris ad Cornelium, qui primo quidem rejecit Felicissimum, ut par erat; sed postea illius mendaciis et minis, ac ipsius etiam Cypriani, cujus litteræ nondum perlatæ fuerant, silentio commotus duas ad episcopum Carthaginensem litteras scripsit, quarum in prima pulsam a se fuisse nuntiabat Felicissimum; in altera autem ipse commotum se esse et exterritum significabat. His rebus adductus fuit Cyprianus ut Cornelio scriberet hanc epistolam LV, in qua demonstrat episcopum nullius prorsus periculi metu terri debere: innocentiam suam adversus schismaticorum calumnias strenue defendit: eorumque mores et nefariam conjurationem egregie describit, ac tandem probat eos ad Ecclesiam principalem, unde sacerdotalis unitas exorta est, navigare non debuisse, cum statutum sit, et æquum sit pariter et justum, ut causa illic audiatur, ubi est crimen admissum. Non dubium est quin Cornelius his litteris acceptis æqua de Cypriano senserit, nec jam aures præbuerit improbis schismaticis. BALUZ.

I. — Legi litteras tuas, frater charissime, quas per Saturnum fratrem nostrum Acoluthum. Saturni in lectorem ordinati sit supra mentio Epistola XXIV; quare non placet hoc loco Manut. lectio: Saturnum acolythum vero postea ordinatum; hinc perspicuum fit, atque adeo prius etiam exorcistam. Nam proximum Hypodiakonatus gradum fuisse acolythi, patet ex synodo Rom. Sylvestri, can. 7, ubi episcopo obsequi jubetur presbyter, diaconus presbytero, diacono hypodiaconus, huic vero acolythus, acolytho exorcista, cui lector. Quale quid habet Nicolaus I ad Michaelem Imperat. Et utroque vetustior Cornelius Epistola sæpe citata ad Fabium Antioch. *Nesciebat, inquit de Novatiano loquens, in Ecclesia unum episcopum esse debere, ubi videbat esse presbyteros 46, diaconos 7, subdiaconos 7, acolythos 42, exorcistas cum lectoribus et ostiariis 52.* Similia etiam Caius Papa ejus nominis primus, ubi gradus enumerat quibus ad episcopatum conscenditur. Psalmistæ sive Cantoris meminerunt Ignatius ad Antioch. et can. Apostol. 42. Omnium autem horum officia describuntur a Synodo 4. Carthag. cui D. Augustinus interfuit. Hæc paulo prolixius, propter eos qui VII dictos ordines Ecclesiasticos, tamquam recentes ca-

Satyrum fratrem nostrum acolythum misisti, et A dilectionis fraternæ, et ecclesiasticæ disciplinæ, et sacerdotalis censuræ satis plenas, quibus signifi- casti Felicissimum hostem Christi non novum, sed jam pridem ob crimina sua plurima et gravissima abstentum, et non tantum mea, sed et plurimorum coepiscoporum sententia condemnatum, rejectum a te ^a illic esse ^b; et cum venisset stipatus caterva et factione desperatorum, vigore pleno, quo ^c episcopos agere oportet, pulsum de Ecclesia ^d esse: de qua jam pridem cum sui similibus, Dei majestate et Christi Domini et iudicis nostri severitate, depulsus est; ne schismatis et discidii auctor, ne pecuniæ commissæ sibi fraudator, ne stuprator virginum, ne matrimoniorum multorum depopulator atque corruptor ultra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam, præsentis suæ dedecore et impudica atque incesta contagione violaret.

II. Sed enim lecta alia epistola tua, frater, quam primis litteris subjunxisti, satis miratus sum: cum animadvertissem, te minis ac terroribus eorum, qui venerant, aliquantum esse commotum; cum te, secundum quod scripsisti, aggressi essent, cum summa desperatione comminantes, quod si litteras quas atulerant, non accepisses, publice ^e eas recitarent,

LECTIONES VARIANTES.

^a Te in duobus mss. Colb. et Anglic. Pem. Bod. 3. A te in aliis nonnullis hic additur: quod supervacaneum.

^b A te, et Bod. 1. 2. Lam. Ebor. NC. 1. Rejectum et a se illic esse.

^c Pleno quod Bod. 1.

^d Ab Ecclesia prohibitum Ver.

et multa turpia ac probrosa et ore suo digna proferrent. Quod si ita res est, frater charissime, ut nequissimorum timeatur audacia, et quod mali jure atque æquitate non possunt, temeritate ac desperatione perficiant, actum est de episcopatus vigore et de Ecclesiæ gubernandæ sublimi ac divina potestate: nec Christiani ultra aut durare aut esse jam possumus, si ad hoc ventum est, ut perditorum minas atque insidias pertimescamus. Nam et Gentiles et Judæi minantur, et hæretici atque omnes, quorum pectora et mentes diabolus obsedit, venenatam rabiem suam quotidie furiosa voce testantur: non tamen idcirco cedendum est, quia minantur; aut ^f ideo adversarius inimicus major est Christo, quia tantum sibi vindicat et assumit in sæculo ^g. Manere apud nos debet, frater charissime, fidei robor immobile; et stabilis atque inconcussa virtus contra omnes incursus atque impetus oblatantium fluctuum, velut petræ objacentis fortitudine et mole, debet obsistere. Nec interest unde episcopo aut terror aut periculum veniat; qui terroribus et periculis vivit obnoxius, et tamen sit de ipsis terroribus ac periculis gloriosus. Neque enim solas Gentilium vel Judæorum minas cogitare et spectare debemus; cum videamus, ipsum Dominum nostrum ^h a fratribus esse detentum (Marc. iii, 21) et ab eo, quem inter

^e Ut publice Bod. 3.

^f Quia minantur, nec inde Lin. NC. 2. Aut iude Lam. NC. 1. Ebor. Colb. 1.

^g In isto sæculo Bod. 1.

^h Nostrum deest in Oxon.

VARIORUM NOTÆ.

lumnantur. Porro rectiusne inscribatur *acolythus* an *acolutus*, nescio. Certe ms. cod. omnes et dicti veteres, synod. quoque Carthag. Græcæ exemplar, priori modo legunt, Idque ἀπό τοῦ ἀκούθεν, quod est prohibere, ut dicatur non prohibitus sed solutus et liber, et cui jam initiato sacris se miscere liceat, utpote qui hypodiocono urceolum vacuum administret ad vinum suppeditandum. Alii qui *acolutum* legunt, interpretantur ἀπό τοῦ ἀκούθεν, id est a sequendo, ut sit quasi pedissequus et minister superiorum ordinum. PAMEL.

Saturum, antea lectorem constitutum a sancto Cypriano. Vide epist. xxiv, xxix, xxxii. BALUZ.

Acolythum. Secutus sum vulgarem scribendi modum, quamvis sciam scriptum esse in omnibus antiquis exemplaribus et editionibus *acolythum* sine aspiratione, uti etiam scribunt viri doctissimi Jacobus Goar, Dominicus Macrus, et Cangius. Nondum autem convenit inter interpretes unde derivatum sit hoc vocabulum, ut istic etiam annotavit Pamelius. Vir doctissimus Joannes Morinus in opere de sacris ordinationibus ait acolythorum mentionem nusquam fieri nisi post annum a Christo nato 250. BALUZ.

Felicissimum. Adversarium sancti Cypriani, uti pluribus ostendit Cyprianus in hac ipsa epistola. BALUZ.

Abstentum. Hæc est vera lectio, quam inveni in codicibus antiquis. Recentior Remigianus et Beccensis habent *ostentum*. Octo alii veteres et veteres editiones *ostensum*. Quamquam autem non dubitem quin hæc lectiones sint falsissimæ, eas tamen annotavi ut hinc colligi facile possit quonam modo introductæ sint falsæ lectiones in libros veterum scriptorum per inscitiam et audaciam librariorum. Utar autem hac

occasione ut referam versum ex instructione 59 Commodiani, non ejusmodi editus est a Rigaltio, qui illum male emendavit, sed eo modo quo legitur in veteri codice monasterii sancti Albini Andegavensis; ex quo Sirmondus descripsit. Nam Rigaltius edidit ex apographo Sirmondi, et non vidit vetus exemplar. Sic ergo habet versus ille:

Indutte vestes quas oportet frigus ut ostent,

optimo sensu. Ostare frigus est auferre vel impedire frigus. Unde, inquit Cangius, Galli effecerunt *oster*.

BALUZ.

Episcopum. Ita veteres editiones et undecim vetera exemplaria. Neque dubito quin ea lectio melior sit quam ea quæ habet *episcopos*, tamenetsi ea quoque reperiat in quibusdam vetustis exemplaribus. Nam paulo post dicit: *Nec interest unde episcopo aut terror aut periculum veniat*. BALUZ.

II. — *Cum animadvertissem*. Hæc omitti poterant absque ullo di-pendio. Desunt autem in quibusdam codicibus antiquis. Retinui tamen, quia exstant in antiquis editionibus et in quibusdam codicibus manuscriptorum. BALUZ.

Litteras quas. A schismaticis nimirum et profanis, ut dicit infra. Scriptæ quippe erant adversus Cyprianum. Et ideo Cornelius eas accipere rennebat.

BALUZ.

Esse detentum. Quamvis ita scriptum sit in veteribus libris et in editionibus, puto tamen errorem esse in hoc loco et legendum esse *desertum*. Nam certum est Christum non fuisse detentum a fratribus sive discipulis suis, sed a Judæis. Unde infra scriptum est Christum derelictum fuisse a discipulis suis.

BALUZ.

Apostolos ipse delegerat, proditum (*Matth. xxvi, A 14*); inter initia quoque mundi Abel justum nonnisi frater occiderit (*Gen. iv, 8*); et Jacob fugientem persecutus sit frater infestus (*Gen. xxvii, 41*); et Joseph^a venundatus sit a fratribus (*Gen. xxxvii, 23*); in Evangelio etiam legamus esse prædictum^b, magis domesticos inimicos futuros (*Matth. x, 30*) et qui prius copulati sacramento unitatis fuerint, ipsos invicem tradituros. Nihil interest quis tradat aut sæviat, cum Deus tradi^c permittit et coronari. Neque nobis^d ignominia est pati a fratribus quod passus est Christus: nec illis gloria est facere quod fecit Judas^e. Quæ autem sui elatio est, quæ comminantium tumens et inflata et vana jactatio; illic absenti minari, cum hic me habeant in potestate præsentem? Convicia eorum, quibus se et vitam suam quotidie lacerant, non timemus; fustes et lapides et gladios, quos verbis paricidalibus jactitant, non perhorescimus. Quod in illis est, homicidæ sunt apud Deum tales: necare tamen non possunt, nisi eis Dominus necare permiserit. Et cum nobis semel moriendum sit, illi tamen odio et verbis et delictis suis quotidie perimunt.

III. Sed non idcirco, frater charissime, relinquenda est ecclesiastica disciplina, aut sacerdotalis solvenda censura, quoniam conviciis infestamur, aut terroribus qualimur; quando occurrat et moneat^f Scriptura divina dicens: *Ille vero qui præsumit et contumax est*^g, *vir sui jactans, nihil omnino proficiet, qui dilatavit tamquam*^h *infernus*ⁱ *animam suam* (*Habac. ii, 5*). Et iterum: *Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria ejus in stercore*

erit et in vermes^l. *Hodie extolletur, et cras non invenietur; quoniam conversus est in terram suam, et cogitatio ejus peribit*^k (*I Machab. ii, 62*). Et iterum: *Vidi impium exaltatum, et extolli super cedros Libani; et transivi, et ecce non fuit; et quæsi eum, et non est inventus locus ejus* (*Psal. xxxvi, 37*). Exaltatio et inflatio, et arrogans ac superba jactatio non de Christi magisterio, qui humilitatem docet, sed de Antichristi spiritu nascitur, cui exprobrat^l per Prophetam Dominus, et dicit: *Tu autem dixisti in animo tuo: In cælum ascendam, super stellas Dei ponam sedem meam; sedebo in monte alto, super montes altos in aquilonem*^m *ascendam super nubes, ero similis Altissimo* (*Isa. xiv, 13 et 14*). Et addidit dicens: *Tu vero ad inferos descendes in fundamenta terræ, et qui videbunt te, mirabuntur super te* (*Ibid. 15*). Unde parem talibus pœnam Scriptura divina loco alio comminatur et dicit: *Dies enim Domini Sabaoth super omnem injuriosum et superbum, et super omnem elatum et excelsum* (*Isa. ii, 29*). De ore itaque ac de verbis suis unusquisque statim proditur, et utrum Christum in corde suo, an vero Antichristum habeat, loquendo detegitur: secundum quod Dominus in Evangelio suo dicit: *Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis nequam? de abundantia enim cordis os emittit*ⁿ. *Bonus homo de bono thesauro*^o *emittit bona, et nequam homo de nequam thesauro emittit nequam* (*Matth. xii, 34*). Unde et dives ille peccator, qui de Lazaro in sinu Abrahamæ posito, atque in refrigerio constituto, implorat auxilium, cum in tormentis cruciatus flammæ cremantis

LECTIONES VARIANTES.

^a Joseph puer venierit vendentibus fratribus: *Edit. castigantur ex velustioribus mss.*

^b Legamus, prædictum *Lam. Lin. NC. 2.*

^c *In vulgatis* Permittat, quos disponit coronari. Neque enim. *Istud enim, sicut et antea quos disponit, in nullo nostrorum mss. existat.* Tradit, permittit et coronari *Benev. Ver. Ut et coronari Voss. 2. Bod. 1.*

^d Neque nobis *Lam. Ebor. NC. 1. 2. Lin.*

^e Fecit Judas *Ver. Lam. Ebor. NC. 1.*

^f *In veteri ms. Colb. desideratur* Scriptura divina.

^g Contumax est, viribus suis *Rod. 1. Lin. NC. 1.*

^h Tamquam inferi *Lam. Lin. Ebor. NC. 1.*

ⁱ *In eodem ms. existat inferus: in altero, ut in Corb. et pluribus Anglic. inferi.*

^j Ut vermes hodie *Rod. 3.*

^k Cogitatio ejus peribit *Oxon.*

^l Quem exprobrat *Rod. 3.*

^m Montes aquilonis *Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.*

ⁿ Os loquitur *Lin.*

^o Thesauro cordis *Lin.*

VARIORUM NOTÆ.

Frater occiderit. Notanda est in hoc loco veterum librariorum audacia. Certum est hunc locum, uti jacet, sanum esse et nulla interpretatione indigere. Et tamen illi, qui sciebant Abelem a Caino occisum fuisse, istius nomen heic posuere in quibusdam codicibus. Nam Sorbonicus habet scriptum *Abel justum Cain nonnisi frater occiderit*. Unus meus vetus: *Abel justum non nisi Cain frater occiderit*. Reliqui codices non habent hoc additamentum, neque veteres editiones. De hoc fratricidio vide quæ dicuntur infra ad librum de Bono patientiæ. *BALUZ.*

Joseph frater. Et hic quoque locus subjacuit audaciæ librariorum. In codice Thuano et in uno Bodleiano scriptum est, *Joseph venundatus sit a fratribus*. In Sorbonico, *Joseph venierit vendentibus fratribus in Ægyptum*. In Michaelino, *Joseph Ægyptum venierit persequentibus fratribus*. In uno meo, *Joseph pervenerit vendentibus fratribus in Ægyptum*. *BALUZ.*

Permittat quos. Variant in hoc loco quidam libri veteres. In uno meo legitur, *permittat et coronare promiserit*. In alio autem meo, in Beneventano, in Veronensi, et in uno Bodleiano et Vossiano laudatis in editione Anglicana, et in aliis septem, *permittit et co-*

ronari. In Burgundico, *permittit qui novit et coronare*. In Metensi sancti Arnulphi, *cum Deus tradi permittit et coronat*. *BALUZ.*

Absenti minari. Cypriano nimirum. Felicissimus et alii qui cum eo Romam profecti erant multa turpia et probrosa adversus eum protulerant apud Cornelium, minas etiam intuentans. Mirari se scribit Cyprianus quod illi, qui cum essent Carthagine, illic eum habebant præsentem, Romam adversus eum navigaverint et ad Petri sedem atque Ecclesiam principalem, uti postea dicit, a schismaticis et profanis literas tulissent. Sic Rufinus in libro Apologiarum suarum adversus Hieronymum ait, *Elcgisset absentem lacerare quem potuit gravius consulare præsentem*. *BAL.*

III. — *Conversus est in terram.* Codex Gratianopolitani, *Conversus est in ærumnam et terram*. *BALUZ.*

In stercore erit et in vermes. *Corb. ms. a secunda manu, ut stercore, ut vermes.* Infra ex omnibus nostris mss. restitimus *peribit*, quod et lib. iii Testimon. c. 5, ubi idem locus a Cypriano citatur, in plerisque mss. haberi Oxonienses notant, quamvis cum aliis editis *perit* utrobique retineant. *Costr.*

ardoribus aduratur^a (Luc. xvi, 23), inter omnes A corporis partes magis os ejus et lingua pœnas dat; quia plus scilicet lingua sua et ore peccaverat.

IV. Nam cum scriptum sit: *Neque maledici regnum Dei consequentur*^b (I Cor. vi, 10), et iterum Dominus in Evangelio suo dicat: *Qui dixerit fratri suo, Fatue; et qui dixerit: Raca, reus erit in gehennam*^c ignis (Matth. iii, 22), quomodo possunt censuram Domini ultoris^d evadere, qui talia ingerunt non solum fratribus, sed et sacerdotibus; quibus honor tantus de Dei dignatione conceditur, ut quisquis sacerdoti ejus et ad tempus hic judicanti non obtemperaret, statim necaretur? In Deuteronomio loquitur Dominus Deus dicens: *Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille; et omnis populus cum audierit, timebit; et non agent impie etiam nunc* (Deut. xvii, 12). Item ad Samuelem, cum a Judæis sperneretur, Deus dicit: *Non te spreverunt, sed me spreverunt* (I Reg. viii, 7). Et Dominus quoque in Evangelio: *Qui audit vos, inquit, me audit*^e et eum qui me misit: et qui rejicit vos, me rejicit, et eum qui me misit (Luc x, 16). Et cum leprosum emundasset; *Vade, inquit, et demonstra te sacerdoti* (Matth. viii, 4).

Et cum postea tempore passionis^f alapam accepisset a servo sacerdotis, cumque ei dixisset, *Sic respondes pontifici?* (Joann. xviii, 22) adversus pontificem Dominus contumeliose nihil dixit, nec quidquam de sacerdotis honore detraxit; sed innocentiam suam magis asserens et ostendens, *Si male, inquit, locutus sum, exprobra de malo*^g; *si autem bene, quid me cædis?* (Ibid. 23.) Item in Actis Apostolorum postmodum beatus apostolus Paulus, cum ei dictum esset, *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo?* (Act. xxiii, 4) quamvis Domino jam crucifixo sacrilegi et impii et cruenti illi esse cœpissent, nec jam quidquam de sacerdotali honore et auctoritate retinerent: tamen ipsum quamvis inane nomen et umbram quamdam sacerdotis cogitans Paulus: *Nesciebam fratres*^h (Ibid. 5), inquit, *quia pontifex est, scriptum est enim, Principi plebis tuæ non maledices*ⁱ (Exod. xxii, 28).

V. Cum hæc tanta ac talia et multa alia exempla præcedant, quibus sacerdotalis auctoritas et potestas de divina dignatione firmatur; quales putas esse eos, qui sacerdotum hostes, et contra Ecclesiam catholicam rebelles, nec præmonentis Domini comminatione, nec futuri judicii ultione terrentur? Neque enim aliunde hæreses i obortæ sunt, aut nata sunt

LECTIONES VARIANTES.

^a Ardoribus aduritur Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 1. Adureatur Bod. 1.

^b Dei possidebunt NC. 2. Lin.

^c Reus gehennæ Voss. 2. Bod. 3.

^d Dominicæ ultionis Bod. 3.

^e Sic Lam. Lin. Bod. 2. Audit et eum qui me misit Rig.

^f Sic Lam. Bod. 1, 2, 3. Ebor. Voss. 2. Pem. Lin. NC.

1, 2. MR. Spir. Vet. innom. et alii. Eum qui me. Et cum postea tempore passionis Rigalt.

^g Testificare de malo Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.

^h Sic Pem. NC. 1, 2. Voss. 2. Lam. Bod. 1, 2. Lin.

C Fratres omitt. Oxon.

ⁱ Principem plebis Lam. Ebor. Lin. Bod. 1, 2.

j Exortæ Lam. Ebor. Bod. 2. NC. 1.

VARIORUM NOTÆ.

IV.—*Me audit.* In edit. Oxon. hic additur, *qui me audit*, et mox post verba *me rejicit*, cum aliis subjicitur, *qui me rejicit, rejicit.* Magis sibi coherere visa est lectio, quam ex veteri ms. Colb. cui et Corb. favet, exprimimus. CONSTANT. — Angli sic hunc locum posuerunt in sua editione: *Qui audit vos, inquit, me audit; qui me audit et eum qui me misit.* Nescio autem ubi invenerint ab illis addita, *qui me audit*, quæ neque in Evangelio leguntur, neque in veteribus Cypriani codicibus et editionibus. Sane in editione Erasmi et in codice Sorbonico scriptum est: *Qui audit, inquit, vos me audit; et qui vos audit, audit et eum qui me misit.* Verum hæc valde diversa sunt ab editione Anglicana. In libro Turonensi et in uno meo scriptum est: *Qui audit vos, inquit, audit me auditus, et qui me audit eum qui me misit.* Vide epistolam LIX ad Florentium, ubi ista repetuntur. BALUZ.

Qui rejicit vos. Ita etiam in eadem epistola ad Florentium. In editione vulgata legitur: *Qui vos spernit me spernit.* Erasmus in caput duodecimum Evangelii secundum Lucam admonet Hieronymum alicubi vertisse: *Qui vos reprobat me reprobat.* Et mox declamat intemperanter adversus episcopos tyrannidem exercentes et ventris negotium prosequentes. Addit autem: *Scio tamen etiam malis obtemperandum, ne dissidium excitetur, modo ne cogant ad impietatem.* BALUZ.

Insilis. Sic etiam scriptum est epistola 65. ad Rogatianum. Sed in hac quam nunc illustramus scriptum fuisse *incilas* in veteri codice annotavit in margine editionis Pamelianæ Nicolaus Faber. Novius Marcellus: *Incilare est increpare vel improbare.* Allegat autem Novius, ut id probet, auctoritates ex Accio, Pacuvio, et Lucilio. Poterat autem addere testimonia ex Lucretio et Plauto. Lectionem a Fabro

notatam confirmare videtur Erasmi editio, in qua scriptum est *insinulas pro insilis.* Vide eundem Erasmus in hunc locum Actorum. BALUZ.

Principem populi. Ita veteres editiones et plerique libri veteres. Erasmus scripsit *plebis tuæ*; eamque lectionem retinuerunt Montanus et Morellius. Pamelius mutavit. Vide epistolam LXV, et concilium Toletanum V, canone 5. BALUZ.

V. — *Neque enim aliunde obortæ sunt hæreses, etc.* Similes locos habes infra dictis Epistolis ad Rogatianum episcopum et Florent. Pupianum, libris item de Unitate Ecclesiæ, ac de Zelo et Livore. Et si autem aliis illis locis de se et episcopis omnibus loqui videatur, quod nempe omnes hæreses initium suum habuerint ex contemptu episcoporum, id est, ex ipso schismate; certe tum hoc loco, tum præsertim initio libri de Unitate Ecclesiæ, de Romano episcopo solo loquitur. Qui vel unicus locus, ut ibi latius, ita confirmat episcopi seu pontificis Romani primatum, ut non possit magis. Circumstantiæ textus hoc loco, quæ arguunt de Romano loqui et summo pontifice, sunt imprimis testimonia præmissa ex Deuter. lib. 1. Reg. Evang. Joannis et Actis Apostolorum, quæ non nisi in summis pontificibus Judæorum quadrare nemini dubium est, atque adeo aptius ad summum pontificem Romanum referuntur. Deinde, quod loquatur de iudice qui vice Christi fungitur. Item, quod loquatur de uno sacerdote seu uno episcopo in Ecclesia; quam appellationem tum ex epistola Cornelii supra XLVIII, tum ex aliis ejus epistolis, et lib. de Unitate Ecclesiæ Cyprianum satis constat non solere usurpare, nisi de summo pontifice. Facit pro eodem quod dicit: *Nemo adversum sacerdotum collegium aliquid moveret*; nam si de se solo loqueretur,

schismata, quam ^a dum sacerdoti Dei non obtemperatur, nec unus in Ecclesia ad tempus sacerdos, et ad tempus iudex vice Christi cogitatur. Cui si secundum magisteria divina obtemperaret fraternitas universa, nemo adversum sacerdotum collegium quidquam moveret; nec post divinum iudicium, post populi suffragium ^b, post coepiscoporum consensum, iudicem se jam non episcopi sed Dei faceret; nemo discidio unitatis, Christi Ecclesiam scinderet; nemo sibi placens ac tumens seorsum foris hæresim novam conderet, nisi si ita ^c est aliquis sacrilegæ temeritatis ac perditæ mentis, ut putet sine Dei iudicio fieri sacerdotem: cum Dominus in Evangelio suo dicat: *Nonne duo passeret asse venerunt, et neuter eorum ^d cadit in terram sine Patris ^e voluntate?* (Math. x, 29.) Cum ille nec minima fieri sine voluntate Dei dicat; existimat aliquis summa et magna, aut non sciente aut non permittente Deo, in Ecclesia Dei fieri, et sacerdotes, id est, dispensatores ejus, non de ejus sententia ordinari? Hoc est fidem non habere qua vivimus, hoc est Deo honorem non dare, cujus nutu et arbitrio regi ^f et gubernari omnia scimus et credimus.

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita nostri mss.; at editi Quam inde quod sacerdoti.

^b Populi sui Lam. NC. 1. Ebor.

^c Nisi ita Lam. Ebor. NC. 1. Lin.

^d Et unus ex illis non cadet Lin. NC. 2.

^e Patris vestri Vir.

^f Arbitrio regi Bod. 1.

^g Editi fiunt, qui extra Ecclesiam fiunt, sed contra:

A Plane episcopi non de voluntate Dei fiunt; ^g sed qui extra Ecclesiam fiunt, sed qui contra ^h dispositionem et traditionem Evangelii fiunt: sicut ipse Dominus in duodecim Prophetis ponit et dicit: *Sibimetipsis ⁱ regem constituerunt, et non per me* (Ose. viii, 4). Et iterum, *Sacrificia eorum tamquam panis luctus, omnes qui manducant ea, contaminabuntur* (Ose. ix, 4). Et per Esaiam quoque Spiritus sanctus clamat et dicit: *Væ vobis, filii desertores, hæc dicit Dominus, Habuistis consilium non per me ^j, et fecistis conventionem non per spiritum meum, adijcere peccata super peccata* (Isai. xxx, 1).

VI. Cæterum (dico enim provocatus ^k, dico dolens, dico compulsus,) quando episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi universi suffragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in persecutione proteguntur, collegis omnibus fideliter junctus, plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatus, in quiete serviens disciplinæ, in tempestate proscriptus applicito et adjuncto episcopatus sui nomine, toties ad leonem petitus in circo, in amphitheatro Dominicæ dignationis testimonio honoratus: his ipsis etiam diebus, quibus

refragantibus nostris mss. ac plerisque Anglic.

^h Sic Pem. Bod. 1. 3. Lam. Ebor. NC. 1. Lin.

ⁱ Sibimetipsi Lam. Ebor. NC. 1, 2.

C ^j Sic Bod. 1, 2. Lam. Ebor. NC. 1. Oxon. Consilium et non per me Oxon.

^k Cæterum dico, dico provocatus Vir.

VARIORUM NOTÆ.

non statim qui illi non obtemperaret, aliquid moveret adversus reliquos episcopos. Eodem spectare videtur, quod pag. sequenti, de servorum præposito locutus, mox D. Petri super quem Christus ædificavit Ecclesiam mentionem injicit. Eodem pertinet quod D. Hieronymus contra Luciferianos; salutem Ecclesiæ pendere dicit a summi sacerdotis dignitate. *Cui si, inquit, non exsors quædam et ab omnibus eminentes detur potestas; tot in Ecclesiis fiunt schismata quot sacerdotes.* Experientia certe ipsa nos docet, hæreses solere ex schismate, id est, separatione voluntaria ab Ecclesia, atque adeo ab Ecclesiæ capite Romano, inquam, pontifice initium sumere. Exempla hujus rei apud Cyprianum habes de Novatianis apud August. de Donatistis. Unde ad hos epistola cliv D. August. : *Neque enim vobis objicimus, nisi schismatis crimen, quam etiam hæresin male perseverando fecistis, et ad Cresc. Grammat. lib. xxi, c. 7: Inter schisma, inquit, et hæresin eam distinctionem magis approbo, qua dicitur schisma esse recens congregationis ex aliqua sententiarum diversitate dissentio; hæresis autem schisma inveteratum: A quo non dissentit D. Hieron. exponens illud ad Tit. iii qui est a semetipso damnatus: Hæretici, inquit, in semetipsis sententiam ferunt, suo arbitrio de Ecclesia recedentes, quæ recessio propriæ conscientie videtur esse damnatio. Et paulo post: Nullum schisma non sibi aliquam confingit hæresin, ut recte ab Ecclesia recessisse videatur. Plura reperiet exempla, qui exacte singularem hæresin initia et prima seminaria perspexerit. PANEL.*

Unus in Ecclesia. In libro de Unitate Ecclesiæ: *Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur. Et in epistola lvi ad Antonianum: Actum unum disparit et dirigit unusquisque episcopus, rationem propositi sui Domino redditurus.* Vide notas nostras ad librum Agobardi de Privilegio et jure sa-

cerdotii. BALUZ.

Sine Patris vestri. Ita scriptum vidi in antiquis editionibus et in novem codicibus manuscriptis. Manutius expunxit vocem vestri, quam ego non inveni in aliis novem veteribus libris. Ego tamen illam retinui, quia apud Mathæum, ex quo ista sumpta sunt, legitur, *Unus ex illis non cadit super terram sine Patre vestro.* Quod etiam habetur in Græco. Cæterum in epistola lxiix, ad Florentium, in qua refertur hic locus, vox vestri non habetur. BALUZ.

Existimat aliquis. Citat hunc locum, sed mutilum, Gerochus Reicherspergensis in tractatu adversus Simoniacos, cap. 27. BALUZ.

Habuistis consilium. Vide notas Frontonis Ducæi ad codicem Homiliarum sancti Joannis Chrysostomi, pag. 43. BALUZ.

VI.—*Dico enim.* Veteres editiones et tria vetera exemplaria habent: *Cæterum dico, dico enim provocatus.* Verum quindecim vetera exemplaria præferunt uti nos edidimus. BALUZ.

Proscriptus. Pontius diaconus in Vita Cypriani: *Statim denique pro tulibus meritis proscriptionis gloriæ consecutus est.* BALUZ.

Ad leonem. Idem Pontius, maxime cum et suffragiis sæpe repetitis ad leonem postularetur. Tertullianus in Apologetico: *Si Tyberis ascendit in nenia, si Nilus non ascendit in arva, si cælum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim Christianos ad leonem declamatur.* Ælius Spartianus in Commodio Antonino: *Speratum ad leonem.* Qui autem damnati erant ad leonem alligabantur ad stipitem, teste eodem Tertulliano in libro de Pudicitia. Flavius Vopiscus in D. Aureliano: *Sane Mnestheus postea surreptus ad stipitem bestiis objectus est.* Vide Joannem Tristanum a sancto Amantio in tomo primo commentariorum suorum pag. 743.

BALUZ.

has ad te litteras feci, quibus sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo: cum talis, frater charissime, a quibusdam desperatis et perditis et extra Ecclesiam constitutis impugnari videtur, apparet quis impugnet. Non scilicet Christus, qui sacerdotes aut constituit aut protegit; sed ille, qui a Christi adversarius, et Ecclesie ejus inimicus, ad hoc Ecclesie b præpositum sua infestatione persequitur, ut gubernatore sublato, atrocius atque violentius circa Ecclesie c naufragia grassetur.

VII. Nec quemquam fidelem et Evangelii memorem, atque Apostoli præmonentis mandata reinquentem, movere debet, frater charissime, si quidam in extremis temporibus superbi et contumaces et sacerdotum Dei

A hostes aut de Ecclesia recedunt, aut contra Ecclesiam faciunt; quando tales nunc futuros e et Dominus et Apostoli ejus ante prædixerint. Nec præpositum servum deseri a quibusdam miretur aliquis; quando ipsum Dominum magna et mirabilia summa facientem, et virtutes Dei Patris factorum suorum testimonio comprobantem, discipuli sui reliquerint d. Et tamen ille non increpuit e recedentes, aut graviter comminatus est; sed magis conversus ad Apostolos suos dixit: *Nunquid et vos vultis ire f* (Joan. vi, 68)? servans scilicet legem, qua homo libertati suæ relicta, et in arbitrio proprio constitutus, sibimet ipse vel mortem appetit, vel salutem. Petrus tamen, super quem ædificata ab eodem Domino fuerat Ecclesia, unus pro omnibus loquens, et Ecclesie voce respon-

LECTIONES VARIANTES.

a Christo adversarius *Bod. 1.*

b Ob hoc Ecclesie *Lam. N.C. 1. Ebor. Bod. 2.*

c Jam nunc futuros *Bod. 2.*

d Dereliquerint *Ver.*

e Non increpavit *Voss. 2. Lam.*

f Vultis abire *Lam. Ebor. Bod. 2. N.C. 1.*

VARIORUM NOTÆ.

Ob sacrificia. Observat Annalium Cyprianic. conditor ad ann. 252, n. 10, Gallum et Volusianum, cum pestis ingravesceret, quæ Hostilianum imperatorem cum ipso Gallo a senatu constitutum absumperat, nummos *Apollini salutari* cudi curasse; eademque de causa, ut ex his Cypriani verbis colligitur, sacrificia ubique, edicto proposito, celebrari voluisse: et cum edicto huic parere Cyprianus renueret, populum hinc ansam arripuisse, ut eum velut imperatoribus rebellem ad leonem in circo postularet, quamvis nullum esset Galli edictum, quo proconsules aut magistratus persequi Christianos juberentur. BALUZ.

Edicto proposito. Rescripta principum mittebantur ad præfectos prætorio, quorum cura erat illa facere nota populi. Id vero vocabatur proponere. Rescriptum Honorii et Theodosii adversus Pelagium, ut exempli causa istud sumamus, missum fuit ad Palladium præfectum prætorio. Is vero, proposito edicto, imperavit executionem rescripti. In calce vero ita scriptum est: *Propositum edictum.* Sunt multa exempla istius moris. BALUZ.

Clamore popularium. Id est acclamationibus plebis petentis ut damnaretur ad leonem. Rufinus, lib. v *Hist. Eccles.* cap. 1, referens epistolam ecclesiarum Viennensis et Lugdunensis, ait in illa scriptum esse martyres tulisse fortiter acclamationes adversum se, et illos pro solis acclamationibus populi arreptos et in carcerem trusos esse. Idem, lib. iv, cap. 9, refert rescriptum Imperatoris Hadriani quo vetat ne provinciales precibus solis et acclamationibus sinantur accusare Christianos. Eodem modo Hieronymus in caput tertium Epistolæ ad Titum loquens de constantia martyrum in tormentis ait: *Vel cum quis inter equuleum laminasque distentus contemnit dolorem, et nec judicis comminationem nec circumstantis populi fremitum pertimescit, sed pro confessione martyrii universa supplicia contemnit et despicit.* BALUZ.

VII.—*Petrus tamen super quem ædificata est ab ipso Domino Ecclesia.* hisdem pene verbis utitur infra saepe dicta epistola ad Flor. Pup. Item ad Jubaianum et ad Quintum, et rursus in libris de *Hab. Virginum, de Unitate Ecclesie*, ac de *Bono pudicitie*, haud dubie explicans locum illum Matth. xvii. *Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, etc. Neque vero nova est hæc hujus loci expositio, sed quam habet etiam ipso antiquior Tertullianus, lib. de *Præscript. hæreticorum et de Pudicitia*; ac Origenes in *sæto cap. ad Rom.* et homil. 3 in *Exodum*; et alii quoque veteres plerique. Hieronymus, lib. 1 *contra Jovinianum, contra Pelagian.*, lib. 1 *super Matth.*; Ambrosius, serm. 47; Hieronymus, lib. 1 *contra Jovinianum, contra Pelagian.*, lib. 1 *super Matth.*, Epistola ad Marcellam, et in Isai.

ii et xvi cap.; Chrysost. homil. 55 in *Matth.*; Cyril., lib. ii in *Joan.*, c. 12; Epiph. in libro *Ancoratus*, et Leo papa I, epistola lxxvii. Quæ loca prolixius citavimus, ob Erasmi in epistolam ad Flor. Pup. annotatunculam, dum dicit: *Non semel Cyprianus facit Ecclesie fundamentum Petrum, nisi forte nomine Petri senserit populum, hoc profitentem, quod Petrus fuerat.* Tamquam absurdus sit, Petrum Ecclesie esse fundamentum, quam ipsum populum sive Christianos omnes, ut loquitur Adnot. in *Matth.* Quam expositionem si admittamus, erit igitur cuius quoque christiano potestas solvendi et ligandi peccata: quod quam sit absurdum noverunt Catholici omnes. Hoc igitur potius est detorqueere Scripturam, quam si ad Petrum cum veteribus tot Græcis et Latinis referatur; atque adeo Origene ipso, quem tamen pro sua sententia citat Erasmus: *Nihil enim obstat, cur Petrus petra sive fundamentum Ecclesie dici possit. Nam etiam si petra est, inquit Basilus, lib. de Pœnit., non ut Christus petra est, sed ut Petrus petra est. Christus enim revera petra est immobilis et inconcussa. Petrus vero propter hanc petram. Largitur enim Deus suas dignitates non evacuans se, sed habens dat. Lux est, Vos estis, inquit, lux mundi. Sacerdos est, sacerdotem facit. Petra est, petram facit.* Similia Ambros. in cap. ix *Lucæ*, et Paulinus, epistola iv ad Severum. Neque vero est quod sibi blandiatur ille, de D. August. sententia. Quamquam enim ille et tract. ult. in *Joannem*, et sermo 15 de *Verb. Domini*, Petram Christum interpretetur, fatetur tamen ipse lib. *Retract.* 1, c. 21, se etiam de Petro locum illum explicuisse lib. *contra epistolam Donati*, et tandem subiungit: *Harum autem duarum sententiarum; quæ sit probabilior, eligat lector.* Cæterum probabilior esse constat, quam tot veteres sequuntur. PAMEL. — Adversarii nostri multum se torquent ut ostendant Christum nihil concessisse Petro nisi ut esset ordine primus et cæteros apostolos aliqua honoris prærogativa antecederet. Id vero concessum ab illis esse multum est ad asserendam illorum quoque confessione prærogativam Romani episcopi supra cæteros episcopos. Nec novum tamen est adversarios nostros ita sentire. Certum est omnes illos qui se olim separaverunt ab Ecclesia catholica, ut ante me observavit Aeneas Sylvius in epistola ad Marlium Mayerum cancellarium Moguntinum, semper se erexisse adversus episcopos Romanos, illos vero se semper opposuisse novis erroribus. Unde annotatum est Ecclesiam Romanam nullam unquam in fide maculam esse passam et perditionem non posse ad eam habere accessum, ut istic legitur. BALUZ.

Unus pro omnibus. Ego in ea sum sententia ut exi-

dens ait: *Domine, ad quem ibimus* ^a? *verba vitæ æternæ habes; et nos credimus, et cognovimus quoniam tu es Filius Dei vivi* (Joan. vi, 69): significans scilicet et ostendens eos, qui a Christo recesserint, culpa sua perire; Ecclesiam tamen quæ in Christum credat, et quæ semel id quod cognoverit teneat, numquam ab eo omnino discedere ^b; et eos esse Ecclesiam, qui in domo Dei permanent: plantationem vero plantatam a Deo Patre non esse (Matth. xv, 13), quos videmus non frumenti stabilitate solidari, sed tamquam paleas dissipantis inimici spiritu ventilari, de quibus et Joannes in Epistola sua dicit: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis; si enim fuissent ex nobis, mansissent nobiscum* (I Joan. ii, 19). Item Paulus monet nos, cum mali de Ecclesia pereunt ^c, non moveri, nec recedentibus perfidis fidem minui: *Quid enim, inquit, si exciderunt a fide quidam eorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei* ^d *evacuavit? Absit: est enim Deus verax, omnis autem homo mendax* (Rom. iii, 4).

VIII. Quod ad nos attinet, conscientia nostræ ^e convenit, frater charissime, dare operam, ne quis culpa nostra de Ecclesia pereat. Si autem quis ultro et crimine suo perierit, et pœnitentiam agere atque ad Ecclesiam redire noluerit, nos in die iudicii inculpato futuros, qui consulimus sanitati, illos in pœnis remansuros, qui noluerint consilii nostri salubritate sanari. Nec movere nos debent convicia perditorum,

LECTIONES VARIANTES.

^a Ad quem imus *Lam. Ebor. Lin. NC. 1.*

^b Ab eo discedere *Lam. Ebor. NC. 1.*

^c De Ecclesia exeunt *Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 1.*

^d *Corb. ms. evacuavit. Vetus Colb. evacuabit.*

^e Conscientia nostræ *Lam. NC. 1. Ebor. Bod. 3.*

C ^f Si hominibus, inquit *Lam. Ebor. NC. 1. Placere vellem Ver.*

^g Sed et sententiis *Lam. Ebor. NC. 1.*

VARIORUM NOTÆ.

stitem ista referri non posse ad formam celebrandi concilii, cum res acta non sit in concilio, sed in colloquio familiari. Cum Christus a discipulis suis expectasset qui essent de illo sermones in populo, et responsum ab illis fuisset nonnullos dicere ipsum esse Joannem Baptistam, alios vero Hieremiam, aut unum ex Prophetis, Petrus, unus pro omnibus loquens voce Ecclesie, ut ait Cyprianus, respondit illum esse Filium Dei vivi. Nihil illic invenio quod indicet formam celebrandi concilii tum datam esse. Ex ea tamen responsione facta a solo Petro collegit illustrissimus Cardinalis Baronius Christum expressisse tum typum celebrandi concilii, quia cum Christus interrogavit discipulos suos quem illi ipsum esse crederent, Petrus primus omnium dixit illum Filium esse Dei vivi, et sic talem tulit sententiam, et quid ab omnibus credendum esset erudiit atque decrevit, ac fidei canonem perpetuo mansurum constituit, ut nihil opus esset consulere ceteros Apostolos ac rogare quamnam essent illorum de ea re sententia ac opiniones. Satis enim fuisse Christo Petrum fuisse locutum et quid de fide sentiendum esset clavum fixisse. Hæc diverticula et amfractus, ut ait Quintilianus, suffragia sunt infirmitatis. Explicatio enim illa longius accessit, et paraphrasis Baronii parum firmitatis habet in verbis Evangelicæ. Illud unum hinc colligi potest, Petrum recte locutum esse, ceteros Apostolos nihil propterea dixisse et taciturnitate sua probasse quæ a Petro bene dicta erant. Sed non inde sequitur non potuisse ceteros sententiam suam dicere, neque episcopis eorum successoribus ademptam esse facultatem promendi sensus suos in causa fidei. Itaque hinc salva est au-

A quominus a via recta et a certa regula non recedamus, quando et Apostolus instruat, dicens: *Si hominibus* ^f *placere, Christi servus non essem* (Gal. 1, 10). Interest utrum quis homines promereri, an Deum cupiat. Si hominibus placetur, Dominus offenditur: si vero id enititur et elaboramus ut possimus Deo placere, et convicia et maledicta debemus humana contemnere.

IX. Quod autem tibi de Fortunato isto pseudoepiscopo, a paucis et inveteratis hæreticis constituto, non statim scripsi, frater charissime, non ea res erat, quæ in notitiam tuam deberet per nos festinato statim quasi magna aut metuenda perferri; maxime quando et Fortunati nomen jam satis nosces, qui est unus ex quinque presbyteris jam pridem de Ecclesia profugis, et sententia ^g coepiscoporum nostrorum, multorum et gravissimorum virorum nuper abstentis; qui super hac re priore anno ad te litteras fecerunt: item Felicissimum signiferum seditionis recognosceres, qui et ipse in iisdem coepiscoporum nostrorum factis ad te pridem litteris continetur: qui non tantum ab iis istis abstentus, sed et abs te illic nuper de Ecclesia pulsus est. Cum hæc in notitia tua esse confiderem, et pro certo hæere memoriae et disciplinae tuæ scirem: necessarium non putavi, celeriter et urgenter hæreticorum tibi ineptias nuntiandas. Neque enim ad catholicæ Ecclesie majestatem pariter ac dignitatem pertinere debet, quid apud se hæreticorum et schismaticorum

ctoritas episcoporum, cum eo quod solus Petrus locutus sit, ceteri Apostoli tacuerint, colligi non possit inutilem futuram fuisse sententiam ceterorum Apostolorum et unicam Papæ sententiam sufficere in Ecclesia Dei et illius unius sententiam prævalere debere adversus concordem ac consentaneam aliorum episcoporum diverse sententiarum sententiam. Alioqui inutilis esset celebratio conciliorum, si solius papæ auctoritas sufficeret pro finiendis controversiis quæ oriuntur in Ecclesia Dei. Non ita senserunt veteres, qui conciliorum celebrationem putarunt esse necessariam adversus hæreses emergentes. Istud negari non potest. BALUZ.

Tu es Christus. Vocem *Christus*, quæ deerat in aliis editionibus, nos addidimus, quia illam invenimus in aliquot vetustis codicibus, et quia reperitur in capite sexto Evangelii secundum Joannem, ex quo locus iste sumptus est, et in Evangelio secundum Matthæum. Et tamen deest etiam in epistola *LXXI ad Florentium*.

Mansissent nobiscum. Hæc verba sua Fecit Flavianus episcopus Constantinopolitanus scribens ad sanctum Papam Leonem: *Sunt quidam veste sua oves significantes, interius autem lupi rapaces, quos ex fructibus eorum debemus agnoscere. Isti prima fronte videntur esse de numero nostro, sed non sunt de numero nostro. Si enim de numero nostro fuissent, nobiscum mansissent.* BALUZ.

IX.—*Fortunato.* Vide quæ nos de homine isto notavimus ad caput 10 libri primi de *Concordia sacerdotii et imperii.* BALUZ.

De Ecclesia profugis. In ms. *Corb. profugus; et*

moliatur audacia. Nam et pars Novatiani ^a Maximum A presbyterum, nuper ad nos a Novatiano legatum missum, atque a nostra communicatione rejectum, nunc istic sibi fecisse pseudoepiscopum dicitur. Nec tamen de hoc tibi scripseram; quando hæc omnia contemnantur a nobis, et miserim tibi proxime nomina episcoporum istic constitutorum, qui integri et sani in Ecclesia catholica fratribus præsent. Quod utique ideo de omnium nostrorum consilio placuit tibi scribere ^b ut erroris diluendi ac perspicendiæ veritatis compendium fieret, et scires, tu et collegæ nostri, quibus scribere, et litteras mutuo a quibus vos accipere oporteret: si quis autem præter hos, quos epistola nostra (*Non exstat*) complexi sumus, scribere vobis aunderet, sciretis eum vel sacrificio vel libello esse maculatum, vel unum de hæreticis, perversum scilicet et profanum. ^c Nactus tamen occasionem familiarissimi hominis et clerici, per Felicianum acolythum, quem cum Perseo collega nostro miserat, inter cætera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato isto tibi scripsi. Sed dum istic ^d Felicianus frater noster vel vento retardatur, vel accipiendis aliis epistolis a nobis detinetur ^e, Fe-

licissimo ad vos properante, præventus est. Ita enim SEMPER SCELERA festinant, quasi contra innocentiam festinatione prævaleant.

X. Per Felicianum autem significavi tibi, frater, venisse Carthaginem Privatum veterem hæreticum, in Lambesitana colonia ante multos fere annos ob multa et gravia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum, antecessorum etiam nostrorum, quod et vestram conscientiam non latet, Fabiani et Donati litteris severissime notatum: qui cum causam suam apud nos in concilio, quod habuimus Idibus Maii ^f quæ proximæ fuerunt, agere velle se diceret, nec admissus esset, Fortunatum istum sibi pseudoepiscopum dignum collegio suo fecit. Venerat etiam cum illo et Felix quidam, quem ipse extra Ecclesiam in hæresi pseudoepiscopum olim constituerat. Sed et Jovinus et ^g Maximus comites cum Privato hæretico adfuerunt, ob nefanda sacrificia et crimina in se probata, sententia novem collegarum nostrorum condemnati, et iterato quoque a pluribus nobis anno priore in concilio abstenti. Cum his autem quatuor junctus est et Repostus ^h Suturnicensis, qui non tantum in persecutione ipse cecidit, sed et ma-

LECTIONES VARIANTES.

^a Parem Novatiani Ver.

^b Sic Bod. 1, 2, 3. Voss. 2. Tibi deest in Oxon.

^c Ita vetustior codex Colb. aliis faventibus. At editi Nactus

^d Sed dam iste Ver.

^e A vobis detinetur Bod. 3.

^f Idibus Martiis Ver.

^g Maximus in duobus mss. Colb.

^h Vetus codex Colb. Suturnicensis. Recentior, Eturgensis. Corb. cum Cambron, Quoturnicensis. Lambeth. Uturnicensis. Unde legendum putat Oxoniensis editor. Utunensis: maxime cum in Collatione Carthagin. habeatur Octavius episcopus plebis Utunensis.

C

VARIORUM NOTÆ.

mox a secunda manu *abstentus*, licet a prima præ se ferat *abstentis*. Ex quinque presbyteris illis quatuor a Cypriano epist. 6, nominari videntur, scilicet *Donatus* et *Fortunatus*, *Novatus* et *Gordius*, qui nimirum ordinationi ipsius intercesserant. Quibus si addatur *Gaius Diddensis* presbyter, quem Carthaginensis clerus, Cypriano epist. xxviii, approbante, a communionem submovit, horum quinque presbyterorum nomina habebuntur. CONSTANT.

Perseo. Puto illum fuisse episcopum alicubi in Italia. BALUZ.

Scelera festinant. Tacitus in libro primo Historiarum dicit scelera impetu valescere. Claudianus lib. II in Rufinum: *Neque enim patiuntur sæva quietem crimina*. Sanctus Hieronymus in dialogo *adversus Luciferianos*, et Florus, lib. III, cap. 1: *Diu scelera non latent*. Seneca *Medea*, *magna non latent mala*. BALUZ.

X. — *Fabiani et Donati*. Sic in calce epistolæ 67, ad *Stephanum Papam* ait, pag. 117: *Servandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum Cornelii et Lucii honor gloriosus*. Sic apud *Oplatum*, lib. 1, scriptum est *Cæclianum* non recessisse a *Cathedra Petri vel Cypriani*. Vide Rigaltii observationem ad hunc locum. BALUZ. — Ex hoc loco, non improbabili conjectura, Baronius Cyprianum in Episcopatu Carthaginensi Donato successisse opinatur. Quia scilicet Cyprianus ad Cornelium Episcopum Romanum facta mentione nonaginta Episcoporum qui Privatum hæreticum in Lambesitana colonia ante annos tredecim damnaverat, eundem quoque Privatum severissime notatum fuisse significat litteris Fabiani et Donati. Ut quemadmodum Cyprianus Fabianum Cornelii antecessorem nominat, sic etiam Donatum antecessorem suum nominaverit. Ideoque ad Cornelium scribens dixerit, antecessorum nostrorum, Fabiani tui, et

Donati mei. Cæterum hanc loquendi formam non semper ad decessores in eodem episcopatu referri docebit Epistola LXVII. Cyprianus antecessores suos nuncupat Cornelium et Lucium Episcopos Romanos, etsi nunquam præfuerint Ecclesiæ Carthaginensi, simpliciter antecessores suos vocat quasi majores suos, quia scilicet annis aliquot ante se vixerant eodem Episcopali officio, sed aliis in provinciis functi. RIGALT.

Privato probato hæretico. Editiones vulgatæ præferunt *privato hæretico*. Spirensis tamen, Veneta vetus, et Remboltus habent *Probatio*. Atque ego ita scriptum reperi in novem codicibus antiquis, et ita se reperisse in tribus etiam antiquis testatur Pamelius. In monasteriensi scriptum est *privatio probatio hæretico*, in Fossatensi *probato tantum*, sed supra lineam scriptum est *vel privato*. Sic etiam in recentiore Victorino. In Gratianopolitano, *privato probato hæretico*. Atque ego puto eam esse sinceram veramque lectionem, quam probat etiam lectio recentioris codicis Remigiani et Divionensis, in quibus scriptum est *privato comprobato hæretico*. Alterutram enim lectionum illarum arbitror retineri debere. Nam paulo ante idem Privatus vocatur vetus hæreticus, hoc est probatus vel comprobatus hæreticus. Et sic tollitur difficultas quam sibi fecit Pamelius existimans delendum esse nomen *Probatii*, quod invenerat in tribus antiquis exemplaribus; quia, ut ille ait, si adderetur hoc nomen, essent sex episcopi damnati, quos tamen quinque tantum fuisse constat. BALUZ.

Suturnicensis. Retinui hanc lectionem, quia vulgo recepta est, et nondum inveni meliorem. Et tamen, præterquam quod nomen illud alibi non reperi, multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Octo ex illis quæ ego vidi et editio Manutiana habent *Suturnicensis*, aliud in editione Anglicana laudatum *Utur-*

ximam partem plebis suæ sacrilega^a persuasione deiecit. Hi quinque cum paucis vel sacrificatis, vel male sibi consciis, Fortunatum sibi pseudoepiscopum cooptarunt; ut criminibus in unum^b consentientibus talis esset scilicet rector, quales illi qui reguntur.

XI. Hinc jam et cætera mendacia, frater charissime, potes noscere, quæ illic^c homines desperati et perditii ventilaverunt: ut cum de sacrificatis vel de hæreticis amplius, quam quinque pseudoepiscopi, non fuerint qui Carthaginem venerint, et Fortunatum sibi dementiae suæ socium constituerint; illi tamen, quasi filii diaboli et mendacio pleni, ausi sint, ut scribis, jacitare^d viginti quinque episcopos adfuisse: quod mendacium et istic prius apud fratres nostros jacitabant, dicentes viginti quinque episcopos de Numidia esse venturos, qui sibi episcopum facerent; quo in mendacio suo postea quam, quinque solis convenientibus naufragis et a nobis absentis, detecti sunt, atque confusi; Romam cum mendaciorum suorum merce navigaverunt, quasi veritas post eos navigare non posset, quæ mendaces linguas rei certæ probatione convinceret. Atque hæc est, frater^e, vera dementia, non cogitare, nec scire quod mendacia non diu fallant, noctem tam diu esse quam diu illucescat^f dies, clarificato autem die, et sole oborto, luci tenebras et caliginem cedere, et quæ grassabantur per noctem latrocinia cessare. Denique si nomina ab eis quæreret, non haberent vel quos^g falso nominarent: tanta apud eos etiam malorum penuria est, ut ad illos nec de sacrificatis nec de hæreticis viginti quinque colligi possint. Et tamen ad decipiendas aures simplicium et absentium, mendacio numerus inflatur: quasi, et si verus esset hic numerus, aut ab

A hæreticis Ecclesia, aut ab injustis justitia vincatur.

XII. Nec me oportet, frater charissime, paria^h nunc cum illis facere, et ea quæ commiserunt, atque huc usque committunt, meo sermone decurrere; cum considerandum sit nobis, quid proferre et scribere sacerdotibus Dei oporteat, nec tam dolor apud nos debeat, quam pudor loqui: et ne videar provocatus maledicta potius, quam crimina et peccata congerere. Taceo itaque de fraudibus Ecclesiæ factis; conjurationes et adulteria, et varia delictorum genera prætereo: unum illud, in quo non mea, nec hominum, sed Dei causa est, de eorum facinore non puto esse reticendum; quod a primo statim persecutionis die, cum recentia delinquentium facinora ferrent, et sacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, sed adhuc manus ipse lapsorum atque ora fumarent, communicare cum lapsis et pœnitentiæ agendæ intercedere non destiterunt. Clamat Deus: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli* (Exod. xxii, 20). Et Dominus in Evangelio dicit: *Qui me negaverit, negabo illum* (Matth. x, 33). Et alio loco indignatio et ira divina non tacet, dicens: *Illis fudistis libamina, et illis imposuistis sacrificia: super hæc non indignabor? dicit Dominus* (Isa. lvi, 6): Et intercedunt ne rogetur Deus, qui indignari se ipse testatur. Intercedunt ne exoretur precibus et satisfactionibus Christus; qui negantem se negare profitetur.

XIII. Nos in ipso persecutionis tempore de hoc ipso litteras misimus, nec auditi sumus, concilio frequenter acto, non consensione tantum nostra, sed et comminatione decrevimus, ut pœnitentiam fratres agerent, ut pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret: et illi contra Deum sacrilegi, contra

LECTIONES VARIANTES.

^a Persecutione ipse defect Lin. Colb. 1, 2. Compend.

^b Sic Lum. Ebor. Pem. Bod. 1, 2, 3. N.C. 1, 2. Voss. 2, Foss. Vict. Sic ms. Colb. et plerique Anglic. Alii vero libri, convenientibus. Antea in ms. Compend. computarunt, loco verbi cooptarunt.

^c Quæ contra nos illic, Bod. 3.

^d In ms. Corb. ut dixi, jacitare. In vetustiore Colb. ausi sint scriptis jacitare.

^e Frater charissime, Bod. 5.

^f Quamdiu non illucescat, Bod. 3.

^g Falsos Compend.

^h Pariter Thu.

VARIORUM NOTÆ.

nicensis, aliud Urganensis, duo Suturgensis, duo Quaternicensis, quorum unum est Corbeiense, in quo Angli alunt scriptum esse Quaternicensis, Erasmus adinonet in margine se legisse alibi Quaternicensis, ut de codice Camberonensi testatur Pamelius. Sic etiam ediderunt Crabbus et Surius in tomis conciliorum. Miror autem annotatum a Pamelio esse Manutium maluisse Saturnicensis, cum certum sit in editione Manutiana legi Sutunurcensis. Porro cum nulla alibi reperitur notitia episcopatus Suturnicensis, non absurda fortassis conjectura esset, si pro Suturnicensi reponeretur Septimunicensis. Vide notas nostras et Gratianum pag. 468. Auctor annalium Cyprianicorum ad annum 252, illum vocat episcopum Tuburbicensem, sed absque auctoritate. BALUZ.

Sacrilega persuasione. Quamvis non dubitem quin hæc lectio sit optima, monendum tamen existimavi undecim libros veteres præferre *persecutione*. Quo etiam modo legi in uno Anglicano testatur editio in eo regno facta. Emendabo autem, data occasione, Victorem Vitensem, apud quem lib. ix, in edicto Hu-

nerici scriptum est in ultima editione *sub persecutione idonea*, cum antea legeretur *prosecutione*. Nam certum est hanc ultimam lectionem esse proponendam. BALUZ.

Cooptarunt. Codex sancti Michaelis comitarunt, et supra lineam, *id est comitem fecerunt*. Certe paulo ante legitur *Jovinus et Maximus comites*. BALUZ.

XI.—*Cum mendaciorum.* Sic Hieronymus in Epitaphio Marcellæ, *navem plenam blasphemiarum Romano intulit portui*. BALUZ.

XII.—*Adulteria.* In codice Fuxensi additur *et supra*. Verum ego nolui addere, quia id in nullo alio exemplari reperit. BALUZ.

Negabo illum. Ita editio vulgata, quam confirmant sex vetera exemplaria. Alia tredecim habent *et ego eum negabo*. In editione vulgata Evangelii secundum Mattheum et in libro Gratianopolitano legitur *et ego negabo eum*. Sic etiam infra in libro de *Lapsis*, pag. 188. BALUZ.

Communicatione decrevimus. In vetustiore ms. Colb. *communicatione: lectio non spernenda. Epistolas hac*

sacerdotes Dei impio furore temerarii, de Ecclesia recedentes, et contra Ecclesiam parricidalia arma tollentes, elaborant ut opus suum diaboli malitia consummet, nec vulnerat a divina clementia in Ecclesia sua curet; miserorum poenitentiam mendaciorum suorum fraude corrumpunt^b, ne Deo indignanti satisfaciat; ne Christum Dominum suum, qui Christianus esse vel erubuit ante, vel timuit, postmo-

dum quaerat; ne ad Ecclesiam qui de Ecclesia recesserat, redeat. Datur opera, ne satisfactionibus^c et lamentationibus justis delicta redimantur, ne vulnera lacrymis abluantur. Pax vera falsae pacis mendacio tollitur, salutaris sinus matris neverca intercedente^d pracluditur, ne de pectore atque ore lapsorum stetus et gemitus audiat. Compelluntur adhuc insuper lapsi, ut linguis, atque ore quo in capitolio ante deli-

LECTIONES VARIANTES.

^a Nec vulneratos, Voss. 2, Bod. 1, 2, Lam. Ebor. NC. 2.

^b Corrumpunt Pem. Lam. Voss. 2, Ebor. Lin. NC. 1. 2.

^c Ne satisfactionibus justis Lam. Bod. 2. Lin. Ebor.

NC. 1.

^d Intercedente clauditur, Lam. Ebor. Lin. NC. 1. Colbert. 1.

VARIORUM NOTÆ.

de re a Cypriano scriptas legere est, scil. a x ad xvi. De ipsa cum episcopis sibi agendum proponit Epist. xii et xv. Nominatim vero Epist. x, expositionis suae causam sic exponit: Cum in minoribus peccatis agant peccatores poenitentiam justo tempore, et secundum disciplinæ ordinem ad exomologesim veniant, et per manus impositionem episcopi et cleri jus communicationis accipiant; nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseverante, nondum restituta Ecclesie ipsius pace, ad communicationem admittuntur, et offertur nomen eorum, et nondum poenitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo et clero imposita, Eucharistia illis datur. Nimirum, ut idem praesul Epist. ii loquitur, lapsi a Martyribus libellos obtinentes, in quorum nonnullis scribebatur, *Communice ille cum suis*, non solum sibi, sed et quotquot ipsorum esse quis ratione asseverabantur, communionem illis impertiri exigebant. CONSTANT.

XIII. — *Contra sacerdotes. Codex Fuxensis, contra Ecclesiam et sacerdotes.* Sed hanc lectionem puto non esse veram et ortam esse ex temeritate cuiusdam veteris librarii. BALUZ.

Malitia consummet. In vulgatis, *consumment*, ne. Magis placet cum mss. Colb. Corb. Vat. ac nonnullis aliis *consummet*, nec: ut hic inter diabolicæ malitiæ et divinæ clementiæ opus antithesis fiat. CONSTANT.

Nec vulneratos. Vide *Ecclesiorum*, cap. 14 Observationum in scriptoribus ecclesiasticis. BALUZ.

Erubuit ante vel timuit. Ita octo libri veteres. Sed vox ante non habetur in antiquis editionibus, neque in tribus libris veteribus. Pamelius primam partem hujus sententiæ ait intelligi debere de *Lapsis*, aliam de *Libellaticis*. Quintilianus lib. ix, cap. 2: *Validius bonos inhihet pudor quam metus.* BALUZ.

Et lamentationibus. Hæc videntur esse ex glossamate. Dicimus enim recte *satisfactionibus justis*. Idem de lamentationibus dici posse non puto. Certe hæc duæ voces desunt in quindecim vetustis exemplaribus nostris et in quatuor Anglicanis. Lamentatio, ut ait Cicero in libro quarto Tusculanarum questionum, est ægritudo cum æulatu. Alibi epitheta *mæsta* et *lugubris* adiunguntur lamentationi. Fortassis igitur in hoc loco est transpositio, ita ut reponi debeat *lamentationibus et satisfactionibus justis*, ut paulo post legitur *deprecationibus et satisfactionibus*. BALUZ.

Pax vera. Infra in libro de *Lapsis*, pag. 186: *Non est pax illa, sed bellum.* Hieronymus in Dialogo adversus Luciferianos: *Quod bellum servavit pax ficta non auferat.* Idem in epistola ad *Theophilum* adversus Joannem Hierosolymitanum: *Volumus et nos pacem, sed pacem in qua non sit bellum involutum.* Item in epistola ad *Heliodorum* de laude Vitæ Solitariae: *Tranquillitas ista tempestas est.* Libellus precum Marcellini et Faustini: *Sub vocabulo pacis impietas tegitur.* Sanctus Leo Papa in sermone sexto in epiphania: *Habet pax nostra pericula sua.* Cassiodorus, lib. v, cap. 59: *Sic mala pace quasi ludo corrumpunt quanti vix potuissent cadere sub necessitate bellorum.*

B Tacitus in Vita agricolæ: *Famam paci circumdedit, quæ vel incuria vel tolerantia priorum haud minus quam bellum timebatur.* Idem, lib. i Hist.: *Bellum ipsa etiam pace sævum;* et lib. iv: *In pace suspecta tutius bellum.* T. Livius, lib. iv: *Infelix bellum ignominiosæ paci præferebant.* Apud Demosthenem in oratione de Corona mentio est belli quod plures commoditates præstabat quam pax. BALUZ.

Intercedente, obstante, se opponente contra. *Vocabulum juris.* BALUZ.

Pracluditur. Hanc lectionem intulit Erasmus. Eam non reperi nisi in tribus antiquis exemplaribus. In aliis et in antiquioribus editionibus scriptum est *clauditur* vel *cluditur.* BALUZ.

In capitolio Carthaginensi, ut recte monuit Baronius. Ne quis putare possit hæc agi de Romano, quod *deorum curiam* vocat Tertullianus in Apologetico et *dæmonum omnium templum* in libro de Spectaculis, Cicero vero in oratione pro Milone: *Templum sanctitatis, amplitudinis, mentis consilii publici, caput orbis, aram sociorum, portum omnium gentium.* Nam quamvis proprie capitolium sit in urbe Roma, amplitudinis tamen majestatisque Reipublice intererat ut postquam exteræ nationes et gentes sub populi Romani imperium ditionemque ceciderant, moribus ejus uterentur, in easque deductæ coloniæ ex Civitate quasi prop gata, cujus illæ (ut A. Gellius ait lib. xvi, cap. 13), effigies parvæ simulachraque esse quasdam videbantur, jura institutaque omnia populi Romani acciperent, capitolia, amphitheatra, theatra, et cætera oblectamenta et solatia servituti. Itaque multæ erant in imperio civitates quæ capitolia habebant, quarum enumeratio existat apud Rycquium in commentario de *Capitolio Romano* et in glossario latino Cangii. Cæterum, quia loca quasdam sunt apud Hieronymum et alios veteres scriptores quæ dicere videntur capitolium et arcem esse rem eandem, contra T. Livius et alii discrimen ponunt inter arcem et capitolium, præcipue vero A. Gellius, qui lib. v, cap. 12, ad eam Vejovis locat inter arcem et capitolium, ego crederem istam quæ videtur repugnantiam commode posse tolli, dicendo ideo facile fuisse arcem confundere cum capitolio, quia arx et capitolium erant in eodem solo, in saxo Tarpeio, et arx erat vicina capitolio. Rursus quia sacrificia Gentium fiebant in capitolio, quo accendere jubebantur Christiani tanquam sacrificari diis Gentium, Christiani horrebant vocabulum capitolii tanquam scopusum et infestum, velut dæmonum domicilium, arcem et synagogam Antichristi. Itaque apud Hieronymum in dialogo adversus *Luciferianos* videmus Orthodoxis objectum fuisse a Luciferianis quod illi, cum ab Arianis, quos aiebant esse gentiles, susciperent episcopos, *non tam episcopos recipere quam de capitolio sacerdotes videbantur*, adeoque Ecclesiam catholicam Antichristi magis synagogam quam Christi Ecclesiam debere nuncupari. Et paulo post Orthodoxus ait, *nisi forte homo eductus in capitolio.* Unde

querant, sacerdotibus convicium faciunt; confesso- res, et virgines, et justos quoque fidei laude præcipuos atque in Ecclesia gloriosos, contumeliis et maledicis vocibus a prosequantur. A quibus quidem non tam nostrorum modestia et humilitas et pudor cæditur, quam illorum ipsorum spes et vita laceratur. Neque enim qui audit, sed qui facit convicium, miser est; nec qui a fratre vapulat, sed qui fratrem cædit, in lege peccator est; et cum nocentes innocentibus injuriam faciunt, illi patiuntur injuriam, qui facere se credunt. Denique hinc illis percussa mens^c, et hebes animus, et sensus alienus est. Ira est Dei non intelligere delicta, ne sequatur pœnitentia^d, sicut scriptum est: *Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis (Esai. xxix, 10)*; ne revertantur scilicet, et curentur, et deprecationibus ac satisfactionibus justis post peccata sanentur. Paulus apostolus in epistola sua ponit et dicit: *Dilectum e veritatis non habuerunt, ut salvi fierent; ac propterea mittit illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio; ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati: sed sibi placent in injustitia (II Thess., ii, 10)*. Primus felicitatis gradus est, non delinquere: secundus, delicta cognocere^f. Illic currit innocentia inte-

gra et illibata quæ servet, hic succedit medela quæ sanet: quod utrumque isti offenso Deo perdidit, ut amissa sit gratia quæ de Baptismi sanctificatione percipitur, et non subsit pœnitentia^e per quam culpa curatur. An putas, frater, levia esse adversus Deum facinora, parva et modica delicta, quod per illos non rogatur majestas indignantis Dei? quod non timetur ira et ignis et dies Domini? quod, imminente Antichristo, exarmatur fides militantis populi^b, dum tollitur vigor et timor Christi? Viderint laici hoc quomodo curent; sacerdotibus labor major incumbit in asserendaⁱ et i procuranda Dei majestate, ne quid videamur in hac parte negligere, quando admonet Dominus et dicat: *Et nunc præceptum hoc ad vos est, o sacerdotes: si non audieritis, et si non posueritis in corde vestro, ut detis honorem nomini meo, dicit Dominus; immitam in vos maledictionem, et maledicam benedictionem vestram (Malac. ii, 1)*. Honor ergo datur Deo, quando sic Dei majestas et censura contemnitur, ut cum se ille indignari et irasci sacrificantibus dicat, et cum pœnas æternas et supplicia perpetua comminetur, proponatur a sacrilegis atque dicatur; ne ira cogitetur Dei, ne timeatur iudicium Domini, ne pulsetur ad Ecclesiam Christi:

LECTIONES VARIANTES.

^a Prosequantur *Corb. Colb. 1, 2.*

^b Illi magis patiuntur injuriam *Lam. Ebor. NC. 1.*

^c Perversa mens *Lam. NC. 1. Ebor. Bod. 2.*

^d Ne sequantur pœnitentiam *Lin.*

^e Delectum *Lam. Ebor. Lin. Voss. 2.*

^f Tertius delicta diluere *Vet. Imom.*

^g Et non subveniat pœnitentia *Oxon. sumpta sit Benev.*

^h Populi Dei *Bod. 5.*

ⁱ Major incurrit *Lin. NC. 2.*

^j Et propitianda *Corb.*

VARIORUM NOTÆ.

Cyprianus infra in hac ipsa epistola, pag. 88, ait: *Quid superest nisi ut Ecclesia capitolio cedat. Tertullianus in libro de Spectaculis: Proinde si capitolium, si serapeum sacrificator et adorator intravero, a Deo excidam. In veteri glossario bibliothecæ Regiæ legitur: Arx, capitolium. Et mox: Capitolium, summum caput regionis. BALUZ.*

Convicium faciunt. Duo libri veteres habent convitium et injuriam, Monasteriensis conviciorum injuriam. BALUZ.

Illorum ipsorum. Hanc lectionem confirmant omnes veteres libri. Erasmus posuit lapsorum. BALUZ.

Neque enim. Citat hunc locum sanctus Hieronymus in epistola ad Marcum presbyterum Celedensium: *Apud Christianos enim non qui patitur, ut ait quidam, sed qui facit contumeliam miser est. Probat autem ista auctoritas recte istic a nobis positum esse patitur pro eo quod antea legebatur audit. Emendationem nobis subministravit optimus codex. Iterum Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus Rufinum: Quid est plus sustinere calumniam an facere? et infra: Aut facis injuriam vel pateris. Idem in apologia adversus eundem Rufinum: Magis volui pati injuriam quam facere. Cicero in libro de amicitia: Illic honos veteri amicitie tribuendus est ut is in culpa sit qui facit non qui patitur injuriam; et lib. v quæstionum Tusculanarum: Accipere quam ferre præstat injuriam. Et lib. i Officiorum: Fortes igitur et magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Boetius, lib. iv de consolatione philosophiæ scribit inferiores esse eos qui faciunt quam qui patiuntur injuriam. A. Gellius, lib. ix, cap. 12: Injurias itidem dicimus tam illorum qui patiuntur quam qui faciunt. Vide etiam, lib. xii, cap. 9. Vide etiam Cassianum collat. 12, cap. 13. P. Syrus: Etiam qui faciunt odio*

habent injuriam. Quintilianus, lib. viii, cap. 5: *In omni certamine qui opulentior est, etiamsi accipit injuriam, quia plus potest, facere videtur. Seneca Thebaide: Quoties necesse est fallere aut falli, patiaris potius ipse quam facias scelus. BALUZ.*

Dilectum veritatis. In aliquot mss. Anglic. aelectum. Retinendum cum aliis libris dilectum, hoc est dilectionem, seu, ut præfert Vulgata, charitatem. COUSTANT.

Delicta cognoscere. Codex luxensis, bonis actibus et confessionibus delicta purgare. Vetus codex a Nicolao Fabro citatus et vetus editio inominati addunt, *tertius commissa diluere*. At ego, cum hoc additamentum non invenerim in vetustis codicibus quibus usus sum, neque in Anglicanis, non sum ausus addere. BALUZ.

Subsit. Editi cum pluribus mss. subveniat. Verior visa est lectio ms. Veron. cui favet quod in vetusto Colb. *sumpsit*. Unde et in aliis duobus *sumpta sit* substitutum est. Nec displicet quod in recentiore Colb. *supersit*, præsertim cum superiori verbo *perdiderunt*, istud apte respondeat. COUSTANT.

Exarmatur. Tertullianus in libro de Pudicitia: *Exarmata sunt jura. BALUZ.*

Asserenda et procuranda. Hanc lectionem deprehendi in tribus antiquis codicibus, alii quinque habent *asserenda et propitianda*. Veteres editiones et tres libri veteres, *asserenda, propitianda, et procuranda*.

Pax a presbyteris. Hanc lectionem habere omnes libros manuscriptos a se visos testatur Pamelius. Ego, qui illam quoque reperi in undecim codicibus antiquis, non improbo tamen lectionem veterum editionum, quam etiam vidi confirmatam auctoritate novem librorum veterum. Ea habet: *Pax a non veris presbyteris*. Sentire enim potuit Cyprianus eos

sed sublata pœnitentia, nec ulla exomologesi criminis facta, despectis episcopis atque calcatis, pax a non veris presbyteris verbis fallacibus prædicetur; et ne lapsi surgant, aut foris positi ad Ecclesiam redeant, communicatio a non communicantibus offeratur?

XIV. Quibus etiam satis non fuit ab Evangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis et pœnitentiæ sustulisse, fraudibus involutos, vel adulteriis commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pol-

lutos, ne Deum rogarent, ne in Ecclesia exomologesin criminum facerent, ab omni et sensu et fructu pœnitentiæ removisse; foris sibi extra Ecclesiam et contra Ecclesiam constituisse conventiculum perditæ factionis, quo male sibi consociorum et Deum rogare ac satisfacere nolentium cœterva conflueret: post ista adhuc insuper pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constituto, navigare audent, et ad Petri Cathedralam atque ad Ecclesiam principalem, unde uni-

LECTIONES VARIANTES.

^a *Editi, a presbyteris: ope trium mss. resarciuntur.*

^b *Sic Bod. 1. Thu. communicatio non communicantibus, Imp.*

^c *Removisse foris sibi extra Ecclesiam et contra Ecclesiam constituisse, Foss. 2. Lam. Ebor. NC. 1. 2. Bod. 1, 2, 3. ms. Pamel. et Oxon. cum ms. Corb. nisi foris consti-*

tuissent. Abest nisi a vetustioribus edit. ut a duobus mss. Colb. et octo Anglic. qui præterea constituisse, non constituissent, subjiciunt, et nostro quidem iudicio sincerius Constant.

^d *In vulgatis, cum rectius in ms. Corb. et uno Colb. B quo.*

VARIORUM NOTÆ.

non esse veros pre-byteros quos paulo post accenset hæreticis, sicut in epistola LIX, pag. 97. Victorem vocat quondam pre-byterum. BALUZ.

Foris sibi. Antea legebatur, nisi foris sibi extra Ecclesiam et contra Ecclesiam constituissent conventiculum. Nos emendavimus, ex fide omnium veterum librorum nostrorum et septem Anglicanorum, tum etiam veterum editionum. Vocem nisi Pamelius addidit ex codice Camberonensi, coactus propterea scribere constituissent pro constituisse, ut sensus constaret, quem aliter constare non posse arbitratur. Ego vero, qui in ea epistola emendanda usus sum septemdecim libris veteribus, nusquam inveni vocem nisi præterquam in Corbeiensi; qui tamen non habet constituissent, sed constituisse, ut alii. Itaque præfero cum ratione veterem lectionem, et puto sensum ita recte constare. Nam statim additur: *Post ista autem, etc.* BALUZ.

A non communicantibus. Ita edit. Oxon. cum nostris mss. At in cæteris omittitur præpositio a. Pergit Cyprianus per antithesim loqui: ut quomodo dixit proxime pacem a non veris presbyteris prædicari, ita nunc communicationem a non communicantibus offerri doceat. Eadem ratione de iisdem presbyteris factionis Felicissimi Epist. XL, ad plebem, loquitur: *Pacem nunc offerunt, qui ipsi non habent pacem. In Ecclesiam lapsos reducere et revocare promittunt, qui de Ecclesia recesserunt.* CONSTANT.

XIV.—*Exomologesin.* In codice Lætiensi scriptum est antiquitus supra lineam, id est confessionem. Ex similibus annotationibus ortæ sunt tot discrepantiæ et tot vocabula synonyma in operibus sancti Cypriani. Vide Dallæum, lib. VII, cap. 4, 5 et 10, de Pœnis et Satisfactionibus humonis. BALUZ.

Ab omnibus. Restituenda mihi in hoc loco visa est lectio veterum editionum, quam confirmant novem exemplaria nostra et septem Anglicana. Manutius expunxit præpositionem. BALUZ.

Fraudibus involutos. Sumptum istud videtur ex libro XVI Annalium Taciti: *Dedit exemplum præcavendi quomodo fraudibus involutos aut flagitiis commaculatos, etc.* Innocentius Papi I, in epistola ad Agapetum, Macedonium et Maximum: *Modestum quendam multis criminibus involutum.* Imperator constantinus in titulo Codicis Theodosiani de Repudiis: *Restit ut si graves causas ad involutam criminibus magnis conscientiam probaverit.* Cassiodorus, lib. IV, epist. 23: *Basilium atque Prætextatum magis artibus involutos.*

Pseudoepiscopo. Fortunato. BALUZ.

Ad Petri Cathedralam, atque ad Ecclesiam principalem.... non possit accessum. Mirum in modum hæc palmaria D. Cypriani verba distorquent commentatores quotquot hæretici vel neoterici ut ea in protervum

quisque suum sensum dissipet. Audiantur ergo et suomet testimonio confundantur, priusquam os eorum peremptoriis catholicorum in hoc loco sententiis obtrudatur. Huic agmini hostium quorum imperitiam in promptu est confodere sane nec pigeat præmitti Nicol. Rigaltium, subleste jam, ne dicam perditæ omnino fidei hominem, eo interdum procacitatis obreptum, ut fronte licet catholicis, ab heterodoxis nonnumquam increpandus sit ac merito vapulet. His ille ergo prædictam Cypriani sententiam arrodere nequicquam tentat: — Episcoporum Africae concilio damnati provocaverant (schismatici). Itaque laudat (Cyprianus) Ecclesiam Romanam ad quam illi navigaverant cum libello appellationis. Subinde autem schismaticis perfidiae crimen inurit, quomagus faciat invidiosos Romanis fide præstantibus. Nam et hunc sensum Paulinis verbis accomodat. Ad eos vero perfidiam accessum habere ullum non debere, nec posse, ait. Subjicit, appellantes minime esse audiendos, causa semel cognita, dictaque sententia. Mox et auctoritatem episcoporum in provincia sua tuetur. Statutum esse omnibus Episcopis; sed et æquum esse pariter et justum, ut causa non alibi disceptetur, quam ubi est crimen admissum. Singulis pastoribus Episcopos portionem gregis esse adscriptam, quam regat unusquisque, actus sui sive administrationis suæ rationem redditurus, non Romæ, sed in cælis: non Cornelio, sed Christo. Pulchre igitur et prudenter laudato Cornelio, de prædicata Ecclesiæ principalis auctoritate, sive prerogativa, negat ullas ejus esse partes in causa Novatiani, peracta jam in Africa cognitione damnati. Hieronymus adversus Rufinum: Scito Romanam fidem, Apostolica voce laudatam, istiusmodi præstigiis non recipere. Sic omnes fere Latini Patres Pauli ad Romanos verba acceperunt, quasi rector et sincerior luis et apud Romanos fides: cum hoc tantum dicat Apostolus, ægere se gratias Deo, quod ubique passim fama sit, etiam Romanos, rerum Dominos, fidem Christianam suscepisse. Quod certe ob dignitatem Urbis, quæ totius orbis erat caput et gentium Domina, valde ad fidei Christianæ propagationem conducebat. Cæterum fidem Romanorum Paulo scribente non usquequaque fuisse probabilem, ostendunt ipsa Pauli verba. Quod etiam observavit Ambrosius præcæmio *Commentarior. in Epistolam ad Rom.*, et in hæc ipsa quidem Pauli qua citantur a Cypriano. Fidem Romanorum ait non fuisse tunc secundum regulam traditæ ab auctoribus veritatis. Tamen quia, quod ab uno Deo erat, interposito Christi nomine, coeperant venerari, gratulatur illis Apostolus, sciens illos posse proficere. Tum quia fama fidei illorum erat profectus multorum. Tum certe quia quonon crederant, poterant credere horum exemplo. Facile enim, inquit, facit inferior, quod fieri viderit a po-

VARIORUM NOTÆ.

tiore. Denique ipse Hieronymus, proœmio libri secundi ad Galatas, non aliam habuisse ait Romanos fidem, nisi hanc quam omnes Christi Ecclesiæ, sed quod in eis major es-et devotio, et simplicitas ad credendum. Ubi alibi tanto studio et frequentia ad Ecclesias et Martyrum sepulchra concurrunt? Ubi sic ad similitudinem cœlestis tomtrui Amen reboat, et vacua idolorum templa quatuntur? RIGALTUS. — Locus iste unde mirifica exsculpunt monarchiæ papalis propugnatores, si contextus ratio et scopus rite perpendatur, lo-ge alio spectare deprehendetur. Ait enim Cyprianus, factiosos istos homines Fortunatum et Felicissimum, licet ipsi imprimis schismatici essent, non in pari noxa Novatianum et illius sequaces adire; sed pro summa sua impudentia Cornelium legitimum Ecclesie Romanæ Episcopum, et S. Petri successorem adoriri; et ab Ecclesia divisos, non pariter ab ejusdem communione extorres, sed principalem sive matricem Ecclesiam (ubi fideliū corpus versatur, et stolonibus ἀπορῶσαι perpetuo a Cypriano opponitur); cum legitimo pastore unitam, et prouide illam unde unitas sacerdotalis exorta est, sollicitare; minime cogitantes Romanos, nequiquam ab illis degeneres, quorum fides Apostolo prædicante laudata est; ad quos. magnis experimentis, nimirum Novatiani et deinde Fortunati repulsis, constat; perfidiam schismaticam non habere posse accessum. FELL. — *Ecclesiam principalem... exorta est*, i. e. quæ in urbe principali est constituta atque prima (in occidente) episcopalis regiminis particeps fuit. GOLONORN. — Hoc satis superque sit errantibus datum, quibus confidenter nostros Patrum catholicos explanatores occursare iuvat.

Petri cathedram atque Ecclesiam principalem. Eodem modo infra epistola ad Antonian. Locum Fabiani, locum Petri et Cathedram ejus nuncupat; iudicio igitur Cypriani Romanus Pontifex Petri in cathedra sacerdotali atque adeo in potestate ecclesiastica successor est, item ecclesia Romana *principalis* est, et, uti supra dixit, epistola xlv *matrix omnium ecclesiarum*, ut pote ad quam, quemadmodum ibi ex Irenæo diximus, referri, et a qua defini soleant causæ fidei graviores. Testantur utrumque etiam sanctissimi pontifices, martyres, doctores qui fere omnes suam sententiam confirmant dicto illo ad Petrum: *Super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam.* Id ipsum loco citato Irenæus, Tertull. lib. de *Præscript. hæreticorum*; etiam Ambros. de *excessu fratris sui Satyri*, c. 7, et serm. 47. Hieron. epistola ad Damas. et lib. 1 *Apolog. contra Rufinum*; Cyrillus loco citato a D. Thoma contra errores Græcorum; Aug. epistola 106 et 162, tract. 56, in *Joan.*; lib. II contra *Pelagianum*, et *Celest. contra Donat.* lib. II cap. 11; Concilia item generalia Niren. can. 18 et 19, citatis a Julio in epistola ad *Syn. Antiochenam*; Concil. Chalced. loco a D. Thoma citato, eraso autem ab hæreticis, teste Gregor. lib. VII, epist. 14; item Act. 12 et 3. conc. Constantinop. in sententia contra Anthimum hæreticum; Synod. 6, act. 4, in professione fidei comprobata ab omnibus concilii Patribus, act. 8, 13 et 14; Synodus 7, act. 2; Synodus etiam 8, can. 2; Concilia denique Lateran. sub Innoc. 3, Florentinum et Trident. Sed hæc hæcenus. PAMEL. — *Eos esse Romanos*, etc., ad quos *perfidia habere non possit accessum.* Elegans locus in ejus rei confirmationem, quod Ecclesia sive cathedra Romana in fide errare non possit. Afferit autem in confirmationem, laudem fidei illorum ex Paulo. Similiter Hieron. Apolog. 3. *contra Rufin.* Scito, inquit, *Romanam fidem Apostolica voce laudatam, hujusmodi præstigias non recipere, etiam si Angelus aliter annuntiet, quam semel prædicatum est, Pauli auctoritate munitam, non posse mutari.* Similia habes etiam in Epistola ad Pammach. et Oceanum, sic et Irenæus de hac Ecclesia loquens: *In qua semper*, inquit,

conservata est ea quæ ab Apostolis est traditio. Sic et Lucius Papa I, ad quem Cypriani exstat epistola: hæc sancta et apostolica mater omnium ecclesiarum Christi Ecclesia, per omnipotentis Dei gratiam, a tramite Apostolicæ traditionis nunquam errasse probatur, ne hæreticorum novitatibus depravata succubuit, sed ut in exordio normam fidei Apostolicæ percepit ab auctoribus suis Apostolorum Christi principibus, illibata sine tenus manet, secundum ipsius Domini nostri diviniæ pollicitationem, qui discipulorum suorum principi in suis fatus est Evangelis: *Petre*, inquit, *ecce Satanas expetivit te ut cribraret sicut triticum Ego autem pro terogavi, Petre, ut non deficiat fides tua*: et tu conversus confirma fratres tuos. Eadem Felix papa ad benignum, et Marcus ad Athanasium cæterosque Ægypti episcopos et similia qui hos præcessit Eusebius epistola supra citata item Tarraconensis ecclesie ad Beatum Hilarium pontificem. Eodem pertinent reconciliationis formulæ, quas post schisma miserunt, Joannes Constantinopolit. Patriarcha successor Aclatij reate Justini Imperat., ad Hormisdam papam, et Eulalius Carthaginensis cum cæteris Africae Episcopis ad Bonifacium pontificem. Usque adeo autem fides Romana semper fides Catholica est habita, ut et Gratianus imperator edictum fererit, ut cuncti subditi eam fidem et religionem retinerent, quam vertex Apostolorum Petrus ac tum Damasus Romanus episcopus custodiret. Edictum habes, et in ecclesiastica historia et in cod. Justiniani tit. de *summa Trinit.* Habes etiam conformem Patrum de hac re sententiam locis supra citatis. Argumentorum vero solutionem quæ ab adversariis afferuntur in contrarium, et plura huc pertinentia, vide apud Albertum Pighium *Eccles. Hierar.* lib. IV, Cardinalem Hosium in *Antibrentio*, et Melchiorum Canam, lib. VI *Loc. Theologicorum*. PAMEL. — *Cathedram*, quam Petrus Romæ constituit, ac successoribus suis reliquit, unitatis totius Ecclesiæ centrum esse hic aperte docemur. C Qui autem hæc Cypriani verba alio avocare tentant, simili loco libri de unitate Ecclesiæ revincuntur, ubi legere est: *Super illum unum (Petrum Christum) ædificat Ecclesiam suam, et illi pasceas mandat oves suas.* Et mox: *Ut unitatem manifestaret, unam Cathedram constituit, et unitatis ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Primitus Petro datur, ut una Christi Ecclesia et Cathedra una monstratur.* Viderint igitur qui ab hac divulsi, hoc est ab unitatis fonte ac radice separati sunt, quo pacto intra Ecclesiam, quæ nonnisi una est, et extra quam nulla salus, permanere se confidunt. CONSTANT.

Ecclesiam principalem. Hæc verba satis scio velent adversarii nostri non exstare in Cypriano. Itaque omnes machinas movent ut ostendant nihil hic extraordinarium tribui Romæ Ecclesiæ, principalem vocari dicentes pro magnitudine sua, ut in epistola XLIX, p. 64, ait Cyprianus, quia in principe Civitate constituta erat, quia prima est ordine. Et tamen sciebant Irenæum episcopum Lugdunensem Cypriano antiquiorem scripsisse lib. III, cap. 3, necesse esse omnem Ecclesiam concurrere ad Romanam *propter potentiores sive potiores*, ut alii scribunt, *principalitatem.* Hæc autem potentia principalis non potest referri ad potentiam Romani pontificis in imperio, quæ nulla prius erat, sed ad potentiam ejus in Ecclesia, quam oportet fuisse maximam, cum Irenæus eam vocet principalem, *ne quis*, ut Marca ait lib. I, cap. 5. §. 6. de Concordia: *Hic Romanum imperium somniat.* Adversus hunc Irenæi locum, utpote magne auctoritatis, vehementer disputant Irenæi interpretes Nicolaus Gallianus, David Blondellus, et Joannes Clericus in sua historia Ecclesiastica, ubi contendit Irenæi interpretem debuisse scribere *potentiores antiquitatem*, id est, ut ille explicat, *majorem.*

tas sacerdotalis exorta est, a schismaticis et profanis litteras ferre, nec cogitare eos esse Romanos, quorum fides. Apostolo predicante laudata est, ad quos perfidia habere non possit accessum. Quæ autem causa veniendi et pseudoepiscopum ^a contra episcopum factum nuntiandi? Aut enim placet illis quod fecerunt, et in suo scelere perseverant: aut si displicet et recedunt, sciunt quo revertantur. Nam cum statutum sit ^b ab omnibus nobis, et æquum sit pariter ac justum, ut uniuscujusque causa illic audiatur, ubi esterimen admissum: et singulis pastoribus portio gregis sit adscripta ^c, quam regat unusquisque et gubernet, rationem sui actus Domino redditurus; oportet utique eos, quibus præsumus, non circum-

A cursare, nec episcoporum concordiam cohærentem sua subdola et fallaci temeritate collidere; sed agere illic causam suam, ubi et accusatores ^d habere et testes sui criminis possint: nisi si, paucis desperatis et perditis minor videtur esse auctoritas episcoporum in Africa constitutorum, qui de illis jam judicaverunt, et eorum conscientiam multis delictorum laqueis victam iudicii sui nuper gravitate damnarunt. Jam causa eorum cognita est: jam de eis dicta sententia est, nec censuræ congruit sacerdotum mobilis atque inconstantis animi levitate reprehendi, cum Dominus doceat et dicat: *Sit sermo vester, est est, non non* (Math. v, 37).

XV. Si eorum, qui de illis priore anno judicave-

LECTIONES VARIANTES.

^a Pseudoepiscoporum *Lam. Bod. 2.*

^b Sic *Voss 2. Lin. Lam. Ebor. Bod. 1, 2. NC. 1, 2.*

^c Gregis sit commissa *Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.*

^d Ut et accusatores *Lun. Ebor. Lin. Bod. 3. NC. 1. Mich.*

VARIORUM NOTÆ.

Poterant tamen advertere Tertullianum dixisse in libro de *Præscriptionibus* adversus hæreticos *nobis auctoritatem præsto esse ex urbe Roma;* et Cyprianum non semel dixisse *Ecclesiam ædificatam esse super Petrum et exordium Unitatis ab ea proficisci.* Quæ verba magni momenti sunt in hac causa. Denique observandum est Cyprianum, cum conqueritur de audacia schismaticorum, qui post iudicium episcoporum Africae provocaverant ad Cathedram beati Petri atque ad Ecclesiam principalem, nullo modo respexisse ad magnitudinem urbis Romæ, ejus illi præsidium non implorabant, sed ad Cornelium. Erat enim causa Ecclesiastica. Itaque certum esse debet hic agi de auctoritate episcopi Romani, ad quem antiquitus confugere solebant episcopi qui se a collegis suis oppressos querelabant, ut isti schismatici. Confundit autem Cyprianus cathedram Petri cum Ecclesia principali, quia cathedra Petri est Ecclesia principalis, et Ecclesia principalis est cathedra Petri. Istud ego puto negari non posse. Auctor vitæ sancti Anselmi episcopi Lucensis, scribens adversus Hugonem Candidum, cardinalem, ait illum evacuasse *principalis Ecclesiæ privilegia*, id est Romanæ. Cæterum Augustinus, lib. ii de *Baptismo* contra Donatistas cap. 1, agnoscit in Petro apostolatus principatum. BALUZ.

Unitas sacerdotalis. Hanc doctrinam frequenter inculcat Cyprianus, præsertim in libro de *Unitate Ecclesiæ.* Sic etiam Optatus Milevitanus. BALUZ.

Quorum fides. Id est Romanorum. Hieronymus in præmio libri secundi commentariorum in Epistolam ad Galatas: *Romane urbis laudatur fides. Non quod aliam habeant Romani fidem nisi hanc quam omnes Christi Ecclesiæ, sed quod devotio in eis major sit et simplicitas ad credendum.* Bachiarius in apologia sua seu Catholice fidei formula edita in tomo secundo analectorum Muratorii: *Si pro culpa unius totius provinciæ anathematizanda generatio est, damnetur et illa beatissima discipula, hoc est Roma, de qua nunc non una, sed duæ vel tres aut eo amplius hæreses pullularunt, et tamen nulla earum cathedram Petri hoc est Sedem fidei aut tenere potuit aut movere.* BALUZ.

Contra episcopum. In vulgatis, *contra episcopos*, quæ verba absunt a Corb. In vetusto Colb. exstat *contra episcopum* Legendum; inamur *contra episcopum*, scil. Cyprianum, qui se legitime institutum ac pro vero episcopo semper habitum supra num. 6, probavit, et eosdem presbyteros epist. XL. seu. 43, representat, ut *antiqua contra episcopatum meum*, inquit, *venena retinentes.* Aut certe oratorum licentia episcopos hic dixerit, quomodo in mox laudata epistola ad plebem de iisdem

scripsit: *Soli cum episcopis non sint, qui contra episcopos rebellant.* Sed tropicæ hujusmodi locutioni minus congruere videtur hic locus. CONSTANT.

Ab omnibus. In vulgatis desideratur præpositio *ab*, quam nostri mss. cum octo Anglic. exhibent. Hic decretum communi Afrorum consensu constitutum notatur. CONSTANT.—*Nam cum statutum.* Baronius, qui similem sententiam legebat in epistola tertia Fabiani Papæ ad Hilarium episcopum, non dubitabat quin ad hanc epistolam respiceret Cyprianus cum ista scribebat. In quo certe falsus est vir doctissimus. Certum quippe est epistolam illam Fabiani prorsus incognitam fuisse sancto martyri. Apud Gratianum 5, q. 6, cap. *Peregrina*, tribuitur Sixto Papæ in antiquis editionibus. Correctores Romani addiderunt sumptum esse ex epistola Sixti Papæ iii, ad episcopos orientales. BALUZ.

Causa illic audiatur. Quippe Afri censebant, uti postea ipsi scripsere ad Cælestinum Papam, quæcumque negotia in suis locis ubi orta sunt finienda, nec unicuique provinciæ gratiam sancti Spiritus defuturam. Imperatores Valentinianus et Valens, l. x. Cod. Theodos. de accusat, et inscriptionibus: *Ultra provinciæ terminos accusandi licentia non progrediatur. Oportet enim illic criminum judicium agitari ubi facinus dicitur admissum;* et l. xiii: *Extra provinciæ terminos accusatori non erit licentia progredi, quia oportet illic criminum judicium fieri ubi facinus dicitur admissum.* Vide Julianum antecessorem cap. 210. BALUZ.

Paucis desperatis et perditis. Hoc est, Felicissimo et aliis qui cum illo Romam convolarant, postquam Fortunatum pseudoepiscopum constituerant, et de quibus Afri sententiam dixerant. A Cypriani igitur mente aberrat Oxoniensis editor, cui *beato illo Martyre iudice pro desperatis et perditis habendi sunt, quibus minor videtur auctoritas episcoporum in Africa; quam vel Cornelii ipsius in Petri cathedra Romæ sedentis.* Immo nec Felicissimus ac socii ideo quod Romanam provocassent, sed propter schisma aliaque infanda crimina desperati et perditii appellantur. Cyprianus igitur cum Africanis episcopis non Cornelium, sed Privatum, Felicem, Jovinum et Maximum, adversus quos Africanorum iudicia paulo ante recensuerat conferens ait: *Nisi forte episcoporum in Africa constitutorum auctoritas paucorum illorum desperatorum auctoritate minor videatur.* CONSTANT.

Vinctam. Erasmus in margine suæ editionis monuit alibi legi *involutam.* Sic etiam habuisse scio codicem Veronensem. Eadem lectio reperitur in codice Corbeicensi et in Turonensi. Lactantius, lib. iv, c. 17, *involutum pectus.* BALUZ.

runt, numerus cum presbyteris et diaconis computatur, plures tunc adfuerunt iudicio et cognitioni, quam sunt iidem isti, qui cum Fortunato nunc videntur esse conjuncti. Scire enim debes, frater charissime, eum, postea quam pseudoepiscopus ab hæreticis factus est, jam pene ab omnibus esse desertum. Namque ii, quibus in præteritum præstigiae obtendebantur, et dabantur verba fallacia, quod simul ad Ecclesiam regressuri dicerentur; postea quam viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos et deceptos se esse didicerunt, et remeant quotidie, atque ad Ecclesiam pulsant: nobis tamen, a quibus ratio Domino reddenda est, anxie ponderantibus et sollicitè examinantibus, qui recipi et admitti ad Ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres ^a obstinate et firmiter renituntur, ut recipi omnino non possint ^b cum scandalo et periculo plurimorum. Neque enim sic putamina ^c quædam colligenda sunt, ut quæ integra et sana sunt vulnerentur: nec utilis aut consultus est pastor, qui ita morbidas et ^d contractas oves gregi admiscet, ut gregem totum mali coherentis afflictatione contamineat ^e. O si posses, frater charissime, istic interesse nobiscum, cum pravi isti et perversi ^f de schismate revertuntur! videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, ut, animi dolore sopito, recipiendis malis curandisque consentiant. Namque ut gaudent et lætantur cum tolerabiles et minus culpabiles redeunt, ita contra fremunt et reluctantur, quoties incmendabiles et protervi, et vel adulteriis vel sacrificiis contaminati, ^g et post hæc adhuc insuper et superbi, sic ad Ecclesiam remeant, ut bona intus ingenia corrumpant.

LECTIONES

- ^a Aut fratribus *Lam. Bod. 2. Ebor. NC. 1.*
^b Non possunt, nisi cum scandalo *Lam. Bod. 1, 2, 3. Ebor. NC. 1.*
^c Putamina *Ver. fragmina Lam. Ben. Bod. 1, 2, 3. Lin. NC. 2.*
^d Contractas. *Compend. ms. Idem habuit et Corb. sed subinde in eo littera r expuncta est.*
^e Non attendas numerum illorum. Melior est enim unus timens, quam mille filii impij, sicut locutus est Dominus per Prophetam dicens: Fili, ne jocunderis in filiis impiis, si multiplicentur tibi, cum non fuerit timor Dei in ipsis

VARIORUM NOTÆ.

Non possunt. In sex mss. Anglic. hic adjicitur *nisi*: quod abest a nostris mss. Mox totidem præferunt *fragmina* pro voce *putamina*, cujus loco mss. Veron. duo Colb. necnon Corb. a prima manu exhibent *putamina*. CONSTANT.

XV. — *Nisi cum scandalo.* Vocem *nisi*, quæ videbatur deesse in hoc loco, reposuimus secuti auctoritatem quatuor veterum exemplarium. BALUZ.

Putamina. Infra in libro *de Lapsis*, pag. 486, *putaminibus amputatis*. Quicquid alij sentiant, ego puto hanc lectionem esse retinendam, cum reperitur in in omnibus antiquis exemplaribus et in antiquis editionibus. In codice Lamoni legitur, *vel fragmenta, vel sputamina*. BALUZ.

Colligenda. Illustrissimus episcopus Oxoniensis putabat scribi debere *colligenda*. Verum omnes libri veteres et omnes editiones repugnant. Reinhartus posuit *collidenda*, forte per errorem typographi. BALUZ.

Non attendas. Retinuimus hanc pericopen, quia illam invenimus in antiquis editionibus et in decem

A Vix plebi persuadeo, immo extorqueo, ut tales patientur admitti: et justior factus est fraternitatis dolor ex eo, quod unus atque alius, obnitente plebe ^a et contradicente, mea tamen facilitate suscepti, pejores extiterunt quam prius fuerant ^b, nec fidem pœnitentiæ servare potuerunt, quia nec cum vera pœnitentia venerant.

XVI. De istis vero quid dicam, qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo navigaverunt, legati a Fortunato pseudoepiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes, quam est et ipse, cujus litteras ferunt, falsus; quam est ejus peccatorum ⁱ multiplex conscientia, quam execrabilis vita, quam turpis: ut et si in Ecclesia essent, ejici tales de Ecclesia debuissent? Denique quia conscientiam suam norunt, nec ^j audent venire, aut ad Ecclesiæ limen accedere; sed foris per provinciam circumveniendis fratribus et spoliandis pererrant: et omnibus jam satis noti, atque undique pro suis facinoribus exclusi, illic etiam ad vos navigant. Neque enim illis potest frons esse ad nos accedendi, aut apud nos consistendi; cum sint acerbissima et gravissima crimina, quæ eis a fratribus ingerantur. Si iudicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio et defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, videamus quem habeant pœnitentiæ fructum: nec Ecclesia istic cuiquam ^k cluditur, nec episcopus ^l alicui denegatur; patientia et facilitas et humanitas nostra venientibus præsto est. Opto omnes in Ecclesiam regredi, opto universos commilitones nostros intra Christi castra et Dei Patris domicilia concludi: Remitto omnia, multa dissimulo, studio et voto colligendæ fraternitatis, etiam quæ in Deum commissa sunt

VARIANTES.

Foss.

- ^f Subversi *Benev.*
^g Obtendente *Bod. 3.*
^h Fuerunt, qui nec fidem *Lam. Ebor. Bod. 2. NC. 1.*
ⁱ Testis ejus peccatorum *Bod. 2.*
^j Ita nostri mss. At editi, nec nos audent adire,
^k Editi clauditur: *refragantibus mss. Deinde in recentiore Colb. nec episcopo, in quibusdam Anglic. nec episcopatus.*
^l Episcopatus *Benev. Foss. 2. Bod. 5.*

D libris veteribus. Præterea Rigaltius admonet se illam invenisse in uno exemplari editionis Manutianæ in quo ea addita fuerat ex quodam libro veteri. Et tamen eam non posuit in contextu, sed inter observationes. Manucius eam rejecerat, laudatus propterea a Pamelio, tum quia, ut ille ait, desideratur in manuscriptis omnibus, tum quod nihil hoc loco ad institutum facere videtur. Mutasset forte sententiam suam Pamelius, si scivisset illam exstare in decem antiquis codicibus et in eo quem citat Rigaltius. Morellius non probavit quod factum fuerat a Mantio. Et enim hoc segmentum retinuit in editione sua. Angli omiserunt. Caterum silendum non est illud desiderari in tredecim libris veteribus. BALUZ.

XVI. — *Colligendæ fraternitatis.* Codex Gratiano-popolitanus *unitatis*. Sed alia lectio melior. Ista tamen non erat negligenda. BALUZ.

Per prophetam In uno libro meo vetere, *per Salomonem*. Recte. Nam ista sumpta sunt ex libro Ecclesiastici. BALUZ.

non pleno iudicio religionis examino, delictis plusquam oportet remittendis pene ipse delinquo : amplector prompta et plena dilectione cum poenitentia reverentes, peccatum suum satisfactione humili et simplici confitentis.

XVII. Si qui autem sunt, qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minis regredi posse; aut existimant aditum se sibi non lamentationibus et satisfactionibus, sed terroribus facere : pro certo habeant, contra tales clusam stare Ecclesiam Domini, nec castra Christi invicta et fortia, et Domino tuente munita, minis cedere. Sacerdos Dei Evangelium tenens, et Christi praecepta custodiens, occidi potest, non potest vinci. Suggestit et subministrat nobis exempla virtutis ac fidei Zacharias ^a antistes Dei, qui cum terreri minis et lapidatione ^b non posset, in templo Dei occisus est; clamans et identidem dicens, quod nos quoque contra haereticos clamamus et dicimus : *Hac dicit Dominus* ^c, *dereliquistis vias Domini, et Dominus derelinquet vos* ^d (II Paral. xxiv, 21). Neque enim, quia pauci temerarii et improbi, caelestes ^e et salutares vias Domini derelinquunt ^f, et sancta non agentes a sancto Spiritu deseruntur; ideo et nos divinae traditionis immemores esse debemus, ut majora esse furentium scelera, quam sacerdotum iudicia censeamus; aut plus existimemus ad impugandum posse humana conami-

na, quam quod ad protegendum praevallet divina tutela. XVIII. An ad hoc, frater clarissime, deponenda est catholicae Ecclesiae dignitas, et plebis intus positae fidelis atque incorrupta majestas, et sacerdotalis quoque auctoritas ac potestas, ut iudicare velle se dicant de Ecclesiae praeposito extra Ecclesiam constituti ^h, de Christiano haeretici, de sano saucii, de integro vulnerati, de stante lapsi, de iudice rei, de sacerdote sacrilegi? Quid superest, quam ut Ecclesia Capitolio cedat et recedentibus sacerdotibus, ac Domini altare removentibus ⁱ, in cleri nostri sacrum venerandumque concessum simulachra atque idola cum aris suis transeant, et Novatiano declamandi adversum nos atque increpandi largior et plenior materia praestetur; si ii qui sacrificaverunt, et Christum publice negaverunt, non tantum rogari, et sine acta poenitentia admitti, sed adhuc insuper coeperint terroris sui potestate dominari?

XIX. Si pacem postulant, arma deponant : si satisfaciunt, quid minantur? Aut si comminantur, sciant quia a sacerdotibus Dei non timentur. Neque enim et Antichristus cum venire coeperit, introibit in Ecclesiam, quia minatur; aut armis ejus et violentiae ceditur, quia resistentes perempturum se esse profitetur. Armant nos haeretici, dum nos putant sua comminatione terreri : nec in pace nos de-

LECTIONES VARIANTES.

^a Virtutis acris Zacharias *Bod. 3.*

^b Lapidationibus *Lam. NC. 1. Bod. 2, 3. Ebor.*

^c *Sic Bod. 1, 2, 3. Lam. Ebor. NC. 1, 2. dixit Impr.*

^d *Sic Lam. Ebor. Lin. relinquet Oxon.*

^e Caelestes thesauros *Lam. Ebor. Bod. 2. NC. 1.*

^f Dereliquerunt *Bod. 3.*

^g *Quam ad Voss. 2. Lam. Ebor. NC. 1, 2. quam quod, Imp.*

^h De episcopo haeretici *Corb. mss. cum recentiore Colb.*

et Ver. — Constituti haeretici. Foss. 2.

ⁱ De altari Domini *Fab.*

^j In faciem nos *Edit. Oxon. ex codd. Voss. 2. Lam. Ebor. Bod. 1, 2. Lin. NC. 1, 2. Thu. Mic. Vict. Vetusior ms. Colb. cum aliis a Panelio appellatis, in facie. Subnexa postulant in pace : quod et caeteri e nostris mss. exhibent.*

VARIORUM NOTÆ.

Cum vera poenit. Codex Fuxensis, necdum veram ad poenitentiam. BALUZ.

XVII. — *Occidi potest. Infra, epist. lvi, p. 91 : Nec vereamur occidi, quos constat quando occidimur coronari; et epistola lvii, pag. 95 : Intellexit milites Christi vinci non posse, mori posse. Hieronymus in calce libri de Vita Malchi monachi ait : Hominem Christo deditum posse mori, non posse superari. Tertullianus in Apologetico : Vincimus cum occidimur. Prudentius in carmine de Romano martyre :*

*Si vos sinatis, incruente vivimus.
At si erucite puniamur, vincimus.*

Sulpitius Severus in epistola ad Eusebium scribit justos, id est martyres, omnia tormenta patientes semper victos, tanto fortius vicisse quanto gravius pertulissent. Item lib. ii Historie Sacrae : *Neque majore umquam triumpho vicimus quam cum decem annorum stragibus vinci non potuimus. Agobardus in libro adversus legem Gundobadi, cap. 9 : Quando erat publica contentio de veritate religionis, cum alii putarent colendam pro Deo creaturam quamlibet, alii dicerent solum Creatorem colendum, illi fuerunt victores qui occisi sunt, non qui occiderunt. Seneca cap. 27, de Vita Beata : Assillite, facite impetum. Ferendo vos vincam. Idem in consolatione ad Polybium : Intelligit laedi me posse. vinci non posse. Vide infra pag. 463. BALUZ.*

Identidem. In codice sancti Michaelis scriptum est antiquitus supra lineam, id est similiter. Lubenter interdum annoto ista levicula, quia ex iis aut simili-

bus fontibus orti sunt plerique errores qui exstant in codicibus operum sancti Cypriani et aliorum veterum scriptorum. BALUZ.

XVIII. — *Auctoritas ac potestas. Duo postrema vocabula desunt in uno codice regio. Fortassis igitur istud referendum est inter synonyma quibus abundant opera sancti Martyris. BALUZ.*

De Christiano. Codex Veronensis, de episcopo. Ita etiam Fuxensis. Vox christiano non habetur in codice regio neque in Thuano. In Gratianopolitano est catholico. BALUZ.

Ecclesia capitolio cedat. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos dixit : Homo jam edoctus in capitolio. BALUZ.

Congestum. Ego non dubito quin lectio vulgata, quae habet concessum, multo melior videatur quam ista. Verum cum antiquae editiones et octodecim vetera exemplaria habeant nostram, non absque ratione eam praefero. Facile autem fieri potuit ut ea vox, quae aliam significationem habet in pura latinitate, deflexerit apud Afros, ut multa alia vocabula. Primus Erasmus posuit concessum, fortassis ex conjectura. BALUZ.

XIX. — *Antichristus minatur. Multi multa et varia de Antichristo dixerunt. Saepè creditum est illum adventare, immo ratum esse. Fuere, uti diximus ad librum Lactantii de Mortibus persecutorum, qui crederent Nerone non esse mortuum, sed adhuc vivere, et venturum ante saeculi finem, et ipsum fore Antichristum. Vide Catechesim 15 Cyrilli Hierosolymitani. BALUZ.*

Perempturum. Duo libri veteres, perditurum. BALUZ.

jiciunt, sed magis erigunt et accendunt, dum ipsam A pacem persecutione pejorem fratribus faciunt. Et optamus quidem, ne quod loquuntur furore, impleant crimine; nec qui verbis perfidis^a et crudelibus peccant, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deum, quem provocare illi et exacerbare non desinunt, ut eorum corda mitescant, ut, furoro deposito, ad sanitatem mentis^b redeant, ut pectora operta^c delictorum tenebris poenitentiae lumen agnoscant; et magis petant fundi pro se preces atque orationes antistitis, quam ipsi fundant sanguineum sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseveraverint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic jacens et abjectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis invalidus, qui non contra B hostes et impugnatores Dei divinitus erigatur, cujus non humilitas et infirmitas vigore et robore Domini protegentis^d animetur. Nostra nihil interest, aut a quo, aut quando perimamur^e, mortis et sanguinis præmium de Domino recepturi. Illorum stenda et lamentanda^f conditio est, quos sic diabolus excæcat, ut æterna gehennæ supplicia non cogitantes, Antichristi jam propinquantis adventum conentur imitari.

XX. Et quamquam sciam, frater charissime, pro tua dilectione quam debemus^g, et exhibemus invicem nobis, florentissimo illic clero^h tecum præsidenti, et sanctissimæ atque amplissimæ plebi legere te semper litteras nostras, tamen nunc et admoneo et peto, ut quod alias sponte atque honorifice facis, etiam petente me facias, ut hac epistola mea lecta, si quod illic contagium venenati sermonis et pestifera seminationis irrepserat, id omne de fratrum auribus et pectoribus exuatur, et honorum integra ac sincera dilectioⁱ ab omnibus hæreticæ detractionis sordibus repurgetur.

XXI. Declinent autem de cætero fortiter, et eventent dilectissimi fratres nostri verba et colloquia eorum, quorum sermo ut cancer serpit: sicut Apostolus dicit: *Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ* (II Tim., II, 17; I Cor., xv, 35). Et iterum: *Hæreticum hominem post unam correptionem evita, sciens quia perversus est hujusmodi^j, et peccat, et est a semetipso damnatus^k* (Tim., III, 10 et 11). Et per Salomonem loquitur Spiritus sanctus: *Perversus, inquit, in ore suo portat perditionem^l, et in labiis suis ignem condit* (Prov., xvi, 27). Item denuo monet dicens: *Sepi aures tuas spinis, et noli audire linguam*

LECTIONES VARIANTES.

^a Et qui verbis perfidis Lam. Bod. 2.

^b Ad sanitatem mentes Ver.

^c Pectora obsessa Bod. 3. Lin. Benev. ut peccatorum et delictorum Fab. ut peccatorum et delictorum tenebris soluta Bod. 1.

^d Domino protegente Bod. 3. Voss. 2.

^e Quando pereamus Pam. Bod. 1. Vetustior ms. cum duobus Anglic. Pereamus.

^f Sic. Lan. Bod. 1. Voss. 2. lamentanda consensio Lin. NC. 2. conditio, Thu. Corb. stenda potius et lamentanda

C Benev.

^g Habemus Ver.

^h Tecum præsenti Lam. Ebor. NC. 1. Bod. 2.

ⁱ Sincera dilectione Lam. Bod. 2.

^j Hujusmodi, cum sciens peccat NC. 2.

^k Per semetipsum Benev.

^l In ore suo portat perversa, perditionis suæ ignem condens Lam. Bod. 2. Ebor. NC. 1. Mic. Vict. Compend. In ore suo portat verbum perditionis suæ Fab.

VARIORUM NOTÆ.

Sanitatem mentis. Theodosius Imp. I. 1, de Judæis, Samaritanis, etc.: *Quos si ad sanitatem mentis egregie lege medica revocare conemur.* Julius Cæsar, lib. VII de bello Gallico: *Ad sanitatem reverti pudeat.* A. Hirtius in libro de bello Africo: *Aliqua ratione perduci ad sanitatem.* Lactantius cap. 34, de Mortibus persecutorum: *Ut etiam Christiani ad bonas mentes redirent.* Juvenalis: *Optandum est ut sit mens sana in corpore sano.* BALUZ.

Pectora operta. Ita Manutius, haud scio an ulla auctoritate. Eum tamen Pamelius et Oxon. editor secuti sunt. Morelius cum uno ms. Anglic.: *pectora a delictorum tenebris soluta.* Tres alii mss. Anglic., *pectora obsessa delictorum tenebris.* Notat Pamelius in aliis excusis et scriptis circumferri, *peccatores a delictorum tenebris.* His concipiunt mss. Comp. recentior Colb. et Corb. nisi quod in hoc non existat præpositio a ante vocem *delictorum.* In vetustiore Colb. legimus, *pectora delictorum tenebris.* Integra esset hæc lectio, si loco vocis *pectora*, restitueretur præpositio *pro.* CONSTANT. — *Operta.* Vetus codex regius habet *obruta*, unus Bodleianus *obsessa.* Sic etiam editio Morellii. In codice sancti Arnulphi scriptum est, *pectora excusis delictorum tenebris:* in Beccensi, *ut recedentes a delictorum tenebris.* BALUZ.

Domini protegentis. Codex Corbeiensis, *Deo protegente.* Sic etiam in uno Bodleiano et in uno Vossiano scriptum esse testatur editio Anglicana. BALUZ.

Conditio. Ita Erasmus cum codice Cambron., quod et duo mss. Colb. et Corb. confirmant. In uno et altero Anglic. existat *consensio*, in cæteris autem libris *conclitio*: quam lectionem ideo sibi magis placere notat Pa-

melius, quia Cyprianum alludere putat ad illud Pauli Philip. III, 2: *Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.* Sed ibi *conclitio* circumclitioem seu Judæos sonat: unde proxime sequitur. *Nos enim sumus circumclitio, qui spiritu servimus Deo, et gloriamur in Christo Jesu, et non in carne,* etc. Hujusmodi autem intelligentia hic locum non habet. CONSTANT. — *Conclitio.* Sic habent veteres editiones et omnia fere vetera exemplaria. In uno libro meo legitur *conclitio* et supra lineam *vel conditio.* Hinc ergo, id est ex aliquo simili exemplari, prodiit scriptura quam præferunt quatuor libri veteres et editiones Erasmi, Manutii, et Morellii, in quibus scriptum est *conclitio.* Duo vetera in editione Anglicana laudata habent *consensio.* Unus meus vetus et Gratianopolitanus *conscientia.* Sic variant libri veteres. Atque ut varia sunt hominum ingenia et diversæ opiniones, Pamelius meliorem putavit lectionem quæ habet *conclitio*, Rigaltius eam quæ præfert *conclitio.* Et tamen idem Rigaltius retinuit in editione sua lectionem Pamelii. Hieronymus in Epistola ad Pammachium et Oceanum: *Miro odio aversor concisionem.* BALUZ.

XX. — *Florentissimo.* Epithetum istud recte illustrat vir clarissimus Joannes Mabillonius in prælatione ad tomum II Musæi Italici, pag. 43. BALUZ.

Detractionis. Baluz.: *detractionem.* Ita vidi scriptum in pluribus antiquis codicibus. Hanc ergo lectionem puto esse meliorem ea quæ habet *detractionis.* T. Livius lib. II: *Cæca invidia est, nec quicquam aliud scit quam detractare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum.* BALUZ.

XXI. — *Portat perditionem.* Duæ sunt istius loci lectiones in libris veteribus. Earum una hæc est: *Perversus,*

nequam (Eccles., xxviii, 28). Et iterum : *Malus obau- dit linguæ iniquorum, justus autem non intendit labiis mendacibus* (Prov., xvii, 4). Quod quamquam sciam illic fraternitatem nostram, vestra scilicet providentia munitam^a, sed et sua vigilantia satis cautam, nec capi hæreticorum venenis posse, nec decipi, tantumque apud illos prævalere magisteria et præcepta divina, quantus illis in Deum timor est : tamen ex abundanti vel sollicitudo nostra, vel charitas scribere ad vos ista persuasit, ut nulla cum malis convivia vel colloquia miscerentur, nulla cum malis convivia vel colloquia miscerentur, simulque ab eis tam separati, quam sunt illi de Ecclesia profugi^b ; quia scriptum est : *Si autem et Ecclesiam contempserit, sit tibi tanquam ethnicus et publicanus* (Matth. xviii, 17) : et beatus Apostolus^c non monet tantum, sed et jubet a talibus recedatur. *Præcipimus, inquit, vobis in nomine Domini Jesu Christi, ut recedatis ab omnibus fratribus ambulanti- bus inordinate, et non secundum traditionem quam acceperunt a nobis.* Nulla societas fidei et perfidiæ potest esse. Qui cum Christo non est^d, qui adversarius Christi est, qui unitati et paci ejus inimicus est, nobiscum non potest coherere. Si cum precibus et satisfactionibus veniunt, audiantur : si maledicta et minas ingerunt, respuantur. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ANNO CHRISTI CCLII.

EPISTOLA XIII.

SANCTI CYPRIANI AD S. CORNELIUM PAPAM.

(Erasm. i, 1; Pamel. Rigalt. Baluz. lviij; Paris. 56; Constant. i, col. 190; Galland. iii, p. 360.)

A ARGUMENTUM. *Cyprianus Cornelio gratulatus quod forti confessione populo suo ad confitendum sese duce præbuerit, in Romanorum laudes excurrit. Tum adversam Novatiani sortem perstringit. Demum ad proximum agonem qui sese præparare mutuo debeant exponit.*

CYPRIANUS CORNELIO FRATRI SALUTEM.

I. Cognovimus, frater charissime, fidei ac virtutis vestræ testimonia gloriosa : et confessionis vestræ honorem sic exultanter accepimus, ut in meritis ac laudibus vestris nos quoque participes et socios computemus. Nam cum nobis et Ecclesia una sit, et mens juncta, et individua concordia ; quis non sacerdos in consecratis sui laudibus tanquam in suis propriis gratuletur ? aut quæ fraternitas non in fratrum gaudio ubique letetur ? Exprimi satis non potest, quanta istic exsultatio fuerit et quanta lætitia, cum de vobis prospera et fortia comperissemus, duce te illic confessionis fratribus existisse ; sed et confessionem ducis de fratrum confessione crevisse^e : ut dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, et confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri : ut non inveniamus quid prius prædicare in vobis debeamus, utrumne tuam promptam et stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem. Virtus illic episcopi præcedentis publice comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est. Dum apud vos unus animus et una vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est.

C II. Claruit, frater charissime, fides quam de vo-

LECTIONES VARIANTES.

^a Sic *Pem. Bod. 1. Foss. 2. NC. 2. Lin. Thu. Foss.*

^b Sunt isti ab Ecclesia profugi *Ver. Ben.*

^c Apostolus Paulus *Lam. Ebor. NC. 1.*

^d Non est, adversarius Christi est *Lam. Ebor. Bod. 2. Lin. NC. 1.*

^e Quis non in *Pem. Foss. 2.*

^f Et fratrum confessione crevisse *Lam. Bod. 2. consensione Colb. Comp. Thu. Foss. Vici.*

^g Claruit, frater carissime *Lam. Lin. NC. 1, 2.*

VARIORUM NOTÆ.

inquit, in ore suo portat perditionem, et in labiis suis ignem condit. Alia vero sic : *Perversus, inquit, in ore suo perversa portat, et in labiis perditionis suæ ignem condit vel condens.* Utramque habet Fossatensis. Florus in suo codice legebat, *portat perversa, perditionis suæ ignem condens.* Sic etiam codex Berccensis. Grætanopolitanus, *portat perditionis suæ ignem et condit.* In libro Proverbiorum cap. xvi, legitur : *Vir insipius fodit malum, et in labiis ejus ignis ardescit.* BALUZ.

Quod quamquam. Non satis intelligo quid in hoc loco faciat vocabulum *quod.* Manutius addidit, Morellius expunxit, Pamelius reposuit. Scio illud reperiri in novem libris veteribus. Sed desideratur in omnibus aliis. Ego lubenter illud delerem. Non video enim cum quo vocabulo hujus periodi possit jungi, quod respiciat. Sic Hieronymus in Epistola ad Algasiam *de undecim questionibus Novi Testamenti* cap. x, referens locum ex capite III Epistolæ Pauli ad Colossenses, quæ sunt *quidem rationem habentia sapientiæ,* ait : *Hoc loco quidem conjunctio superflua est, quod in plerisque locis propter imperitiam artis grammaticæ Apostolum fecisse reperimus.* BALUZ.

Munitam. In scriptum est in quinque codicibus nostris et in quatuor Anglicis, tum etiam in antiquis editionibus. Manutius posuit *monitum.* Morellius revocavit veterem lectionem. Pamelius et cæteri ma-

luerunt *monitum.* Quæ lectio, ne quid dissimulem, habetur in septem exemplaribus nostris. BALUZ.

EPIST. XIII. — I. *Frater charissime.* Multum se heic frustra torquet is qui notas adiecit ad editionem Manutianam ut molliat asperitatem quam sibi visus est deprehendisse in his Cypriani verbis, tanquam ex iis colligi posset illum non posuisse discrimen inter episcopum Romanum et cæteros. Si notator ille ad mores veterum temporum respexisset, facile se ab ea difficultate explicavisset. Vide quæ de hoc argumento dicta a nobis sunt ad Epistolam xli, pag. 429. BALUZ.

Confessione, at Baluzius, *consensione.* Cum editio Spirensis et Veneta vetus, inquit, ita scriptum habeant, eique consentiant, non solum Eramica et Morelliana, sed etiam quindecim vetera exemplaria et excerpta Flori, putavi debere me ita reponere. Primus omnium Rembolus edidit *confessione.* Infra in libro *de Oratione Dominica* pag. 206 : *Spiritus consensione conformes,* pro quo codex Moysiæensis habet *confessione.* Item infra, Epist. lxxvii, pag. 115, legitur *spiritus consensione concordēs ;* ubi codex Corbeiensis habet *confessione.* Ut hinc appareat has duas voces interdum permutatis facile fuisse a veteribus librariis.

BALUZ.

II. *Frater charissime.* Ita in laudato codice Colb., ut in quatuor Anglic. In aliis autem, *fratres charissimi.*

bis beatus Apostolus prædicavit. Hanc laudem virtutis et roboris firmitatem jam tunc in spiritu prævidebat, et præconio futurorum merita vestra contestans, dum parentes laudat, filios provocabat^a. Dum sic unanimes^b, dum sic fortes estis, magna et cæteris fratribus unanimi et fortitudinis exempla tribuistis. Docuistis granditer Deum timere, Christo firmiter adhærere, plebem sacerdotibus in periculo jungi, in persecutione fratres a fratribus non separari; concordiam simul junctam vinci omnino non posse; quidquid simul petitur a cunctis, Deum pacis pacificis exhibere. Prosilierat adversarius terrore violento Christi castra turbare; sed quo impetu venerat, eodem impetu pulsus est^c; et quantum formidinis et terroris attulit, tantum fortitudinis invenit et roboris. Supplantare se iterum posse crediderat Dei servos, et velut tyrones et rudes, quasi minus paratos^d et minus cautos, solito suo more concutere. Unum primo aggressus^e, ut lupus ovem secernere a grege, ut accipiter columbam ab agmine volantium

A separare tentaverat^f: nam cui non est adversus omnes satis virium, circumvenire quærit solitudinem singulorum. Sed retusus adunati exercitus fide pariter et vigore, intellexit milites Christi vigilare jam sobrios, et armatos ad prælium stare; vinci non posse, mori posse; et hoc ipso invictos esse, quia mori non timent; nec repugnare contra impugnantes, cum occidere innocentibus nec nocentes liceat^g, sed prompte et animas et sanguinem tradere: ut cum tanta in sæculo malitia et sævitia grassetur, a malis et sævis velocius recedatur. Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum? quale, in conspectu Christi^h ejus Ecclesiæ suæ gaudium, ad pugnam quam tentaverat hostis inferre, non singulos milites, sed tota simul castra prodisse? Omnes enim constat venturos fuisse, si audire potuissent; quando accurrerit properanterⁱ et venerit, quisquis audivit. Quot^j illic lapsi gloriosa confessione sunt restituti? Steterunt fortes, et ipso dolore pœnitentiæ facti ad prælium fortiores; ut appareat nuper subitatos esse,

LECTIONES VARIANTES.

^a Filios provocat *Vindel, Foss. Corb.*

^b Sic *Foss. Mic. Vict.*

^c Eodem turbatus et pulsus *Bod. 3.* Impetu repulsus *Lam. Ebor. Bod. 2.*

^d Et quasi minus paratos *Lam. Ebor. Bod. 2.*

^e Nam primo aggressu *Bod. 3.*

^f Superare tentaverat *Bod. 3.*

^g Innocenti *Lam. Bod. 2.*

^h Et ejus Ecclesiæ gaudium summum *Corb. Bod. 5.*

Ebor. Lin. N.C. 1, 2. Christi et Ecclesiæ suæ *Foss. Mic.*

ⁱ Sic *Foss. Corb. Mic. Vict.* quando cucurrit *Bod. 3.* occurrerit *Imp.*

^j Qui illic *In ms. Compend. quæ lectio potest admitti cum hac interpunctione, sunt restituti, steterunt fortes.*

VARIORUM NOTÆ.

Tum in *Corb. fides quam vobis*, sine præpositione de. Mox in *Compend. providebat*, non prævidebat. Eadem ratione Romani ex eo, quod eorum fides ab Apostolo laudata est, commendantur *Epist. xu, n. 13* Ipse clericus Romanus his Apostoli laudibus stimulatus, ad Cyprianum *Epist. xxxi* rescribit: *Nec tantas de nobis laudes Apostoli protulisset dicendo, quia fides vestra prædicatur in toto mundo, nisi jam exinde vigor iste radices fidei de temporibus illis mutatus fuisset; quarum laudum et gloriæ degenerem fuisse maximum crimen est.* COUSTANT. — Fratres charissimi. Decem libri nostri veteres, tres Anglicani, et excerpta Flori, tum etiam editio Manutii, præferunt frater charissime. Quod jam adnotavimus frequenter acitatum fuisse ab antiquis libraribus in exemplaribus operum sancti Cypriani. Utraque lectio bona est. Nam quamvis epistola scripta sit ad *Cornelium*, tamen Cyprianus identidem sermonem suum convertit ad omnem Ecclesiam Romanam. Sic apud sanctum Gregorium, lib. 1, *Epist. xxv*, scripta ad *Joanem Constantinopolitanum, Eulogium Alexandrinum, et cæteros*, pro eo quod editiones habent unde fratres charissimi codex Moysiæacensis præfert frater charissime. Atque ita legendum esse hinc constat quod cum epistola illa scripta sit a patribus ad episcopos illos, necesse erat unumquemque eorum appellari in singulari. Obiter heic admoneo *Epistolam Alexandri III pro monasterio Piscariensi sive Casauriensi editam* in tomo quinto spicilegii Dacheriani pag. 525, ita emendari debere ut post *Firmano episcopo* legatur consequenter *salutem et apostolicam benedictionem. Quanto*, et ea quæ interjacent reponenda sunt statim post epistolam, prout, etiam a Joanne Berardi adnotatum est in *chronico*. Unde et in chartulario ex quo epistola illa edita est, vox *similiter* semper scripta est cum minio. BALUZ.

Vinci omnino. Hæc postrema vox, quæ mihi videtur superflua, deest in libro Beccensi et in editio-

C nibus Manutii et Morellii. BALUZ.

Pulsus est et victus. Addidimus istud auctoritate trium veterum exemplarium. Unum Bodleianum habet *turbatus et pulsus.* BALUZ.

Accipiter. Duo libri veteres habent *acceptor.* Quod idem est. Vide tom. II *Capitularium*, pag. 684, 750, 850. BALUZ.

Nec repugnare. Illud *nec repugnare*, non ad proximum verbum timent, sed ad superius intellexit refertur: hoc est, intellexit milites Christi nequaquam vim vi repellere. Subinde in vulgatis *nocentem*, in ms. Colb. *nocente.* Reliquæ orationi magis congruit quod in *Corb. nocentes.* Hæc Cypriani verba attendant, qui nocentes occidere Christianis leviori de causa permittunt. COUSTANT.

In conspectu Christi. Ex mss. Colb. et *Corb.* revocamus *ejus*, quod in vulgatis deest. Huic tamen vocabulo in Corbeiensis secundis curis superaddita est particula *et*. Unde et in aliis quinque obtinere notat Oxoniensis editor *et ejus Ecclesiæ*, omisso *suæ*. Eadem loquendi ratione, hic dicitur *Christi ejus*, qua in superiori Epistola x. n. 7, dictum est, *Cornelius factus est episcopus de Dei et Christi ejus judicio.*

COUSTANT.

Christi Ecclesiæ. Multum variant in hoc loco libri veteres et veteres editiones. Quædam editiones antiquæ et quidam libri veteres habent *Christi et Ecclesiæ suæ.* Alibi scriptum est *Christi et ejus Ecclesiæ, Christi sive Ecclesiæ ejus, Christi Ecclesiæ suæ.* Excerpta Flori *Christi Ecclesiæ suæ gaudium.* Ego reposui lectionem quam existimavi meliorem sensum facere et quæ mihi videtur melius convenire cum stylo sancti Martyris. BALUZ.

Subitatos, id est, ut statim explicat Cyprianus, novæ atque insuetæ rei pavore trepidantes, sicut sanctus Hieronymus in *Epistola ad sanctum Augustinum* de reprehensione Petri ait: *Fortissimos quosque milites subita bella conturbant;* et Tacitus, lib. xv An-

et novæ atque insuetæ rei pavore trepidasse; rediisse ad se postmodum fidem veram, et vires suas de Dei timore collectas ad omnem patientiam constanter et firmiter roborasse, nec jam stare ad criminis veniam, sed ad passionis coronam.

III. Quid ad hæc Novatianus, frater charissime? Utrumne jam deponit errorem? an vero, qui dementium mos est, ipsis bonis et prosperis nostris plus adactus est ad furorem^a; et quo magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis et zeli recrudescit insania; nec vulnus suum miser curat, sed adhuc gravius et se et suos vulnerat; in perniciem fratrum lingua sua perstrepsens, et facundiæ venenatæ

A jacula contorquens; magis durus^b sæcularis philosophiæ pravitate, quam philosophiæ Dominicæ^c, lenitate pacificus; desertor Ecclesiæ, misericordiæ hostis, intersector pœnitentiæ^d, doctor superbix, veritatis corruptor, perditor charitatis^e? Agnoscitne^f jam qui sit sacerdos Dei, quæ sit Ecclesia et domus Christi, qui sint Dei servi quos diabolus infestet, qui sint Christiani quos Antichristus impugnet? Neque enim quærit illos quos jam subegit, aut gestit evertere quos jam suos fecit. Inimicus et hostis Ecclesiæ^g quos alienavit ab Ecclesia et foras duxit, ut captivos et^h victos^p contemnit, et præterit eos, et

LECTIONES VARIANTES.

^a Latius adactus *NC. 1. Bod. 2. Ebor.*

^b Magister durus *Lin.*

^c Sophiæ Dominicæ *Ver. Benc. Manut.*

^d Interceptor pœnitentiæ *Lin.*

^e Proditor charitatis *Lin. Perditor castitatis NC. 1. Pem.*

^B *Lam. Bod. 2.*

^f Agnoscis ne *Bop. 3.*

^g Quos abalienavit *Lam. Bod. 2.*

^h Victos *Thu. Foss. Vict.*

VARIORUM NOTÆ.

nalium ait: *etiam fortes viros subitis terri;* et lib. 1 Historiarum: *Subitus pavor exterruit.* Cæsar lib. 1 Commentariarum de bello Gallico: *Nemo est tam fortis qui non rei novitate perturbetur.* A. Hirtius de bello Alexandrino: *Cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris.* T. Livius lib. III. *Urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita quam ad arcendam vim parum virium esset.* Virgilius, lib. VIII *Æneidos:*

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit et rauco strepuerunt cornua cantu,
Utque acres concussit equos, atque impulit arma,
Extemplo turbati animi.

Dio Cassius initio libri XLII, agens de raisero statu Pompeii post pugnam Pharsalicam, ait ea quæ hominibus præter expectationem ac quam maxime inopinato accidunt, ea et animos eorum dejicere et rationem conturbare. Eusebius in Panegyrico: *Labascit fortium constantia quoties formidanda oculis ingeruntur.* Nomus Marcellus: *Subiti dictum pro repentini.* Rursum Cyprianus in libro *adversus Demetrianum*, pag. 224, et lib. III *Testimoniorum*, cap. 16, referens hunc locum ex capite quinto libri Sapientiæ: *Videntes turbantur timore horribili, et mirabantur in subitane inasperatæ salutis.* Ubi vide notas. BALUZ.

Stare ad criminis. Pœnitentiam hic notatur status seu situs, de quo rursum Cyprianus Epist. LI, seu LV *ad Antonianum* ita loquitur: *Aliud est ad veniam stare, aliud ad gloriam pervenire.* CONSTANT.

III. — *Facundiæ venenatæ.* Supra, p. 416, adnotatum est Novatianum fuisse eloquentem. BALUZ.

Sophiæ Dominicæ. Id est Christiana. Antea legebatur *philosophiæ.* Rigaltius admonet in codice Beneventano et in Veronensi, tum etiam in editione Romana, quæ est Manutiana, scripi um esse *sophiæ*, atque eam lectionem esse rectissimam. Vetus quoque Remigianus eam habet, itemque editio Morelliana. Pro quo scriptum est in codice Gratianopolitano *physicæ.* Sane vidi scriptum *philosophiæ* in tredecim codicibus antiquis. Et tamen præfero lectionem quam Rigaltius ait esse rectissimam, ea etiam de causa quod Tertullianus frequenter dicit *sophiam*, et quia Lactantius lib. III, cap. 16, ait: *Nos ab hac calumnia immunes ac liberi sumus, qui philosophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inventio est; sopheriam defendimus, quia divina traditio est, eamque ab omnibus suscipi oportere testamur.* Marius Victorinus in hymno *de Trinitate*, loquens de Christo:

Seminatas sæclis animas inrigans scitis sopheriæ
Sopheria autem cum sit Christus, idem Christus Filius docet.

Item Petrus Abaelardus, lib. III Theologiæ christianæ, cap. 3: *Hoc enim docere rectæ sopheriæ incarnandæ reservatum erit.* Tertullianus in capite IV libri *ad Nationes*, primam sapientiam, ut explicat Jacobus Gothofredus, vocat Religionem christianam, quæ ad verum Deum, relictis idolis, convertitur.

Ad hanc fortassis a Lactantio commemoratam duplicem philosophiam respexit Joannes VIII papa in prologo concilii Romani, ubi, inter cæteras laudes quibus ornat Carolum Calvum imperatorem, ait illum honorare sacerdotes Domini et ad utramque philosophiam informare. Aliud est gemina scientia in narratione de electione Gregorii papæ VII, ubi scribitur fuisse *geminæ scientiæ prudentia pollens*; et in chronico sancti Benigni Divionensis, ubi Halinardus archiepiscopus Lugdunensis dicitur *efficacissime claruisse gemina sententia*, itemque in chronico Besuensi, in quo Robertus episcopus Lingonensis dicitur *geminæ scientiæ eloquentia floruisse.* Denique in vetustissima scheda Ruthenensi, quæ videtur esse fragmentum Vitæ sancti Gausberti, abbatis Monasterii Salvii in finibus Ruthenorum et Arvernorum, Hugo, episcopus Diensis, qui diu fuit apostolicæ Sedis legatus in Gallia, vocatur *vir geminæ scientiæ et in litteris sacris non mediocriter eruditus.* Adde Maginoldum antipapam, quem Sigebertus ad annum 1105, ait fuisse *in utraque scientia apprimè eruditum.* Per geminam ergo scientiam intelligendas esse theologiam et philosophiam docet hic locus ex Memoriali Historiarum Joannis Parisiensis: *Simon de Bello loco archiepiscopus Bituricensis, qui factus est episcopus Prænestinus. Cui successit in Bituricensem primatum frater Ægidius, doctor egregius in theologia et philosophia, natione Romanus, de ordine Heremitarum sancti Augustini; qui gemina scientia efficacissime clarus, plurima volumina subtiliter et satis feliciter composuit.* Aliud rursum est gemina scientia in Epistola dedicatoria *Vivæ Paradisi* Joannis Raulini, et in Epistola dedicatoria *Doctrinalis mortis* ejusdem Raulini, utraque dicata *consultissimo viro magistro Joanni de Bony jurium gemina scientia excellentissimo doctori.* Istic enim gemina scientia significat illum fuisse doctorem in utroque jure. BALUZ.

Pacificus. Corb. ms. *sacrificus.* Verius alii libri, *pacificus.* Hic Novatiano reprobratur duritia Stoicorum, qui misericordia commoveri nesciebant.

CONSTANT.

Vinctos. In quatuor mss. *victos.* Rigaltius ex his ostendi observat, Novatianum immerito a suis pro martyre habitum. Hinc certe probatur, schismaticum illum nihil molestiæ pertulisse, cum Gallus adversus

pergit lacessere, in quibus Christum cernit habi-

IV. Quamquam et si aliquis ex talibus fuerit apprehensus, non est quod sibi quasi in confessione nominis ^a blandiatur: cum constet, si occisi ejusmodi extra Ecclesiam fuerint, fidei coronam non esse, sed pœnam potius esse perfidiæ; nec in domo Dei inter unanimes habituros esse, quos videmus de pacifica et divina domo furore discordiæ recessisse.

V. Hortamur plane, quantum possumus, frater charissime, pro charitate mutua qua nobis invicem cohæreamus, ut quoniam providentiâ Domini monen-

LECTIONES VARIANTES.

^a Confessionis nomine *Lin. NC. 2.*

^b Appropinquante jam certaminis et agonis nostri die *Bod. 2. Ebor. Lin. NC. 1. Mic.*

^c Et si quis *Pem. Ebor. Lum. Lin. NC. 1, 2. Bod. 1, 2.*

^d Si quis hinc *Foss.*

VARIORUM NOTÆ.

Cornelium et sanæ doctrinæ sectatores fureret. Cur vero ita cum illo actum sit, valde subtili ratione Cyprianus exponit. Unde non sinit vir sanctus, ut in turbulento tempore veritatem ab ea parte stare judicemus, quæ persecutionis expertis pace frueretur. Sed ne quis perfidus inde sibi blandiatur, quod persecutionem sustineat, hanc interdum perfidiæ pœnam censeri debere statim docet. *CONSTANT.* — *Victos.* Ita scribendum esse existimavi pro eo quod posteriores editiones habent *vinctos*. Nam quamvis utraque lectio bona sit, standum esse videtur auctoritati veterum editionum et decem veterum exemplarium. Ita etiam habet editio Morelliana. *BALUZ.*

IV. — *Confessione nominis.* Duo inss. Anglic. in confessionis nomine. Retinendum in confessione nominis, subaudita voce *Domini*, quam Cyprianus relictere solet. Ita *Epist. LII, seu LV, ad Antoniam.*, post med., *Etsi occisus*, inquit, *PROPTER NOMEN postmodum fuerit extra Ecclesiam constitutus, et ab unitate atque charitate divisius, coronari in morte non poterit.* Et sub finem ejusdem Epistolæ: *Christi Ecclesiam dissipantes, nec si occisi pro NOMINE foris fuerint, admitti secundum Apostolos possunt ad Ecclesiæ pacem, quando nec Spiritus nec Ecclesiæ tenuerunt unitatem.* Rursum supra, *Epist. XI, n. 2*, ad Cornelium scribit: *Quomodo docemus aut provocamus eos in CONFESIONE NOMINIS sanguinem suum fundere?* et num. 4: *Quando autem dicat in traditis atque in CONFESIONE NOMINIS constitutis Spiritum loqui*, etc. *CONSTANT.*

V. — *Appropinquare.* Codex Michaelinus et Gratianopolitanus et quatuor Anglicani habent *appropinquante jam certaminis et agonis vestri die*. Sic etiam editio Morelliana et codex Beccensis. *BALUZ.*

Et si quis hinc nostrum prior, etc. Patet ex hoc loco Cyprianum sensisse et credidisse. Sanctos etiam defunctos pro vivis orare, quod ipsum sed paulo obscurius indicat tom. II, lib. de mortalit., cum dicit de futura vita agens: *Frequens nos illic turba desiderat, jam de sua immortalitate securo, et adhuc de nostra incolumitate sollicita.* Similia habent Origenes *Hom. 3 in Cantica* et in *Gen.*; D. Potamiæna apud Eusebium lib. VI. *Hist. eccles.* c. 5; D. Petrus Epistolæ suæ Canonice, cap. 1, juxta expositionem Græcorum quorundam, narrante Œcumenio, cum dicit: *Dabo autem operam et frequenter habere vos post obitum meum ut horum memoriam faciatis.* Satis etiam ex huc ipso loco colligitur, jam tum invocationem quoque Sanctorum in usu fuisse, immo infra, tom. II, lib. *Disc. et hab. Virg.* preces sanctorum Virginiū post hanc vitam implorat, dicens: *Durate fortiter, spiritualiter pergite, pervenite feliciter, tantum tunc mementote nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari.* Quod de honore post hanc vitam intelligi, satis indicant præced. verba: *major et meliore parte*

tis instruimur, et divinæ misericordiæ consilii salubribus admonemur appropinquare jam certaminis ^b et agonis nostri diem, jejuniis, vigiliis, orationibus insistere cum omni plebe non desinamus. Incumbamus genitibus assiduis et deprecationibus crebris. Hæc sunt enim nobis arma cœlestia, quæ stare et perseverare fortiter faciunt: hæc sunt munita spiritalia et tela divina, quæ protegunt. Memores nostri invicem simus, concordés atque unanimes, utrobique pro nobis semper oremus, pressuras et angustias mutua charitate relevemus. Et si quis istinc nostrum ^c prior divinæ dignationis celeritate

præceditis, et illud: *pervenite feliciter.* Quare calumniari perspicuum est illos, qui ante divi Græcæ ætatem illam usitatam in Ecclesia negant, præsertim quum eam reperire sit etiam apud Syn. VII *Can. 7*, et sextam in *syn.*; Victor. Africanum, lib. III *de Persecut. Vandal.*; D. Fulgentium, *serm. de Laudibus Mariæ in partu Salvat.*; Petrum Chrysolog. *Hom. VII*; Theodoret. de *G... Affect.*, lib. VIII; Leonem Magnum, sermon. 2 et 6, *de jejun. in Oct. Apostolor.* Casarium in *homil. in Iuvencis*; Aug., lib. VII *de Bapt.*, cap. 2, *serm. de morte Cypriani*, *serm. 27 de verbis apostol.*, lib. XII *de civitate Dei*, cap. 8, et alibi frequenter. Virgil. trid. in vita divi Sisinnii... Paulinum de *sancto Claro ad severum*, in *Paneg. pneri Celsi*, et *Car. de sancto Felice*; Hieronym. de *Laudibus Paulæ* et in *vita Hilarionis*; Prud., *frequentiss.*; Ambros., lib. I *de viduis et orat. sun. Satyri fratris*; Gregor. Nazianz., *homil. in Basil. et Cyprian.*; *Basil. serm. de 40 Martyr. et in Manmentem martyrum*; Chrysostom. in *missa hom. 49*, in *Genes. v*, in *Matth. I*, in *Epistola ad Philippens.*, et 66, *ad populum Antiochen.*; Nectarium in *Theodor. Martyrum*; et Ephrem, *serm. de martyr.*; Hilarium in *Psalm. XXI*; Athanas. *orat. de Virg. Deipara*; divum Antonium, *Epistola ad Arsenoitas*; virginem Justinam apud Nazianz. *orat. in Cypri.*; Origen. in *ultimum c. lib. Job*, et in *lamento*; et D. Irenæum, lib. V *contra hæret.* ubi Mariam virginem Evæ virginis dicit advocatam; quomodo et Ephrem Syrus jam dictus: *esto*, inquit in Tureno Mariam alloquens, *nostra conciliatrix et advocata in hora judicii, libera nos a futuro igne et tenebris, tu namque es spes apud Deum Christianorum.* Quæ verba notatu digna, ob illos qui calumniantur Canticum illud Ecclesiæ in laudem D. Virgin. *Salve, Regina misericordiæ*, etc. Neque vero Mariam dumtaxat, sed et alios sanctos appellare solent veteres, modo *advocatos*, sicut D. Maximus in *Nazar. et Celsum*, modo *patronos*, uti Ambr., lib. X in *Luc.* c. 21; D. Aug. *de cura pro mort.* c. 4; Prudentius *Hymn. 1 et 2, περί στερρώων*; Paulinus *Paneg. 3*, in *Felicem* et *Epistola XIII, ad Severum* et Anton. episcopus, *epistola ad Arcad. Imperat.*; multo *Protectores*, velut Chrys., *hom. 66, ad pop. Antioc.*; modo etiam *mediatores*, quemadmodum Cyrillus, lib. XII *Thesaur.*, c. 10; et Bernard., *serm. ult. de Assumpt. D. Virg.* Quæ omnes appellationes, mire confirmant ritum invocationis supradictum. Quin qui altius adhuc petendum censeat, reperiet hæc verba apud D. Jacobum in sua Liturg., quam Syn. VI, pro tali agnoscit, can. 32. *Commemorationem agamus sanctissimæ, immaculatæ, gloriosissimæ, benedictæ, Domine nostræ, matris Dei et semper virginis Mariæ, ac omnium Sanctorum et justorum, ut precibus atque intercessionibus eorum omnes misericordiam consequamur.* Quid enim, quæso,

præcesserit, perseveret apud Dominum nostra dilectio A Patris non cesset oratio. Opto te, frater charissime, pro fratribus et sororibus nostris apud misericordiam semper bene valere.

VARIORUM NOTÆ.

aliud est, sanctorum commemorationem agere ut eorum intercessionibus misericordiam consequamur; quam Sanctos invocare ut pro nobis intercedant ad misericordiam consequendam? PAMEL. — *Et si quis.* In edit. Oxon. *Et quis,* expuncto *si,* quamvis illud octo mss. Anglic. non secus atque Corb. Colb. Foss. et pristinae editiones exhibeant. Mox in ms. Compend. *apud Deum,* non *apud Dominum.* Ex hoc loco Pamelus Sanctos post exitum a nobis nostra curare, nosque suis apud Deum orationibus ac patrocinii adjuvare merito conficit. Violenta certe et aliena est Oxoniensium interpretatio hunc ita commentantium: *Alterutro ex nobis obeunte, sive ego qui Carthagini præsum, sive tu qui Romæ præses, superstes fuerit, cui in vivis diutius esse contigerit, pro utraque Ecclesia perseveret et supersit apud Deum oratio.* Non enim ejus qui superstes fuerit sed ejus qui hinc migrans ad Deum præcesserit, oratio ibi commendatur. Porro Sanctorum in cælo fraternam dilectionem integram perseverare nemo negaverit. Ipsi Oxonienses editores minime dubitare se aiunt, *animas in cælo receptas precibus Deum sollicitare, ut in terris agentium misereatur.* Quod cum persuasum habeant, consequens videtur, ut et ipsis persuasum sit, preces ad eodem fundi debere. Illi tamen his præmissis subjiciunt, *Sed non inde confictur preces ad Sanctos fundi debere.* Quid vero istud velat? Quia, inquit, *Deos qui rogat, facit.* An, quæso, Deos facere se existimabat Paulus fideles, quorum pro se flagitabat preces? An Deum faciebat Cyprianus Cornelium, cum eum rogabat, ut si prior ad Deum migraret ipsius pro fratribus apud Patris misericordiam non cessaret oratio? Si justorum in terris degentium preces exorare licet, cur non et eorum qui jam in cælis Deo viciniore sunt? A Cypriani doctrina recedere se non existimavit Augustinus, cum lib. vii de Baptismo cont. Donat., c. 1, ipsum invocans dixit: *Adjuvet itaque nos orationibus suis in istius carnis mortalitate, tanquam in caliginosa nube laborantes, ut donante Domino, quantum possumus, bona ejus imitemur.* Qui vero orationes nostras ad Sanctos pervenire posse desperant, quid sit Ecclesia, quid Christi corpus, quid illius Spiritus, quo justi omnes, sive in terris, sive in cælis, in unum constringuntur, ignorant. Unius quippe Spiritus beneficio mutua est membrorum quantumvis distantium communicatio. *Neque enim,* inquit Augustinus, lib. xx de Civ. Dei, c. 9, *piorum animæ mortuorum separantur ab Ecclesia, quæ etiam nunc est*

regnum Christi. Alioquin nec eorum fieret memoria in communicatione corporis Christi... Cur enim fiunt ista, nisi quia fideles etiam defuncti membra ejus sunt? Si autem ab Ecclesia non separantur, si Christi membra sunt, et ea quidem viva, quis absurdum aut non potius rectæ rationi consentaneum judicet, ut reliquorum membrorum motus affectusque, prout Deus voluerit, sentiant, Ecclesiæ voces audiant, ac propenso animo ad subveniendum ei inclinentur? Si etiam ita placet, oratio nostra quædam est Epistola, quæ, Angelorum ope in cælum perlata, Sanctis, quorum patrocinia imploramus, innotescit, Deo sic ordinante et Ecclesiæ suæ inspirante, ut cum Sanctos invocamus, quæ pie viventibus pendenda sit merces, animis nostris altius imprimatur. BALUZ.

Perseveret. Nescio quibus rationibus adductus Rigaltius exagitat hanc sententiam, ac si Cyprianus sentire et credere non potuerit Sanctos etiam defunctos pro vivis orare, uti dixerat Pamelus in annotatione ad hunc locum. Nam quod ait vir doctissimus hæc verba Cypriani non esse accipienda de eo qui per martyrii coronam præcesserit, cum orandum non sit pro martyre, cujus sanguis, ut ait Tertullianus in *Apologetico*, tota paradisi clavis est; fallitur profecto, cum Cyprianus non petat ut vivus oret pro martyre, sed ut martyr pro vivo Dominum precetur. Illustrissimus Oxoniensis hunc istius loci sensum esse putavit, ut is Christianus qui alteri superstes fuerit, sive Cyprianus, sive Cornelius, perseveret in oratione pro utraque Ecclesia, neque dubitat animas cælo receptas Deum opt. max. sollicitare ut in terris agentium misereatur. Hieronymus in libro adversus Vigilantium: *Si Apostoli et martyres adhuc in corpore constituti possunt orare pro cæteris, quando pro se adhuc debent esse solliciti, quanto magis post coronas, victorias, et triumphos.* Ipse etiam Cyprianus in calce libri de Mortalitate, pag. 236, scribit animas cælo receptas, de sua incolumitate securas, adhuc de nostra salute esse sollicitas. BALUZ.

Apud Dominum. Noli mutare hanc lectionem, quia bona est, et reperitur in duodecim vetustis exemplaribus. Illud tantum dicam, veteres editiones et octo libros veteres habere *Deum.* Manet autem idem sensus quomodo cumque legas. BALUZ.

Pro fratribus. Hinc etiam colligi posse puto Cyprianum credidisse sanctos in cælo orare pro vivis. BALUZ.

APPENDIX PRIMA.

EPISTOLÆ CORNELIO ADSCRIPTE.

MONITUM IN EPISTOLAM SEQUENTEM.

Ex archivo Viennensis ecclesiæ eruta, et Johannis a Bosco opera in bibliotheca Floriacensi edita, post-

D modum a Baronio ad ann. 355, et inter concilia recusa est: sed nihilo majorem præ se fert sinceritatis speciem, quam superiores ex eodem archivo descriptæ. Primo quidem in ipsa salutatione Lupi